ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ЛОДЗЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
УНІВЕРСИТЕТ ВІТАУТАСА МАГНУСА
РУСЕНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АНГЕЛА КИНЧЕВА
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВОЛА ЙОЗЕФА ШАФАРИКА
BLAGO
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
БУКОВИНСЬКИЙ ЦЕНТР МЕДІАЦІЇ
ТРНАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
УНІВЕРСИТЕТ ЛОТАРИНГІЇ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АСОЦІАЦІЯ ФАХІВЦІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
УНІВЕРСИТЕТ МАТЕЯ БЕЛА
МОЛДОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО В ЧЕРНІВЦЯХ
ЦЕНТР УКРАЇНСЬКО-ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
САРАГОСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

IX Міжнародний правничий форум

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

29 травня 2026 року

Львів – Торунь
Liha-Pres
2026

УДК 342.7+351(062.552)
П 68

Організаційний комітет:

Білоскурський Руслан – д.е.н., професор, ректор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Гордєєв Віталій** – д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Луцький Мирослав –** д.ю.н., професор, відмінник освіти України, адвокат, ректор, професор кафедри права Університету Короля Данила, Україна; **Серебрянський Дмитро** – к.е.н., доцент, в.о. ректора Державного податкового університету, Україна; **Коломоєць Тетяна –** д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, декан юридичного факультету Запорізького національного університету, член президії, вчений секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, Україна; **Лученко Дмитро –** д.ю.н., професор, проректор із наукової роботи та інноваційного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна; **Пономаренко Юрій –** д.ю.н., професор, проректор із науково-педагогічної роботи та міжнародної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, голова ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права», Україна; **Вацко Адріан –** доктор філософії, декан юридичного факультету Університету Матея Бела, Словаччина; **Паліоніене Нерінга –** доктор наук, декан юридичного факультету Університету Вітовта Великого, Литва; **Баєш Сергій –** д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Молдовського державного університету, Молдова; **Пасвенскене Аушріне** – доктор наук, доцент кафедри приватного права, заступник декана юридичного факультету Університету Вітовта Великого, Литва; **Ольшовська Андреа –** доктор філософії, професор, заступник декана юридичного факультету з міжнародних зв'язків Трнавського університету, Словаччина; **Флорчак Ізабела –** доктор філософії, заступник декана з питань міжнародного співробітництва та проєктів факультету права та адміністрації Лодзького університету, Польща; **Круцкова Альона –** доктор наук, заступник декана юридичного факультету Університету імені Павола Йозефа Шафарика, Словаччина; **Москалу Віолета –** доктор філософії, Університет Лотарингії, Франція; **Колпаков Валерій –** д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету, Україна; **Коларов Емануіл –** д.ю.н., доцент кафедри адміністративного права та процедур, адвокат, завідувач кафедри публічного права Русенського університету імені Ангела Кинчева, Болгарія; **Діхтієвський Петро** – д.ю.н., професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна; **Кобилецький Микола –** д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна; **Ковбас Ігор** – д.ю.н., професор, завідувач кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Карвацька Світлана –** д.ю.н., професор, в.о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Гураленко Наталія –** д.ю.н., професор, завідувач кафедри теорії права та прав людини юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Віхляєв Михайло –** д.ю.н., професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, Україна; **Вдовічен Віталій –** д.ю.н., професор, професор кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Жаровська Галина –** д.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Паскар Ауріка –** к.ю.н, доцент, завідувач кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Дякур Марія –** к.ю.н., доцент, в.о. завідувача кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Коваль Микола –** к.ю.н., професор кафедри адміністративного права, процесу та митної безпеки Державного податкового університету, Україна; **Ющик Олена –** к.ю.н., доцент кафедри кримінального права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Білоскурська Олена –** к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Бабін Ігор –** к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна; **Крайній Павло –** к.ю.н., доцент кафедри публічного права юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна.

П 68 **Права людини та публічне врядування** : IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. – Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. – 432 с.

ISBN 978-966-397-613-6

У збірнику представлено матеріали : IX Міжнародний правничий форуму «Права людини та публічне врядування» (29 травня 2026 р.).

УДК 342.7+351(062.552)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2026
© Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2026
ISBN 978-966-397-613-6
© Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres», 2026

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ: МЕЖІ МІЖ СВОБОДОЮ ТА БЕЗПЕКОЮ

Право людини на приватність під час відеозйомки у публічних місцях в умовах воєнного стану
Алмаші Ірина Михайлівна **10**

Забезпечення прав людини в умовах воєнного стану в Україні: виклики для правотворчої діяльності держави
Атаманчук Наталія Іванівна **14**

Права жінок в умовах війни: можливості та виклики
Бунчук Оксана Борисівна **18**

Правова основа протидії професійному вигоранню працівників на роботі
Вакарюк Людмила Василівна **21**

Обмеження свободи слова в умовах воєнного стану: проблеми забезпечення демократичних стандартів та інформаційної безпеки держави
Волохов Олексій Сергійович **25**

Professionally oriented foreign language training of cadets in the context of human rights and wartime challenges
Haldetska Iryna Hryhorivna **30**

Баланс безпеки та прав людини в умовах воєнного стану
Гончаренко Оксана Григорівна **32**

Приймаючі громади як простір реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб
Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна, Остап'юк Марія Василівна **35**

Окремі питання захисту цивільних прав військовослужбовцями на випадок смерті під час воєнних дій в Україні
Долинська Марія Степанівна **39**

Свобода слова в умовах воєнних викликів
Козинець Олена Гаврилівна **44**

Національні механізми фіксації та обрахунку екологічної шкоди, завданої воєнними діями
Козмуляк Катерина Андріївна, Аузяк Софія Іванівна **48**

Безбар'єрність як принцип європейської моделі публічної служби: особливості доктринального сприйняття та пошуку нормативної моделі закріплення в Україні
Коломоєць Тетяна Олександрівна **52**

Чи є воєнний стан виправданням порушення прав людини в Україні?
Кузьменко Олена Валеріївна **56**

Детермінованість обмеження окремих прав і свобод громадян України у післявоєнний період
Курінний Євген Володимирович **59**

Права людини в умовах воєнного стану: межі між свободою, безпекою та правовою діяльністю держави
Ленгер Яна Іванівна **64**

Трагічна межа: непоправні втрати прав людини
Миронюк Ольга Іванівна **68**

Національна безпека у системі конституційних гарантій прав і свобод людини
Нітченко Алла Григорівна **73**

Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту трудових прав
Охньовська Інесса Миколаївна **76**
Обмеження прав людини у сфері фінансового моніторингу:
межі допустимого втручання держави
Пердейко Ольга Іллівна **79**
Правомірна поведінка органів публічної влади як гарантія реалізації
та захисту прав людини в умовах воєнного стану
Полонка Іванна Анатоліївна **83**
Доктринально-правові засади забезпечення права на доступ
до публічної інформації в умовах воєнного стану
Проневич Олексій Станіславович **86**
Окремі питання щодо обмеження прав людини
Процюк Ігор Валерійович **92**
Парламентський контроль щодо захисту прав людини, громадянина
в умовах російсько-української війни: теоретичний аспект
Розвадовський Володимир Іванович,
Дем'янюк Владислав Іванович **96**
Міжнародно-правова основа захисту літніх людей у ситуаціях ризику
Сироїд Тетяна Леонідівна **101**
Забезпечення прав людини через механізми фінансового контролю діяльності
органів виконавчої влади
Сковронська Вікторія Юріївна **105**
Право на забуття: сучасний стан на перспективи розвитку
Солодан Катерина Володимирівна, Мойсей Георгій Георгійович **109**
Право на екололгічну безпеку та проблеми його забезпечення
в сучасних геополітичних реаліях
Тертишник Володимир Митрофанович **112**
Beyond codification: некодифіковані джерела кримінального права України
в контексті євроінтеграції
Туляков Вячеслав Олексійович **116**
Права і свободи v. національна безпека: важливість урахування контексту
Фулей Тетяна Іванівна **121**
Цифрові механізми публічного управління та право на приватність
в умовах воєнних викликів
Чалабієва Маріям Рзаївна **125**

СЕКЦІЯ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Судовий захист соціальних прав: угорська модель і перспективи розвитку в Україні
Гребеник Володимир Іванович **129**
Місце і роль слідчого судді в кримінальному процесуальному провадженні України
Ковбас Ігор Васильович, Коваль Микола Васильович **133**
Судова практика щодо зупинення провадження у справах про адміністративне
правопорушення в умовах воєнного стану
Оніщик Юрій Віталійович **137**
Скасування рішень про інвалідність без очного переогляду особи:
практика Верховного Суду
Остафійчук Людмила Аурелівна **140**
Основні права у сенсі Роберта Алексі в експертній техніці юридичної аргументації
Павлюк Анатолій Григорович **144**

Проблеми судового захисту репутації та відшкодування шкоди
у разі відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному
провадженні у формі приватного обвинувачення
Пчеліна Оксана Василівна **149**
Епістемологійні та оцінювальні критерії недискримінаційності приписів закону
в практиці Конституційного Суду України
Рабінович Сергій **153**
Представництво у справах про встановлення юридичних фактів
Татулич Ірина Юріївна **157**
Доступ до правосуддя як гарантія забезпечення прав військовослужбовців
та військовозобов'язаних
Турлакова Наталя Василівна **161**
Право на судовий захист у надзвичайних умовах:
трансформація справедливості в XXI столітті
Фляжнікова Ярослава Василівна **163**
Верховенство права у контексті захисту прав людини:
від суду загальної юрисдикції до Конституційного Суду України
Фурса Світлана Ярославівна **166**
Заходи примусового виконання судових рішень та їх вплив на захист прав людини
Фурса Євген Іванович **174**

СЕКЦІЯ 3. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ

Скандинавська модель місцевого оподаткування як інструмент інклюзивного розвитку
та захисту прав людини на рівні територіальних громад
Бабін Ігор Іванович **180**
Держава як джерело агресії проти прав людини
Братасюк Марія Григорівна **183**
Правова природа заходів впливу щодо виконання адміністративного акта
Вдовічен Віталій Анатолійович **186**
Цифровізація нотаріальних дій як інструмент забезпечення прав людини
в умовах публічного врядування
Вдовічена Лідія Іванівна **190**
Адміністративна процедура як гарантія захисту прав особи
в діяльності органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану
Друцул Тетяна Іванівна **193**
Цифровізація адміністративної діяльності правоохоронних органів як умова
її ефективності для забезпечення безпечної цифрової держави та захисту прав людини
Євтушенко Дар'я Сергіївна **196**
Інституційна спроможність адміністративних комісій при виконавчих комітетах
міських рад у забезпеченні прав людини в умовах воєнного стану
Загурський Олександр Богданович **200**
Сервісна функція адміністративного права в умовах цифрової трансформації
Козмуляк Катерина Андріївна, Коваль Дарина Володимирівна **203**
Форма адміністративного права: концепція владної дії
Колпаков Валерій Костянтинович **207**
Адміністративно-правовий статус інституту омбудсмена
за законодавством Ізраїлю та України
Крайній Павло Іванович **211**

Особливості конкурсного добору на держслужбу за законодавством України та Республіки Польщі
Лаврека-Кайкуліна Каріна Василівна **215**
Муніципальні права людини в системі прав та механізми реалізації публічної влади в Україні
Лялюк Олексій Юрійович **219**
Внутрішні регулятори професійної поведінки юриста: сучасні теоретико-психологічні аспекти та практичні виміри
Меленко О. В. **224**
Принципи рівності та недискримінації в контексті наближення публічного адміністрування України до стандартів ЄС
Федорук Наталія Сергіївна **230**
Щодо формування стандарту Європейського Союзу відносно допуску до державної служби іноземців
Федчишин Сергій Анатолійович **234**

СЕКЦІЯ 4. ІНСТРУМЕНТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Tax mediation як інструмент захисту прав платників податків: досвід ЄС та перспективи для України
Козек Божена Олегівна **239**
Медіація як форма правової діяльності в умовах воєнних викликів: правозахисний та соціально-інтеграційний потенціал
Костюкевич Олександр Костянтинович **243**
Відновне правосуддя: перспективи для України
Оржинська Ельвіра Ігорівна **248**

СЕКЦІЯ 5. КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Прямі та публічні заклики до вчинення діянь, що становлять геноцид: проблеми кваліфікації та судової практики
Андрушко Андрій Васильович **252**
Окремі проблеми дотримання прав людини у кримінальному провадженні за умов правового режиму воєнного стану
Басиста Ірина Володимирівна **259**
Відновлення зупиненого досудового розслідування перед зверненням до слідчого судді з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування
Бобечко Назар Ростиславович **265**
Нормативно-правові рамки використання цифрових інструментів кримінального аналізу
Василова Оксана Василівна **268**
Секретність джерела інформації та право на захист у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом: межі використання у доказуванні
Ганенко Ігор Сергійович **271**
Соціально-економічні детермінанти, котрі впливають на кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері медичного обслуговування в умовах воєнного стану
Дякур Марія Дмитрівна **276**

Торгівля людьми в умовах глобальних ризиків
Жаровська Галина Перівна **280**
Про поняття особи злочинця у військовій криміналістиці
Калюга Каріна Вікторівна **285**
Військова юстиція в Україні потребує відновлення і підтримки: історія і реальність
Карпенко Микола Іванович **289**
Модернізація механізмів відповідальності за ст. 238 КК України
в умовах міжнародного збройного конфлікту
Клочко Альона Миколаївна, Кубишкін Дмитро Олексійович **293**
Роль прокуратури у захисті свідків і потерпілих від воєнних злочинів в Україні
Марусик Костянтин Олександрович **297**
До питання про кримінальну відповідальність за перевищення військовою службовою
особою влади чи службових повноважень під час дії воєнного стану
Мельниченко Владислав Сергійович **301**
Аналіз застосування вогнепальної зброї правоохоронцями
Параниця Сергій Павлович **304**
Кримінально-правовий вимір колаборaційної діяльності в Україні:
від фіксації до вироку
Письменський Євген Олександрович **310**
Особливості проведення обшуку під час дії воєнного стану
Попович Мирослав Вікторович **315**
Юридична визначеність кримінального закону: трансформація
нормативних меж в умовах правового режиму воєнного стану
Попович Олена Василівна **318**
Кримінологічне прогнозування як основа протидії злочинності
Продан Тетяна Василівна **322**
Деякі проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене
в умовах воєнного стану
Резніченко Ганна Семенівна **325**
Транснаціональна торгівля людьми в умовах збройного конфлікту: гендерний вимір
Роскрут Катерина Володимирівна **328**
Проблемні питання оцінки доказів через призму внутрішнього переконання суддів,
сторони обвинувачення та сторони захисту
Стратій Олексій Васильович **332**
Поширення епідемій як форма вчинення диверсії
Тома Маріана Георгіївна **335**
Правові передумови вдосконалення механізму залучення експерта
у кримінальне провадження: євроінтеграційний контекст
Шуневич Катерина Андріївна **338**
Повноваження керівника прокуратури при застосуванні запобіжних
заходів в умовах воєнного стану
Юрчишин Василь Миколайович **341**
Організація прокурором поведення контролю за вчиненням злочину
в умовах воєнного стану
Юрчишин Павло Васильович **345**

СЕКЦІЯ 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Перспективи запозичення міжнародних та іноземних стандартів техніки нормопроєктування в Україні для юридикотехнічного забезпечення гарантування та захисту людських прав
Возняк Ігор Зіновійович **350**

Принципи захисту цифрових прав в умовах алгоритмізації діяльності публічної адміністрації: досвід Європейського Союзу
Лабик Анастасія Русланівна **354**

Історико-правова трансформація взаємодії органів влади та громадськості у розвитку територіальних громад в Україні
Лада Олександр Валерійович **359**

Європеїзація судової практики крізь призму взаємодії європейського права та правової системи України
Подорожна Тетяна Станіславівна **362**

Права людини і виклики інформаційного суспільства: сучасні реалії
Селезньова Ольга Миколаївна **368**

Реалізація проходження програми для кривдників, які вчинили домашнє насильство
Ющик Олена Іванівна **370**

Діяльність адвокатури в сфері соціального супроводу військовослужбовців
Капець Олександр Олександрович **373**

СЕКЦІЯ 7. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Скасування заходів забезпечення адміністративного позову та перегляд ухвали про їх застосування: проблеми розмежування
Дука Віталій Володимирович **375**

Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в умовах цифровізації
Звоненко Ярослав Олександрович **378**

Суб'єкти судового контролю за виконанням судових рішень: адміністративно-правовий аспект
Михальська Юлія Борисівна **382**

Правова характеристика цифрових інструментів забезпечення прозорості публічних коштів
Шухнін Антон Сергійович **389**

Координація та державний контроль у системі взаємодії органів виконавчої влади й місцевого самоврядування
Смирний Олександр Сергійович **392**

Спеціально-юридичний інструментарій дослідження правового механізму інфраструктурної відбудови
Д'ячук Максим Юрійович **395**

Окремі питання цивільно-правового регулювання спадкового договору в умовах воєнного стану
Коваленко Сергій Олегович **399**

Особливості централізованого правового регулювання дисципліни праці в Україні
Мельничук Роман Васильович **404**

Окремі питання ролі судової практики як ефективного регулювання цивільно-правового захисту прав власників нежитлових приміщень
Мусієнко Андрій Юрійович **407**
Прогалина в законодавстві versus порушення з боку публічної адміністрації: критерії розмежування в адміністративному судочинстві
Краглевич В'ячеслав Вікторович **412**
Процедурно-екологічні та економіко-правові витоки оцінки негативного впливу на економіку
Бишевич Євген Володимирович **415**
Адміністративно-правові особливості недержавного регулювання у сфері інтелектуальної власності в Україні
Омельченко Андрій Володимирович **417**
Роль державного управління у забезпеченні розвитку спроможностей Збройних Сил України
Охріменко Олександр Володимирович **421**
Сутність та роль військової освіти у сфері забезпечення національної безпеки
Стасюк Віталій Сергійович **425**
Кримінальні проступки в кримінальному праві України та Республіки Польща
Вакула Ірина Юріївна **427**

СЕКЦІЯ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ: МЕЖІ МІЖ СВОБОДОЮ ТА БЕЗПЕКОЮ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-1

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПРИВАТНІСТЬ ПІД ЧАС ВІДЕОЗЙОМКИ У ПУБЛІЧНИХ МІСЦЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Алмаші Ірина Михайлівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі,
Ужгородський торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна

В умовах розвитку цифрових технологій, збільшення обсягів їх використання з метою отримання інформації та обміну нею, особливо актуальним є забезпечення та захист права на приватність, як одне з фундаментальних прав людини, яке належить їй з моменту народження і гарантується державою. Важливою проблематикою, яка потребує свого наукового дослідження, є дотримання права людини на приватність під час відеозйомки у публічних місцях в умовах воєнного стану.

Правовим підґрунтям досліджуваного права є ст.32 Конституції України [1] та ст. 307 Цивільного кодексу України [2], у відповідності до якої фізична особа може бути знята на відеоплівку лише за її згодою, яка припускається у випадку, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці чи заходах публічного характеру. Статтею регламентовано право людини вимагати припинення публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя. Знімання фізичної особи на відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом.

Як зазначає професор Корнельського університету Хелен Ніссенбаум недоторканність приватного життя – це не право на секретність чи контроль, а право на належний потік особистої інформації, що залежно від ситуації та контексту людина може оцінити та вирішити, чим поділитися з іншими у цифровому середовищі [3, с. 19].

Міжнародною нормативно-правовою гарантією щодо досліджуваного права є ст.8 Конвенція про захист прав людини і основоположних

свобод[4] про право на повагу до приватного і сімейного життя, у відповідності до якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя. Якщо проаналізувати практику Європейського суд з прав людини, то у 2025 році він ухвалив 164 рішення проти України, з них 16 порушень стосувалося саме ст.8 Конвенції[5].

Щодо дотримання права на приватність під час відеоспостереження у громадських місцях Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у Рекомендаціях надано певні пропозиції. Так, зокрема, після прийняття рішення про встановлення систем відеоспостереження, необхідно: розмістити повідомлення про здійснення відеоспостереження, вжити заходів щодо навчання працівників та відповідальних осіб; розробити внутрішні правила доступу до персональних даних, визначивши коло осіб, які мають доступ до систем відеоспостереження, записів, серверів та аналітичних даних, пов'язаних із відеоспостереженням, покласти на них відповідальність за захист персональних даних; розробити правила надання доступу до персональних даних для третіх осіб; забезпечити ведення реєстру обробки персональних даних; призначити відповідальну особу або створити підрозділ, що відповідатиме за захист персональних даних.

Уповноважений зазначив, що людина має право знати про відеозйомку, а також має право переглянути записи або звернутись із запитом про отримання копій відеозаписів за її участі. Право на приватність може зазнати порушень внаслідок використання технологій розпізнавання обличчя, які ст. 7 Закону України «Про захист персональних даних» віднесено до чутливих даних, щодо обробки яких встановлено особливі вимоги. Дані про зображення людини можуть бути використані для точної ідентифікації особи в різних контекстах, а також для аналізу або визначення інших характеристик, таких, як вік, стать чи етнічна приналежність. Таким чином, обробка біометричних даних має здійснюватися на підставі та відповідно до вимог чинного законодавства.

Окрему увагу звернено на використання дронів, що є особливо актуальним в умовах війни. Використання дронів може бути непомітними протягом тривалого часу і водночас збирати багато персональних даних, у тому числі й чутливих, що може спричинити обмеження низки прав суб'єктів персональних даних, зокрема, позбавити їх можливості безперешкодно отримати інформацію щодо здійснення такого відеоспостереження [6, с. 10–22].

Як зауважують О.Коваленко, О. Тихомиров вся інформація про нас, яка опиняється в Інтернеті, не потрапляє в безодню, а зберігається і накопичується різними інформаційними системами. Обробці та аналізу такої великої кількості інформації сприяє група технологій

та методів Big Data, наслідком є феноменальне прискорення нагромадження даних та їх ускладнення, в результаті чого під загрозою опиняються особисті дані та захист конфіденційності [7, с. 134].

На думку М. Фрумкін для звичайної людини неможливо залишатися обізнаною про зростаючі можливості використання інформації, яка на перший погляд не викликає занепокоєння. Останній запропонував термін «міопія розуміння конфіденційності» (privacy myopia) для позначення системної нездатності людини коректно оцінити загрози збереження своїх персональних даних[3, с. 25].

Згідно офіційного тлумачення положення ч.1 ст. 32 Конституції України в Рішенні Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. до інформації про особисте та сімейне життя особи належать будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною, втручання в її особисте та сімейне життя допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [8].

З метою забезпечення національної безпеки, підвищення загального рівня публічної безпеки і порядку, забезпечення безпеки місць проживання та перебування громадян розроблено Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки [9], який має на меті визначити основні засади створення та функціонування єдиної системи відеомоніторингу стану публічної безпеки у відповідності з єдиними функціональними і технологічними стандартами. Відповідно до ст. 4 вищезазначеного Проекту Закону об'єктами відеомоніторингу є: інформаційні об'єкти, до яких належать фізичні особи, а також транспортні засоби; публічні місця; об'єкти критичної, соціальної, економічної, житлово-комунальної, транспортної, інженерної та іншої інфраструктури. Персональні дані зберігаються та обробляються в системах відеомоніторингу стану публічної безпеки не більше п'ятнадцяти років, а дані щодо відцифрованого образу обличчя особи, марки, моделі, кольору, номерного знаку тощо транспортного засобу, зберігаються лише в системі відеомоніторингу стану публічної безпеки центрального рівня.

Аналізуючи судову практику варто зазначити, що публікація фото або відео можливо лише зі згоди фізичної особи, яка на них зображена чи знята. Фотографії малолітніх та неповнолітніх осіб можуть публікуватись лише зі згодою обох батьків. Такого висновку дійшов

Київський районний суд м. Одеси у справі № 520/1084/18, заначивши, що приватні сторінки у соціальних мережах відносяться до публічних інформаційних джерел [10, с. 16–17].

Отже, в даній доповіді досліджено право людини на приватність під час відеозйомки у публічних місцях в умовах воєнного стану. З метою забезпечення та захисту досліджуваного права, визначення меж між свободою та безпекою, необхідно на законодавчому рівні врегулювати порядок здійснення відеозйомки та обов'язки суб'єктів, які її здійснюють, отримуючи персональні та біометричні дані людини, відповідальність, якій підлягають такі суб'єкти у разі порушення права людини на приватність, та права суб'єкта відносно якого здійснювалася така відеозйомка.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2.Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.

3. Гиляка О.С. Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 30. № 1. 2023. С. 15–30.

4. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950**.** *Офіційний вісник України*. 1998. №13/№32 від 23.08. 2006

5. У 2025 році ЄСПЛ ухвалив 164 рішення проти України: які порушення найпоширеніші від 02.02.2026 р. URL: https://zmina.info/news/u-2025-roczi-yespl-vynis-164-rishennya-proty-ukrayiny-yaki-porushennya-buly-najposhyrenishi/ (дата звернення 02.05.2026).

6. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо дотримання права на приватність під час встановлення і використання системи відеоспостереження у громадських місцях. Київ. 2021. 26 с.

7. Коваленко О. О., Тихомиров О. О. Право на приватність в умовах сучасних комунікацій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 133–136.

8. Рішення Конституційного Суду України Справа № 1-9/2012 від 20.01.2012 р URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#n51 (дата звернення 01.05. 2026).

9. Проект Закону про єдину систему відеомоніторингу стану публічної безпеки № 11031 від 20.02.2024 URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43733 (дата звернення 22.04.2026)

10. Шадська У. Правовий аналіз регулювання права людини на своє зображення. 21 с. URL: https://www.helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2021/12/ Personal_Photo_A5.pdf (дата звернення 22.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Атаманчук Наталія Іванівна
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Статтею 3 Конституції України [1] визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Водночас, повномасштабна війна, розпочата 24 лютого 2022 року росією проти України, впливає на всі сфери суспільних відносин у нашій державі та вносить свої корективи у їх правове регулювання. Найбільш гостро в період дії воєнного стану постають питання забезпечення прав людини, подолання викликів та загроз. Саме тому, перед державою постає завдання адаптації нормативної та інституційної основи державного механізму забезпечення прав і свобод людини до воєнних реалій, пошуку нових дієвих форм і засобів його вдосконалення. Особливо значення набувають законодавчі ініціативи щодо забезпечення соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, захист їх прав та свобод, надання їм додаткових правових та соціальних гарантій.

Зокрема, Верховною Радою України 24 квітня 2026 року зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ввезення до України транспортних засобів без сплати митних платежів для діючих військовослужбовців» № 15195 [2] та «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо ввезення

до України транспортних засобів без сплати митних платежів для діючих військовослужбовців» № 15194 [3]. Водночас, у 2025 році було також зареєстровано ряд законопроектів, а саме: «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо безмитного ввезення транспортних засобів для учасників бойових дій та інших громадян, які постраждали внаслідок військової агресії проти України» № 14006 [2], «Про внесення змін до Розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом транспортних засобів, що ввозяться на митну територію України учасниками бойових дій, волонтерами та іншими категоріями осіб» № 14007 [3], «Про внесення змін до Розділу XX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість і акцизним податком операцій з ввезення транспортних засобів учасниками бойових дій, волонтерами та іншими категоріями осіб» № 14008 [4]; «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій, які зазнали поранення внаслідок участі в заходах з відсічі і стримування військової агресії проти України» №13058 [5]; «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій» №13058-1 [6]; «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій, які зазнали поранення внаслідок участі в заходах з відсічі і стримування військової агресії проти України» № 13059 [7]; «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій» № 13059-1 [8].

Варто зазначити, що під час дії воєнного стану подібні законопроекти реєструвалися у 2022 у 2023 роках та досі опрацьовуються Верховною радою України, містять недоліки окремих положень та потребують доопрацювання задля забезпечення їхньої відповідності чинному законодавству, міжнародним зобов'язанням України та принципам правової визначеності [9].

Вважаємо, що надання учасникам бойових дій пільг при ввезенні на територію України автомобілів для особистого користування може стати важливим кроком підтримки окремої категорії осіб з боку держави в умовах воєнного стану. Водночас, аналіз зареєстрованих у Верховній Раді України законопроєктів щодо пільгового оподаткування транспортних засобів лише підтверджує велику кількість подібних за змістом законопроєктів та недосконаліть їх окремих положень, що призводить не лише до надмірного навантаження на Парламент, а й зниження ефективності вцілому законодавчого процесу.

В контексті викладеного, зауважимо, що правотворча діяльність є ключовим інструментом забезпечення прав і свобод людини в Україні. Саме тому, забезпечення прав людини через ефективну правотворчість має стати не лише завданням законодавця, а й пріоритетом державної політики загалом. Прийняття 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність» [10] стало важливим кроком на шляху впорядкування правотворчого процесу в нашій державі. Законом визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроектування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Вважаємо, що в умовах воєнного стану особливої актуальності набуває пошук балансу між інтересами національної безпеки й забезпеченням захисту прав осіб, які беруть безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії рф. В цьому аспекті правотворча діяльність стає ключовим інструментом забезпечення прав і свобод людини в Україні, оскільки через неї встановлюються, змінюються та скасовуються правові норми, які врегульовують суспільні відносини та забезпечують гарантії захисту від порушень. Перспективи подальшого розвитку правотворчої діяльності в Україні безпосередньо пов'язані із європейською інтеграцією, удосконаленням законодавчої техніки та зміцненням демократичних інститутів.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4381

2. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ввезення до України транспортних засобів без сплати митних платежів для діючих військовослужбовців від 24.04.2026 р. № 15195. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69931

3. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо ввезення до України транспортних засобів без сплати митних платежів для діючих військовослужбовців від 24.04.2026 р. № 15194. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69930

4. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо безмитного ввезення транспортних засобів для учасників бойових дій та інших громадян, які постраждали внаслідок військової

агресії проти України від 04.09.2025 р. № 14006. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57258

5. Проект Закону про внесення змін до Розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом транспортних засобів, що ввозяться на митну територію України учасниками бойових дій, волонтерами та іншими категоріями осіб від 04.09.2025 р. № 14007. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57260

6. Проект Закону про внесення змін до Розділу XX «Прикінцеві положення» Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування податком на додану вартість і акцизним податком операцій з ввезення транспортних засобів учасниками бойових дій, волонтерами та іншими категоріями осіб від 04.09.2025 р. № 14008 URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57261.

7. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій, які зазнали поранення внаслідок участі в заходах з відсічі і стримування військової агресії проти України від 03.03.2025 р. №13058. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55911

8. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій від 17.03.2025 р. № 13058-1. URL: https://itd.rada.gov.ua/ billinfo/Bills/Card/56016

9. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій, які зазнали поранення внаслідок участі в заходах з відсічі і стримування військової агресії проти України від 03.03.2025 р. № 13059. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/ Card/55910

10. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо нульового розмитнення транспортних засобів для учасників бойових дій від 17.03.2025 р. № 13059-1. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56017

11. Атаманчук Н.І. Пільгове оподаткування операцій з ввезення транспортних засобів для осіб залучених до захисту України: законодавчі ініціативи. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених:* збірник матеріалів ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки (м. Київ, 17 травня 2024 р.). Київ : Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2024. С. 190–194.

12. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-3

ПРАВА ЖІНОК В УМОВАХ ВІЙНИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Бунчук Оксана Борисівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини юридичного
факультету, Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У сучасних війнах цивільне населення стає головною жертвою, а жінки опиняються в епіцентрі специфічних загроз. Права жінок в умовах війни – це не тільки питання гуманітарного захисту, а й фундамент безпеки суспільства. Злочинний воєнний напад росії на Україну загострив проблемні аспекти механізму захисту прав людини не тільки на національному, але і на міжнародному рівнях. Захист прав жінок, ключові аспекти гендерної рівності в умовах війни були і залишаються особливо актуальними. У резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» цілком вірно зазначено, що «мир і безпека можливі лише тоді, коли жінки мають рівні права та можливості брати участь у прийнятті рішень». Резолюція 1325, ухвалена 31 жовтня 2000 р. визнається однією з найважливіших резолюцій РБ ООН у сфері політики безпеки. «Цей документ наголошує на важливій ролі жінок у запобіганні і врегулюванні конфліктів та в розбудові миру, а також закликає держави-члени забезпечити більш активну участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень в національних, регіональних і міжнародних інститутах, у механізмах запобігання, управління та вирішення конфліктів. Резолюція стала інституційною рамкою для інтеграції жінок до безпекового сектору » [1].

У сфері захисту прав людини Україна є учасником найважливіших міжнародних договорів, серед яких: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. Наша держава ратифікувала Женевські конвенції, які «разом з Додатковими протоколами регулюють відносини між державами у період збройної боротьби, а також відносини з огляду на цю боротьбу: режим поранених, військовополонених, укладання угод про перемир'я, підписання мирних

договорів. Дуже важливо, що вони містять заборони на: посягання на життя і фізичну недоторканність, а саме на всі види вбивств, каліцтво, жорстоке поводження, тортури та катування; взяття заручників; посягання на людську гідність, зокрема, образливе і принизливе звернення; засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного належним чином судом, за наявності судових гарантій, визнаних необхідними цивілізованими націями. Гарантується допомога хворим і пораненим» [6, с. 147].

Важливим для України стало підписання Стамбульської конвенції та розробка механізмів виплат проміжних репарацій для постраждалих від сексуального насильства під час конфлікту. У сучасному міжнародному праві сексуальне насильство більше не розглядається як неминучий «побічний ефект» війни. Науковці кваліфікують його як цілеспрямовану зброю, що використовується агресором для досягнення військових і політичних цілей. Згідно з Римським статутом, сексуальне насильство під час конфлікту включає не лише зґвалтування, а й примусову проституцію, вагітність, стерилізацію або будь-яку іншу форму насильства порівнянної тяжкості. В умовах збройної агресії рф проти України такі дії часто класифікуються як воєнні злочини або навіть ознаки геноциду, оскільки вони спрямовані на деморалізацію та знищення ідентичності групи. Науковці наголошують на важливості принципу «центрованості на постраждалих», що передбачає конфіденційність, безпеку та надання комплексної допомоги без обмеження строків давності для злочину.

Акти насильства, вчинені на території України, рішуче засуджуються світовою та європейською спільнотою. Так, лідери ОБСЄ звернули увагу на необхідності посилення міжнародних зусиль у протидії гендерно зумовленому насильству, наголосили, що насильство за ознакою статі є не тільки порушенням прав людини, а й серйозною загрозою загальній безпеці. Вони засудили не тільки військові дії в Україні, а й численні випадки насильства, з якими пов'язана зневага до людської гідності, «висловили глибоке занепокоєння тим, що конфлікт сприяє зростанню загроз для жінок, які опиняються у вразливих умовах, стають жертвами воєнних злочинів і зазнають довготривалих фізичних, психологічних і соціальних наслідків» [7, с. 178].

Отже, у період воєнних дій і збройних конфліктів посилюються проблеми захисту прав жінок. Загострюються питання гендерної нерівності, підвищуються ризики насильства, масово порушуються найважливіші права жінок. В свою чергу, війна трансформує роль жінки в суспільстві. Жінки перестають сприйматись виключно як об’єкти захисту («жертви війни») і стають активними суб’єктами оборони, волонтерства та державного управління. Каталізатором

реальних суспільних змін слугувало юридичне закріплення рівності прав у Збройних Силах України. Участь жінок у бойових діях є одним із найяскравіших прикладів реалізації принципу гендерної рівності в екстремальних умовах. Попри прогрес, актуальними залишаються питання вдосконалення військової логістики для жінок, подолання «скляної стелі» у військовій ієрархії та посилення соціального захисту жінок-ВПО, які несуть основний тягар виховання дітей та догляду за літніми людьми в умовах кризи. Захист прав жінок в умовах війни вимагає не лише дотримання міжнародних норм, а й посилення відповідальності за воєнні злочини. Держава повинна забезпечити механізми реабілітації постраждалих та гарантувати жінкам право голосу у повоєнній відбудові. Розуміння усіх викликів та розробка ефективних стратегій захисту прав жінок у воєнних умовах є критично важливим завданням міжнародного права, гуманітарної допомоги та забезпечення миру у світі.

Література:

1. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 “Жінки, мир, безпека”. URL: https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325

2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#top

6. Джуган В. О. Проблеми захисту прав жінок під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 9. С. 146–148. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/34

7. Замула А. Ю., Дульська В. В. Проблеми захисту прав жінок під час збройних конфліктів та воєнних дій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Том 36 (75). № 2. С. 176–182. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/25

8. Луцан А. В. Захист прав жінок в умовах збройних конфліктів. *Право і суспільство.* 2022. № 6. С. 299–306.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-4

ПРАВОВА ОСНОВА ПРОТИДІЇ ПРОФЕСІЙНОМУ ВИГОРАННЮ ПРАЦІВНИКІВ НА РОБОТІ

Вакарюк Людмила Василівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Протягом останніх років інститут охорони праці зазнав суттєвих змін. Дистанційна праця, цифровізація трудової діяльності та пов'язані з цим ризики для ментального здоров'я змістили акцент захисту здоров'я працівника від фізичних, хімічних, біологічних та інших небезпечних факторів до психоемоційних, профілактики стресу на роботі та усуненні його наслідків.

Повсюдне використання передових технологій ставить на порядок денний питання фізичного й ментального здоров'я працівників, безпеки праці, що знижується внаслідок великої конкуренції на ринку праці. Сучасна праця, опосередкована інформаційними технологіями, набагато більш самостійна за своїм характером з точки зору того, як саме виконується робота. В той же час працівники, зайняті у виконанні такої праці, потребують посиленого захисту. Згідно даних дослідження, яке провели у 15 країнах Європейський фонд поліпшення умов життя та праці (далі – Eurofound) та МОП, «внаслідок збільшення робочого навантаження, 41% працюючих за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій відчувають підвищений стрес в порівнянні з 25% працюючих поза домом» [1].

Як наголошують експерти з економічних і соціальних програм, «цифровізація – це одна з визначальних тенденцій розвитку людської цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та кращі механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей, а також дає змогу скористатися більшим розмаїттям товарів за нижчими цінами» [2]. Та попри ряд переваг цифровізації, не слід забувати про те, що позитиви, які породжені нею, насамперед мають служити людині-праці. Тому, по-перше, в умовах цифровізації застосування технологій у сфері найманої праці має відбуватись на основі дотримання і гарантування основоположних прав людини. По-друге, оцінка переваг цифровізації в сфері найманої праці, насамперед, має здійснюватися з точки зору

відповідності інтересам працівника та рівня задоволення його потреб та інтересів. Ефективним інструментом вирішення цієї проблеми може стати тісна взаємодія держави та роботодавців у сфері покращення умов праці, формування та вдосконалення правової основи захисту працівників від психосоціальних факторів.

Міжнародна організація праці та Всесвітня організація охорони здоров'я наголошували про необхідність оцінки та контролю психосоціальних факторів на робочому місці ще в 1984 році. Розглядаючи здоров'я як складну медико-демографічну та соціально-економічну категорію, експерти ВООЗ визначили внесок різних факторів у його формування. В Конвенції МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» 1981 року акцентується на важливості психічного здоров'я працівника. Зокрема, в статті 3 Конвенції встановлено, що «термін "здоров'я" стосовно праці означає не тільки відсутність хвороби чи недуги; він також уключає фізичні й психічні елементи, які впливають на здоров'я і безпосередньо стосуються безпеки й гігієни праці». Зазначене визначення, по суті, стало фундаментом для подальшої розробки норм щодо захисту працівників від психосоціальних ризиків на роботі як на міжнародному, так і національних рівнях.

Останніми роками спостерігається тенденція до поширення професійного вигорання серед працівників, яке ще називають «чумою 21 століття». В українських реаліях складність в організації умов праці, пов'язана з війною, важка економічна ситуація та інші соціальні чинники ще більше підсилюють емоційне напруження працівників та провокують професійні стреси. Якщо на підприємствах немає профілактики професійного вигорання, це негативно впливає не тільки на самого працівника, а й на персонал в цілому, знижує продуктивність праці. Дані наукових розвідок свідчать про те, що професійне вигорання небезпечне, насамперед, для психічного здоров'я.

Причини такого стану у працівників можуть бути різними. Серед них «напружений графік роботи, підвищене навантаження, відсутність часу для перепочинку, або стреси, зумовлені щоденними обов'язками (наприклад, спілкування зі складними клієнтами, відповідальна або небезпечна робота). Також емоційно виснажують внутрішній конфлікт, пов'язаний з роботою (наприклад, неможливість збалансувати роботу і сім'ю, невідповідний робочий графік, неможливість змиритися з інтенсивним навантаженням), несправедлива система оплати праці, або навіть нерозуміння сенсу своєї роботи» [3].

Якщо розглядати схильність до професійного вигорання в контексті гендеру, то жінки, навантажені додатково домашнім побутом й сімейними обов'язками, часто почуваються фізично виснаженими на роботі

й більш емоційно переживають вигорання, ніж чоловіки. Зокрема, результати дослідження Eurofound «Gender Equality Index 2021: Health» («Індекс гендерної рівності 2021: Здоров'я») продемонстрували, що «жінки частіше, ніж чоловіки, страждають від вигорання в Бельгії, Чехії, Німеччині та Нідерландах. В інших країнах, наприклад, Австрії, Фінляндії та Словенії, суттєвого гендерного розриву, схоже, немає» [4].

В Україні працівники не захищені на законодавчому рівні від наслідків, пов'язаних зі стресом на роботі. З 1 січня 2027 року Україна офіційно переходить на МКХ-11 відповідно до «Операційного плану переходу України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я одинадцятого перегляду на 2025–2026 роки», затвердженого наказом МОЗ № 703 від 23 квітня 2025 року. МОЗ України дає визначення поняття «професійне вигорання» і називає його причини: «1) надмірне навантаження; 2) нечіткі обов'язки; 3) монотонність; 4) непідтримуюче середовище; 5) нерівновага між роботою та особистим життям» [5]. Професійне вигорання на роботі в нашій країні не вважається хворобою, відповідно його немає й у Переліку професійних захворювань. «Проте, воно може вважатися хворобою, якщо людина внаслідок нього не в змозі працювати, але основним діагнозом в цьому випадку все одно буде один із психічних розладів (наприклад, стан депресії, розлад адаптації, стрес-реакція тощо). У такому разі вигорання може бути визначене як додатковий діагноз, а активне лікування буде призначене для основного розладу. Лікування підбирається індивідуально і може включати, наприклад, стрес-менеджмент, медикаментозне лікування або психотерапію» [5].

Серед заходів самодопомоги й профілактики професійного вигорання називають дотримання концепції work-life balance, практики емоційної розрядки й турботи про себе. Але, насамперед, необхідно реалізовувати програми психосоціальної підтримки (далі-ПСП) працівників на роботі на локальному рівні. Зокрема, на основі аналізу потреб персоналу роботодавцям потрібно розробити та затвердити письмову політику щодо ПСП у воєнний і післявоєнний періоди, зокрема й профілактику професійного вигорання. Орієнтиром для роботодавця під час прийняття рішення та реалізації програми ПСП працівників на робочих місцях мають стати «Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці», розроблені Державною службою України з питань праці.

Серед заходів профілактики професійного вигорання, які не потребують додаткового фінансування з боку роботодавця, але дозволяють знизити рівень професійного вигорання, в тому числі й уникнути ризик його настання, можуть впроваджуватися, де це дозволяє виробничий

процес, перехід працівників на гнучкий режим робочого часу, встановлення додаткових перерв, моніторинг об'єму професійних обов'язків персоналу, включаючи оцінку реалістичності їх виконання, публічне визнання ефективності праці, відзначення досягнень та кваліфікації працівників. Застосування зазначених заходів сприятиме покращенню емоційного стану працівників, їх ментального здоров'я й тим самим може запобігти стресу й подальшому професійному вигоранню.

Тож допоки в Україні сфера професійного вигорання на роботі знаходиться поза межами централізованого правового регулювання, на локальному рівні власники бізнесу та роботодавці мають вживати всі необхідних заходів для того, що попередити професійне вигорання, як фактор дестабілізації соціально-трудових відносин, який деструктивно впливає не лише безпосередньо на працівника, але й на всіх учасників трудових відносин.

Література:

1. WHO. 2019 (March 11). Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV). World Health Organization: website. URL: https://www.who.int/newsroom/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-(mers-cov) (дата звернення: 30.04.2026).

2. Катерина Маркевич. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. Разумков центр: веб-сайт. URL: https://razumkov.org.ua/statti/tsyfrovizatsiia-perevagy-ta-shliakhy-podolannia-vyklykiv (дата звернення: 29.04.2026)

3. Основні причини вигорання на роботі і як рятуватися. Сьомий апеляційний адміністративний суд. *Судова влада України* : веб-сайт. URL: https://7aa.court.gov.ua/sud4856/pres-centr/news/1259327/ (дата звернення: 30.04.2026)

4. Gender Equality Index 2021: Health. Work stressors. The European Institute for Gender Equality (EIGE): website. URL: https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides/gender-equality-index-2021-report/work-stressors (дата звернення: 29.04.2026).

5. Вигорання на роботі: причини, ознаки та способи подолання. *Міністерство охорони здоров'я України* : веб-сайт. URL: https://moz.gov.ua/uk/vigorannya-na-roboti-prichini-oznaki-ta-sposobi-podolannya (дата звернення: 25.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-5

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Волохов Олексій Сергійович
кандидат юридичних наук,
адвокат, партнер SLA Attorneys
м. Київ, Україна

Свобода слова є однією з основоположних засад демократичного розвитку суспільства та важливим елементом системи гарантування прав і свобод людини. Водночас в умовах воєнного стану, зокрема після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, питання реалізації цього права набуло особливої суспільної та правової значущості.

За умов війни інформаційний простір стає не лише середовищем для поширення інформації та вираження поглядів, а й інструментом впливу на громадську свідомість, національну безпеку та обороноздатність держави. Інформаційний простір може використовуватися ворогом як механізм поширення дезінформації, маніпулятивних повідомлень, пропаганди та інформаційно-психологічного впливу, що створює загрозу правопорядку, суспільній стабільності та національній єдності. Особливо небезпечним є поширення недостовірної інформації щодо перебігу бойових дій, діяльності органів державної влади чи Збройних Сил України, оскільки це може спричиняти панічні настрої серед населення, підривати довіру до державних інституцій. Водночас існує ризик, що державна влада, посилаючись на необхідність забезпечення національної безпеки та боротьби з дезінформацією, може використовувати механізми обмеження свободи слова для надмірного контролю над інформаційним простором або обмеження діяльності незалежних медіа. У таких умовах виникає небезпека посилення цензури, зменшення рівня прозорості діяльності органів державної влади, що може негативно позначатися на демократичних процесах у державі. Крім того, надмірне втручання держави в інформаційну сферу може призвести до порушення права громадян на доступ до об'єктивної та різносторонньої інформації. Саме тому проблема визначення меж допустимого обмеження свободи слова в умовах воєнного стану постає як одна з ключових у контексті забезпечення балансу між демократичними цінностями, правами людини та потребами інформаційної безпеки держави. Важливим аспектом у цьому

контексті є дотримання принципу пропорційності, відповідно до якого будь-які обмеження прав людини повинні бути законними, обґрунтованими, тимчасовими та необхідними. Лише за умови збереження балансу можливо забезпечити ефективну протидію інформаційним загрозам без порушення фундаментальних демократичних стандартів.

Насамперед слід зазначити, що право на свободу слова є складовою ширшого права на свободу вираження поглядів, яке належить до фундаментальних прав людини. В Україні це право гарантується Конституцією України, зокрема статтями 34, 36 та 56, а також закріплюється у низці міжнародно-правових актів, серед яких стаття 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року. Водночас міжнародно-правові стандарти передбачають можливість обмеження свободи вираження поглядів у випадках, коли це є необхідним для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, територіальної цілісності держави, захисту прав і свобод інших осіб або запобігання поширенню інформації, що може становити суспільну небезпеку. Однак такі обмеження не можуть бути довільними та повинні відповідати чітко визначеним демократичним критеріям. На думку В. Панкратової, обмеження свободи слова мають відповідати двом основним умовам: принципу пропорційності та принципу відповідності. Принцип пропорційності полягає у тому, що обмеження не повинні перевищувати меж, необхідних для досягнення легітимної мети, а втручання держави у право на свободу слова має бути мінімально необхідним. Принцип відповідності передбачає, що такі обмеження повинні застосовуватися виключно в інтересах широкої громадськості, бути обґрунтованими суспільною необхідністю та спрямованими на захист прав і свобод людини, національної безпеки чи демократичного ладу держави [1, с. 84].

Варто зазначити, що обмеження прав і свобод людини навіть в умовах війни вимагає від держави належного обґрунтування, дотримання Конституції та врахування міжнародних стандартів, а будь-які обмеження конвенційних або передбачених нормами міжнародного права прав мають встановлюватися законом [2, с. 32]. Тобто в умовах воєнного стану право на свободу слова не втрачає свого значення, однак механізми його реалізації зазнають певних трансформацій. Держава може запроваджувати додаткові обмеження щодо поширення інформації, яка може завдати шкоди обороноздатності країни або бути використаною ворогом у межах інформаційної війни.

Європейські демократичні стандарти передбачають, що навіть в умовах кризових ситуацій держава не може повністю усунути

плюралізм думок або встановити тотальну цензуру. Протидія інформаційним маніпуляціям повинна здійснюватися шляхом підвищення рівня медіаграмотності населення, підтримки незалежної журналістики, розвитку критичного мислення та забезпечення прозорості інформаційної політики держави. Саме такі механізми вважаються найбільш ефективними у демократичному суспільстві, оскільки вони спрямовані не на обмеження свободи слова, а на формування стійкості суспільства до дезінформації, пропаганди та інших інформаційних загроз [3, с. 23]. Водночас питання ефективності зазначених заходів в умовах сучасної агресивної війни є доволі дискусійним. Зокрема, підвищення рівня медіаграмотності населення слід розглядати радше як довгостроковий стратегічний напрям розвитку суспільства, результати реалізації якого проявляються поступово та потребують значного часу. Натомість в умовах воєнного стану держава змушена реагувати на інформаційні загрози оперативно, застосовуючи більш швидкі та дієві механізми захисту інформаційного простору. У таких умовах особливого значення набуває необхідність забезпечення балансу між ефективною протидією дезінформації та дотриманням фундаментальних демократичних принципів.

Так, у сучасних умовах особливої актуальності набуває питання правового регулювання діяльності соціальних мереж, месенджерів та інших цифрових платформ, які стали одним із головних джерел отримання та поширення інформації. Повномасштабна війна продемонструвала, що такий цифровий інформаційний простір може використовуватися не лише як ефективний інструмент інформаційно-психологічного впливу, поширення дезінформації, координації пропагандистських кампаній. Особливу роль у цьому процесі відіграють анонімні Telegram-канали та інші платформи, механізми функціонування яких часто залишаються непрозорими як для суспільства, так і для держави. При цьому, окремі Telegram-канали навіть активно рекламують можливість розміщення замовних новин для їхньої аудиторії на комерційних умовах, що апріорі ставить під питання достовірність будь-яких новин, які були там розміщені.

У зв’язку з цим значний суспільний резонанс викликав Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація № 11115 від 25.03.2024 (більш відомий у ЗМІ як Законопроєкт № 11115 про регулювання месенджерів та Telegram), який передбачає можливість застосування штрафних санкцій, обмеження доступу або навіть блокування ресурсів у разі порушення вимог законодавства, зокрема щодо прозорості структури

власності, співпраці з державними органами та протидії поширенню дезінформації. Хоча його метою є гармонізація українського інформаційного простору з європейським Актом про цифрові послуги (DSA) його реальною метою є розкрити структури власності та джерела фінансування анонімних Telegram-каналів та інших ресурсів у месенджерах.

Ініціатори законодавчих змін аргументують їх необхідністю забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни та захисту суспільства від ворожої пропаганди, яка активно поширюється через цифрові платформи. На думку прихильників посилення державного регулювання, неконтрольоване функціонування соціальних мереж і месенджерів створює значні ризики для національної безпеки, оскільки через них можуть поширюватися фейкові повідомлення, маніпулятивні наративи, заклики до дестабілізації ситуації в державі або інформація, що може бути використана противником у військових цілях [4].

Водночас критики подібних законодавчих ініціатив звертають увагу на ризики надмірного втручання держави у сферу свободи слова. Зокрема, існують побоювання, що нечіткі або надто широкі формулювання у законопроєкті можуть стати підставою для вибіркового застосування передбачених ним обмежень, посилення контролю над інформаційним простором.

При цьому, у науковому середовищі давно наголошується увага на необхідності чіткого нормативно-правового визначення критеріїв допустимого обмеження свободи слова в умовах воєнного стану. Відсутність конкретних меж і правових гарантій може призводити до вибіркового застосування законодавства, створювати правову невизначеність для журналістів, медіа та власне користувачів цифрових платформ, а також підвищувати ризик зловживання владними повноваженнями [5, с. 448]. Саме тому важливим завданням є вироблення таких механізмів регулювання інформаційного простору, які, з одного боку, дозволятимуть ефективно протидіяти дезінформації та інформаційним загрозам, а з іншого не порушують права на доступ до інформації та плюралізму думок.

Таким чином, в умовах воєнного стану свобода слова залишається одним із фундаментальних прав людини, реалізація якого може зазнавати обмежень задля захисту національної безпеки та інформаційного простору держави. Повномасштабна війна продемонструвала, що інформація здатна бути не лише інструментом комунікації, а й зброєю, вагомим засобом ведення війни, поширення пропаганди та дезінформації. Водночас навіть у кризових умовах держава повинна забезпечувати пропорційність

обмежень та не допускати встановлення надмірного контролю над медіа. Ефективна протидія дезінформації має поєднувати правові механізми та підтримку незалежної журналістики. Лише за умови збереження балансу між свободою слова та інформаційною безпекою можливо забезпечити функціонування демократичного суспільства в умовах війни.

Література:

1. Панкратова В. О. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 2. С. 81–84. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.11
2. Волохов О. С. Особливості обмеження прав і свобод людини під час війни: Конституція України та міжнародні стандарти. *Конституційні права і свободи людини в умовах сучасних викликів та загроз* : матеріали науково-практичної конференції. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 30–34. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-6
3. Свобода вираження поглядів. Міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини і національне законодавство України в умовах воєнного стану. *Огляд правових підходів. Серія : Свобода слова і національна безпека*. Київ: УНЦПД, 2022. 25 с. URL: https://ucipr.org.ua/images/files/1750/1750_file.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Законопроєкт про регулювання телеграму та інших мереж накладатиме штрафи. Остання санкція – блокування. URL: https://detector.media/rinok/article/248791/2026-04-02-zakonoproiekt-pro-regulyuvannya-telegramu-ta-inshykh-merezh-nakladatyme-shtrafy-ostannya-sanktsiya-blokuvannya/?utm_source=chatgpt.com
5. Тугарова О. К. Воєнний стан vs свобода слова: окремі питання правового регулювання. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2023. № 10. С. 446–450. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/107.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-6

PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF CADETS IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS AND WARTIME CHALLENGES

Haldetska Iryna Hryhorivna
PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Language Training,
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

Contemporary wartime challenges significantly transform the educational landscape of Ukraine, particularly the system of training cadets in military and law enforcement educational institutions. The conditions of martial law entail heightened requirements for the professional competence of future specialists in the security and defense sector, while simultaneously emphasizing the necessity of strict adherence to human rights and the norms of international humanitarian law [5].

In this context, professionally oriented foreign language instruction acquires a qualitatively new significance. It extends beyond traditional language training and emerges as an important factor in shaping legal culture, ethical thinking, and the ability to act in accordance with international standards [6].

The issue of ensuring human rights in wartime conditions has become a subject of active scholarly reflection in both national and international discourse. According to the provisions of national legislation, in particular the Constitution of Ukraine, the state has the right to restrict certain rights and freedoms under martial law [1; 2]. At the same time, such restrictions must comply with the principles of legality, necessity, and proportionality, which are fundamental to the rule of law [5].

Alongside this, there exists a set of inalienable rights that are not subject to restriction even under states of emergency [1]. Such a legal framework establishes a complex balance between ensuring national security and upholding humanistic values. Awareness of this balance constitutes an essential component of the professional training of future military personnel and law enforcement officers.

In this regard, cadet training should be comprehensive in nature, integrating tactical, technical, and legal components. Of particular importance is the ability to make decisions under conditions of uncertainty while complying with national legislation [3] and the requirements of the legal regime of martial law introduced by the Decree of the President of Ukraine

[4]. At the same time, it is essential to develop the ability to rapidly assess legal situations arising in the course of official duties, particularly under conditions of time constraints, information scarcity, and heightened risk levels. Such training presupposes not only the acquisition of normative legal acts but also the development of skills for their practical application in a dynamic operational environment.

Foreign language education serves as an important tool for shaping cadets' legal awareness. The integration of human rights issues into the content of foreign language instruction creates prerequisites for a deeper understanding of international human rights standards. In particular, this involves the study of such categories as the prohibition of torture, the right to life, and the right to a fair trial, which are universal in nature and are recognized by the international community as absolute rights. The use of authentic materials, including international legal instruments, analytical reports, and public speeches by representatives of state institutions, contributes to the formation of a comprehensive understanding of contemporary approaches to human rights protection, as well as to an awareness of the mechanisms for their implementation in conditions of armed conflict.

At the same time, foreign language training provides access to materials of international organizations such as the United Nations and the Council of Europe, enabling cadets to become familiar with the practices of implementing human rights standards in different countries. This contributes to the development of intercultural competence, which is a necessary condition for effective professional activity in the context of international cooperation. Furthermore, proficiency in a foreign language expands opportunities for participation in joint training sessions, exercises, and peacekeeping operations, where the ability to communicate clearly and accurately in a multinational environment is of particular importance.

Of particular relevance is the development of critical thinking in the process of foreign language learning. Cadets acquire skills in analyzing information, identifying manipulative influences, and forming a well-grounded position on complex legal and ethical issues, which is extremely important in the context of information warfare [6]. In this regard, the use of discussion-based methods, debates, case study analysis, and situational tasks in a foreign language is appropriate, as it enables the integration of language training with the development of analytical abilities.

Thus, professionally oriented foreign language instruction for cadets functions not only as a supplementary component of the educational process but also as an essential element in the development of their professional competence. It ensures the integration of legal knowledge, communicative skills, and ethical orientations, which are necessary for the effective

performance of official duties in the context of wartime challenges and for adherence to human rights standards.

References:

1. Конституція України : офіц. текст. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр (дата звернення: 22.04.2026).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 22.04.2026).
3. Законодавство України : офіц. вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 22.04.2026).
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 22.04.2026).
5. Про правовий режим воєнного стану : роз'яснення Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua (дата звернення: 22.04.2026).
6. Кремень В. Г. Педагогічна наука для розбудови нової країни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* 2022. DOI: https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4201.
7. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування громадянської ідентичності в умовах війни. *Український педагогічний журнал.* 2023. № 2. С. 62–72. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-2-62-72

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-7

БАЛАНС БЕЗПЕКИ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Гончаренко Оксана Григорівна
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін,
Пенітенціарна академія України
м. Чернігів, Україна

В умовах запровадження в Україні правового режиму воєнного стану суттєво зростає роль кримінальної юстиції як інструменту забезпечення національної безпеки, правопорядку та стабільності

держави. Збройна агресія зумовлює необхідність оперативного реагування на нові виклики, зокрема розслідування воєнних злочинів, протидію колабораційній діяльності та іншим кримінальним правопорушенням, що становлять загрозу державній безпеці.

Незважаючи на те, що в Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені…» [1], в умовах воєнного стану розширення повноважень правоохоронних органів та запровадження спеціальних процесуальних механізмів можуть об'єктивно супроводжуватися певними обмеженнями окремих прав і свобод людини. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема забезпечення балансу між потребами національної безпеки та необхідністю неухильного дотримання фундаментальних прав людини, гарантованих Конституцією України та міжнародно-правовими актами. Національна безпека є однією з ключових функцій держави, що передбачає захист суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу та інших життєво важливих інтересів держави і суспільства. В умовах воєнного стану її значення зростає, що зумовлює розширення інструментів державного впливу, зокрема у сфері кримінальної юстиції.

Водночас права і свободи людини є базовою цінністю демократичного суспільства та гарантуються Конституцією України, кримінальним процесуальним законодавством і міжнародними правовими актами. У кримінальному процесі вони реалізуються через систему процесуальних гарантій, зокрема право на справедливий суд, презумпцію невинуватості, право на захист і заборону катувань, що визначено ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [2]. Варто підкреслити ключовий принцип, що забезпечує узгодження інтересів держави та особи, це принцип верховенства права. Його реалізація передбачає, що будь-які обмеження прав людини мають бути законними, необхідними та обґрунтованими, і навіть в умовах воєнного стану держава не може відступати від основоположних гарантій, за винятком випадків, прямо передбачених міжнародними правовими нормами [3, с. 393].

Запровадження воєнного стану зумовило істотні зміни у функціонуванні системи кримінальної юстиції, спрямовані на забезпечення оперативного реагування на кримінальні правопорушення, пов'язані з воєнною агресією, а також підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів і судів. Відповідно до ст. 15 Європейської конвенції з прав людини, у період війни або іншої суспільної небезпеки держава має право вживати заходів, що відступають від її зобов'язань, лише тією мірою, якою цього вимагає гострота ситуації [2].

До ключових особливостей функціонування кримінальної юстиції у цих умовах належать: запровадження спеціальних процесуальних

механізмів і спрощення окремих процедур кримінального провадження; розширення можливостей досудового розслідування в умовах обмеженого доступу до окремих територій; активне застосування дистанційних форм процесуальної взаємодії; коригування строків і порядку здійснення процесуальних дій; а також розширення повноважень органів досудового розслідування та прокуратури.

Зазначені трансформації, хоча й зумовлені об'єктивними потребами безпеки, супроводжуються тимчасовим обмеженням окремих прав і свобод людини, зокрема права на приватність, свободу пересування та окремих процесуальних гарантій, що актуалізує необхідність посиленого контролю за дотриманням принципу законності.

Досягнення балансу між потребами національної безпеки та забезпеченням прав людини є складним, але необхідним завданням [4, с. 290]. З одного боку, держава об'єктивно змушена розширювати повноваження правоохоронних органів і запроваджувати спеціальні процедури, з іншого – такі заходи не повинні призводити до надмірного обмеження прав людини та порушення засад справедливого судочинства. З метою забезпечення «балансу» доцільним є: удосконалення кримінального процесуального законодавства з урахуванням умов воєнного стану та міжнародних стандартів; посилення судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування; гарантування реального доступу до правової допомоги; належна підготовка працівників правоохоронних органів у сфері прав людини; а також розширення використання цифрових технологій із одночасним забезпеченням процесуальних гарантій.

Отже, навіть в умовах воєнного стану пріоритетом діяльності держави має залишатися людина, її права та свободи, а забезпечення національної безпеки повинно здійснюватися виключно в межах принципу верховенства права [5, с. 123].

Література:

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Європейська конвенція з прав людини URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2022. Вип. 70. С. 392–397.

4. Любавіна В. П., Смородінова М. В. Кримінальне провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис.* 2023. № 3(12). С. 284–290.

5. Потапов І. Ф. Здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 87. С. 118–124.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-8

ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ ЯК ПРОСТІР РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Грекул-Ковалик Тетяна Анатоліївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Остап'юк Марія Василівна
кандидат юридичних наук,
суддя Яремчанського міського суду Івано-Франківськоі області
м. Яремче, Україна

Масове внутрішнє переміщення, що особливо посилилося після повномасштабного вторгнення 2022 р., стало не лише гуманітарним, а й довгостроковим соціально-економічним викликом. Станом на початок 2026 р. в Україні обліковується понад 4,6 млн внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), що зумовлює необхідність переходу від окремих кризових рішень до системної державної політики, а першочергове місце у цьому процесі відводиться приймаючим громадам.

У березні 2026 р. Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України оприлюднило для громадського обговорення проєкт Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року [7]. Аналіз проєкту вказує на те, що її мета полягає у забезпеченні комплексної, своєчасної та достатньої підтримки кожної людини, яка зазнала або може зазнати внутрішнього переміщення, відновленні самостійності людини, реалізації її конституційних прав і свобод без дискримінації, а також підтримці відповідно до індивідуальних потреб. В основу одного з ключових напрямів проєкту Стратегії закладено перехід від короткострокового реагування до системної адаптації та сталої інтеграції ВПО в соціально-економічне життя

приймаючих громад через доступ до житла, праці, освіти, соціальних і психосоціальних послуг, а також участь самих ВПО у прийнятті рішень місцевого значення.

Особливе значення у цьому контексті має право на житло як основа стабільності та безпеки, а державна політика має бути спрямована на створення сталих житлових рішень. 10 червня 2025 р. стартувала робота над Державною стратегією житлової політики, в основу якої закладено нову модель житлової політики в Україні [2]. Розробка цієї Стратегії передбачена Законом України «Про основні засади житлової політики», який встановлює правові, економічні, соціальні та організаційні засади житлової політики, спрямованої на реалізацію права людини на житло, забезпечення сталого й ефективного використання житлового фонду України та набрав чинності 15 лютого 2026 р. [9].

У зв'язку з такими позитивними кроками у сфері житлової політики в Україні з лютого 2026 р. стартувала житлова програма для ВПО, яка передбачає надання житлового ваучера на суму 2 млн гривень [6]. Йдеться про новий компонент програми «єВідновлення», що дає можливість використати ці кошти для придбання житла, інвестування в його будівництво або сплати першого внеску чи частини іпотеки. На першому етапі програма поширюється виключно на ВПО з тимчасово окупованих територій, які мають статус учасника бойових дій, а також на осіб з інвалідністю внаслідок війни. Якщо взяти до уваги регіональний вимір, то у Чернівецькій області, де проживає понад 73 тис. ВПО (близько 8,3 % населення регіону) станом на середину квітня вже подали 376 заявок на отримання ваучера, з них 239 погодили, 33 людям відмовили і ще на етапі опрацювання 107 [1; 10].

Окрім загальнодержавних програм, показові також регіональні практики. Регіональна програма компенсації частини процентної ставки за іпотечними кредитами окремих категорій громадян у Чернівецькій області на 2023–2025 рр., затверджена Розпорядженням Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації 23 серпня 2023 р. надає можливість компенсації частини процентної ставки у розмірі 3 % річних (замість 7 %) за іпотечними кредитами для ВПО, які зареєстровані на території Чернівецької області й оформили доступну іпотеку для придбання житла у рамках державної програми єОселя [3, с. 34; 8]. Також наприкінці жовтня 2024 р. у Чернівцях розпочали зводити багатоповерхові житлові будинки для ВПО у межах проєкту «Підтримка ЄС у забезпеченні житлом внутрішньо переміщених осіб у Чернівцях». Однак вже через рік будівництво призупинили, а Чернівецька міська рада розірвала договір через невиконання його умов з підрядником та продовжує шукати нового [11].

Не менш важливим вбачаємо й право на працю та економічну самостійність. Свобода людини неможлива без можливості самостійно забезпечувати себе та свою родину. Тому адаптація ВПО у приймаючих громадах має включати доступ до працевлаштування, професійного навчання, перекваліфікації, підтвердження кваліфікацій та підтримки підприємницької діяльності.

Невід'ємною складовою правової безпеки є й доступ до освіти [4]. Освітня інтеграція сприяє не лише навчанню, а й подоланню соціальної ізоляції, відновленню психологічної стабільності та формуванню відчуття приналежності до нової громади. Психосоціальна підтримка для реалізації прав і свобод ВПО також важлива. Втрата дому, вимушене переміщення, розрив соціальних зв'язків і постійне відчуття небезпеки мають серйозний вплив на психологічний стан людини. Без доступної та якісної психологічної допомоги людина втрачає здатність до навчання, праці та активної участі у житті громади. Саме тому розвиток таких послуг на місцевому рівні чи не вагоміший, аніж матеріальна підтримка. Наприклад, у Чернівцях такі послуги надаються у Центрі допомоги врятованим та Службі «Центр підтримки внутрішньо переміщених осіб» Чернівецького міського центру соціальних служб.

Забезпечення безпеки ВПО у приймаючих громадах передбачає створення умов для соціальної згуртованості та недопущення дискримінації, а підтримка культурного різноманіття, громадських ініціатив та участі ВПО у прийнятті рішень сприяє відновленню довіри, формуванню почуття належності та зміцненню спільнот. Особливо важливим у цьому контексті вбачаємо залучення ВПО до процесів ухвалення рішень через дорадчі механізми, зокрема Ради ВПО, які повинні бути ефективним інструментом представництва інтересів переселенців на місцевому рівні. Однак реальні цифри вказують на локальні проблеми. Так, Представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Чернівецькій області Ірина Ісопенко під час розширеного засідання Експертної ради, яке відбулося 15 квітня 2026 р., закцентувала увагу та тому, що на території буковинського краю інституційно створено 38 рад з питань ВПО, однак лише 16 з них були повноцінно залучені до розробки місцевих програм, тоді як майже половина фактично не брали участі [5]. Разом з тим, у територіальних громадах Чернівецької області впроваджується 35 програм підтримки, що охоплюють 67,3 % від їх загальної кількості, проте лише у 9 випадках ВПО брали участь у процесі їх розробки. Водночас незважаючи на наявність обласної програми підтримки, найбільш ресурсозатратні напрями й надалі залишаються одними з найскладніших для реалізації. Саме тому реалізація прав ВПО неможлива без належної підтримки

самих приймаючих громад, разом з тим, держава повинна забезпечувати фінансове вирівнювання через механізми міжбюджетних трансфертів, інвестиційні програми та підтримку інституційної спроможності громад.

Отже, забезпечення прав, свобод і безпеки ВПО у приймаючих громадах повинно розглядатися як один із ключових напрямів сучасної державної політики, а локальний рівень має бути визначальним для практичної реалізації конституційних гарантій, адже безпека людини починається не лише із захисту державних кордонів, а й з можливості мати житло, доступ до соціальних послуг, праці, освіти та відчуття приналежності до громади.

Література:

1. Бобель А. «Місць критично не вистачає»: яка ситуація з житлом для вимушених переселенців на Буковині. *Суспільне Чернівці.* 2026. 14 квітня. URL: https://surl.li/xycvgm
2. В Україні стартувала робота над Державною стратегією житлової політики. *Міністерство розвитку громад та територій України.* 2025. 10 червня. URL: https://surl.li/pnyvac
3. Грекул-Ковалик Т. А. Гармонія взаємодії: принцип рівності та конструктивного діалогу у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб. *Рівність – основа прав людини* : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу, 14 травня 2025 р., м. Чернівці / відп. за вип. Н. А. Гураленко, уклад. Н. А. Гураленко, О. Б. Бунчук, Т. А. Грекул-Ковалик. Чернівці, 2025. С. 32–38.
4. Грекул-Ковалик Т. А. Право на освіту: виклики для внутрішньо переміщених осіб. *Ерліхівський журнал.* 2024. № 8. С. 38–44.
5. Ісопенко І. Якість місцевої політики на рівні громад вимірюється не кількістю програм, а тим, наскільки вони реально змінюють життя людей. 2026. 15 квітня. URL: https://www.facebook.com/reel/1499166421580993
6. Ковальова К. Житлові ваучери для ВПО: Мінрозвитку розповіло, коли програма буде фінансуватися. *Молодий буковинець*. 2026. 28 січня. URL: https://surl.li/bfvfzt
7. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2030 року : проєкт розпорядження КМУ від 2026 р. URL: https://surli.cc/fmetck
8. Про затвердження Регіональної програми компенсації частини процентної ставки за іпотечними кредитами окремих категорій громадян у Чернівецькій області на 2023–2025 роки : Розпорядження Чернівецької обласної державної (військової) адміністрації

від 23 серпня 2023 р. № 784-р. URL: https://bukoda.gov.ua/storage/app/uploads/public/64f/9ca/6f0/64f9ca6f0fb12735757195.pdf

9. Про основні засади житлової політики : Закон України від 13 січня 2026 р. № 4751-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751-20#Text

10. Рущак Н. На Буковині понад 350 людей подали заявки, щоб отримати житлові ваучери на 2 млн грн – хто має на це право. 2026. 30 березня. URL: https://surl.li/abiwjj

11. У Чернівцях шукають нового підрядника для будівництва житла для вимушених переселенців. *Шпальта*. 2025. 5 грудня. URL: https://surl.lu/cnnvot

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-9

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ НА ВИПАДОК СМЕРТІ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Долинська Марія Степанівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін,
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна

Війна в Україні привела до загибелі як захисників та захисниць держави, так і цивільного населення; знищення майна, в першу чергу житла; значного збільшення кількості постраждалих та переселенців, зокрема незахищених верств населення (дітей, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю внаслідок війни).

Одним із способів захисту цивільних прав громадян на випадок смерті є складення заповіту. Заповіт – це односторонній правочин, який повинен бути укладений у письмовій формі із зазначенням місця та часу його посвідчення, підписаний особисто заповідачем і посвідчений нотаріусом або іншими службовими особами, уповноваженими на це [1, с. 11].

Згідно частини другої статті 1247 Цивільного кодексу України 2003 року [2], заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251–1252 вказаного Кодексу. Стосовно теми дослідження вважаємо виокремити статтю 1248 «Посвідчення заповіту нотаріусом», статтю 1251

«Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування», а також статтю 1252 «Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою».

Аналізуючи норми закону України «Про нотаріат» 1993 року [3] органами і особами, які посвідчують заповіти, а також прирівняні до нотаріальних заповіти є: державні та приватні нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів; консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України; особи, вказані у статті 40 Закону України «Про нотаріат», уповноважені на посвідчення заповітів прирівняних до нотаріальних. Тобто Нотаріальний законодавчий акт, на відміну від Цивільного кодексу України, надає право посвідчувати заповіти також посадовим особам консульських установ та дипломатичних представництв.

Наголошуємо, що умови заповіту мають бути такими, що не суперечать закону або моральним засадам суспільства, але водночас вони мають захищати права спадкоємців [4, с. 19], зокрема осіб які мають право на обов'язкову частку у спадщині незалежно від заповітного розпорядження заповідача (спадкодавця).

На думку Є.І. Фурси, право на обов'язкову частку – це є перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян в разі не зазначення їх в заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту [5, с. 75].

Право на обов'язкову частку в спадщині мають лише особи, визначені в частині першій статті 1241 Цивільного кодексу України [2].Законодавець виокремлює три категорії осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині: 1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (в тому числі усиновлених); 2) непрацездатні вдова (вдівець); непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкування за законом. Наголошуємо, що вказаний перелік не підлягає розширеному тлумаченню, тобто є вичерпним [6, с. 318].

При цьому, право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням спадкодавця й осіб, які мають право на обов'язкову частку. Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. Наголошуємо, що неповнолітня особа зберігає за собою право на обов'язкову частку, навіть при набутті повної цивільної дієздатності, тобто у разі реєстрації такою особою шлюбу до досягнення повноліття, праці за трудовим договором при досягненні

шістнадцяти років, запису такої неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини [7, с. 240].

З метою захисту прав та законних інтересів всіх верст населення України прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06.03.2022 року [8]. Актом, серед іншого, розширено перелік суб'єктів, що уповноважені на посвідчення заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, в умовах воєнного стану. А саме: «в умовах воєнного стану заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Спадковому реєстрі» [8].

Має рацію О. Кухарєв [9], що вищевказаною постановою Кабінету Міністрів України № 209 розширено переліку осіб, що наділені правом посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіти, в умовах воєнного стану.

Постановою Кабінету Міністрів № 480 від 19.04.2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» [10], розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів. Надано право начальнику табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених посвідчувати заповіти військовополонених; зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення заповітів, укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. Однак, відповідні зміни щодо розширення видів нових суб'єктів, не було внесено до вказаного Порядку [11, с. 169].

Варто зауважити, що з метою допомоги у складанні прирівняних до нотаріальних заповітів під час воєнного стану в державі автором дослідження розроблено два довідники: Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, а також

Порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених [12; 13]. З ними можна ознайомитися на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ.

Таким чином, державні та приватні нотаріуси вправі оформлювати спадщину та видавати свідоцтва про право на спадщину на підставі заповітів, які посвідчено під час воєнного стану в Україні новими квазінотаріальними органами, на підставі вищевказаних постанов Кабінету Міністрів України.

Закон України № 3515-IX від 09.12.2023 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги», що набрав чинність 29 березня 2024 року передбачає зміни щодо правого регулювання одноразової грошової допомоги [14]. Зокрема, вказаним актом передбачено зміни до Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закону України «Про національну поліцію», Закону України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України». Закон надав право військовим, поліцейським, особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та працівникам критичної інфраструктури складати особисте розпорядження на випадок загибелі одноразової грошової допомоги у разі загибелі, визначаючи отримувача та частку виплати.

Особисте розпорядження щодо долі одноразової грошової допомоги у разі загибелі, як і заповіт є одностороннім правочином. На відміну від заповіту, особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) у разі загибелі укладається визначеним законодавством колом осіб та лише на конкретно визначене майно – одноразову грошову допомогу з визначенням розміром часток у відсотках.

Суб'єктами, у повноваженими на складення особистого розпорядження на одноразову грошову допомогу у випаду загибелі є: військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейські, працівники об'єктів критичної інфраструктури, держслужбовці та посадові особи місцевого самоврядування можуть письмово визначити, хто отримає одноразову грошову допомогу у разі їх загибелі.

У випадку, якщо особисте розпорядження на одноразову грошову допомогу не складено, допомога розподіляється рівними частками між близькими родичами (батьки, діти, вдова/вдівець, утриманці).

За наявності розпорядження, право на частку на одноразову грошову допомогу у разі загибелі мають непрацездатні діти, вдова/вдівець та батьки загиблого. Тобто держава гарантує право обов'язковим спадкоємцям загиблої особи (перелік яких встановлено при умові спадкування за заповітом – стаття 1241 Цивільного кодексу України) право на отримання частини одноразової грошової допомоги.

Література:

1. Долинська Марія. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні. *Життя і право.* 2004. № 4. С. 11-16.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12
4. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К. : *Істина.* 2007. № 5. 96 с.
5. Фурса С.Я. , Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика : навчальний посібник. К. : Атіка, 2002. 496 с.
6. Долинська М. С. Захист спадкових прав дітей в умовах воєнного стану в Україні в нотаріальному порядку. *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 298–326.
7. Долинська М. С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2012. Вип. 56. С. 237–243.
8. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.
9. Кухарєв Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu
10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року № 480. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2022. № 96.
11. Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 166–171. С. 168–169. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.26

12. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених: довідник. Львів : Растр-7. 2023. 184 с.

13. Долинська М. С. Порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Галицька видавнича спілка. 2024. 48 с.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 09.12.2023 року № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-10

СВОБОДА СЛОВА В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Козинець Олена Гаврилівна
кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедри правоохоронної діяльності
та загальноправових дисциплін
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна

В незалежній Україні становлення і розвиток прав людини відбувалося дуже тернистим шляхом, але в переважній більшості держава намагалася виконувати зобов'язання, які взяла на себе відповідно до статті 3 Конституції України, а саме: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

А також відповідно до статті 34 Конституції України: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського

порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [1].

Ситуація значно змінилася з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України в 2022 році. Держава отримала об'єктивні причини обмежити низку прав і свобод громадян у відповідності до закону. І однім із них стала свобода слова, яка є одним із фундаментальних прав людини та основою демократичного суспільства.

Праву на свободу слова приділяється значна увага в міжнародних стандартах та в національному законодавстві, але в сучасних умовах збройних конфліктів та гібридних загроз проблема співвідношення свободи та безпеки набуває особливої гостроти. Оскільки в умовах воєнного стану постає питання щодо визначення меж допустимих обмежень цього права задля захисту національної безпеки, інформаційного простору та громадського порядку.

Так, свобода слова закріплена в основоположних міжнародних актах: статті 19 Загальної декларації прав людини [2] та статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [3]. Ці документи гарантують кожному право шукати, отримувати та поширювати інформацію незалежно від кордонів. Водночас міжнародне право передбачає, що це право не є абсолютним і може бути обмежене, якщо такі обмеження: встановлені законом; необхідні для захисту національної безпеки, громадського порядку чи прав інших осіб. Аналогічний підхід закріплений і в Конституції України (ст. 34), про яку йшла мова вище і яка дозволяє обмеження свободи слова в інтересах безпеки держави.

Отже, в період воєнного стану свобода слова зазнає суттєвої трансформації, а саме: держава обмежує доступ до інформації; посилюється контроль над медіа; вводяться заборони на поширення певних даних, наприклад, військової інформації. Це пояснюється тим, що інформація стає елементом війни, а її поширення може становити загрозу життю людей та обороноздатності держави.

Тому в умовах воєнного стану держава має створити таку правову модель, яка б захищала інформаційний простір, але не перетворювалась на інструмент цензури [4, с. 23].

І тут ключовим питанням постає питання про те, де проходить межа допустимого обмеження і як, запроваджуючи обмеження, не допустити порушення права. Відповідь на це запитання надає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ – О.К.), яким було сформульовано так званий трискладовий тест. Це стандартний механізм для перевірки

правомірності обмеження прав людини, зокрема й свободи слова, гарантованої статтею 10 Європейської Конвенції прав людини (ЄКПЛ – О.К.) [5]. В умовах війни цей тест продовжує діяти, але його застосування враховує специфіку воєнного стану та положення статті 15 ЄКПЛ [5], яка дозволяє державам відступати від своїх зобов'язань у межах, що «суворо вимагаються гостротою становища».

Так, якщо є об'єктивні вимоги обмеження прав людини то потрібно співвіднести обмеження з 3-ма умовами:

1. Законність (передбаченість законом). Будь-яке обмеження свободи слова повинно мати підґрунтя у національному законодавстві. Закон має бути доступним (громадянин може ознайомитися з нормами) та чітким (норма сформульована достатньо точно, щоб людина могла передбачити наслідки своїх дій).

Під час війни в Україні такими законами є Закон «Про правовий режим воєнного стану» та стаття 114-2 Кримінального кодексу, яка забороняє несанкціоноване поширення інформації про переміщення зброї та військ. Якщо закон надто розпливчастий, це порушує критерій законності.

2. Легітимна мета. Держава має довести, що обмеження впроваджується задля однієї з цілей, визначених Конвенцією. Найбільш актуальними під час збройного конфлікту є цілі національної безпеки, територіальної цілісності та громадської безпеки. Обмеження може бути спрямоване на запобігання обізнаності ворога про дії ЗСУ, недопущення паніки серед населення або розпалювання ворожнечі.

3. Необхідність у демократичному суспільстві. Це найскладніший етап, що вимагає встановлення балансу між свободою слова та інтересами безпеки. На першому місці є нагальна суспільна потреба, т.т. держава має довести, що втручання було дійсно необхідним, а не просто «корисним» чи «бажаним». Пропорційність визначає заходи, які не повинні відступати від зобов'язань держави більше, ніж це вимагає ситуація. Наприклад, ЄСПЛ наголошує на важливості розрізнення оціночних суджень (які не підлягають доказуванню) від тверджень про факти. І важливою є роль судів, саме: суди не повинні просто посилатися на висновки спецслужб чи військових експертів. Вони зобов'язані самостійно аналізувати контекст повідомлення, обсяг аудиторії та реальну здатність інформації завдати шкоди.

Таким чином, європейський підхід наголошує, що навіть у питаннях безпеки свобода слова не може бути зведена до декларації, а її обмеження повинні бути мінімально необхідними.

Попри існування тримірного тесту існують ризики надмірних обмежень, що може призвести до встановлення цензури; зловживання

владою; обмеження демократичного контролю над державою; порушення інших прав людини. Адже надмірні обмеження в інформаційній сфері негативно впливають на соціальні та економічні права людини [4, с. 23].

Отже, свобода слова є фундаментальним правом, однак у період воєнних викликів вона не може реалізовуватися безмежно. Баланс між свободою слова і безпекою держави досягається за умов: чіткого правового регулювання; дотримання принципу пропорційності; недопущення зловживань державою; збереження демократичних стандартів навіть у кризових умовах. При прийнятті рішення про обмеження прав людини в цілому, та права на свободу слова, зокрема, потрібно дотримуватись трирівневого тесту на основі міжнародної практики: законність, т.т. обмеження повинні бути чітко передбачені законом; необхідність, т.т. втручання має бути обґрунтованим реальною загрозою (наприклад, військовою чи інформаційною); пропорційність – обмеження не повинні знищувати сутність права.

Війна не порушує і не скасовує права людини, а лише звужує межі їх реалізації, що вимагає особливої уваги до гарантій їх захисту.

Література:

1. Конституція України 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 15.04.2026).

2. Загальна декларація прав людини, 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 15.04.2026).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 15.04.2026).

4. Бандурка О. М. Право на свободу вираження поглядів у кіберсфері: баланс між безпекою суспільства та індивідуальними свободами. *Безпека у кіберпросторі: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Кам'янець-Подільський, 28 трав. 2025 р.). Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2025. С. 22–23. dspace.univd.edu.ua

5. Європейська Конвенція прав людини 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-11

НАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ФІКСАЦІЇ ТА ОБРАХУНКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВОЄННИМИ ДІЯМИ

Козмуляк Катерина Андріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Аузяк Софія Іванівна
студентка 2 курсу юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Збройна агресія рф проти України, яка триває з 2014 року і переросла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, завдала довкіллю нашої держави шкоди безпрецедентного масштабу. Масові пожежі, руйнування промислових об'єктів, підрив Каховської ГЕС, забруднення ґрунтів, водойм і повітря призвели до серйозної деградації екосистем як на національному, так і на транскордонному рівні. За даними Державної екологічної інспекції, станом на квітень 2026 року розмір збитків уже сягнув 6,7 трлн грн і продовжує зростати [1]. Саме тому сьогодні особливо гостро постала потреба розробки та впровадження дієвих національних механізмів фіксації та обрахунку такої шкоди – адже без них неможливо ні притягнути агресора до відповідальності, ні спланувати заходи по відновленню довкілля.

Питання правового регулювання відшкодування екологічної шкоди в умовах збройної агресії вже досить активно вивчається українськими науковцями. Значний внесок у розроблення теоретичних засад зробили Г.І. Балюк, М.В. Краснова, Л.П. Решетнік, М.Я. Ващишин, О.І. Баїк, О.М. Ковтун, К.А. Козмуляк та інші. Водночас стрімке оновлення нормативної бази у 2022–2025 роках вимагає подальшого глибокого аналізу національних механізмів фіксації та обрахунку екологічної шкоди в умовах воєнного стану.

Чинне законодавство України не містить єдиного легального визначення поняття «екологічна шкода». Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» оперує терміном «шкода, завдана внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища», яка проявляється через прямі збитки, упущену вигоду та витрати на відновлення стану довкілля. Закон України

«Про оцінку впливу на довкілля» використовує категорію «вплив на довкілля», в Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» мова іде про «наслідки для довкілля».

У науці екологічного права під екологічною шкодою зазвичай розуміють «погіршення стану навколишнього природного середовища, природних ресурсів і комплексів, інших природних об'єктів унаслідок порушення правових вимог, зменшення або знищення при цьому екологічних майнових чи екологічних немайнових прав і благ, що охороняються нормами екологічного законодавства, включаючи життя і здоров'я людини, майно фізичних і юридичних осіб» [2, с. 96]. Ознаки такої шкоди включають тривалий характер поширення; відсутність чітких територіальних меж; можливість бути відновною, невідновною чи відносно відновною; складність грошової оцінки; вплив на здоров'я людини та майбутніх поколінь; поєднання з моральною шкодою [3, с. 31–33].

В умовах збройного конфлікту екологічна шкода виходить за межі звичайної майнової шкоди. У контексті війни вона характеризується підвищеною інтенсивністю, комплексністю та тривалістю наслідків, що вимагає особливого підходу до її фіксації, оцінки та відшкодування. Через транскордонний характер та відсутність чітких територіальних меж, така шкода загрожує не лише національній, а й регіональній екологічній безпеці. Саме ці особливості вимагають створення спеціальних національних механізмів її фіксації та обрахунку.

З урахуванням зазначеного в Україні після 24 лютого 2022 року була сформована система механізмів фіксації та обрахунку екологічної шкоди. Правову основу цієї системи заклала постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [4]. Саме цей документ запровадив єдиний порядок оцінки шкоди в усіх сферах, у тому числі в галузі охорони довкілля, і поклав на тодішнє Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля) обов'язок розробляти спеціалізовані методики.

У 2022 році Міндовкілля було затверджено шість ключових методик визначення розміру шкоди, адаптованих до умов воєнного стану: щодо землі та ґрунтів (наказ від 04.04.2022 № 167); щодо атмосферного повітря (наказ від 13.04.2022 № 178); щодо водних ресурсів (наказ від 21.07.2022 № 252); щодо надр (наказ від 15.09.2022 № 366); щодо лісових ресурсів (наказ від 05.10.2022 року № 414); територій та об'єктів природно-заповідного фонду (наказ від 13.10.2022 № 565). Ці методики враховують не лише пряму шкоду (забруднення,

знищення, засмічення, самовільне використання), а й витрати, пов'язані з її обрахунком.

Важливим в контексті нашого дослідження є Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX [5], яким запроваджено Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна. Реєстр функціонує як централізована інформаційна система, призначена для накопичення та захисту даних про осіб, майно яких постраждало, а також про самі об'єкти. Важливо, що облік охоплює не лише нерухомість, а й природні ресурси, зокрема надра, земельні, лісові та водні ресурси, а також біологічне різноманіття. Реєстр забезпечує зберігання документації про розмір матеріальних збитків і результати оцінки майна, а також дозволяє відстежувати всі етапи прийняття рішень щодо надання компенсацій та фінансування відновлювальних робіт.

Цифровізація і спрощення процесу фіксації екологічних правопорушень, а, відповідно, і завданої шкоди, стали можливими завдяки запровадженню сервісу «ЕкоЗагроза» (постанова КМУ від 28.07.2023 № 783) [6]. Сервіс забезпечує автоматизацію збору доказів, зокрема через можливість подання фізичними та юридичними особами електронних повідомлень про екологічні інциденти з верифікацією їхнього географічного положення та візуальним підтвердженням, чим трансформує отриману від громадськості інформацію в офіційну доказову базу.

Станом на квітень 2026 року зафіксовано понад 11 тисяч фактів заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу внаслідок воєнних дій рф [7]. Водночас, механізм стягнення з рф завданих збитків на сьогодні відсутній. Українські суди можуть визначити розмір збитків, визнати провину держави-агресора та ухвалити рішення про відшкодування, проте держава-агресор не визнає юрисдикцію українських судів, ігнорує їхні рішення та не має на території України активів, доступних для примусового стягнення.

Отже, за результатами проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що в Україні протягом 2022–2025 років сформована унікальна нормативна база, адаптована до викликів воєнного стану. Її основою стала Постанова КМУ № 326 та низка галузевих методик Міндовкілля, які дозволили перевести екологічні збитки у конкретний вартісний вимір. Впровадження цифрових інструментів, таких як Державний реєстр пошкодженого майна та сервіс «ЕкоЗагроза», значно спростило процедуру фіксації доказів, залучивши до цього процесу громадськість. Їх подальше вдосконалення та тісна інтеграція з міжнародними компенсаційними механізмами дозволить не тільки захистити екологічні інтереси держави, а й забезпечити реальне відновлення довкілля України.

Література

1. Оновлена щотижнева інфографіка про збитки, завдані довкіллю станом на 17.04.2026. Державна екологічна інспекція України. URL: https://dei.gov.ua/post/onovlena-shchotizhneva-infografika-pro-zbitki-zavdani-dovkillyu-17-04-2026 (дата звернення: 23.04.2026).

2. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти) : монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. 439 с.

3. Решетнік Л. П. Правові питання компенсації шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 156 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1346/1/Reshetnik_monogr.pdf (дата звернення 01.05.2026).

4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. *Офіційний вісник України.* 2022. № 26. Ст. 1413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п (дата звернення: 23.04.2026).

5. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. *Голос України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 (дата звернення: 23.04.2026).

6. Деякі питання фіксації пошкодження або руйнування об’єктів та розрахунку шкоди... (сервіс «ЕкоЗагроза»): постанова Кабінету Міністрів України від 28.07.2023 № 783. *Офіційний вісник України.* 2023. № 76. Ст. 4287.

7. Російська агресія вже спричинила екологічні руйнування в Україні більше 6 трлн гривень. Міністерство економіки України. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/6fab61dd-28e9-4b18-8b22-ef06f10498a2?lang=uk-UA (дата звернення: 23.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-12

БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: ОСОБЛИВОСТІ ДОКТРИНАЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ТА ПОШУКУ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ ЗАКРІПЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Коломоєць Тетяна Олександрівна
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету, Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Імплементація європейських правових стандартів у право публічної служби України з необхідністю передбачає охоплення відповідним процесом і засадничих положень, роль яких традиційно відіграють принципи. З огляду на важливість питання, його дослідженню приділялася увага вчених-представників різних галузевих напрямків правової науки у різні історичні періоди, про що свідчать численні праці О. Петришина, Ю. Битяка, Л. Біли-Тіунової, В. Колпакова, О. Батанова, С. Федчишина, Л. Корнути, А. Берлача, О. Проневича та ін., із різноваріативними моделями «глибини» та «спеціалізації» відповідного наукового пошуку. Аналізуючи наявні тематичні роботи, можна з впевненістю стверджувати, що, не зважаючи на все їх розмаїття, розуміння принципів публічної служби у них є уніфікованим, як засадничих положень для існування публічної служби в цілому у всьому її видовому та модельному розмаїтті. Від акценту уваги на розуміння принципів, виокремлення їх ознак та пропозиції їх переліку (наприклад, роботи О. Миколенка, Д. Приймаченка, Ю. Георгієвського, Д. Лученка та ін.) й аж до деталізованого аналізу ресурсу кожного із них у різних варіаціях – від одного-декількох й аж до аналізу кожного із нормативно-закріпленого переліку (наприклад, роботи Б. Коваленко, О. Музи, Н. Литвин, К. Чеченко, Ю. Лезези та ін.) – такою є «палітра» наукового фахового пошуку тематичного спрямування. Нормативно-правове закріплення відповідних засадничих положень публічної служби в Україні також відрізняється своєю специфікою – від фіксації переліку принципів, із узагальненою за змістом нормою-дефініцією кожного із них у «базових» законодавчих актах (наприклад, ст. 4 Закону України «Про державну службу», ст. 4 Закону України від 02 травня 2023 року «Про службу в органах місцевого самоврядування») або ж лише із фіксацією їх переліку (ст. 4 Закону України 07 червня 2001 року «Про службу в органах місцевого

самоврядування»), законодавчої регламентації засад реалізації принципу в цілому, із уточненням щодо деталізації особливостей регламентації для сфери публічної служби на підзаконному рівні (наприклад, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні») й аж до деталізованої регламентації особливостей регламентації кожного із принципів на підзаконному рівні нормотворчості (наприклад, постанова КМУ від 01 квітня 2026 року № 425 «Про встановлення вимог щодо рівня володіння англійською мовою особами, які претендують на зайняття окремих посад»), що й обумовлює особливості формування нормативної моделі публічної служби в цілому, в т.ч. й щодо її принципів.

Євроінтеграційний вектор державотворчих та правотворчих процесів в Україні, в т.ч. й стосовно сфери публічної служби, в аспекті імплементації європейських правових стандартів, актуалізує концентрацію акценту доктринального пошуку та нормотворчої діяльності на унормуванні на підставі новітнього наукового базису (принцип науковості) засад публічної служби, які були б релевантними європейським правовим стандартам публічної служби, водночас враховували національні особливості та запити реального часу. І це обумовлює різномасштабність відповідних активностей – від уваги до системи принців публічної служби в цілому, так і кожного окремого принципу, серед яких своє чільне місце посідає принцип безбар'єрності, роль і значення якого істотно актуалізувалися у зв'язку із впровадженням в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку із збройною зовнішньою агресією. Істотна модифікація «картини кадрового ресурсу публічної служби у деталізованому її розрізі» [1] появу нових його «складових» (ветерани, внутрішньо переміщені особи тощо) за рахунок модифікації вже існуючих її складових (молодь, особи з інвалідністю тощо), а також появи «новаційних» складових (ветерани і ветерани, внутрішньо переміщені особи тощо), істотно актуалізували питання доступності (відсутності бар'єрів, безбар'єрності) публічної служби для всіх цих осіб, всього людського ресурсу у його різноманітті. Акцент уваги, із зміщенням його, від «рівного доступу», «недискримінації» (вітчизняний варіант) до «безбар'єрності» (європейський аналог), актуалізував порівняльно-правовий науковий аналіз відповідних засадничих положень публічної служби, із моделюванням та практичним втіленням нормопроєктних пропозицій. Безбар'єрність як синонім доступності публічної служби у новітній вітчизняній правовій науці розглядається як відсутність (у розумінні усунення) бар'єрів для доступу особи до публічної служби, для проходження та припинення її, при цьому «бар'єри» розглядаються саме у широкому їх розумінні, як ті, які пов'язані із будь-якими проявами дискримінацією (за вже

унормованими ознаками), так і ті, які відповідного зв'язку із унормованими ознаками не передбачають (наприклад, роботи С. Федчишина, Н. Верлос), що й відрізняється від традиційного (переважно до другої декади XXI ст.) доктринального підходу щодо розуміння відповідного «базового» засадничого положення публічної служби. Відповідний доктринальний акцент уваги вітчизняних вчених-правників цілком корелює із унормованим визначенням безбар'єрності в актах ЄС, що й підтверджує вплив правової науки на нормотворчу та правозастосовну діяльності. Прийняття цілої низки підзаконних тематичних нормативно-правових актів (наприклад, розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366 « Про затвердження Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» (в редакції розпорядження КМУ від 25 березня 2025 р. № 294-р), наказ НАДС від 31 березня 2023 р. № 51-23 «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах» тощо) цілком можна розглядати як результат імплементації європейських правових стандартів (зокрема, Директива Ради ЄС 2000/78/ЕС від 27 листопада 2000 р. «Про встановлення загальних рамок для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності», Директива ЄС 2016/ 2102 від 26 жовтня 2016 р. «Про доступність вебсайтів та мобільних застосунків органів державної влади», Директива ЄС 2019/ 882 від 17 квітня 2019 р. «Про вимоги доступності продуктів і послуг, або європейський акт про доступність», Директива ЄС 2018/ 1972 від 11 грудня 2018 р. «Про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій, який регулює комунікаційні мережі і послуги у рамках Єдиного цифрового ринку», Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 6 від 24 лютого 2000 р. «Про статус публічних службовців в Європі» тощо). А в аспекті врахування результатів нормотворчості та правозастосовної діяльності щодо засад інституційного, інфраструктурного та іншого забезпечення впровадження безбар'єрності публічної служби (координація співпраці НАДС із Радою безбар'єрності, Радником – уповноваженим Президента України з питань безбар'єрності, затвердження Методології проведення опитування та опрацювання його результатів та орієнтовного переліку запитань опитування щодо визначення стану безбар'єрності на робочому місці публічних службовців, впровадження циклу онлайн-курсів на національній платформі «Дія. Освіта» під назвою «Держава без бар'єрів», Типової освітньої програми з підвищення кваліфікації державних службовців, що зорієнтована на формування компетентностей із забезпечення безбар'єрного простору публічної служби, із одночасним визначенням у щорічних планах державних службовців відповідних показників

діяльності, із їх вимірюваністю та можливим щорічним оцінюванням, тощо), все це дозволяє стверджувати, що така імплементація європейських правових стандартів є системною, а отже вона розрахована на тривалу дію та перспективну результативність. Впровадження відповідного засадничого положення дозволяє погодитися, що «безбар'єрність на публічній службі – це умови, в яких кожен і кожна, хто прийшов на публічну службу, не лише розуміють необхідність надавати найкращих послуг людям, а й усередині публічної служби відчувають взаємну повагу, підтримку й мають ті умови, які дають змогу будь-якій людині працювати в колективі та вільно користуватися простором» [2]. З огляду на те, що суттєво модифікувалися доктринальні тематичні положення, які фактично сформували новітнє наукове підґрунтя для новітньої вітчизняної нормотворчості у сфері публічної служби стосовно закріплення її засадничих положень, в наявності результати підзаконної нормативно-правової регламентації врахування такого підґрунтя, із імплементацією європейських правових стандартів щодо відповідного засадничого положення, цілком логічною є законодавча регламентація (внесення змін) відповідного положення й закріплення безбар'єрності саме як принципу публічної служби як на рівні положень «базових» законодавчих актів про публічну службу у всьому розмаїтті її видових проявів, так і уніфікації положень всіх актів законодавства про публічну службу, із забезпеченням формування єдності практики їх застосування.

Література:

1. Публічний звіт Голови НАДС про підсумки діяльності у 2025 році. URL: https://nads.gov.ua/plani-ta-zviti/publichnij-zvit-golovi (Дата доступу: 17.04.2026).

2. Впроваджуйте безбар'єрність на практиці: новий освітній серіал для публічних службовців. URL: https://nads.gov.ua/news/vprovadzhuite-bezbariernist-na-praktytsi-novyi-osvitnii-serial-dlia-publichnykh-sluzhbovtsiv (Дата звернення: 17.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-13

ЧИ Є ВОЄННИЙ СТАН ВИПРАВДАННЯМ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ?

Кузьменко Олена Валеріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна

Права людини виконують функцію обмеження публічної влади та запобігання її свавільним діям, що робить їх однією з ключових ознак демократичного правового режиму. Натомість авторитарні й тоталітарні режими не визнають природного характеру прав людини, розглядаючи їх як похідні від власної волі. У такому підході права існують лише тоді, коли вони санкціоновані владою та закріплені в нормативно-правових актах, причому здебільшого йдеться про соціально-економічні права.

Отже, в умовах недемократичного режиму обсяг і зміст прав людини повністю залежать від рішень державних органів. Запровадження воєнного стану в таких державах істотно не змінює ситуацію із забезпеченням прав, оскільки вони не визнаються як невід'ємні та такі, що належать людині від народження. Більше того, навіть формальне проголошення певних прав не має стабільного характеру, адже держава може відмовитися від них у будь-який момент, керуючись так званою «революційною доцільністю».

Демократична держава, як правило, не виступає ініціатором збройної агресії. Загарбницькі війни притаманні передусім недемократичним режимам, які ігнорують права людини навіть у межах власної юрисдикції, не кажучи вже про території інших держав, що зазнають вторгнення та окупації.

Таким чином, коли йдеться про гарантування прав людини, зокрема в умовах воєнного стану, мається на увазі саме демократична держава. Водночас це не виключає можливості притягнення представників тоталітарної влади до міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини.

Відповідно до Конституції України обов'язком держави є забезпечення прав людини. При цьому передбачено, що права людини є тим явищем, яке визначає напрям діяльності держави, її функціональну спрямованість, і саме держава є відповідальною за реалізацію та утвердження прав людини.

Отже, можна зробити однозначний висновок, що воєнний стан не може бути використаний для того, щоб Україна відмовилась від свого обов'язку забезпечувати права людини. Окрім цього, у Конституції України викладено окремі положення, які визначають особливості реалізації прав людини в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 64 Конституції України права людини не можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених Конституцією України. Наголошуємо, що в цій статті йдеться про нормативну основу обмеження прав людини – Конституцію України. Не підзаконний акт, не закон, а Конституція, оскільки в демократичному суспільстві Конституція розглядається насамперед як акт установчої влади народу, який встановлює повноваження органів державної влади та їх обмеження [1].

Конституція України передбачає особливий порядок внесення до неї змін, який є засобом захисту Конституції, в тому числі обмеження прав людини. Виходячи з характеру обмеження прав людини, конституційно-правовий механізм їх обмеження видається правильним.

Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть встановлюватися деякі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

На період дії воєнного стану в указі Президента України про введення воєнного стану визначено вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану.

Вони включають:

– невтручання в особисте та сімейне життя. Зокрема, контроль засобів зв'язку, огляд речей, документів, житла;

– свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, встановлених законом. Тобто військове командування може встановлювати заборони чи обмеження щодо вибору місця перебування чи проживання осіб на території, де діє воєнний стан. Він може встановлювати особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, перевірку документів у осіб, а в разі потреби огляд речей, транспортні засоби, багаж і вантажі, службові приміщення та житло громадян [2].

У період дії воєнного стану можуть запроваджуватися окремі обмеження прав і свобод громадян. Зокрема, може встановлюватися комендантська година – обмеження перебування на вулицях у визначений час без спеціальних перепусток.

Також можуть зазнавати обмежень окремі політичні права, зокрема свобода думки і слова та право на вільне вираження своїх поглядів

і переконань. Право громадян на участь в управлінні державними справами, включаючи участь у виборах і референдумах, фактично призупиняється, оскільки проведення виборів і референдумів у воєнний час не допускається.

Крім того, обмежується право на мирні зібрання – проведення мітингів, демонстрацій та інших масових заходів забороняється. Зазнає змін і реалізація права власності: майно приватної, комунальної чи державної форми власності може бути примусово відчужене для потреб держави. Водночас обов'язковою умовою є повне відшкодування його вартості – як попереднє, так і наступне.

Право на працю також може реалізовуватися в особливому порядку. На територіях, де введено воєнний стан, військове командування разом із органами влади або самостійно має право запроваджувати трудову повинність і залучати громадян до виконання суспільно корисних робіт. Йдеться передусім про роботи оборонного характеру, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи воєнного походження. Умови виконання таких робіт, їх тривалість і оплата визначаються відповідно до трудового законодавства.

Окрім цього, військовому командуванню надається право використовувати ресурси, виробничі потужності та майно підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також окремих громадян. З особами, залученими до суспільно корисних робіт, укладається строковий трудовий договір.

В умовах воєнного стану можуть також обмежуватися інші конституційні права і свободи. Зокрема, це стосується недоторканності житла, що допускає можливість його огляду чи використання в установленому законом порядку. Може зазнавати обмежень і право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Крім того, обмеження можуть торкатися права на здійснення підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, а також права на страйк як способу захисту економічних і соціальних інтересів. Право на освіту також може реалізовуватися з урахуванням умов воєнного стану, зокрема через зміну форм організації освітнього процесу або тимчасові обмеження його здійснення.

Слід також зазначити, що Конституція України передбачає перелік прав, які не можуть бути порушені у воєнний час. Вони включають:

– права на рівність і повагу до людської гідності
– право на особисту недоторканість
– право на шлюб
– право на громадянство
– право на справедливий суд, правову допомогу та захист
– право на житло [1].

Отже, можна дійти висновку, що згідно із законодавством України обмеження прав людини допускається лише на визначений строк і виключно в таких межах, які не порушують їх сутнісного змісту. Водночас у кожному конкретному випадку запровадження воєнного стану органи публічної влади мають чітко окреслити перелік прав, що підлягатимуть обмеженню за відповідних обставин.

Таким чином, права людини виступають орієнтиром і водночас межею діяльності державних органів під час запровадження воєнного стану та застосування відповідних заходів. При цьому існує коло прав, які не підлягають обмеженню взагалі, а обмеження інших не повинні призводити до втрати їхньої сутності. Крім того, конституційно-правові норми не лише визначають перелік невідчужуваних прав, а й встановлюють специфіку реалізації окремих прав в умовах воєнного стану.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua (дата звернення: 07.05.2026).

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 07.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-14

ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ОКРЕМИХ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Курінний Євген Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

За більш ніж 4-х річну дію в нашій державі режиму воєнного стану, накопичена доволі змістовна практика як позитивного так негативного характеру. Результати вивчення її змісту складатимуть достатньо цінний і повчальний досвід, врахування якого має стати однією з головних завдань поствоєнного владування в Україні.

Розпочинати цю роботу, слід з передвоєнного періоду, який передував повномасштабному вторгненню рф 24 лютого 2022 р. Саме у цей восьмирічний термін було зроблено достатньо помилок, які негативно

позначились на організації та здійсненні оборони країни не тільки у перші місяці великої війни, а продовжують критично вливати на ситуацію в нашій державі й через чотири роки від її початку.

Навіть після завершення на території України дії правового режиму воєнного стану, не слід сподіватися на «миттєве» повернення до звичайного людського існування. У цьому випадку також буде потрібен достатньо тривалий за часом перехідний період повоєнної адаптації українських громадян, суспільства і держави до мирного життя.

Відміна (припинення дії) правового режиму воєнного стану, у теперішній ситуації у якій опинилася Україна означитиме про: досягнення домовленості про тривале перемир'я між країною-жертвою та країною-агресором або укладання між ними мирної угоди гарантами дотримання котрої як й у першому випадку мають виступати держави, що спроможні політичними, економічними, військовими засобами забезпечити не поновлення війни.

Також підставами для припинення дії режиму воєнного стану в нашій країні є – повна поразка рф на українському фронті, яка може настати внаслідок розгрому її військ або неспроможності нею продовжувати загарбницьку війну (насамперед з економічних і політичних причин) з наступним виходом її військ та інших державно-владних інституцій з усіх окупованих територій України.

Нажаль, перші два варіанти (перемир'я або договір), у сучасних реаліях виглядають більш вірогідніше і гірше для нас, враховуючи позиції як попередньої так особливо теперішньої адміністрації США та її очільника, а також лідерів країн окремих Західної Європи, які починаючи ще з 2014 року, всупереч усім нормам міжнародного права, етики і моралі намагаються уникнути «ескалації» і угодити керманичу рф та «зберегти його обличчя» за підсумками цієї ганебної війни, підштовхуючи Україну до так званих «вимушених компромісів».

За перших двох, або більш сприятливих варіантах припинення чи завершення агресії рф, не можливо сподіватися на моментальний перехід від війни до миру в Україні, бо усім відомо як у стані крайнього виснаження організму людині може нашкодити навіть склянка води. Тому вихід зі стану війни в Україні має відбуватися поступово (поетапно), щоб не заподіяти лихо а ні громадянам, а ні державі.

Насамперед, необхідно визначити розміри збитків заподіяних Україні за результатами збройної агресії рф. Так, 23 лютого 2026 р. у Києві відбулася офіційна презентація П'ятої швидкої оцінки завданої шкоди та потреб України (Rapid Damage and Needs Assessment – RDNA5), яка охоплює період з 24 лютого 2022 р. по 31 грудня 2025 р.

Документ підготовлено спільно Світовим банком, Урядом України, Європейською Комісією та Організацією Об'єднаних Націй у коорди-

нації з міжнародними партнерами, науковими установами, громадянським суспільством і приватним сектором.

Згідно до його положень, станом на кінець 2025 року потреби у відновленні та реконструкції на найближчі десять років оцінюються у 588 млрд доларів США, що майже утричі перевищує прогнозний ВВП України у 2025 р. [1].

Також, під час відродження поствоєнної української держави слід керуватися заходами Плану Відновлення України, який базується на п'яти основних принципах: негайний початок і поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудова кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; стимулювання приватних інвестицій.

Зазначеним планом передбачено з 2023 по 2032 роки: втілити у життя 850 соціально-економічних проєктів; досягти 7% щорічний приріст реального ВВП; залучити відповідне фінансування більше ніж на 750 млрд. доларів; за індексами економічної складності та людського капіталу Україні попасти у ТОП – 25 країн [2].

Виходячи з теперішніх та майбутніх реалій також, слід зазначити, що зруйновані об'єкти промисловості, комунікацій, охорони здоров'я та освіти, адміністративні будівлі, житловий фонд – це лише частина повного списку того, що підлягатиме відновленню. Демобілізація сотень тисяч військовослужбовців – учасників бойових дій, за статистикою мінімум у 30% з яких будуть проявлятися симптоми ПТСР (посттравматичного стресового розладу), також потребуватиме відповідної уваги з боку держави – насамперед забезпечення лікування, створення сприятливих соціальних умов для адаптації до мирного життя.

Не кращий стан очікується із подібними розладами здоров'я серед цивільного населення України, враховуючи те, що під час війни переважна більшість громадян набула купу психологічних проблем – тривожність, апатію, роздратування, погіршення сну та ін. Депресія, стрес, той же ПТСР – тривалі роки супроводжуватимуть життя значної частини українців навіть після завершення війни.

Теж не слід забувати про потребу посилення органів правопорядку та їх готовності до ефективної протидії суттєвому збільшенню усіх видів тяжких злочинів від розбоїв до бандитизму (особливо у перші повоєнні роки).

Окрім того, необхідно враховувати, що демографічна криза, викликана загибеллю десятків тисяч військових і цивільних осіб, а також фактичним виїздом на постійне місце мешкання за кордон 5–6 мільйонів громадян України, буде критично впливати на не тільки

економічний, а й на соціально-моральний клімат та подальший цивілізаційний розвиток нашої Вітчизни.

Буквальне та певним чином не обмежене об'єктивною реальністю дотримання усіх демократичних засад, стосовно політичної системи, виборів, окремих свобод людини-громадянина (насамперед свобода слова, свобода пересування тощо) в умовах повернення до мирного життя та збереження реальної загрози поновлення широкомасштабної агресії рф, робитиме українську державу дуже вразливої перед черговою спробою російських загарбників знищити Україну.

Необхідно чітко усвідомити, що на другий день після «мирної угоди» або «довготривалого перемир'я» – ворог ще з більшою інтенсивністю перейде у гібридний формат війни, шляхом політичної дестабілізації, інформаційного тиску (дезінформації, психологічного впливу), кібератак, диверсій, саботажу намагатиметься збільшувати вразливість українського суспільства і держави.

Для результативного протистояти цим намірам, нашій державі необхідно вдаватись до ефективних котрзаходів з широким застосуванням обмежень у вигляді державного (адміністративного) примусу (насамперед, в політичній та інформаційних сферах). Щоб зберегти українських громадян від впливу окремих недобросовісних суб'єктів, які під час війни займаються небезпечним популізмом – виступають проти здійснення мобілізації, розповсюджують псевдомиротворчі наративи, цькують у соцмережах правоохоронців і військових ТЦК та СП, а після війни, будуть прагнути займатись політичною діяльністю у межах політичних структур типу партії «ухилянтів». Тому державновладні інституції мають бути готові до подібних перспектив, і за допомогою використання різноманітних заходів правового реагування суттєво звужувати антисуспільні спроможності згаданих осіб.

Безперечно, що вказані обмеження мають ґрунтуватися на фактах порушення законодавства (передусім скоєння відповідних адміністративних або кримінальних деліктів). Наприклад, законодавством має бути закріплена заборона приймати участь у післявоєнних загальнодержавних і місцевих виборах особам чоловічої статі, стосовно яких існують доведені факти їх незаконного перетинання Державного кордону України під час війни.

Також, необхідно зауважити, що для застосування подібних заходів примусу потрібно втілити у життя поетапне скасування дії правового режиму воєнного стану, що має здійснюватися у межах відповідного перехідного періоду. Це передбачитиме зміни до відповідного законодавства у якому дані етапи (стадії) за ступенем застосування державного примусу і характером загроз державі, слід поділити на два різновиди – загрози високого рівня і загрози підвищеного рівня.

Загрози високого рівня – перший етап післявоєнного періоду, який характеризує початок виходу зі згаданого режиму. Загрози підвищеного рівня – завершальна стадія повоєнного періоду, після якого здійснюється повний вихід з режиму воєнного стану.

Строки вказаного перехідного періоду та його складових етапів можуть коливатися у достатньо різних часових межах, насамперед вони залежатимуть від повноти виконання завдань, що мають вирішуватися під час їх дії.

Наведені причини обмеження окремих прав і свобод громадян України у післявоєнний період не є вичерпаними, під час подальшого вивчення порушеного питання їх перелік може розширюватися, так само як можуть бути розширені та деталізовані аргументація і зміст відповідних примусово-правових заходів протидії цим негативним чинникам.

Література:

1. Оцінка збитків RDNA5: на 2026 рік Україна потребує $15,25 млрд на відновлення, із яких 34% вже забезпечено держбюджетом та партнерами. Урядовий портал. 23 лютого 2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/otsinka-zbytkiv-rdna5-na-2026-rik-ukraina-potrebuie-141-mlrd-na-vidnovlennia-iz-iakykh-34-vzhe-zabezpecheno-derzhbiudzhetom-ta-partneramy (дата звернення: 03 травня 2026 року).

2. План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/ (дата звернення: 03 травня 2026 року).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-15

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МЕЖІ МІЖ СВОБОДОЮ, БЕЗПЕКОЮ ТА ПРАВОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВИ

Ленгер Яна Іванівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Проблема захисту прав людини в умовах воєнного стану є однією з найскладніших для сучасної правової держави. Війна об'єктивно змінює звичайний порядок функціонування суспільства: держава змушена оперативно реагувати на загрози, забезпечувати оборону, підтримувати публічну безпеку, захищати життя громадян і територіальну цілісність. Водночас саме в умовах війни особливо гостро постає питання про межі допустимого втручання держави у права і свободи людини. Безпека не може бути виправданням для свавілля, а свобода не може ігнорувати реальні загрози існуванню держави та суспільства.

Конституція України виходить із того, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, а утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави [1]. Водночас ст. 64 Конституції України допускає можливість встановлення окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але прямо визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за таких обставин [1]. Отже, конституційна модель України не заперечує можливості тимчасових обмежень, але підпорядковує їх чітким правовим межам.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що правовий статус та обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та законів України. У цьому ж Законі наголошено, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України [2]. Це означає, що навіть під час війни держава не отримує "необмеженого мандата" на втручання у сферу прав людини. Її діяльність має залишатися правовою, пропорційною, обґрунтованою і контрольованою.

Особливого значення в цьому контексті набуває правова діяльність держави. Правова діяльність не зводиться лише до ухвалення нормативно-правових актів чи застосування примусових заходів. Вона включає нормотворчу, правозастосовну, правоохоронну, правозахисну, інтерпретаційну та організаційно-правову діяльність, спрямовану на впорядкування суспільних відносин. В умовах війни ця діяльність повинна забезпечувати складний баланс: з одного боку – ефективне реагування на безпекові виклики, з іншого – недопущення руйнування конституційних гарантій прав людини.

У науковій літературі справедливо підкреслюється, що права людини в умовах воєнного стану не зникають, а переходять у режим особливої правової охорони. Вони можуть зазнавати обмежень, але такі обмеження повинні відповідати критеріям законності, легітимної мети, необхідності та пропорційності [3, с. 35]. Саме ці критерії дозволяють відмежувати правомірне обмеження від порушення права. Якщо держава обмежує певне право, вона має довести, що таке обмеження передбачене законом, переслідує легітимну мету, є необхідним у демократичному суспільстві та не перевищує меж, яких вимагає конкретна ситуація.

Міжнародно-правові стандарти також допускають можливість відступу держави від окремих зобов'язань у період війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. Відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за Конвенцією, лише в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням держави [4]. При цьому Конвенція прямо забороняє відступ від окремих фундаментальних гарантій, зокрема від заборони катування, рабства та покарання без закону [4].

Цей підхід має принципове значення для України. З одного боку, держава має право обмежувати окремі права, якщо це об'єктивно зумовлено воєнною необхідністю. З іншого боку, вона не може виходити за межі міжнародних і конституційних стандартів. Тому будь-яке обмеження свободи пересування, права на мирні зібрання, права на працю, права власності, інформаційних прав або інших свобод повинно бути не лише формально закріплене в законі, а й фактично виправдане конкретною безпековою потребою.

Конституційний Суд України у Рішенні від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024 сформулював важливу правову позицію, відповідно до якої і в умовах воєнного стану верховенство Конституції України та її принципів, зокрема верховенства права, поділу влади, поваги до прав і свобод людини, залишаються основами демократичного

конституційного ладу України [5]. Це рішення є надзвичайно важливим, оскільки воно прямо підтверджує: воєнний стан не скасовує конституційну природу державної влади. Навіть у кризових умовах публічна влада повинна діяти в межах Конституції, а права людини залишаються критерієм оцінки правомірності державної діяльності.

Проблема балансу між свободою і безпекою особливо помітна у сфері діяльності публічної адміністрації. Саме органи виконавчої влади, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, соціальні служби, правоохоронні органи та інші адміністративні суб'єкти безпосередньо взаємодіють із громадянами в умовах війни. Вони ухвалюють рішення про евакуацію, обмеження пересування, комендантську годину, розподіл гуманітарної допомоги, соціальні виплати, облік внутрішньо переміщених осіб, компенсації за зруйноване житло, мобілізаційні процедури, доступ до адміністративних послуг.

Усі ці рішення мають правозахисний вимір. Навіть якщо адміністративний орган діє з міркувань безпеки, він не звільняється від обов'язку поважати гідність людини, забезпечувати рівність, недискримінацію, прозорість процедур і право особи бути почутою. У цьому контексті важливого значення набуває Закон України «Про адміністративну процедуру», який закріплює загальні правила взаємодії особи з адміністративним органом і орієнтує публічну адміністрацію на принципи законності, обґрунтованості, пропорційності, добросовісності, розумності та участі особи в адміністративному провадженні [6].

Саме адміністративна процедура може стати одним із ключових інструментів захисту прав людини в умовах війни. Якщо рішення органу публічної адміністрації стосується прав чи законних інтересів особи, вона повинна мати можливість знати підстави такого рішення, подавати пояснення, докази, заперечення, отримувати мотивовану відповідь та оскаржувати несправедливе рішення. У воєнних умовах ці гарантії можуть реалізовуватися складніше, але вони не повинні зникати. Навпаки, чим ширшими є повноваження адміністрації, тим більш важливими стають процедурні гарантії від свавілля.

Окремої уваги потребує питання судового захисту прав людини під час війни. Суд не перестає бути гарантом прав людини навіть в умовах воєнного стану. Навпаки, коли держава отримує додаткові повноваження, роль суду як органу контролю за правомірністю втручання у права особи посилюється. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що навіть у надзвичайних умовах держава повинна зберігати мінімальні гарантії від свавілля, а обмеження прав не можуть бути непропорційними [7, с. 28].

У зв'язку з цим особливого значення набуває право на справедливий суд. У воєнних умовах його реалізація може ускладнюватися через руйнування судової інфраструктури, переміщення судів, безпекові ризики, обмеження доступу до правничої допомоги, цифровий розрив між різними групами населення. Проте ці обставини не повинні призводити до фактичного позбавлення особи права на судовий захист. Держава має забезпечувати альтернативні організаційні форми доступу до правосуддя: дистанційні засідання, електронний суд, перенесення територіальної підсудності, доступ до безоплатної правничої допомоги, інформаційну підтримку громадян.

Важливо, що Європейський суд з прав людини у 2025 році у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії» визнав відповідальність Росії за масштабні та грубі порушення прав людини, пов'язані з конфліктом в Україні з 2014 року [8]. Це рішення має не лише міжнародно-правове, а й ціннісне значення: воно підтверджує, що навіть у ситуації збройного конфлікту права людини залишаються предметом міжнародного захисту, а держава-агресор не може уникнути відповідальності за системні порушення Конвенції.

Правова діяльність держави в умовах війни повинна бути не лише ефективною, а й правомірною. Ефективність без правових меж може перетворитися на свавілля. Натомість правові межі без урахування реальних безпекових загроз можуть зробити державу неспроможною захистити суспільство. Тому головним завданням є не протиставлення свободи й безпеки, а їхнє правове узгодження.

У цьому контексті доцільно говорити про принцип «людиноцентричної безпеки». Його зміст полягає в тому, що безпека держави має розглядатися не як самоціль, а як умова збереження людини, її життя, гідності, свободи і прав. Якщо обмеження прав виправдовується безпекою, воно повинно зрештою служити захисту людини, а не зручності адміністративного управління. Такий підхід відповідає і Конституції України, і міжнародним стандартам прав людини.

В умовах воєнного стану права людини не втрачають своєї цінності та юридичної сили. Вони можуть бути обмежені лише у визначених законом межах, з дотриманням принципів необхідності, пропорційності, недискримінації та судового контролю. Правова діяльність держави у цей період має бути спрямована не тільки на забезпечення оборони і публічної безпеки, а й на збереження конституційної ідентичності України як правової та демократичної держави. Саме баланс між свободою і безпекою, а не домінування одного елемента над іншим, є ознакою зрілої правової системи.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період : матеріали наукового семінару, 21 червня 2024 р. Львів : ЛьвДУВС, 2024. 231 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text
6. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text
7. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Люксембург : Агенція Європейського Союзу з основоположних прав ; Рада Європи, 2016. 216 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_UKR
8. Ukraine and the Netherlands v. Russia : Grand Chamber judgment of the European Court of Human Rights, 09.07.2025. URL: https://www.echr.coe.int/w/grand-chamber-judgment-in-an-inter-state-case-1

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-16

ТРАГІЧНА МЕЖА: НЕПОПРАВНІ ВТРАТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Миронюк Ольга Іванівна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Питання дотримання прав людини у сучасному світі постало як одне з найгостріших глобальних питань. Воно охоплює як внутрішньополітичні виклики окремих держав, так і складні міжнародні взаємозв'язки. Цей процес формується під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, що беруть своє коріння в історичному розвитку людства та становленні демократичних ідеалів.

Вивчення неприпустимості порушень прав людини набуває особливої ваги, адже саме це є основою для творення справедливого, безпечного і гідного людського буття, дозволяє виявити системні недотримання законодавства органами влади, сприяє притягненню винних до справедливої відповідальності та забезпечує впровадження ефективних механізмів захисту природніх прав особи.

Конституція України проголошує – забезпечення прав і свобод людини та громадянина є найвищий обов'язок держави. Це не декларативна норма, а життєво необхідна умова для існування правової та гуманної держави. У зв'язку з непоправною шкодою завданою правам людини, влада зобов'язана не лише реагувати на такі випадки, а й діяти на випередження, щоб формувати ефективну превентивну політику, поглиблювати міжнародну правозахисну співпрацю та невпинно вдосконалювати національну систему захисту прав людини. Бо втрачені права – це не статистика, а втрачені життя, можливості й цілі покоління.

Непоправні порушення прав людини – це така дія або бездіяльність з боку держави, організацій чи окремих осіб, яка призводить до безповоротної шкоди, втрати або повного позбавлення людини її основоположних прав, які не можуть бути ані відновленні, ані компенсовані у повному обсязі, навіть за умови відновлення справедливості. Це права втрачені назавжди. Підставами незворотних чи фатальних порушень прав є:

1. Позбавлення життя – це найтрагічніша з усіх форм порушення прав людини. Вбивства, страти без вироку суду, геноцид, воєнні злочини, тортури чи зникнення безвісти – усе це забирає найцінніше, що має людина – її життя. Воно є неповторним і незамінним. Жодна компенсація, жодне визнання провини не здатні повернути того, хто втратив своє право на існування.

2 Незворотна шкода здоров'ю – це глибокий слід, який залишає фізичне чи психологічне насильство в тілі та душі людини. Тортури, жорстоке поводження або злочинна недбалість можуть призвести до травм, які не піддаються повному лікуванню – інвалідності, втрати органів, або хронічного болю, що переслідує жертву впродовж усього життя. Така шкода не обмежується лише однією людиною: її наслідки часто передаються через покоління – у страхах, у психологічних травмах дітей, у змінених долях цілих родин.

3. Політичні чи системні репресії – це тінь, яка огортає життя цілих спільнот. Примусові зникнення – коли людей викрадають або змушують зникнути без сліду – стають болючим тавром для суспільства. Родичі роками живуть у невизначеності, між надією та відчаєм, не маючи змоги дізнатися правду про долю близьких. Такі

випадки – це не просто злочини проти особистості, а проти самої пам'яті та гідності. Вони розривають зв'язки, ламають віру в справедливість і лишають по собі тишу, що кричить.

4. Геноцид, етнічна чистка чи системна дискримінація – це навмисне знищення ідентичності особи. Коли групи людей масово вбивають, насильно переселяють або принижують через їхню расу, національність, стать, релігію чи сексуальну орієнтацію. Відбувається злам цілих культур, знищення спадщини, розпорошення спільнот і спробу стерти історичну пам'ять. Це рани, що болять не одне покоління.

5. Втрата культурної або історичної спадщини має значний вплив на основоположні права та свобод людини, оскільки культура є важливою складовою ідентичності, самовираження та спільної пам'яті народів. Знищення історичних пам'яток, традицій, мови або мистецтва позбавляє спільноти їхнього культурного спадку, що може призвести до асиміляції чи втрати самобутності нації. На жаль, неможливо відновити зруйновані культурні об'єкти, які мають унікальну історичну чи духовну цінність.

6. Фатальним втручанням у права людини є порушення прав шляхом примусової стерилізації або експлуатації, що грубо позбавляє людину контролю над власним тілом. Насильницьке обмеження репродуктивної свободи чи інші дії, які руйнують фізичну автономію, залишають по собі глибокі й незворотні наслідки. Це не просто непоправне порушення – це вторгнення в найінтимніший простір особистості, яке стирає межі між людиною і річчю.

7. На початкових етапах становлення суспільства саме ігнорування прав людини часто ставало джерелом глибоких і непоправних трагедій. У тих середовищах, де ще не сформувалися ефективні інститути захисту, або де панувала байдужість до гідності особистості, порушення прав набували незворотного характеру. Вакуум справедливості та відсутність чутливості до людських страждань призводили до втрат, які неможливо виправити ані часом, ані каяттям.

8. Нездатність міжнародного співтовариства ефективно реагувати на потенційні загрози часто стає ключовим елементом виникнення збройних конфліктів, актів геноциду та масштабних гуманітарних катастроф. Відсутність своєчасного втручання з боку міждержавних інституцій і організацій глобального рівня свідчить про системні прогалини у механізмах превенції порушень прав людини. Такі збої в міжнародній реакції призводять до незворотних втрат – як у вимірі окремих життів, так і в контексті цілого соціально-історичного розвитку людства.

9. Війни та міжнародні конфлікти завжди залишають глибокі рани, що неможливо загоїти. Під час таких криз відбуваються масштабні порушення прав людини: від масових вбивств і насильницького переміщення людей до застосування заборонених методів ведення війни. Ці акти насильства не лише знищують життя, але й породжують наслідки, які впливають на цілі покоління, залишаючи сліди, що не можна стерти навіть з часом.

10. Екологічні катастрофи та ігнорування екологічних прав – це не лише загроза природі, а й глибоке порушення фундаментальних прав людини. Масове забруднення, вирубка лісів, знищення біорізноманіття чи отруєння водних ресурсів призводить до руйнування екосистем, які є основою нашого існування. Такі дії спричиняють незворотні зміни, ставлячи під загрозу життя, здоров'я та безпеку нинішніх і майбутніх поколінь, перетворюючи екологічну байдужість на фатальне правопорушення проти людства.

11. Особливе місце у структурі незворотних втрат посідає порушення «права на правду». Порушення права на правду в юридичній доктрині розглядається як специфічне, багатогранне та часто триваюче правопорушення. Його особливість полягає в тому, що воно виникає не «замість» основного порушення (наприклад, убивства), а «разом» із ним, створюючи стан подвійної несправедливості. У доктрині міжнародного права це розглядається як триваюче страждання, яке не може бути компенсоване грошовими виплатами, оскільки невідомість щодо долі близьких руйнує саму сутність людської гідності. Специфіка цього права полягає в тому, що його ігнорування державою трансформує одиничний акт насильства у тривалу моральну тортуру, до нього не застосовуються строки позовної давності. Держава не може сказати: «Минуло 30 років, ми припиняємо пошуки». Це робить право на правду абсолютним у часі.

Отже, право на правду є юридичним запобіжником проти «остаточної смерті» – ситуації, коли зникнення людини супроводжується стиранням будь-якої інформації про її існування та обставини загибелі. У випадках масових порушень прав людини (насильницькі зникнення, таємні поховання, депортації) виникає феномен триваючого порушення. Доки доля особи залишається невідомою, шкода не просто залишається – вона щоденно поглиблюється.

Усі згадані чинники є результатом системного порушення прав людини, наслідки якого часто набувають непоправного характеру. Вони залишають глибокі тріщини в основах суспільного життя та підривають довіру до держави, провокують економічні кризи, політичну нестабільність і загрозу безпеці. Найнебезпечнішим з них є втрата віри

в справедливість і майбутнє, що стає живильним середовищем для нових конфліктів, насильства та розпаду соціальних зв'язків.

Таким чином, незворотна шкода, завдана правам людини залишає незгладимий слід на жертвах і суспільствах, негативно впливає на майбутні покоління, а їх виправлення є надзвичайно складним або неможливим процесом. Незворотність порушення людських прав викарбовує довготривалий і складний відбиток на постраждалих, зазнає руйнування психологічний стан потерпілих від цих порушень, страждає культурна ідентичність цілих поколінь, соціальна структура суспільства, економічний розвиток та політична стабільність і на жаль наслідки таких порушень відчуватимуться десятиліттями, а інколи можуть передаватися через покоління. Тому, коли одне покоління зазнає незворотних порушень прав людини, непорозуміння та зростаюча недовіра до інших осіб, суспільств, влад, ускладнюється інтеграція нового покоління в суспільство та побудова міжособистісних стосунків і розвиток міжнародних відносин.

На нашу думку, ефективне відновлення порушених прав людини можливе лише за умови тісної співпраці між державою, громадянським суспільством та міжнародною спільнотою, вона потребує сильної політичної волі, міжнародного тиску, незалежних судових інституцій та професійної роботи правозахисних організацій. Усім нам варто цінувати кожну людину, прийняти її відмінності і тоді побудуємо світ у якому кожен почуватиметься захищеним.

Література:

1. Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні (в контексті верховенства права). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2012_129_9

2. Данієлі Y, Майдан І. Травматична спадщина поколінь. PMGP [інтернет]. 30, Березень 2023 [цит. за 27, Січень 2025]; 8(1):e0801409. URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/409

3. Полторацький О. С. Міжнародна безпека: сутність, еволюція, сучасні проблеми. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : зб. наук. праць. 2003. Вип. 33. Ч. І. С. 31–37.

4. Миронюк О.І. Незворотні порушення прав людини та їх наслідки. *Юридичний вісник*. № 3. 2025. С. 66–72. URL: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=118&Itemid=404&lang=uk -

5. Примак В.Д. Теоретичні проблеми відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовістності у цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук :

12.00.03. Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право; міжнародне приватне право / В. Д. Примак ; наук. конс. М. К. Галянтич ; офіц. опон.: В. Л. Яроцький, Ю. Д. Притика, О. С. Яворська ; НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. Київ: [б. в.], 2015. 32 с.

6. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_1_4

7. Мироненко О. Білль про права. Політична енциклопедія. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 209 с. URL:_https://shron1.chtyvo.org.ua/Levenets_Yurii/Politychna_entsyklopediia.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-17

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Нітченко Алла Григорівна
кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін юридичного факультету,
Національний університет «Чернігівська політехніка»
м. Чернігів, Україна

Для України пошук оптимального балансу між національною безпекою та правами людини є ключовим стратегічним викликом конституційного державотворення. Згідно зі ст. 3 Конституції України, людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а ст. 17 закріплює захист суверенітету та безпеки як найважливішу функцію держави [1]. Цей людиноцентричний підхід розвивається у Законі «Про національну безпеку України» та Стратегії національної безпеки, де принцип «Безпека людини – безпека країни» визначає захист прав головною метою безпекової політики [2; 3].

Актуальність зазначеної теми набула критичного значення після запровадження воєнного стану Указом Президента України від 24 лютого 2022 року [4]. Згідно зі ст. 64 Конституції та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», будь-які обмеження прав мають бути

тимчасовими, пропорційними та чітко визначеними в указі Президента, причому низка прав є абсолютно недоторканними [1; 5].

Отже, у сучасних умовах національна безпека має аналізуватися не як позаправова підстава для державного розсуду, а як невід'ємний елемент конституційної системи гарантій, що одночасно створює умови для реалізації прав і встановлює легітимні межі державного втручання.

Науково-теоретичний фундамент цієї проблематики закладено у працях низки дослідників: А. Дуброва розкриває складний інституційно-правовий механізм захисту прав у межах воєнного стану [6]; С. Дроботов наголошує на гострій потребі чіткої конституційної дефініції категорії «національна безпека» [7]; О. Наливайко та Н. Братішко досліджують складний діалектичний зв'язок між безпекою та свободою [8]. Д. Чижов структурує систему забезпечення прав через правову, інституційну, ресурсну та організаційну підсистеми [9], а також пропонує вдосконалити компенсаторні механізми відновлення порушених прав [10]. Додатково А. Манжула та О. Сокуренко обґрунтовують безальтернативність дотримання принципів пропорційності та прозорості у діяльності спецслужб [11], а О. Щербанюк визначає Конституційний Суд України ключовим арбітром у встановленні легітимних меж обмеження прав [12].

Сучасна доктрина інтегрує національну безпеку та права людини у єдину систему взаємозалежних гарантій, відкидаючи їхній антагонізм. У цьому контексті безпека реалізується у трьох аспектах: як об'єктивна передумова здійснення прав, як правомірна підстава для їх обмеження та як сфера позитивних обов'язків держави щодо їх захисту. Такий підхід підтверджує, що безпека держави є легітимною лише настільки, наскільки вона служить людині, її гідності та свободам.

Така людиноцентрична парадигма унеможливлює суто державоцентричне тлумачення національної безпеки, вимагаючи натомість інтеграції в її зміст інтересів особи та суспільства. Водночас практична реалізація цього підходу наштовхується на зауваження С. Дроботова щодо ризиків надмірної дискреції через брак конституційної деталізації [7, с. 28]. Саме тому доктринально безпеку слід розуміти як стан захищеності, за якого виконання державою її обов'язків із захисту суверенітету не призводить до нівелювання змісту основоположних свобод.

У системному вимірі національна безпека інтегрована в механізм конституційних гарантій через нормативний, інституційний, організаційний та ресурсний елементи. Вона постає не як автономна сфера, а як функціональний вимір забезпечення прав людини. Втручання

у права в інтересах безпеки мають бути законними, пропорційними та мати легітимну мету (згідно з позицією КСУ). Таким чином, національна безпека одночасно виправдовує правомірні обмеження та сама підпорядковується верховенству права. Ефективність цієї моделі залежить від підзвітності сектору безпеки та ролі судового захисту, що забезпечує презумпцію перевірюваності будь-якого безпекового заходу через закон і конституційні стандарти.

Узагальнення проаналізованих джерел дає змогу стверджувати, що сучасна модель безпеки складається з трьох блоків: запобіжного (захист ладу), процедурно-обмежувального (критерії втручання) та відновлювального (компенсація шкоди). В умовах воєнного стану особливого розвитку потребує саме відновлювальний блок, спрямований на компенсацію шкоди та реабілітацію правового статусу особи.

Отже, національна безпека у конституційній державі виступає як невід'ємна умова, межа і механізм реалізації прав людини. Її легітимність прямо залежить від додержання критеріїв законності, пропорційності та наявності дієвого судового й цивільного контролю над сектором безпеки.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.05.2026).

2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 06.05.2026).

3. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 06.05.2026).

4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 06.05.2026).

5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 06.05.2026).

6. Дуброва А. Інституційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав і свобод людини в Україні. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 3(63). С. 25-29. DOI: 10.32689/2523-4625-2022-3(63)-4.

7. Дроботов С. А. Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *ScienceRise: Juridical Science.* 2020. № 2(12). С. 24–29. DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210858

8. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Права людини як об'єкт національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2021. № 2. С. 31–36. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-2-31-36.

9. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2021. № 4(74). С. 96–101. DOI: 10.32840/1813-338X-2021.4.15.

10. Чижов Д. А. Роль державного механізму в забезпеченні прав та свобод людини у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. 213 с.

11. Манжула А. А., Сокуренко О. А. Права людини і національна безпека як об'єкт правового захисту у контексті діяльності Служби безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 6. С. 227–229. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-6/55.

12. Щербанюк О. Права людини і національна безпека: проблеми забезпечення Конституційним Судом України. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ : ВАІТЕ, 2019.С. 368–376.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-18

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ

Охньовська Інесса Миколаївна
студентка 3 курсу юридичного факультету
Науковий керівник: **Вакарюк Людмила Василівна**
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У сучасному правовому середовищі питання забезпечення належного рівня захисту трудових прав працівників набуває дедалі більшої актуальності. Практика свідчить, що порушення з боку роботодавців є

досить поширеним явищем, а їх наслідки виходять за межі суто матеріальних втрат. Часто такі дії супроводжуються психологічним дискомфортом, емоційним напруженням та іншими немайновими втратами, що обумовлює необхідність ефективного механізму їх компенсації. Зростання кількості випадків недотримання трудових гарантій негативно впливає не лише на конкретного працівника, а й на загальний стан правової культури в суспільстві. При цьому моральна шкода нерідко сприймається як другорядна проблема або взагалі ігнорується. Через це працівники не завжди користуються правом на її відшкодування, що, у свою чергу, знижує ефективність відповідного правового інституту.

Нематеріальні втрати, яких може зазнати працівник, мають різноманітні прояви: «йдеться, зокрема, про приниження людської гідності, негативний вплив на ділову репутацію, переживання, викликані неправомірними рішеннями роботодавця, а також наслідки втрати роботи чи істотної зміни умов життя». Окрім того, моральна шкода може бути пов'язана із погіршенням стану здоров'я, несправедливим ставленням або безпідставним притягненням до відповідальності.

Правові підстави для компенсації такої шкоди закріплені на найвищому рівні. Основний Закон держави гарантує кожній особі право на захист її прав і передбачає можливість отримання відшкодування у разі їх порушення [1]. У трудовому праві ці положення деталізовані, зокрема, у нормах, які прямо зобов'язують роботодавця компенсувати моральні втрати працівника у випадку доведення факту їх заподіяння. Історично важливим етапом становлення цього механізму стало впровадження норм у сфері охорони праці, які передбачали можливість компенсації у разі ушкодження здоров'я. Згодом сфера застосування таких положень була розширена, що дозволило застосовувати їх у ширшому колі трудових правовідносин.

Разом із тим, чинне законодавство не містить вичерпного визначення поняття моральної шкоди. У правозастосовній практиці під нею зазвичай розуміють: «фізичні або психічні страждання, спричинені протиправною поведінкою». Це можуть бути емоційні переживання, відчуття несправедливості, тривога, страх або навіть фізичний біль. Складність цього інституту полягає у тому, що такі втрати неможливо точно виміряти чи оцінити у грошовому вираженні. Саме тому на практиці виникають труднощі як із доведенням самого факту шкоди, так і з визначенням адекватного розміру компенсації.

Для задоволення вимоги про відшкодування моральної шкоди необхідно встановити низку обов'язкових умов. Насамперед має бути підтверджено факт порушення трудових прав. Крім того, слід довести, що такі дії спричинили негативні наслідки немайнового характеру.

Важливим є також наявність причинного зв'язку між поведінкою роботодавця і завданою шкодою, а також встановлення його вини.

Розглядаючи відповідні спори, суд оцінює всі обставини у їх сукупності. Береться до уваги інтенсивність і тривалість страждань, індивідуальні особливості потерпілої особи, зміни в її житті, а також зусилля, спрямовані на відновлення порушених прав. Розмір відшкодування визначається з урахуванням принципів справедливості, розумності та пропорційності. Особливе значення мають докази, які підтверджують наявність моральної шкоди. Це можуть бути: «медичні документи, що засвідчують психологічний стан особи, свідчення очевидців, письмові матеріали та інші відомості». У разі необхідності суд може призначити експертне дослідження для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Важливо також відмежовувати шкоду, що виникла у межах трудових відносин, від інших негативних факторів, які можуть впливати на стан особи. Такий підхід дозволяє правильно визначити обсяг відповідальності роботодавця.

Однією з актуальних проблем сучасних трудових відносин є явище мобінгу. Воно проявляється у таких формах: «систематичному психологічному тиску, створенні несприятливого робочого середовища, ізоляції працівника або приниженні його гідності». За наявності відповідного судового рішення такі дії можуть слугувати підставою для компенсації моральної шкоди. Разом із тим, не кожна конфліктна ситуація на робочому місці підпадає під визначення мобінгу. Законні управлінські рішення або вимоги щодо дотримання трудової дисципліни не можуть розглядатися як порушення прав працівника.

Окремою проблемою є відсутність чітких критеріїв визначення розміру компенсації. Законодавство не встановлює конкретних меж, що, з одного боку, забезпечує гнучкість, а з іншого – призводить до різної судової практики. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання.

Водночас інститут відшкодування моральної шкоди виконує не лише відновлювальну, а й превентивну функцію. Усвідомлення можливих негативних наслідків стимулює роботодавців дотримуватися законодавчих вимог і уникати порушень.

Отже, компенсація моральної шкоди є важливим інструментом захисту трудових прав, який спрямований на відновлення порушеної справедливості та відшкодування немайнових втрат. Попри наявні проблеми, пов'язані з доказуванням і визначенням розміру компенсації, подальший розвиток цього інституту є необхідною умовою забезпечення ефективного правового захисту працівників.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР із змін. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення 5.04.2026)
2. Кодекс законів про працю України: Закон Верховної Ради УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII із змін. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення 04.05.2026)
3. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0004700 (дата звернення 04.05.2026)
4. Годованець Ю. С. Відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням трудових прав працівника як вид трудоправової відповідальності роботодавця. *Науковий вісник ЛДУВС.* 2018. № 2. С. 97–106. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1298 (дата звернення 5.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-19

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ: МЕЖІ ДОПУСТИМОГО ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ

Пердейко Ольга Іллівна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
юридичний факультет
Науковий керівник: **Вдовічена Лідія Іванівна**
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри публічного права
Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У сучасних умовах глобалізації фінансових ринків, цифровізації економіки та зростання транснаціональної злочинності особливого значення набуває фінансовий моніторинг як один із ключових механізмів запобігання легалізації (відмиванню) доходів, які були одержані злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню

зброї масового знищення. Його запровадження зумовлене необхідністю забезпечення прозорості фінансових операцій, виявлення незаконних схем руху коштів та захисту національної економіки від кримінального впливу. Також, ефективність функціонування системи фінансового моніторингу безпосередньо впливає на економічну безпеку держави, стабільність фінансової системи та рівень довіри до банківських та фінансових установ. Разом із тим, здійснення заходів фінансового моніторингу нерідко супроводжується втручанням у сферу основоположних прав і свобод людини.

Беручи це до уваги постає питання: чи не є діяльність держави в особі органів фінансового моніторингу втручанням в особисте життя та порушенням права особи на приватність?

Ключовим нормативно-правовим актом сьогодення, що регулює питання протидії легалізації є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (в редакції від 01.01.2026 року) [1]. Цей закон встановлює сутність, зміст і структуру системи фінансового моніторингу, основною метою якої є контроль і запобігання проведенню фінансових операцій, спрямованих на відмивання незаконно отриманих коштів. У даному акті поняття «фінансовий моніторинг» розкривається через такі складові, як державний та первинний фінансовий моніторинг, які разом формують єдину систему заходів у сфері запобігання та протидії легалізації злочинних доходів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. Державним регулятором та наглядовим органом, який встановлює правила фінансового моніторингу для банків і небанківських установ та контролює їхнє дотримання з метою запобігання легалізації незаконних доходів є Національний банк України. На сайті Національного банку України «фінансовий моніторинг – це діяльність із виявлення незаконно отриманих доходів та запобігання фінансуванню тероризму». Національний банк встановлює до небанківських установ та банків вимоги щодо протидії відмиванню незаконно отриманих доходів та перевіряє їх дотримання [2].

Ефективне функціонування сучасного механізму фінансового моніторингу забезпечується існуванням різних його форм. Зокрема, розрізняють: первинний фінансовий моніторинг, який здійснюється суб'єктами господарювання, які безпосередньо здійснюють фінансові операції, це – банки, обмінні пункти, компанії зі страхування, ломбарди; державний, його ще називають вторинним фінансовим моніторингом, він являє собою аналіз і перевірку інформації, отриманої від суб'єктів первинного моніторингу [3, с. 4].

Сама реалізація фінансового моніторингу була б неможлива без органу, який здійснює державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Таким органом, відповідно до «Положення про Державну службу фінансового моніторингу України» є – «Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), основними завданнями якого є: реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та інші завдання передбачені Положенням» [4].

При великій кількості завдань покладених на даний орган, Держфінмоніторинг має і відповідні права, у відповідному нормативному акті прямо зазначається, що орган має право: «здійснювати в установленому законодавством порядку доступ, у тому числі автоматизований, до інформаційних та довідкових систем, реєстрів та банків даних органів державної влади (крім Національного банку) та інших державних інформаційних ресурсів, одержувати від правоохоронних та розвідувальних органів інформацію про хід опрацювання та вжиття відповідних заходів на підставі одержаних матеріалів, одержувати від суб'єктів первинного фінансового моніторингу на запит додаткову інформацію» та ряд інших передбачених законодавством прав. Держфінмонітоинг у межах своїх повноважень на постійній основі здійснює збір, обробку та аналіз даних про фінансові операції, котрі підлягають фінансовому моніторингу, а також інших операцій чи відомостей, які можуть свідчити про підозру у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванні тероризму або розповсюдженні зброї масового знищення. Інформація про проведення як операційного, так і стратегічного аналізу надходить, зокрема від: суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), правоохоронних і розвідувальних органів, суб'єктів державного фінмоніторингу (СДФМ) та інший державних установ та підрозділів фінансової розвідки іноземних держав. Отримані дані піддаються всебічному аналізу, що дозволяє виявити підозрілі фінансові операції у державному та приватному секторах економіки за участю фінансових і нефінансових установ [5, с. 19].

Хочемо зазначити, що межі допустимого втручання держави у сфері фінансового моніторингу визначають необхідністю досягнення балансу між забезпеченням національної та економічної безпеки і дотримання основоположних свобод людини, зокрема права на приватність. Діяльність Державної служби фінансового моніторингу України є об'єктивно пов'язаною з обробкою значних масивів персональних та фінансових даних, що саме по собі становить втручання у приватну сферу особи. Однак, таке втручання є допустимим лише за умов його законності, обґрунтованості та пропорційності. По-перше, таке втручання має ґрунтуватися виключно на чітко визначених нормах законодавства. По-друге, воно повинно переслідувати легітимну мету – запобігання відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та іншим загрозам, що прямо впливають на безпеку держави та суспільства. Таким чином, допустиме втручання держави у сфері фінансового моніторингу є виправданим інструментом забезпечення публічних інтересів, але його межі визначаються принципами верховенства права, законності, необхідності та пропорційності, що виступають гарантією недопущення свавільного обмеження прав людини.

Література:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 02.05.2026).

2. Національний банк України. Фінансовий моніторинг. Офіційний вебсайт. URL:https://bank.gov.ua/ua/supervision/monitoring (дата звернення: 02.05.2026);

3. Борцевич П. С. Сучасні аспекти правового регулювання фінансового моніторингу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.69. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323877/313995 (дата звернення: 30.04.2026);

4. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text (дата звернення: 02.05.2026).

5. Державна служба фінансового моніторингу України. Річний звіт за 2025 рік. Офіційний веб-сайт. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/2025/REPORT2024.pdf (дата звернення: 02.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-20

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Полонка Іванна Анатоліївна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»
м. Чернівці, Україна

Права людини в сучасній Україні не можуть розглядатися лише як норми, закріплені в Конституції, законах чи міжнародних актах. Наявність правового регулювання ще не гарантує людині реальної можливості скористатися своїми правами. Між текстом закону і фактичним становищем особи завжди існує простір публічного врядування, у якому й вирішується, чи стане право дієвим, чи залишиться формально проголошеною можливістю.

Саме тому особливого значення набуває правомірна поведінка органів публічної влади. Її варто розглядати не як звичайне виконання службових обов'язків, а як самостійну гарантію реалізації та захисту прав людини. Право набуває реального змісту через конкретне владне рішення, адміністративну процедуру, відповідь на звернення, спосіб комунікації з особою та можливість ефективного оскарження.

Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії – змістом і спрямованістю діяльності держави [1]. Водночас органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, правомірність владної поведінки є не формальністю, а базовою умовою реального захисту людини.

В умовах воєнного стану ця проблема набуває особливої гостроти. Війна посилює роль держави, збільшує кількість владних рішень, розширює сферу адміністративного розсуду й допускає тимчасове обмеження окремих прав. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає таку можливість, однак лише в межах і спосіб, визначених Конституцією та законами України [2]. Тобто воєнний стан не створює простору поза правом, а навпаки – вимагає від публічної влади більшої точності, обережності та відповідальності.

Парадокс воєнного часу полягає в тому, що держава має бути одночасно сильною і стриманою. Сильною – для забезпечення оборони, безпеки, стабільності управління та підтримки вразливих категорій населення. Стриманою – щоб надзвичайні повноваження не стали практикою адміністративного домінування над людиною. Саме правомірна поведінка влади дозволяє втримати цю межу.

Вважаємо, що правомірну поведінку органів публічної влади доцільно розуміти як поведінкову гарантію прав людини. Її зміст полягає в тому, що орган влади не лише формально застосовує норму, а діє так, щоб людина могла реально скористатися своїм правом, зрозуміти мотиви рішення, бути почутою, захистити свою позицію й оскаржити неправомірне втручання.

Правомірність владної поведінки охоплює три виміри: нормативний, ціннісний і комунікативний. Нормативний передбачає дію на підставі закону і в межах компетенції. Ціннісний вимагає поваги до гідності людини, справедливості, недискримінації, добросовісності та пропорційності. Комунікативний означає зрозуміле пояснення рішень, доступність інформації та можливість особи бути вислуханою.

Особливе значення має адміністративний розсуд. У воєнний час повністю усунути його неможливо, адже органи влади часто діють в умовах неповної інформації та складних безпекових ризиків. Однак розсуд не повинен перетворюватися на право діяти «як зручніше». Він має бути простором відповідального й мотивованого вибору найбільш правомірного та найменш обтяжливого для людини рішення.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод допускає відступ держави від окремих зобов'язань під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, але лише в тій мірі, якої вимагає гострота становища [3]. Це означає, що навіть в умовах війни держава не може обмежувати права «із запасом», «про всяк випадок» або з мотивів адміністративної зручності. Кожне втручання повинно мати правову підставу, легітимну мету, необхідність і пропорційні межі.

Важливе значення для зміни поведінкової моделі публічної влади має Закон України «Про адміністративну процедуру», який закріплює принципи законності, обґрунтованості, пропорційності, добросовісності, відкритості, права особи бути вислуханою та брати участь в адміністративному провадженні [4]. Його цінність полягає не лише у формальній регламентації процедури, а у зміні культури владного рішення.

Правомірна поведінка органів публічної влади має превентивний потенціал. Вона здатна запобігати порушенням прав ще до звернення людини до суду. Судовий захист є необхідним, але часто він

спрацьовує вже після того, як особа зазнала втрат, стресу або тривалого очікування. Належна поведінка органу влади дозволяє уникнути цього на початковому етапі.

Тому у практиці публічного врядування важливо розвивати превентивну модель захисту прав людини: аналізувати типові адміністративні рішення, виявляти системні ризики, реагувати на повторювані скарги, перевіряти, чи не створюють рішення надмірного тягаря для людини. Особливо це важливо у сферах соціального захисту, допомоги внутрішньо переміщеним особам, підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, захисту дітей, доступу до медичних та реабілітаційних послуг.

Окремої уваги потребує мова публічної влади. Складні, шаблонні та надмірно бюрократизовані тексти можуть позбавляти людину реальної можливості зрозуміти, що саме відбулося з її правом. Якщо особа не розуміє мотивів рішення, вона не може ефективно його оскаржити. Тому зрозумілість адміністративного рішення є складовою доступу до правового захисту.

Правомірна поведінка органів публічної влади безпосередньо пов'язана з довірою до держави. Довіра не формується гаслами чи формальними звітами. Вона виникає тоді, коли людина переконується, що влада діє передбачувано, чесно, відкрито і не зловживає своїм становищем. У період воєнного стану така довіра є не лише соціальним ресурсом, а й умовою стійкості правопорядку.

Отже, правомірна поведінка органів публічної влади є інструментом правової стійкості держави. Якщо влада у складних умовах зберігає повагу до людини, вона зміцнює і права людини, і власну легітимність. Якщо ж війна використовується як виправдання для формалізму, закритості чи свавілля, поступово послаблюється не лише захист окремих прав, а й довіра до державних інституцій.

За результатами проведеного аналізу доцільно окреслити кілька напрямів, які можуть посилити гарантійний потенціал правомірної поведінки органів публічної влади. Передусім ідеться про посилення стандарту обґрунтованого адміністративного розсуду, внутрішній аналіз типових адміністративних рішень з погляду прав людини, впровадження зрозумілої владної комунікації та розроблення практичних рекомендацій щодо правомірної поведінки органів публічної влади. Не менш важливим є включення до підготовки публічних службовців питань прав людини, пропорційності, недискримінації, етики публічного служіння та комунікації з вразливими категоріями населення.

Таким чином, правомірна поведінка органів публічної влади є не просто формою виконання закону. Вона є способом існування права в публічному управлінні. Саме через таку поведінку право переходить

із площини нормативного проголошення у площину реального людського досвіду. Сильна держава – це не та, яка діє без обмежень, а та, яка навіть у найскладніших умовах здатна діяти правомірно.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-21

ДОКТРИНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проневич Олексій Станіславович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Доктрина інформаційного права ґрунтується на постулатах щодо визнання доступу до інформації складовою суб'єктивного права на інформацію, охорони права на інформацію законом, гарантування державою усім суб'єктам інформаційних відносин рівних прав і можливостей доступу до інформації. У статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено право кожного на свободу вираження поглядів, що включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [1]. Відповідно до статті 34 Конституції України кожному гарантується право

на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [2], а згідно з абзацом 1 частини 1 статті 3 Закону України «Про інформацію» забезпечення доступу кожного до інформації визнано одним з основних напрямів державної інформаційної політики [3].

Право на доступ до інформації не є абсолютним і може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. У рішенні Конституційного Суду України від 22 січня 2020 року № 1-р(I)2020 наголошено, що такі обмеження мають бути винятками, передбаченими законом, переслідувати одну або декілька законних цілей і бути необхідними у демократичному суспільстві, а у разі обмеження права на доступ до інформації законодавець зобов'язаний запровадити правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію вказаного права і не порушувати сутнісного змісту такого права [4].

Особливо значущим соціально-правовим феноменом є публічна інформація як відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом України «Про доступ до публічної інформації» [5]. Право на доступ до публічної інформації є фундаментальним правом людини, важливою складовою каталогу юридичних інструментів забезпечення реалізації легального суспільного інтересу, об'єктивним маркером правової та демократичної держави, «наріжним каменем демократичного врядування», «невід'ємним елементом реалізації свободи думки і слова» [6]. Вичерпна артикуляція та законодавче закріплення концепту «публічна інформація» є необхідною передумовою сталого розвитку інформаційного суспільства, ствердження принципів партисипативної демократії, забезпечення транспарентності діяльності суб'єктів владних повноважень, зміцнення довіри громадян до органів публічної влади та налагодження громадського контролю за їх діяльністю.

Згідно з пунктом 3 указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 передбачено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина,

передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України (тобто можливість обмеження права на доступ до інформації прямо передбачена) [7]. Наголосимо, що зазначене положення корелюється із закріпленим у частині 2 статті 64 Конституції України правовим постулатом щодо можливості встановлення в умовах воєнного стану окремих обмежень прав і свобод, що не включені до вичерпного переліку прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин, із зазначенням строку дії цих обмежень.

Аксіоматично, що реалізація державної інформаційної політики в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється у контексті пошуку балансу між доступом до публічної інформації та забезпеченням інформаційної безпеки. У Стратегії інформаційної безпеки, затвердженій указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» від 28 грудня 2021 року № 685/2021, поняття «інформаційна безпека» дефініційовано як складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом [8]. Принагідно зауважимо, що відповідно до частини 1 статті 17 Конституції України забезпечення інформаційної безпеки поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, забезпеченням її економічної безпеки віднесено до найважливіших функцій держави, визнано «справою всього Українського народу» [2].

Забезпечення реалізації права доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану неможливо без врахування таких аспектів:

– стратегічного значення для ствердження правової держави, імплементації принципів належного врядування та розбудови громадянського суспільства належної реалізації суб'єктами владних повноважень правового імперативу щодо збалансованого забезпечення інформаційної безпеки та доступу до публічної інформації;

– юридичної позиції Конституційного Суду України щодо неприпустимості свавільного та несправедливого обмеження реалізації конституційних прав і свобод, які мають встановлюватися виключно

Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути зумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими [9];

– відсутності у вітчизняному інформаційному законодавстві спеціальних норм про обмеження доступу до публічної інформації в умовах воєнного стану та базового/універсального характеру статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», де передбачено обов'язкове дотримання розпорядниками публічної інформації «трискладового тесту» при вирішенні питання щодо правомірного обмеження доступу до неї, а також закріплено засадничий постулат щодо встановлення обмеження «на інформацію, а не документ» (якщо документ містить інформацію з обмеженим доступом, для ознайомлення надається інформація, доступ до якої необмежений);

– важливості урахування адміністративними судами та суб'єктами публічного адміністрування практики Європейського суду з прав людини щодо розгляду справ про порушення статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (безсумнівно, особливий інтерес складають рішення ЄСПЛ «Володимир Торбіч проти України», де констатовано, що «право на доступ до інформації, розпорядником якої є орган державної влади, може виникати, якщо такий доступ виступає інструментом реалізації особою свого права на свободу вираження поглядів, і якщо відмова в доступі становитиме втручання у це право» [10] та «Центр демократії та верховенства права проти України», де наголошено, що суспільний інтерес виникає щодо питань, які «впливають на громадськість такою мірою, що вона може на законних підставах цікавитися ними, які привертають її увагу або які значною мірою стосуються її, особливо якщо такі питання впливають на добробут громадян чи життя громади» [11]);

– доцільності ознайомлення суб'єктів владних повноважень та громадськості з Київською декларацією про баланс доступу до інформації та національної безпеки під час збройних конфліктів, прийнятою на міжнародній конференції «Баланс доступу до інформації та національної безпеки – уроки України під час збройних конфліктів», що відбулася 10 жовтня 2024 року (особливо значущими є артикульовані максими щодо забезпечення доступності та інклюзивності офіційної інформації, встановлення обмежень доступу до інформації відповідно до передбачених законом чітких критеріїв, забезпечення своєчасної та проактивної публікації офіційної інформації, впровадження необхідних процедур та системи захисту інформації, сприяння підвищенню обізнаності розпорядників та громадськості про право на доступ до публічної інформації, сприяння моніторингу та нагляду тощо [12]);

– необхідності здійснення комплексного моніторингу стану дотримання вимог закону щодо доступу до публічної інформації, оскільки Законом України «Про доступ до публічної інформації» передбачено два способи доступу до публічної інформації, а саме: активний (надання інформації за запитами); пасивний (обов'язкове оприлюднення інформації в офіційних медіа, на веб-сайтах або іншим чином відповідно до Переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 835 [13]).

Резюмуючи, зазначимо, що легальне закріплення права на доступ до публічної інформації зумовлено прагненням суспільства забезпечити належні умови для здійснення моніторингу діяльності суб'єктів владних повноважень та ангажементу громадськості до участі у розробленні та реалізації управлінських рішень. Право особи на доступ до інформації не є абсолютним і може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. В умовах воєнного стану право на доступ до публічної інформації здійснюється крізь призму належного забезпечення інформаційної безпеки як безумовного екзистенційного імперативу.

Література:

1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

4. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 22 січня 2020 року № 1-р(I)/2020. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p1_2020.pdf

5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

6. Про забезпечення права на доступ до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану розповів голова КАС ВС

Михайло Смокович. Офіційний сайт Верховного Суду. 5 листопада 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1696751/

7. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24 лютого 2024 року № 64/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15-1, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Справа «Володимир Торбіч проти України» (Заява № 14957/13) від 13 липня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i75#Text

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Центр демократії та верховенства права проти України» (Заява № 10090/16) від 26 березня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f18#Text

12. Київська декларація про баланс доступу до інформації та національної безпеки під час збройних конфліктів: прийнята 10 жовтня 2024 року на міжнародній конференції «Баланс доступу до інформації та національної безпеки – уроки України під час збройних конфліктів». Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B4%D0%BE%20%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97.pdf

13. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 року № 835. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-22

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Процюк Ігор Валерійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Стаття 1 Конституції України визначає нашу державу як демократичну, соціальну, правову державу, основними ознаками якої є верховенство права, визнання людини найвищою соціальною цінністю, пріоритет прав і свобод людини і громадянина перед інтересами держави, підпорядкованість держави інтересам людини і громадянського суспільства, взаємна відповідальність особи і держави, економічний і політичний плюралізм, демократизм державної влади, соціальна справедливість і ін. Все це передбачає створення такої національної законодавчої системи України, яка має базуватися на загальнолюдських цінностях, визнаних нормах і принципах міжнародного права з урахуванням української історичної і національної самобутності з обов'язковим закріпленням та гарантуванням основоположних прав і свобод людини.

Права людини – це основоположні можливості та вимоги, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного й мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів[1, с. 479]. Права людини є основою правової системи будь-якої демократичної, соціальної, правової держави і виступають фундаментальною засадою для формування і функціонування громадянського суспільства, верховенства права і інших прогресивних загальнолюдських категорій і цінностей таких як свобода, людська гідність, справедливість.

До загальновизнаних ознак прав людини відносять те, що вони є невід'ємними, «оскільки становлять складову частину особистості, є правовим надбанням людини. Вони розглядаються невід'ємними як елемент соціального буття людини, який дає змогу існувати людині як суб'єкту суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною. Держава не дарує права людині, а тому й не може їх відібрати, а у випадку їх порушень або обмежень, несе за це відповідальність» [2, с. 181]. За відсутності таких прав особа перестає бути людиною в соціальному сенсі. У пункті 1 Віденської декларації та Програмі дій, схваленій на Всесвітній конференції прав людини 25 червня 1993 р.

зазначається: «права людини і основні свободи є правами, що надані від народження кожній людині; їх захист і заохочення є найпершим обов'язком урядів» [3].

При цьому слід акцентувати увагу на тому, що невід'ємність прав людини не може носити абсолютного характеру щодо усіх прав і свобод людини, оскільки за певних, чітко передбачених в законах випадках і визначеному законом порядку, вони можуть бути обмежені. Так, ст. 64 Конституції України визначає, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». При цьому в частині другій цієї статті зазначається: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [4].

Слід зауважити, що в демократичній, соціальній, правовій державі допустиме обмеження прав і свобод, навіть у період воєнного стану, розглядається власне як виняток, необхідність для забезпечення захисту державного суверенітету, належного функціонування державного та суспільного механізмів, правопорядку та законності. При цьому, обмеження мають містити розумний компроміс між потребами та інтересами громадянина, суспільства та держави виключно на основі приписів правових норм, які складають законодавчий інститут обмеження прав і свобод людини і громадянина. Відповідні законодавчі приписи, що встановлюють можливість обмеження реалізації на період воєнного стану окремих прав і свобод людини, встановлюються з метою досягнення справедливої рівноваги, соціального компромісу між правами індивідів та суспільними чи державними інтересами в цілому, а також при виникненні спорів між цими суб'єктами. Зрозуміло, що інтереси усіх суб'єктів суспільних відносин існують у взаємозалежності і взаємному впливові один на одного. А відтак, як і права людей, так і їх інтереси, цілі і завдання повинні реалізовуватися у взаємоповазі, взаємозалежності та розумному компромісі з цілями і завданнями інших людей, спільнот, суспільства.

Обмеження прав людини можна визначити як допустиме на рівні міжнародного та/або внутрішньодержавного права втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності цілі, яка переслідується.

Так, можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина в міжнародному праві закріплюється в п. 2. ст. 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом

виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [5]. Схоже положення сформовано у ст. 15 ЄКПЛ «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою» [6].

Правомірність і доцільність таких обмежень конкретизується практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). ЄСПЛ сформував конструкцію правомірності обмеження прав людини. На основі цієї конструкції ґрунтується діяльність Європейського суду і має здійснюватися правомірне обмеження прав і свобод людини в державах, що є членами Ради Європи, до яких відноситься Україна. Ця конструкція вміщує в собі три складові елементи: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення та реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки та інші цілі; 3) неможливість вирішити ситуацію без таких обмежень прав і свобод з досягненням пропорційності їх обмеження [7, с. 44].

Можна стверджувати, що такий механізм обмеження прав і свобод відповідає сучасним правовим цінностям та принципу верховенства права. Кожний раз, при постановці питання про обмеження прав і свобод, держава в особі компетентних суб’єктів, має проаналізувати дотримання усіх трьох правил зазначеної конструкції і, за відсутності хоча б одного елемента, обмеження прав і свобод слід визнавати протиправними і недопустимими.

Допустимі обмеження прав людини визначаються на підставі загальних принципів права та міжнародних стандартів прав людини. При визначенні виправданості обмеження прав і свобод відповідно до вищезазначених правил, застосовуються наступні правила: 1) обмеження здійснене відповідно до закону; 2) обмеження відповідає

легітимній (законній) меті; 3) обмеження є необхідним у демократичному суспільстві. Таким чином, аналізуючи воєнний стан слід констатувати, що законодавчо закріплено можливість обмеження певних прав і свобод, мета легітимна – захист суверенітету і територіальної цілісності і такі обмеження є необхідними у демократичному суспільстві.

При цьому слід зауважити, що абсолютні права (заборона катування, заборона рабства та примусової праці, заборона притягнення до відповідальності за діяння, що не вважалися злочином на момент вчинення) не підлягають обмеженням за будь-яких обставин. У легальний спосіб з врахуванням вищенаведених правил вироблених ЄСПЛ можуть бути обмежені тільки відносні права.

Відтак, слід зазначити, що права і свободи людини можуть бути обмежені в певних, чітко визначених законом та/або міжнародним правом випадках, таке обмеження є складним та багатогранним питанням, яке потребує збалансованого підходу і має відповідати критеріям правомірності виробленим ЄСПЛ. Обмеження прав і свобод людини мають бути тимчасовими та обґрунтованими необхідністю гарантування державного і народного суверенітету, безпеки країни та захисту конституційно закріплених прав і свобод. Дотримання основних правил: законності, правомірності та необхідності у демократичному суспільстві є основними і незаперечними в механізмі обмеження прав і свобод людини.

Література:

1. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. 576 с.

2. Загальна теорія права : посіб. для підгот. до іспитів / [Д. С. Бойчук, О. Р. Дашковська, А. М. Мерник, І. В. Процюк, К. О. Трихліб] ; за заг. ред. І. В. Процюка. Харків : Право, 2025. 212 с.

3. Декларація № 995_504 від 25.06.1993 Віденська декларація та Програма дій. https://zakononline.ua/documents/show/167622___167622

4. Конституція України. https://www.president.gov.ua/documents/constitution

5. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Мерник А.М., Бурлаков Б.М., Кузьміна В.О. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С.42–46.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-23

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розвадовський Володимир Іванович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права
Навчально-науковий Юридичний інститут Карпатського
національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна
https://orcid.org/0009-0001-3946-2937

Дем'янюк Владислав Іванович
аспірант кафедри конституційного, міжна-родного
та адміністративного права
Навчально-науковий Юридичний інститут
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна
https://orcid.org/0009-0008-2520-7522

Відповідно до вимог ст. 85 Конституції України, парламентський контроль є формою забезпечення демократичності влади. [1]. Адже парламент як носій суверенітету народу володіє широкими повноваженнями у сфері здійснення контролю за дотриманням прав і свобод громадян, і в цьому вбачаємо одну з основних передумов ефективного функціонування демократичної правової держави.

Фактично, парламентський контроль – це один з видів державного контролю, що здійснюється Верховною Радою України та її органами з метою перевірки дотримання суб'єктами владних повноважень Конституції та законів України, зокрема й у частині дотримання прав людини, громадянина в умовах війни.

Як відомо, парламентський контроль не обмежується лише перевіркою діяльності органів виконавчої влади, а передбачає активну участь народних депутатів у захисті прав людини, громадян через інститути звернень, запитів, заслуховування звітів, контроль за діяльністю правоохоронних органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо. Так, на думку Юрія Козаря – вивчення інституту парламентського контролю є надзвичайно важливим для гарантування правомірності у сфері державного адміністрування. За переконанням науковця, ефективність цього важеля обумовлена тим, чи володіє законодавчий орган вичерпними відомостями стосовно функціонування виконавчих структур [2, с. 51–52]. За таких обставин випливає наступне, що в межах дотримання засад законності та поділу гілок влади, законодавчий орган зобов'язаний мати доступ до всієї необхідної інформації про фактичний хід роботи органу публічного управління. Отже, правовою основою такої діяльності виступають конституційні приписи та спеціальне законодавство, що регламентує роботу комітетів і тимчасових слідчих комісій українського парламенту. Особливу роль в цьому, відіграють парламентські слухання, які дозволяють публічно обговорювати проблеми прав людини, громадянина виконуючи тим самим функцію запобігати правопорушенням та захисту суспільних інтересів від їх негативних наслідків.

В контексті досліджуваної теми, намагаюсь проаналізувати роботу комітетів Верховної Ради України, зокрема Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції на тимчасово окупованих територій нашої держави. Адже, саме ці парламентські органи беруть участь у законотворчості у сфері прав людини, аналізують законопроєкт на відповідність міжнародним стандартам, заслуховують звіти міністерств, проводять парламентські розслідування. Комітети Верховної Ради є основними суб’єктами, що реалізують парламентський нагляд за дотриманням прав та свобод громадян. Це ще раз підкреслює, що нагляд не обмежується декларативними формулюваннями, а реалізується через конкретну діяльність парламентських структур.

Важливо відмітити, що в умовах російсько-української війни актуалізується питання парламентського контролю за дотриманням соціально-економічних прав військовослужбовців. Тому, позиція законодавчого органу держави фокусується саме на кризові явища у системі тилового забезпечення Збройних Сил України. Підтвердження цьому стало ухвалення парламентом на початку 2023 Закону № 2958-IX. Цим, нормативно-правовим актом закріплено мету та межі втручання: «запровадження прозорості в оборонних закупівлях (крім відомостей про закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного

призначення, що становлять державну таємницю) із забезпеченням захищеності державних замовників від воєнних загроз» [3].

Названі законодавчі зміни свідчать про спроможність інституту парламентського контролю забезпечувати баланс між інтересами національної безпеки та прозорістю використання бюджетних коштів. Встановлення вимоги щодо публічності цін виступає механізмом упередження зловживань у сфері закупівель та гарантією належного матеріального забезпечення військовослужбовців.

Важливою формою парламентського контролю є інститут депутатського звернення та запиту. За допомогою цих інструментів народні депутати можуть оперативно реагувати на порушення прав людини. Однак, відсутність відповідальності за ігнорування депутатських запитів створює атмосферу безкарності в органах влади.

Прикладом ефективності індивідуальних форм парламентського контролю є реакція правоохоронної системи на депутатське звернення щодо протиправної діяльності проросійських пропагандистів, зокрема, ексведучої Діани Панченко, яка виправдовувала російську агресію в Україні (січень 2023 р.) [4]. Фактично, силові структури всіляко зволікали в об'єктивному розслідуванні цієї справи і лише настирливість народного депутата України Ярослава Юрчишина сприяла довести цю справу у відповідність до чинного законодавства. У підсумку «Діані Панченко інкриміновано частину 2 статті 436-2 Кримінального кодексу України – обмеженням волі на 5 років з можливістю конфіскації майна.

Отже, діяльність комітетів, тимчасових спеціальних та слідчих комісій Верховної Ради України набуває надзвичайної важливості у системі стримувань і противаг, особливо в сучасних умовах війни. З цього приводу на увагу заслуговує думка Юрія Козаря, який відносить ці структури до другого рівня суб'єктів парламентського нагляду, які уповноважені стежити за роботою відповідних міністерств та відомств по захисту прав людини, громадянина [2].

Однак, практична реалізація парламентського контролю часто наштовхується на системний опір інституту виконавчої влади. Показовим прикладом інституційної неспроможності є діяльність Тимчасової слідчої комісії, створеної у листопаді 2021 року щодо розслідування смерті депутата А. Полякова. Фактично, ініціатори цієї комісії вказують на бездіяльність слідчих органів, що призвело до зволікання в розгляді справи А. Полякова

Фактично не виконувався правоохоронцями той обсяг слідчих заходів, який потрібен для повного та неупередженого вивчення ситуації. Окрім того, народні обранці звернули увагу на спотворення відомостей з боку виконавчої гілки влади [5].

Це свідчить про наступне, що теоретична модель контролю, на практиці розбивається об «кругову поруку» у виконавчій владі. Фактично, маючи спеціальний статус, законодавчий орган не зміг примусити Міністерство Внутрішніх Справ до прозорості, що свідчить про необхідність посилення відповідальності посадовців за невиконання вимог парламентського контролю. Робота тимчасової слідчої комісії ВРУ з вивчення насильства з боку поліції під час протестів є лише одним із кроків, однак без системних змін довіру до парламентського нагляду відновити неможливо.

Ще однією проблемною ланкою у здійсненні парламентського контролю є непослідовність у підходах до розгляду справ про порушення прав людини та громадянина. Зокрема, рівень уваги до питань порушень прав людини часто залежить від політичної доцільності, що призводить до ігнорування окремих категорій справ. Такий вибірковий підхід, як на нас, підриває легітимність парламентського контролю та сприяє знеціненню його значення у правовій системі.

Прикладом, обмеженості парламентського контролю через політичну доцільність є ситуація навколо державного фінансування телемарафону «Єдині новини». Попри те, що профільний Комітет Верховної Ради з питань свободи слова здійснює моніторинг дотримання прав на інформацію, його критичні висновки щодо ефективності цього інструменту фактично ігноруються виконавчою владою. Так, в 2024 році голова профільного комітету Ярослав Юрчишин у публічному звіті (інтерв'ю «РБК-Україна») прямо вказав на те, що державна інформаційна політика перетворилася на механізм політичного впливу, який втрачає довіру громадян. Він зазначив: «Телемарафон – це рупор влади. Якщо падає довіра до рупора, падає довіра до того, хто цей рупор тримає»[6]

Парламентський контроль встановив, що подальше функціонування марафону у чинному форматі є нераціональним використанням бюджетних коштів, які могли б бути спрямовані на потреби війни в сучасних умовах.

Однак, виступити запобіжником і зупинити неефективну витрату коштів платників податків (захистивши їхні майнові та інформаційні права), парламентський контроль обмежився констатацією фактів, не призвів до реальних управлінських змін.

Насамкінець, хотілося б підкреслити: парламентський контроль у сфері прав людини, громадянина має великий потенціал, проте його ефективність залежить від рівня політичної волі, культури прав людини, громадянина серед парламентарів, а також наявності дієвого механізму притягнення виконавчої влади до відповідальності за порушення цих прав. Враховуючи сучасні виклики, пов’язані з війною,

тимчасовою окупацією частини території та гуманітарною кризою, парламентський контроль потребує не лише реформ, а й переосмислення своєї ролі як гаранта прав і свобод громадян.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Юрій Козар, Гаріфуллін М. В «Парламентський контроль у системі державного управління в Україні». [Елект. ресурс]. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6086129-61a7-4e07-9997-4153f5aa4e4e/content
3. Про внесення змін до Закону України «Про оборонні закупівлі» щодо запровадження прозорості в оборонних закупівлях: Закон України від 24.02.2023 № 2958-IX. Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2958-20#Text
4. СБУ відкрила кримінальне провадження щодо ексведучої пропагандистських каналів Діани Панченко. Свідомі. 04.01.2023 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://svidomi.in.ua/page/sbu-vidkryla-kryminalne-provadzhennia-shchodo-eksveduchoi-propahandystskykh-kanaliv-diany-panchenko
5. Рада підтримала створення ТСК з розслідування причин загибелі Антона Полякова. Суспільне Новини. 18.11.2021. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://suspilne.media/181848-rada-pidtrimala-stvorenna-tsk-z-rozsliduvanna-pricin-zagibeli-nardepa-polakova/
6. Інтерв'ю голови Комітету ВР з питань свободи слова Ярослава Юрчишина агентству «РБК-Україна»: «Ярослав Юрчишин: Нема гарантії, що інформація в Telegram не видається працівниками ФСБ» (від 01.04.2024). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.rbc.ua/rus/news/roslav-yurchishin-nema-garantiyi-shcho-informatsiya-1711900133.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-24

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ У СИТУАЦІЯХ РИЗИКУ

Сироїд Тетяна Леонідівна
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри міжнародного і європейського права
юридичного факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків,Україна

В умовах гуманітарних криз, будь то конфлікти, зміна клімату, стихійні лиха або надзвичайні ситуації в галузі охорони здоров'я тощо, особливо гостро постає питання щодо захисту вразливих верств населення, зокрема літніх людей, які становлять великий і зростаючий сегмент населення [1, с. 276]. Прогнозується, що кількість літніх людей у віці 65 років і старше подвоїться до 1,5 мільярда в 2050 році. До 2050 року кожен шостий чоловік у світі матиме 65 років і старше [2]. Літні люди занадто часто зазнають дискримінації, нехтування, дискримінації за ознакою віку, виключення та інших порушень. Непропорційний вплив ситуацій надзвичайного характеру і збройних конфліктів посилює вразливість цієї категорії осіб, оскільки ці верстви населення є або повинні бути об'єктами додаткової турботи та уваги [3, с. 10, 11]. Надзвичайні ситуації порушують роботу служб, на які покладаються літні люди для догляду та підтримки, охорони здоров'я та інших потреб. Плани евакуації та стратегії гуманітарного реагування не завжди адаптовані до конкретних проблем, з якими стикаються літні люди, включаючи проблеми з мобільністю, сенсорні проблеми, хронічні захворювання, інвалідність, навігацію на технологічних платформах для отримання інформації та соціальну ізоляцію. В результаті літні люди можуть зіткнутися з ситуацією структурної занедбаності, коли вони не можуть безпечно евакуюватися під час конфліктів та катастроф або мати рівний доступ до інформації, їжі, води, охорони здоров'я та належного житла, а також інших необхідних послуг своєчасно. Їхня невидимість у плануванні дій в надзвичайних ситуаціях посилюється дискримінацією за віком, оскільки конкуренція за дедалі обмеженіші ресурси часто призводить до розподілу ресурсів молодшому населенню. Під час надзвичайних ситуацій літні люди можуть зіткнутися з новими формами насильства, жорстокого поводження та нехтування, включаючи невибіркові напади під час конфлікту, крадіжки, шахрайство або інші злочини, вчинені

ненавмисно, серед хаосу надзвичайних ситуацій, а також залишення їх своїми сім'ями або опікунами під час переміщення. Літні жінки стикаються з особливо підвищеним ризиком насильства, експлуатації та жорстокого поводження [4].

Вищеозначене підтверджується дослідженням організації Human Rights Watch, проведеним у 15 країнах з 2013 по 2021 рік, яке продемонструвало що люди похилого віку можуть зазнавати тих же порушень прав людини під час збройних конфліктів та інших великомасштабних актів насильства, що й молоді люди, а в деяких випадках стикаються з підвищеним ризиком, пов'язаним з ними. У доповіді описуються випадки зловживань щодо людей похилого віку, які постраждали від збройних конфліктів у Буркіна-Фасо, Центральноафриканській Республіці, Ефіопії, Ізраїлі та окупованих палестинських територіях, Малі, Мозамбіку, Нігері, Південному Судані, Сирії та Україні. У документі також розглядається ситуація із серйозним затяжним насильством у двох англомовних регіонах Камеруну, звірства сил безпеки М'янми щодо літніх представників етнічної групи Рохінджа в штаті Ракхайн, а також досвід літніх біженців у Лівані, переміщених внаслідок конфлікту в Сирії. Доповідь також включає випадки зловживань щодо людей похилого віку під час збройного конфлікту 2020 року в анклаві Нагірний Карабах, де проживає переважно вірменське населення [5].

Слід зазначити, що міжнародна спільнота докладає зусиль до розробки правової основи захисту літніх людей. Зокрема, на універсальному рівні прийнято Міжнародний план дій з проблем старіння (A/RES/ 35/51) [6]. Його першочергові цілі полягають у розширенні можливості країн ефективно вирішувати проблеми, пов'язані зі старінням населення, а також особливі проблеми і задовольняти потреби літніх людей і, крім того, у сприянні належним зусиллям міжнародної спільноти, спрямованих на вирішення проблем старіння шляхом дій, спрямованих на встановлення нового міжнародного економічного порядку і розширення міжнародного технічного співробітництва, зокрема, серед самих країн, що розвиваються. 1991 рік ознаменовано прийняттям Принців Організації Об'єднаних Націй щодо людей похилого віку (A/RES/46/91) [7], які містять рекомендації урядам країнчленів щодо включення до своїх національних програм таких принципів: 1. Незалежність. 2. Участь. 3. Догляд. 4. Реалізація внутрішнього потенціалу. 5. Гідність. Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння (2002) ознаменував поворотний момент у тому, як світ вирішує ключову проблему «побудови суспільства для всіх вікових груп», пропонуючи новий порядок денний і план дій для вирішення проблеми старіння населення у 21 столітті [8]. Положення

щодо прав літніх людей закріплені і в конвенціях з прав людини, серед яких: Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1990), Конвенція про права інвалідів (2006) тощо. У 2010 році ООН поставила за мету розробку Глобального міжнародного договору з проблем старіння (A/RES/65/182), створивши Робочу групу відкритого складу ООН із проблем старіння (OEWGA), уповноважену усувати прогалини в існуючих міжнародних рамках та розробляти пропозиції щодо юридично зобов'язуючого інструменту для посилення захисту прав людини літніх осіб. Результатом її роботи стало надання у 2024 році Заключної доповіді Генеральній Асамблеї ООН на підставі якої державам-членам рекомендовано розглянути 11 невиключних варіантів для усунення можливих прогалин у захисті прав людини літніх осіб, першим з яких було прийняття «міжнародного юридично обов'язкового документа для сприяння, захисту та забезпечення визнання і реалізації на рівних засадах усіх прав людини літніх осіб» (A/RES/78/324). У квітні 2025 року Рада ООН з прав людини розпочала міжурядовий процес розробки проєкту міжнародного договору з прав людини літніх осіб і прийняла консенсусну резолюцію (A/HRC/58/L.24/Rev.1), яка стала важливою перемогою прав людини та багатосторонності в момент зростання міжнародної невизначеності.

Серед регіональних міжнародних актів у цій сфері слід вказати Міжамериканську конвенцію про захист прав людей похилого віку, яка покладає на держави-учасниці зобов'язання щодо вжиття усіх необхідних конкретних заходів для забезпечення безпеки та прав літніх людей в ситуаціях ризику, включаючи ситуації збройного конфлікту, надзвичайні гуманітарні ситуації та стихійні лиха, відповідно до норм міжнародного права, зокрема міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права (стаття 29) [9]. Протокол Африканського союзу про права людей похилого віку в Африці містить зобов'язання держав-учасниць забезпечити, щоб у ситуаціях ризику, включаючи «стихійні лиха», люди похилого віку «мали пріоритетний доступ до допомоги під час рятувальних робіт, переселення, репатріації та інших заходів; і забезпечити, щоб літні люди завжди отримували гуманне звернення, захист і повагу…» (стаття 14) [10].

Виходячи з вищеозначеного слід констатувати, що міжнародним співтовариством розроблено правове підґрунтя у галузі захисту прав літніх людей. Задля забезпечення належної реалізації прав цієї категорії осіб та їх захисту в умовах гуманітарних криз, нагальним є питання щодо імплементації та дотримання існуючих нормативів на національному рівні; запровадження заходів, направлених на правову, соціальну, психологічну підтримку, а також залучення літніх людей до процесів, що безпосередньо стосуються їх правового становища,

безпекових питань тощо, щоб вони відчували себе повноправними та корисними членами суспільства.

Література:

1. Сироїд Т. Л. Міжнародний універсальний інституційний механізм надання гуманітарної допомоги у кризових ситуаціях *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». Випуск 40.* 2025. С.275- 283 DOI: https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-40-31
2. OHCHR and older persons. URL: https://www.ohchr.org/en/older-persons (дата звернення 03.05.2026).
3. Syroid Tetiana, Fomina Lina Approaches to understanding the concept of vulnerability: international legal aspect. *The Journal of International Legal Communication (JILC)* vol. 9 No. 2 (June 2023). P. 7–15. https://doi.org/10.32612/uw.27201643.2023.9.2
4. As global emergencies proliferate, older persons must not be left behind: UN experts (World Elder Abuse Awareness Day – 15 June 2024). URL: https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2024/06/global-emergencies-proliferate-older-persons-must-not-be-left (дата звернення: 03.05.2026).
5. No One is Spared. Abuses Against Older People in Armed Conflict. URL: https://www.hrw.org/report/2022/02/23/no-one-spared/abuses-against-older-people-armed-conflict (дата звернення: 04.05.2026).
6. Vienna International Plan of Action on Aging. URL: https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/Resources/VIPEE-English.pdf (дата звернення: 04.05.2026).
7. United Nations Principles for Older Persons. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-principles-older-persons (дата звернення: 04.05.2026).
8. Political Declaration and Madrid Plan of Action on Aging. URL: https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf (дата звернення: 04.05.2026).
9. Inter-American Convention on protecting the human rights of older persons (A-70). URL: https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_a-70_human_rights_older_persons.asp (дата звернення 04.05.2026).
10. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Older Persons. URL: https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-older-persons (дата звернення 04.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-25

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Сковронська Вікторія Юріївна
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
юридичний факультет
науковий керівник: **Вдовічена Лідія Іванівна**
кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри публічного права
Чернівецький національний університету імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

В умовах воєнного стану в Україні діяльність органів виконавчої влади зазнає суттєвих змін, що безпосередньо впливає на механізми фінансового контролю та межі втручання держави у сферу прав людини. Збільшення обсягів публічних видатків, застосування спрощених процедур закупівель і оперативний перерозподіл бюджетних ресурсів обумовлюють зростання фінансових ризиків та необхідність посилення контрольних заходів. У той же час, такі заходи можуть призводити до виникнення законодавчих колізій у регламентації повноважень контролюючих органів, що актуалізує питання їх належної координації. Як наслідок, особливого значення набуває забезпечення балансу між потребами фінансової безпеки держави та дотриманням прав людини, з урахуванням міжнародно-правових стандартів і зобов'язань України щодо прозорого використання міжнародної допомоги.

У межах дослідження проблематики фінансового контролю та визначення допустимих меж втручання держави у сферу прав людини в умовах воєнного стану доцільним є звернення до системи принципів, на яких ґрунтується відповідна діяльність. В науковій літературі відзначається, що серед ключових принципів фінансового контролю варто виділяти демократизм, гуманізм, пріоритет прав і свобод людини та громадянина, незалежність, законність, об'єктивність, гласність, систематичність, професіоналізм і конфіденційність [1, ст. 44]. Окрім того, видається обґрунтованим підхід, відповідно до якого принципи фінансового контролю мають визначатися через призму загальних засад державного управління, оскільки незалежно від суб'єктного складу контрольних повноважень та обсягу їх реалізації, контрольна діяльність повинна здійснюватися на основі уніфікованих принципів і бути спрямованою на забезпечення ефективності публічного адміністрування. Тут варто акцентувати увагу на те, що

фінансовий контроль базується як на загальних принципах публічного урядування, так і на спеціальних принципах, притаманних контрольній функції. Серед загальних принципів особливо виділяємо верховенство прав і свобод людини, законність та ієрархічність у системі органів виконавчої влади. А от до спеціальних принципів фінансового контролю відносимо об'єктивність, дієвість, гласність, систематичність і регулярність, дотримання яких є передумовою забезпечення належного балансу між публічними інтересами держави та гарантіями прав людини.

Практична реалізація зазначених принципів фінансового контролю в умовах воєнного стану набуває специфічних рис, зумовлених трансформацією функціонування органів виконавчої влади. Зокрема, їх діяльність характеризується підвищеною концентрацією владних повноважень, що об'єктивно створює ризики надмірної централізації прийняття рішень та зниження рівня фінансової підзвітності. Запровадження спрощених бюджетних процедур, скорочення строків публічних закупівель, а також делегування окремих фінансових повноважень військовим адміністраціям – це обумовлює необхідність посилення контролю з боку уповноважених органів, зокрема Рахункової палати та Державної аудиторської служби.

Разом із тим, чинне законодавство, включаючи Бюджетний кодекс України в редакції від 01.01.2026 року [2], Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» в редакції від 14.06.2025 року [3] та підзаконні нормативно-правові акти, не повною мірою враховує особливості здійснення фінансового контролю в умовах воєнного стану, що зумовлює наявність прогалин у правовому регулюванні.

Також окремого наукового осмислення потребує фінансовий контроль у діяльності органів та установ, безпосередньо залучених до забезпечення громадського порядку та виконання судових рішень. За таких обставин особливої значущості набуває контроль за використанням бюджетних коштів у системі Державної кримінально-виконавчої служби України, оскільки ефективність їх розподілу безпосередньо впливає на дотримання базових стандартів поводження з особами, позбавленими волі. Наявність системних проблем, пов'язаних із неналежними умовами тримання, переповненістю установ та недостатнім рівнем матеріального забезпечення, свідчить про існування тісного взаємозв'язку між ефективністю фінансового контролю та рівнем гарантування прав людини. В умовах воєнного стану вищезазначені проблеми загострюються: окремі установи опиняються в зоні бойових дій, здійснюється переміщення засуджених, зростають витрати на забезпечення безпеки персоналу та інфраструктури.

Водночас, обмежений характер фінансової звітності у таких умовах ускладнює здійснення належного контролю за ефективністю використання бюджетних коштів. Наявні механізми фінансового контролю, зокрема ревізії, аудити та внутрішні перевірки, не повною мірою адаптовані до специфіки функціонування таких бюджетних установ в умовах воєнних ризиків.

Слід підкреслити, що фінансовий контроль у діяльності органів виконавчої влади, зокрема у сфері виконання покарань, перебуває у безпосередньому зв'язку із забезпеченням прав людини. Належний рівень фінансування та прозорість використання бюджетних ресурсів визначають реальність гарантій гідності, безпеки та гуманного поводження. Отже, фінансова дисципліна виходить за межі суто управлінського чи облікового інструменту, набуваючи значення матеріальної основи виконання державою своїх позитивних зобов'язань. У той же час недоліки фінансового планування, нецільове використання бюджетних коштів або недостатній рівень контролю можуть призводити до порушення фундаментальних прав осіб, позбавлених волі, зокрема права на життя, охорону здоров'я та належні умови існування. Як наслідок, це зумовлює порушення положень статей 2, 3 та 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Крім того, наразі відсутній уніфікований критерій, який би дозволяв чітко визначити межі допустимого втручання органів фінансового контролю у діяльність виконавчої влади в умовах воєнного стану. Дискусійним залишається також питання співвідношення вимоги оперативності прийняття рішень суб'єктами публічної адміністрації із принципом фінансової підзвітності та контролю.

У правовій державі, що ґрунтується на принципі верховенства права та забезпеченні прав людини, навіть в умовах особливого правового режиму фінансовий контроль не може зводитися виключно до формальних процедур перевірки. Він повинен зберігати ознаки незалежності, прозорості та дотримання належної правової процедури. Таким чином, актуалізується необхідність формування доктрини «кризового фінансового контролю», яка б забезпечувала поєднання надзвичайних управлінських механізмів із принципами законності, пропорційності та підзвітності. Зазначений підхід дозволив би забезпечити баланс між ефективністю публічного урядування в умовах воєнного стану та дотриманням базових стандартів верховенства права у сфері публічних фінансів.

Отже, фінансовий контроль у період воєнного стану слід розглядати не лише як інструмент забезпечення фінансово-бюджетної дисципліни, а й як важливий елемент гарантування прав людини. В умовах розширення дискреції виконавчої влади та спрощення фінансових

процедур зростає ризик зниження підзвітності, що робить контрольні механізми особливо значущими. Його ефективність має оцінюватися не тільки через призму економічної доцільності, а й з позицій верховенства права, пропорційності та дотримання базових прав і свобод. Саме тому фінансовий контроль у таких умовах виступає балансуючим механізмом між оперативністю публічного врядування та необхідністю збереження правових гарантій, підтверджуючи правозахисний характер публічних фінансів у кризовий період.

Література:

1. Большакова О. Ю., Кравченко Г. О. Методологічні принципи фінансового контролю: принцип незалежності. *Фінансовий контроль*. 2017. № 2 (19). С. 44–48 (дата звернення: 04.05.2026).

2. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 04.05.2026).

3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text (дата звернення: 04.05.2026).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-26

ПРАВО НА ЗАБУТТЯ: СУЧАСНИЙ СТАН НА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Солодан Катерина Володимирівна
доктор філософії з права,
асистент кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Мойсей Георгій Георгійович
асистент кафедри процесуального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

У вузькому розумінні цифрові права людини визначаються як фундаментальні права, що безпосередньо пов'язані з використанням мережі Інтернет або реалізуються в цифровому просторі за допомогою технічних засобів. Ця категорія прав охоплює право на безперешкодний доступ до мережі, забезпечення свободи вираження поглядів в онлайн-середовищі, а також захист приватності та персональних даних. До структури цифрових прав також належать гарантії особистої безпеки в інтернеті, можливість використання інструментів електронної демократії, право на цифрове самовизначення та механізм реалізації права на забуття [5].

У контексті інтенсивної еволюції систем штучного інтелекту та супутніх викликів у сфері захисту персональних даних, критичної ваги набуває теоретико-прикладне дослідження механізмів реалізації права на забуття.

Право бути забутим є важливою складовою загального права людини на приватність. Як правовий принцип воно сформувалося завдяки рішенням Суду Європейського Союзу, ставши відповіддю на розвиток цифрового суспільства.

Необхідність цього права зумовлена тим, що сучасні технології дозволяють збирати, опрацьовувати та зберігати величезні масиви інформації. У ситуації, коли дані постійно циркулюють між різними системами, виникає потреба в чітких правилах, які б дозволяли людині контролювати інформацію про себе [3].

Становлення та правове закріплення концепції права бути забутим безпосередньо пов'язане з прецедентним рішенням Суду Європейського Союзу 2014 року у справі Google Spain проти AEPD та Маріо

Костехи Гонсалеса [2]. Конфлікт виник через наявність у відкритому доступі архівної газетної публікації з персональними даними заявника, яка індексувалася пошуковою системою Google і була доступна за запитом за його іменем. Після відмови видавництва та оператора пошукової системи видалити інформацію справа була передана на розгляд до Суду ЄС, який у своєму рішенні встановив обов'язок пошукових сервісів вилучати посилання на персональні дані осіб за їхньою вимогою. Даний правовий акт ґрунтувався на необхідності дотримання балансу між правом індивіда на конфіденційність, законними інтересами комерційних організацій та суспільним правом на доступ до інформації, що заклало основу для сучасного регулювання у сфері захисту даних [3].

У судовому рішенні акцентується увага на статтях 7 та 8 Хартії основних прав Європейського Союзу, які зобов'язують забезпечувати повагу до приватності при обробці персональних даних. Суд окремо підкреслив, що без функціонування сучасних пошукових систем особиста інформація не набула б такого масштабного поширення та взаємопов'язаності в цифровому просторі. При цьому оператори пошукових систем визнаються самостійними контролерами даних, оскільки мета та наслідки їхньої діяльності відрізняються від цілей первинних видавців інформації. Ключовим аспектом є принцип балансування інтересів: хоча обробка даних може здійснюватися задля законних інтересів компаній, вони не повинні превалювати над фундаментальними правами та свободами людини. Важливо зауважити, що право на видалення даних не має абсолютного характеру. Регламент GDPR чітко визначає шість підстав для реалізації цього права, зокрема втрату актуальності даних або відкликання згоди користувачем. Водночас існують чотири винятки, коли право на видалення не застосовується, наприклад, якщо воно обмежує свободу слова або суперечить суспільним інтересам [3].

При аналізі етичних аспектів права на забуття ключовим викликом є оцінка впливу інформації на суспільство. Хоча розповсюдження недостовірних або неактуальних даних може негативно позначитися на репутації та житті особи, обмеження доступу до таких відомостей здатне погіршити рівень прозорості та порушити право громадськості на інформацію. Глобальні регуляторні акти, зокрема GDPR, встановлюють необхідні стандарти захисту прав суб'єктів на видалення даних, водночас намагаючись збалансувати індивідуальні інтереси із потребами соціуму.

Проте існує ризик використання цього правового інструменту для маніпуляцій, що може призвести до викривлення історичних фактів або приховування суспільно значущих подій. Вибіркове видалення

інформації створює загрозу формування неповної або неточної картини минулого, що ставить під сумнів етичність такого втручання. Відтак, для збереження рівноваги між приватними та публічними інтересами критично важливим є впровадження прозорих процедур і правил, які забезпечували б узгодження прав усіх зацікавлених сторін [4].

Баланс між правом на приватність та свободою слова є предметом тривалих дискусій, що демонструють суттєві розбіжності між європейською та американською правовими моделями. У Європі право бути забутим розглядається як інструмент захисту цифрового самовизначення та репутації особи, виступаючи запобіжником проти тоталітарних практик контролю над даними. На противагу цьому, у США домінує пріоритет Першої поправки до Конституції та Закону про пристойність у спілкуванні, що створює сильну презумпцію на користь вільного поширення інформації та захищає інтернет-посередників від відповідальності. Такий підхід фактично утверджує «право на пам'ять», через що американська правова доктрина часто трактує європейські стандарти права на забуття як загрозу свободі слова та прояв «цифрового імперіалізму». Попри закиди щодо нав'язування ідеологій ЄС, актуальним залишається питання захисту фундаментальних прав у глобальному цифровому просторі, особливо на тлі посилення цифрового суверенітету неліберальних режимів. Замість протистояння правових систем, виходом вбачається розробка транснаціональних правових рамок серед демократичних країн. Це дозволить встановити єдині стандарти, що збалансують індивідуальну приватність із суспільним правом на інформацію, мінімізуючи ризики маніпуляцій даними та забезпечуючи стабільність глобального інформаційного ландшафту [1].

Таким чином, сучасний стан цифровізації суспільства загострив проблему захисту персональних даних, що стало передумовою для необхідності правового закріплення права людини на забуття. Вказане право перебуває на етапі становлення, а його зміст все ще різниться в різних юрисдикціях, що актуалізує питання розробки міжнародного документу, метою якого є чітке закріплення та тлумачення уніфікованого змісту права людини на забуття.

Література:

1. Allegri M. R. The Right to be Forgotten in the Digital Age. *What People Leave Behind* / ed.: F. Comunello, F. Martire, L. Sabetta. Cham: Springer, 2022. P. 237–251. (Frontiers in Sociology and Social Research; vol. 7). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-11756-5_15.

2. Judgment of the Court (Grand Chamber), 13 May 2014. Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos

(AEPD) and Mario Costeja González. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131

3. Right to be forgotten in the Era of large language models: implications, challenges, and solutions / D. Zhang, P. Finckenberg-Broman, T. Hoang et al. *AI Ethics*. 2025. Vol. 5. P. 2445–2454. DOI: https://doi.org/10.1007/s43681-024-00573-9

4. Бєлов Д. М., Бєлова М. В., Горнило О. Т. Право людини на забуття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 81, ч. 2. С. 57–62. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ca75adc-57fc-4547-b116-94d430eea1c1/content

5. Солодан К. В., Мойсей Г. Г. Європейські стандарти права на забуття в цифрову епоху. *Науковий вісник УжНУ. Серія : Право*. 2025. № 92, ч. 1. С. 274–278. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2026/01/40.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-27

ПРАВО НА ЕКОЛОЛІГІЧНУ БЕЗПЕКУ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Тертишник Володимир Митрофанович
доктор юридичних наук, професор,
професор Університету митної справи та фінансів України
м. Дніпро, Україна

Земля наша – це неповторна домівка людства, інтегративний планетарний простір, який на синергетичному рівні поєднуючи якості землі та її ресурсів з атмосферою, літосферою, гідросферою та іншими елементами природного середовища (утворюючи біосферу), безпосередньо впливає як на якість життя так і на здоров’я людини, а відтак потребує бережного відношення.

Ст. 3 Конституції України закріплює фундаментальні положення державотворення: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Ст. 50 Конституції України визначає, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди».

Екологія, на інтегративному рівні поєднуючи стратегію захисту природи і людини, враховуючи фактор и техногенезу, має піклуватись про захист як природи, так і людини, до того ж і від самої людини.

Прикрий приклад ліквідації зачатків екологічної катастрофи на території Стебниківського «Полімінералу» у місті Стебник, яка могла призвести до зникнення мінеральних вод Трускавця і Східниці та зруйнувати окремі населені пункти цього регіону, та яка виникала через несумлінну розробку калійних солей, яскраво показує, що дрібниць у питаннях екологічної безпеки не буває.

Рослини водних екосистем потребують особливого піклування і захисту, адже лілеї та інші рослини рік зростають в обмежених можливостях використання сонячного проміння для процесів фотосинтезу, адже це доступно лише надводним частинам рослин. Відтак рослини водних екосистем є більш вразливими. Аналізуючи ситуацію щодо зменшення на водних просторів річки Оріль чарівних квітів літа – Лілей (білого латаття, купави), варто звернути увагу на те, що веснами та дощовими літами, бурхливими потоками води верхні частини грунту змиваються до русла річки. Цьому процесу в значній мірі сприяє розорення берегів річки під посіви. Обміління окремих просторів річки відкриває шлях до експансії очерету та заростанню русла цими рослинами. Наразі є потреба в додаткових заходах відновлення популяції Лілеї (білого латаття, купави) на річних просторах України. Зазначмо, що з 2025 року, за корисної в формуванні екологічної правосвідомості ініціативи природолюбів, 30 липня відмічається як день Орілі. Необхідно забезпечити виконання Указу Президента України № 1129/2008 щодо створення Національного природного парку «Орільський» у Дніпропетровській області.

Основними проблемами, що усугубляють екологічну ситуацію є: виснаження та забруднення земельних ресурсів, розорювання лугів та берегів рік, що призводить до їх замулення, вирубка лісів, надмірне та не фахове застосування пестицидів, накопичення промислових і побутових відходів, екоцид, пожежі, токсикація навколишнього природного середовища. Ситуація усугубляється проявами масштабних актів екоциду (наприклад, підрив Каховської ГЕС 6 червня 2023 року) та системними проявами ядерного тероризму (Запорізька АЕС в Енергодарі). В ході збройної агресії при підриві Каховської ГЕС виконавцями так званого СВО у води Дніпра з його берегів було змито значну кількість пестицидів, сміття та інших відходів і екологічно небезпечних речовин.

Варварство війни ще більше ранить Землю. За оцінками фахівців, викиди забруднювальних речовин в Україні за час повномасштабної війни, зокрема від згорання нафтопродуктів, лісових пожеж, вибухів

ракет, перевищили 105 млн тонн. Для порівняння, за попередні роки такі показники перебували в межах 2,2 млн т на рік. Вибухи снарядів призводять до істотного хімічного забруднення ґрунтів важкими металами, зокрема свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем [6].

Згідно з офіційними джерелами, акти військової агресії проти України станом тільки на кінець 2022 року спричинили наступні наслідки: 182 880 м^2 ґрунту забруднено шкідливими речовинами; 23 286 га лісу спалено російськими ракетами та снарядами; понад 6 000 000 сільськогосподарських тварин загинуло через російську агресію; близько 50 000 дельфінів загинули у Чорному морі [4, с. 9].

Наразі є потреба в кодифікації усіх норм міжнародного гуманітарного права та розробки і прийняття інтегративного кодифікованого міжнародного правового акту – «Права людяності в умовах війни».

На нашу думку, одним з основних принципів права взагалі, та міжнародного гуманітарного права, зокрема, має стати принцип *людяності*, який будучи в синергетичній єдності з іншими принципами права, має бути закріплений в Конституції України, а також в нормах міжнародного гуманітарного права та галузевого законодавства [7, с. 117–121].

Важливим аспектом забезпечення національної безпеки, є забезпечення техногенної безпеки та протидія ядерному тероризму.

Ядерний тероризм – різновид терористичних дій з використанням ядерних чи інших радіоактивних матеріалів, або які пов’язані з захопленням чи ушкодженням ядерних об'єктів таким чином, що відбувається вивільнення або створюється загроза вивільнення радіоактивного матеріалу, спрямовані на створення обстановки терору серед населення, мають ознаки ядерного шантажу чи можуть реально завдавати значної шкоди життю і здоров’ю людей, екологічній безпеці, чи тягти за собою інші серйозні наслідки, створювати загрозу міжнародному миру та безпеці.

На сьогодні ознаки ядерного тероризму присутні в діях збройних угруповань, які наносили ударами з градів и по території Запорізької атомної електростанції в Енергодарі, захопили приміщення ЗАЕС та обмежили нормальну роботу персоналу станції, здійснили мінування території АЕС, що супроводжувалось загрозами техногенного характеру, які могли мати наслідком ядерну катастрофу. Генеральний директор Міжнародного агентства з атомної енергетики (МАГАТЕ) Рафаель Маріано Гроссі висловлював стурбованість безпекою ядерних об’єктів України, зокрема, рівень небезпеки на Запорізькій АЕС, він назвав однією із найбільш критичних проблем у всьому світі.

Для недопущення указаних злочинів держави-учасниці Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму (приєднання України з 15.03.2006) мають докладати усіх зусиль до вжиття заходів захисту АЕС. З урахуванням досягнень в розробці лазерної зброї, така зброя перш за все бути встановлена на атомних електростанціях для їх захисту від збройних вражень. Для живлення лазерних пушок, на АЕС достатні обсяги електроенергії.

Законодавча влада, має розробити та ініціювати прийняття ООН системного правового акту – («Кодексу права людяності в умовах війни»)

Інтегративний аналіз системи правових норм дає підстави для висновків, що до принципів екологічного права, окрім закріплених в нормах Конституції України та чинних законодавчих актах, слід також, *відносити*: забезпечення невідворотності покарання за екоцид та злочини проти екологічної безпеки, пріоритетності захисту природи та економії природокористування, забезпечення відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю влади, а також принцип *природоцентризму.*

П*риродоцентризм* – інтегративний принцип екологічного права, згідно якого природа є основою життя на Землі та потребує пріоритетного захисту, у визначенні балансу інтересів природокористування та екологічної безпеки, перевагу надається заходам захисту природи та забезпечення екологічного благополуччя, для забезпечення життєдіяльності людини, втручання в біоценоз допускається як крайня необхідність та може здійснюватись лише найменш обтяжливим засобом для довкілля в конкретних обставинах з обов'язковим вжиттям пропорційних заходів для забезпечення збереження і відновлення екосистеми для створення умов для повноцінного життя, фізичного й духовного її розвитку людини в гармонії з природою, забезпечуючи її збереження для майбутніх поколінь.

Література:

1. Тертишник В. М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид. 4-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2026. 544 с. ISBN 978-617-566-965-5

2. Батанов О. В. Розвиток конституційного права в умовах екологічних викликів сучасності та його роль у забезпеченні екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. Вип. 3. С. 50–53. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/9.

3. Гетьман А. П. Вибрані праці. [упоряд. Є. П. Суєтнов]. Харків : Право, 2025. 1184 с. ISBN 978-617-8448-48-6

4. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Воєнний екоцид : навчальний посібник. К. : Ліра-К, 2025. С. 9. ISBN 978-617-520-948-6.

5. Олєйніков Д. О., Наумюк С. А., Русінов Є. О. Новели законодавства про кримінальну відповідальність за геноцид та злочини проти людяності : науково-практичний коментар до ст. 442 та ст. 442-1 КК України. Київ : Алерта, 2025. 304 с. ISBN 978-617-566-943-3

6. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. Київ НІСД, 2024. 61 с. URL: https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.11

7. Тертишник В. М. Доктринальні аспекти права людяності та відповідальності за його порушення. *V Наукові читання пам'яті Ганса Гросса правничого форуму «Права людини та публічне врядування»,* приурочений до 150-річчя заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. (Чернівці, 09 грудня 2025 року) / Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича 2026. С. 117–121.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-28

BEYOND CODIFICATION: НЕКОДИФІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Туляков Вячеслав Олексійович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Сучасний стан правової системи України в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації ставить перед кримінально-правовою доктриною питання, що виходять далеко за межі традиційної кодифікаційної парадигми. Формальна модель кримінального права, яка ґрунтується на вичерпному переліку злочинів і покарань у Кримінальному кодексі, дедалі більше розходиться з реальним «каральним простором», що репрезентується через норми адміністративного, санкційного, фінансового, податкового й спеціального законодавства.

Водночас дослідження ідеологічних основ Міжнародного кримінального суду (МКС) крізь призму людиноцентризму, структурних суперечностей та транснаціональних викликів [1] відкриває принципово новий ракурс для осмислення відповідних тенденцій у національному праві. У нещодавній праці «The ideology of the International criminal court: human-centrism, structural tensions, and transnational challenges» було обґрунтовано, що МКС втілює чотири взаємопов'язані ідеологічні виміри: (1) людиноцентризм як легітимізуючу вісь, що одночасно обґрунтовує і перевантажує домагання Суду; (2) взаємодоповнюваність (complementarity) як ідеологічне поле зіткнення конкуруючих концепцій справедливості, суверенітету та добросовісності; (3) контекстуальні пороги, що утворюють нормативний вакуум на межі транснаціонального кримінального права (TCL); (4) парадигму індивідуалістичної відповідальності, структурно нечутливу до корпоративних, мережевих та алгоритмічних суб'єктів [1].

Ці виміри безпосередньо кореспондують з викликами, що постають перед українським законодавцем в умовах воєнного стану та євроінтеграції.

Концепція «beyond codification», що розробляється Одеською школою кримінального права, виходить із тези про «колонізацію» кримінального права суміжними галузями: санкційним, податковим, фінансовим, безпековим правом, яка руйнує традиційну кодифікаційну модель [2].

Кримінальний закон дедалі частіше реагує на зовнішні політичні, медійні й економічні імпульси, втрачаючи внутрішню методологічну цілісність, а значна частина кримінально-правового змісту фактично переноситься до позакодексних актів [2, с. 55–56].

Доктрина, загальні принципи, судова практика ЄСПЛ, Суду ЄС та МКС, стандарти FATF виконують роль «скелету» системи, що утримує її від розпаду, проте залишаються концептуально нерефлексованими і формально невизнаними як джерела кримінального права.

У площині ідеології МКС людиноцентризм як фундаментальна засада перегукується із принципом індивідуальної вини та концепцією *Rechtsgut* (охоронюваного блага) у системі кримінального права. Якщо МКС обґрунтовує свою легітимність через захист гідності конкретної особи від найтяжчих злочинів, то національне кримінальне право в умовах афективної криміналізації ризикує підмінити захист особи управлінням суспільним страхом.

Під афективною криміналізацією розуміється правотворчість, детермінована емоційними хвилями страху, гніву, обурення та скорботи, особливо характерними для умов екзистенційної загрози [3, с. 132].

Саме тут виявляється глибинний зв'язок між ідеологічними вимірами МКС і проблематикою інтуїтивного та афективного кримінального права на національному рівні в євроінтеграційному контексті.

Принцип взаємодоповнюваності (complementarity) МКС, що розглядається як «ідеологічне поле битви» між конкуруючими концепціями справедливості й суверенітету [1], має безпосередній аналог у відносинах між українським кримінальним правом і міжнародними та європейськими зобов'язаннями. Трикутник TCL–ECL–ICL (транснаціональне, європейське та міжнародне кримінальне право) формує нову архітектуру зовнішніх обмежень для національних законодавців [4, с. 159–160, 6; 7].

Практика ЄСПЛ, МКС, конвенційні зобов'язання й стандарти FATF перетворюються на фактично обов'язкові, хоча формально некодифіковані, джерела орієнтації для законодавця й правозастосувача. У сфері протидії відмиванню коштів ця ситуація виявляється як «юрисдикційна асиметрія» між податковим, банківським, кримінальним і санкційним режимами.

Контекстуальні пороги МКС, що утворюють нормативний вакуум між міжнародним і транснаціональним кримінальним правом [1], мають свій аналог у розриві між кодифікованим кримінальним правом України і позакодексними каральними механізмами.

Санкційне законодавство від резолюцій ГА ООН до указів Президента України, антівідмивне-регулювання у Європейському кримінальному праві, спеціальне законодавство про колабораціонізм і злочини проти основ національної безпеки – усі ці масиви норм функціонують у «сірих зонах», де відсутні чіткі доктринальні критерії розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності, пропорційності санкцій і дотримання принципу *ultima ratio*. В умовах воєнного стану ці зони розширюються під тиском інтуїтивних і афективних законодавчих імпульсів. Особливої ваги набуває четвертий ідеологічний вимір МКС: структурна сліпота до корпоративних, мережевих та алгоритмічних суб'єктів [1].

У контексті відповідальності колективних суб'єктів у кримінальному праві, що є предметом окремого дослідження [3], стає очевидним: ані МКС, ані національні системи кримінального права не виробили адекватних механізмів реагування на нові форми організованої злочинної діяльності, де «людиноцентрична» парадигма індивідуальної вини суперечить реаліям розподіленої, алгоритмічно опосередкованої шкоди. Ця суперечність набуває особливої гостроти в контексті розслідування воєнних злочинів, де злочинна поведінка є продуктом системних інституційних рішень, а не лише індивідуальних вольових актів.

Центральна гіпотеза нашої концепції «beyond codification» полягає в тому, що інституційне визнання й системна інтеграція некодифікованих джерел як структурних обмежень інтуїтивної та афективної криміналізації є необхідною умовою раціональної, ціннісно орієнтованої кримінальної політики в умовах війни, поствоєнної реконструкції та євроінтеграції.

Некодифіковані джерела: доктрина, загальні принципи, практика ЄСПЛ, Суду ЄС, МКС, стандарти FATF, acquis ЄС виконують три ключові функції. Когнітивна функція полягає у виробленні понятійної сітки (*Rechtsgut*, індивідуальна вина, пропорційність, *ultima ratio*), що дозволяє відрізняти доцільні криміналізації від популістичних. Обмежувальна функція забезпечує фільтрацію емоційних законодавчих імпульсів через стандарти прав людини й принципи верховенства права. Легітимаційна функція проявляється у здатності некодифікованих джерел надавати кримінальній політиці аргументоване й публічно обґрунтоване виправдання, виходячи за рамки політичної доцільності [6].

Ідеологічний аналіз МКС крізь призму людиноцентризму [1] підтверджує: саме коли суд або законодавець відривається від принципу захисту гідності конкретної людини й підміняє її абстрактними інтересами держави, колективу чи «безпеки», право перестає бути правом і перетворюється на інструмент управління.

Для України, де в умовах воєнного стану законодавчий процес демонструє численні ознаки афективної криміналізації (від символічних криміналізацій до гіперкриміналізації окремих діянь) усвідомлення цієї закономірності є принципово важливим. Законопроєкти, що формуються як реакція на резонансні події під тиском інформаційних кампаній і суспільного запиту на «жорстку справедливість», посилюють санкції без належного емпіричного та доктринального обґрунтування, що суперечить стандартам ЄКПЛ і Римського статуту [5, с. 165–166].

Транснаціональні виклики, що їх висвітлює дослідження ідеології МКС [1], перетинаються з динамікою кримінальної політики, проаналізованою в контексті транснаціонального кримінального права [4;7].

Зокрема, відповідальність за злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту, нерідко не вкладається ні в традиційні рамки національного кримінального права, ні в систему МКС, створюючи «провали» у притягненні до відповідальності. Стандарти TCL, включаючи FATF, Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та галузеві конвенції Ради Європи, формують «м'яке» нормативне середовище, що фактично зумовлює криміналізаційні рішення

національного законодавця, не будучи формально інкорпорованим до системи джерел кримінального права України.

Підсумовуючи, концепція «beyond codification» пропонує розглядати українське кримінальне право не як замкнену кодифіковану систему, а як відкриту архітектуру, в якій некодифіковані джерела відіграють роль структурних обмежень державної каральної влади.

Дослідження ідеологічних вимірів МКС [1] підтверджує: людиноцентризм як фундаментальна цінність, принцип взаємодоповнюваності, подолання нормативних вакуумів і розширення парадигми відповідальності є тими осями, навколо яких має розбудовуватися і національна кримінально-правова система в умовах євроінтеграції та поствоєнної реконструкції.

Інституційне визнання та методологічне осмислення некодифікованих джерел є передумовою того, щоб кримінальне право України залишалося правом захисту свободи, а не правом управління страхом, і відповідало міжнародним та європейським стандартам.

Література:

1. Tuliakov V. O. The ideology of the International criminal court: human-centrism, structural tensions, and transnational challenges. *SSRN* : website. P. 22. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=6558018 ; https://hdl.handle.net/11300/32647. Publication date: 11.04.2026

2. Tuliakov V. O. Colonizing criminal law: towards new architecture of criminal code / V. O. Tuliakov, N. A. Savinova. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків, 2024. Вип. 2(22). С. 53–74. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.313732.

3. Туляков В. О. Відповідальність колективних суб'єктів у кримінальному праві в контексті розвитку. *Право України*. 2025. № 11. С. 129–151.

4. Туляков В. О. Транснаціональне кримінальне право та динаміка кримінальної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 2. С. 157–177.

5. Tuliakov V. O. Transnational Criminal Law, Sovereignty and International Justice: Harmonization Challenges and Policy Evolution. *International Annals of Criminology.* 2025.

6. Vervaele J.A.E. The Case for a European Criminal Court. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice.* Brill, 2026 (ahead of print). DOI: 10.1163/15718174-20260001.

7. Caeiro P. The relationship between European and international criminal law (and the absent (?) third). In: *Research Handbook on EU Criminal Law*. Edward Elgar, 2024. Chapter 25.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-29

ПРАВА І СВОБОДИ V. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ВАЖЛИВІСТЬ УРАХУВАННЯ КОНТЕКСТУ

Фулей Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук,
начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національна школа суддів України
м. Київ, Україна

Голова ЄСПЛ Маттіас Гійомар, виступаючи у Верховному Суді під час відкриття Міжнародної конференції «Національні суди та ЄСПЛ: роль кожного, взаємодія, діалог», навів справу «Борзих проти України» як приклад необхідності враховувати історичний, соціальний і політичний контекст, зокрема при вирішенні проблеми сучасних викликів державній безпеці, що виникають унаслідок військового конфлікту [1]. Це не видається випадковістю, і не сприймається – з огляду на ухвалу ЄСПЛ щодо неприйнятності заяви № 11575/24 [2] – як «комплімент» державі. Навпаки, справа «Борзих проти України» заслуговує ретельного аналізу передусім завдяки ґрунтовності мотивування Суду.

Заявник скаржився на те, що законодавча заборона на публічне носіння георгіївської стрічки є втручанням в його свободу вираження поглядів, гарантовану ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), право на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції), а також (у поєднанні зі ст. 14 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції) є дискримінаційною за ознакою етнічного походження [2, п. 34].

Розглядаючи застосування своїх усталених принципів за ст. 10 Конвенції до обставин цієї справи, ЄСПЛ підкреслив, по-перше, своє особливе ставлення до тягаря тоталітарної (комуністичної та нацистської) спадщини, яку пережили певні держави, та навів низку справ, у яких він вже розглядав заходи, спрямовані на дистанціювання від цієї спадщини, включаючи заборону певних символів, як-от *Zhablyanov v. Bulgaria* (заява № 36658/18) та *Nix v. Germany* (ухв.) (заява № 35285/16).

Щодо георгіївської стрічки, ЄСПЛ відзначив як її довгу історію [2, п. 49], так і впізнаваність та символізм у сучасній державі-агресорці:

«50. Найголовніше, однак, очевидно, що традиція носіння георгіївської стрічки була увічнена в сучасній Росії, і вона стала впізнаваним і сильним символом не стільки пов'язаним з Другою світовою війною і радянською армією, скільки пов'язаним з сприйнятою російською військовою доблестю і наддержавою. У цьому контексті Суд звертає увагу на елементи, які свідчать про те, що георгіївська стрічка використовувалася як розпізнавальний знак під час бойових дій у східних регіонах України, починаючи з 2014 року. Наприклад, на використання стрічки силами, що протистоять Уряду України в Донецькій та Луганській областях, посилалися міжнародні спостерігачі (див. пункт 33 вище). Після вторгнення в Україну в лютому 2022 року георгіївська стрічка також стала поширеним символом, який використовують російські військові. Водночас для багатьох людей, особливо постраждалих, вона стала символом страждань, які спричинила російська агресія.

51. З огляду на це, георгіївська стрічка є сильним символом, що асоціюється з агресором, і введення заборони на її носіння має чітку прив'язку до драматичних подій, що впливають на країну. Не можна сказати, що з плином часу вона стала зайвою чи недоречною. […]» [2, п. 52; 3, с. 121].

Відтак, висновок ЄСПЛ, що «Суд не має підстав ставити під сумнів важливість та щирість зусиль українського уряду щодо вирішення проблеми сучасних викликів державній безпеці, спричинених військовим конфліктом» [2, п. 52; 3, с. 121] не лише підтверджує відповідність дій України як держави-відповідачки у цій справі вимозі «необхідності в демократичному суспільстві», зокрема, «нагальній суспільній потребі» як її складовій, але й узгоджується з попередньою практикою ЄСПЛ.

Стосовно ст. 8 Конвенції, ЄСПЛ зауважив, що у цій справі заявник не довів, що оскаржувана заборона завдала йому душевних страждань чи іншим чином вплинула на сферу його приватного життя таким чином, що становила «втручання» у розумінні ст. 8 Конвенції. Його заяви з цього приводу досить лаконічні, позбавлені деталей і обмежуються лише тим, що заборона на носіння георгіївської стрічки не дозволила йому показати, що він належить до сім'ї військовослужбовців [2, п. 58]. Таким чином, ця справа є важливою з точки зору окреслення сфери дії ст. 8 Конвенції, адже хоч поняття «приватне життя» є доволі широким і не має вичерпного визначення, як відомо, «застосовність статті 8 визначалась у деяких контекстах за допомогою тесту на серйозність» [4, с. 28, п. 93], і питання за ст. 8 Конвенції може

виникнути, «якщо оскаржуваний захід має або може мати серйозні негативні наслідки для приватного життя особи» [5, п. 107]. Однак рівень серйозності, пов'язаний із забороною публічного носіння георгіївської стрічки, та незручності, яких міг зазнати заявник, не є достатніми, щоб постало питання за статтею 8 Конвенції [2, п. 59].

Також ЄСПЛ визнав явно необґрунтованою й частину заяви, яка стосувалася скарг на дискримінацію за ознакою етнічного походження. Суд дійшов висновку, що оскільки заборона носіння георгіївської стрічки стосується всіх осіб, які проживають в Україні, незалежно від їхнього громадянства чи етнічного походження, то заявник не має підстав стверджувати, що він зазнав будь-якого особливого поводження, відмінного від того, що застосовуються до будь-якої іншої особи.

Георгіївська стрічка – не єдиний символ, пов'язаний з тоталітарним минулим. До прикладу, «разова грошова допомога до 5 травня ветеранам війни», запроваджена в 1998 році з ініціативи депутатів-комуністів Законом № 367-XIV [6], як свідчать стенограми пленарних засідань Верховної Ради України щодо її прийняття, мала чітке ідеологічне та символічне значення: перша заступниця міністра праці та соціальної політики України, яка звертала увагу депутатів на відсутність коштів для фінансування такої законодавчої ініціативи, водночас наголошувала, що «ні в кого немає сумнівів щодо моральної ціни цієї поправки» [7]. Тому заміна Законом № 2983-IX [8] цієї допомоги на грошову виплату до Дня Незалежності України учасникам бойових дій мала не меті не лише вшанування мужності та героїзму захисників незалежності і територіальної цілісності України, сприяння подальшому зміцненню патріотичного духу у суспільстві, а й також засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (п. 1 пояснювальної записки) [9].

Відтак, справа «Борзих проти України» є наочним прикладом, що не кожна заборона є втручанням у права і основоположні свободи, і тим паче – порушенням конвенційних стандартів. Межі між основоположними правами і свободами, з одного боку, та «необхідністю в демократичному суспільстві» їх обмеження, з іншого, є доволі чіткими. Відтак, переклад українською мовою ухвали ЄСПЛ про неприйнятність заяви Борзих [3, с. 110–122] сприятиме її ширшому застосуванню, ураховуючи актуальність питання національної безпеки в умовах триваючого захисту держави від збройної агресії.

Література:

1. Промова Голови ЄСПЛ Маттіаса Гійомара у Верховному Суді під час відкриття Міжнародної конференції «Національні суди та ЄСПЛ:

роль кожного, взаємодія, діалог». *Supreme Observer*. 21 квітня 2026. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/news/2136/promova-holovy-yespl-mattiasa-hiiomara-u-verkhovnomu-sudi-pid-chas-vidkryttia-mizhnarodnoi-konferentsii-

2. European Court of Human Rights. Fifth Section. Decision. Application no. 11575/24 Yuriy Mykolayovych BORZYKH against Ukraine. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-238740

3. Бюлетень: Верховенство права. Права людини. № 4/2024. Рада Європи, березень 2025. 133 с.

4. Посібник зі статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Оновлено 31 серпня 2024 року. Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_ukr

5. «Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine), заява № 76639/11, рішення ЄСПЛ [ВП] від 25 вересня 2018 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191971

6. Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" : Закон України від 25 грудня 1998 року № 367-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-14#Text

7. Верховна Рада України. Стенограма пленарного засідання. Бюлетень № 76. Опубліковано 25.12.1998. Засідання сімдесят шосте. Сесійний зал Верховної Ради України. 25 грудня 1998 року. 16 година. URL: https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2201.html

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо разової грошової виплати ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань : Закон України від 20 березня 2023 р. № 2983-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2983-20#Text

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо виплати грошової винагороди ветеранам війни та жертвам нацистських переслідувань". URL: f6ab3c45-78bb-4e01-997e-da3a69e42f09

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-30

ЦИФРОВІ МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Чалабієва Маріям Рзаївна
кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору муніципального права та місцевого самоврядування Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України м. Харків, Україна

Сучасний розвиток української держави характеризується масштабними трансформаційними процесами, пов'язаними з цифровізацією публічного управління, реформуванням системи публічного адміністрування, адаптацією національного законодавства до європейських стандартів та необхідністю забезпечення функціонування державного механізму в умовах воєнного стану. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя, зумовивши потребу у швидкому прийнятті управлінських рішень, модернізації механізмів взаємодії держави і громадян, а також впровадженні новітніх цифрових технологій у діяльність органів публічної влади.

У сучасних умовах цифровізація публічного управління стала не лише елементом модернізації держави, а й важливим інструментом забезпечення її стійкості, безперервності функціонування та здатності оперативно реагувати на кризові виклики. Саме цифрові технології дозволили Україні забезпечити доступ громадян до адміністративних і соціальних послуг навіть в умовах активних бойових дій, масового внутрішнього переміщення населення, руйнування інфраструктури та значного навантаження на органи державної влади й місцевого самоврядування.

Впровадження електронного урядування, автоматизованих державних реєстрів, систем електронної ідентифікації особи, електронного документообігу, цифрових адміністративних та соціальних сервісів стало важливим етапом розвитку сучасного публічного управління. Особливу роль у цьому процесі відіграють цифрові платформи, які забезпечують оперативність комунікації між державою та громадянами, спрощують процедури отримання публічних послуг, сприяють підвищенню прозорості діяльності органів влади та формують нові механізми реалізації прав людини.

Водночас розвиток цифрового публічного управління супроводжується виникненням нових правових викликів, пов'язаних із необхідністю забезпечення належного рівня захисту прав людини в цифровому середовищі. Одним із найбільш чутливих аспектів цифровізації є проблема забезпечення права на приватність та захисту персональних даних громадян. У сучасних умовах держава накопичує значні масиви інформації про особу, включаючи персональні, біометричні, соціальні, медичні та інші конфіденційні дані. Така концентрація інформації створює як нові можливості для ефективного публічного управління, так і суттєві ризики порушення права людини на приватність.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах воєнного стану, коли питання національної безпеки об'єктивно потребують посилення контрольних функцій держави, моніторингу інформаційного простору, удосконалення систем цифрової ідентифікації та координації діяльності державних органів. За таких умов виникає необхідність визначення меж допустимого втручання держави у сферу приватного життя особи, а також забезпечення балансу між потребами безпеки держави та гарантіями фундаментальних прав людини.

Право на приватність є одним із ключових елементів системи прав людини та демократичного правопорядку. Відповідно до ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1]. Конституційні гарантії права на приватність також передбачають заборону збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, за винятком випадків, визначених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Положення Конституції України узгоджуються з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини, зокрема із положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Водночас навіть в умовах надзвичайних або воєнних обставин будь-яке втручання держави у сферу приватності повинно відповідати принципам законності, необхідності, пропорційності та обґрунтованості.

У контексті цифровізації публічного управління особливого значення набувають питання правового регулювання використання електронних реєстрів, обміну інформацією між органами державної влади, функціонування систем електронної ідентифікації та захисту персональних даних. Активний розвиток цифрових сервісів потребує належного нормативного забезпечення механізмів кібербезпеки та захисту інформації, оскільки в умовах війни державні інформаційні

системи стають об’єктом постійних кібератак та інформаційного впливу з боку держави-агресора.

Одним із ключових викликів сучасного етапу розвитку цифрового врядування є забезпечення довіри громадян до цифрових інструментів держави. Ефективність цифрових сервісів безпосередньо залежить від рівня впевненості суспільства у захищеності персональних даних, прозорості механізмів їх використання та наявності дієвих гарантій недопущення зловживань з боку держави чи третіх осіб. Саме тому розвиток цифрового публічного управління повинен супроводжуватися формуванням ефективної системи правового контролю за обробкою інформації та забезпеченням цифрових прав людини.

Особливої уваги потребує адаптація українського законодавства до європейських стандартів захисту персональних даних у контексті європейської інтеграції України. Важливим орієнтиром у цій сфері є Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних (GDPR), який визначає сучасні принципи обробки персональної інформації, зокрема принципи прозорості, мінімізації даних, цільового використання інформації та відповідальності суб’єктів, що здійснюють її обробку [2]. Імплементація європейських стандартів у національне законодавство є необхідною умовою формування ефективної та людиноцентричної системи цифрового врядування в Україні.

Крім того, цифровізація публічного управління в умовах війни актуалізує питання цифрової нерівності та доступності електронних сервісів для різних категорій населення. Значна частина громадян, особливо особи похилого віку, внутрішньо переміщені особи, мешканці сільських територій та регіонів, що постраждали внаслідок бойових дій, можуть стикатися із труднощами у доступі до цифрових адміністративних та соціальних послуг. За таких умов важливого значення набуває забезпечення цифрової інклюзії, розвиток цифрової грамотності населення та створення альтернативних механізмів доступу до публічних послуг.

Таким чином, цифрові механізми публічного управління є важливим інструментом забезпечення ефективності функціонування держави в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення України. Водночас їх розвиток повинен здійснюватися на основі принципів верховенства права, людиноцентризму, пропорційності та належного захисту фундаментальних прав людини. Забезпечення балансу між потребами національної безпеки та гарантіями права на приватність є одним із ключових завдань сучасної правової політики України та необхідною передумовою формування демократичної, правової та цифрової держави.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 08.05.2026).

2. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union.* 2016. L 119. P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj?utm_source=chatgpt.com (date of access: 08.05.2026).

СЕКЦІЯ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-31

СУДОВИЙ ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ: УГОРСЬКА МОДЕЛЬ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Гребеник Володимир Іванович
аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0007-2210-3317

Проблема захисту соціальних прав у більшості сучасних держав тісно пов'язана з питанням обсягу судового захисту соціальних прав, що викликає дискусії серед юристів. Основними аргументами противників судового захисту соціальних прав є твердження, що ця група прав не може підлягати безпосередньому судовому захисту та державному забезпеченню, а також розцінювання їх як політичних обовязків держави, що не втілені у конкретних правовідносинах, які захищаються судом [1, с. 13]. Натомість інші вчені вказують на такі переваги судового захисту соціальних прав в умовах демократії: здатність судів допомагати суспільству перед загрозою порушення з боку іноземних суб'єктів, а також здатність судів допомагати під час подолання блокувальних та інституційних помилок в межах політичного процесу, які шкодять виконанню рішення більшості [2, с. 121].

Разом з цим, встановлення судового захисту соціальних прав не є універсальним рішенням, оскільки не може вирішити проблему ефективного забезпечення соціальних прав. Наприклад, Г. Люббе-Вольфф, вказував на такі обмеження судового захисту соціальних прав: залежність від фактичної економічної можливості держави, необхідність діяти виключно в межах конкретного звернення згідно зі встановленою процедурою, компетенція судді при виконанні рішення [3, с. 97].

Правова система Угорщини є досить своєрідною з точки зору визначення та механізмів захисту соціальних прав. Так, текст Основного Закону, прийнятого у 2011 році, не визначає права на

соціальне забезпечення. Натомість проголошується ідея, що держава «прагнутиме забезпечити соціальний захист усім своїм громадянам» [4, с. 187]. Таким чином, в Угорщині на конституційному рівні не було зафіксовано хоча б загальних рис правових механізмів забезпечення та захисту соціальних прав. Ця зміна зменшила можливості посилатися на такі положення під час судових розглядів, оскільки соціальне забезпечення більше не формулюється як фундаментальне право, що підлягає судовому захисту [5, с. 95].

Внаслідок законодавчих змін повноваження Конституційного суду Угорщини щодо перегляду реформ були обмеженими, тому для захисту порушених соціальних прав угорці мали звертатися до міжнародних установ, зокрема й до Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), хоча такий механізм теж не можна вважати ідеальним.

Зокрема, через відсутність у Європейській конвенції з прав людини соціальних прав їх захист може здійснюватися опосередковано через такі її положення, як стаття 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя), стаття 14 (Заборона дискримінації) та стаття 1 Протоколу № 1 (Захист права власності) [6].

Прикладами рішень ЄСПЛ, які стосуються вказівок на необхідність захисту соціальних прав можна назвати такі рішення:

1) щодо права на соціальне забезпечення: у справі «Белане Надь проти Угорщини» (рішення від 13 грудня 2016 року) ЄСПЛ встановив, що припинення пенсії по інвалідності заявниці через зміни в методології оцінки та встановлення більш суворих критеріїв для отримання права на таку виплату згідно із Законом 2011 року, без належного перехідного періоду або врахування її набутих прав, порушило її право на володіння своїм майном (стаття 1 Протоколу № 1) [7];

2) щодо права на охорону здоров'я: у рішенні по справі «Терновський проти Угорщини» від 14 грудня 2010 року суд встановив порушення статті 8 Конвенції через те, що колізія правових норм щодо участі медичного персоналу під час домашніх пологів, обмежувала автономію особи [8].

3) щодо права на житло: рішення у справі «Бела Немет проти Угорщини» від 17 грудня 2020 року, в якому суд визнав, що законодавчий мораторій, який відкладає виселення, може переслідувати мету суспільних інтересів, а саме, запобігання масовій бездомності [9].

На прикладі угорської правової системи деякі науковці підтверджують можливість судів реагувати на соціальні права громадян, але застерігають від суттєвого обмеження судового розгляду соціальних прав через тиск виконавчої влади та ідеологічно спрямовані кадрові призначення [2, с. 103]. У зв'язку з цим, істотної ваги набуває якість організації системи забезпечення і захисту соціальних прав, що

охоплює відповідний рівень кадрового забезпечення на всіх рівнях, дотримання незалежності суддів від впливу органів виконавчої влади і наявність чітких процедур для реалізації законодавчих приписів.

Наведені передумови свідчать про необхідність запобігання в Україні недолікам системи захисту соціальних прав, які були або залишаються характерними для Угорщини. На наш погляд, пріоритетними заходами для української правової системи, мають стати:

1. Забезпечення можливості вирішення проблем захисту соціальних прав на національному рівні. На відміну від Угорщини, в Україні соціальні права визначені в Конституції і мають належним чином захищатися. Водночас, практична діяльність уповноважених органів в Україні потребує суттєвого удосконалення. Зокрема, М. М. Шумило за результатом аналізу судової практики соціальної палати КАС ВС та ВП ВС стверджує про системний характер проблеми застосування або незастосування норми права уповноваженими органами у спосіб, який порушує право цілої категорії суб'єктів правовідносин із пенсійного забезпечення [10, с. 100]. За таких умов важливими стають забезпечення єдності судової практики адміністративних судів та належного рівня кваліфікації суддів, які розглядають дану категорію справ.

2. Створення узгодженої системи законодавчих актів, які спрямовані на забезпечення реалізації закріплених у Конституції України соціальних прав із врегулюванням критеріїв визначення суб'єктів прав, повноважень органів виконавчої влади та відповідальності за дотримання ними встановлених процедур. Це створить належну матеріально-правову основу для подальшого захисту порушених соціальних прав і надасть чіткі орієнтири для виконання судами своїх функцій.

3. Імплементація принципів рівності, недискримінації, а також права на повагу до приватного і сімейного життя як основоположних засад діяльності держави у сфері забезпечення соціальних прав з урахуванням практики ЄСПЛ. Дотримання цієї стратегії дозволить мінімізувати кількість порушень соціальних прав та встановити достатні гарантії для наближення до стандартів соціальної і правової держави.

Література:

1. Верланов С. О. Економічні і соціальні права людини: європейські стандарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження). Львів : Край, 2009. 196 с. (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина; Серія I : Дослідження та реферати; вип. 19).

2. The Future of Economic and Social Rights / ed. K. G. Young. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 706 p.

3. Люббе-Вольфф Г. Конституційні засади та можливість реалізації основних соціальних прав через звернення до суду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 6. С. 94–110.

4. Drinóczi T. , Juhász G. Social Rights in Hungary. *Social Rights as Fundamental Rights : XIXth International Congress of Comparative Law*. The Hague: Eleven International Publishing, 2016. P. 187–210.

5. Földes M. É. The Role of Constitutional Courts in Promoting Healthcare Equity: Lessons from Hungary. *Constitutional Review*. 2020. Vol. 6, No 2. P. 279–305. DOI: 10.31078/consrev624.

6. Guide on the Case-Law of the European Convention on Human Rights: Social Rights. European Court of Human Rights. 2023. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_social_rights_eng (дата звернення: 29.04.2026).

7. Case of Béláné Nagy v. Hungary (Application no. 53080/13) : judgment of the European Court of Human Rights of 13 December 2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663 (дата звернення: 29.04.2026).

8. Case of Ternovszky v. Hungary (Application no. 67545/09) : judgment of the European Court of Human Rights of 14 December 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102254 (дата звернення: 29.04.2026).

9. Case of Béla Németh v. Hungary (Application no. 73303/14) : judgment of the European Court of Human Rights of 17 December 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206514 (дата звернення: 29.04.2026).

10. Шумило М. М. Зразкові справи як дієвий інструмент захисту соціальних прав і забезпечення єдності судової практики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2022. Т. 9–10. С. 98–107.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-32

МІСЦЕ І РОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Ковбас Ігор Васильович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Коваль Микола Васильович
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права,
процесу та митної безпеки,
Навчально-науковий інститут економічної безпеки та митної справи
Державного податкового університету
м. Ірпінь, Україна

Розглядуючи питання щодо місця і ролі «слідчого судді» як інституції в досудовому кримінальному процесуальному провадженні в Україні слід, на нашу думку, акцентувати увагу на сутність самого терміну «слідчий суддя» та його внесення у національний правовий обхід. Цей термін є не зовсім притаманним національному праву.

Як зазначають дослідники кримінальної процесуальної тематики у кримінальному процесуальному законодавстві європейських держав, а також держав СНД по різному визначається суб'єкт, який уповноважений здійснювати контрольні функції на досудовому кримінальному провадженні. Зокрема зазначається, що посада «слідчого судді» існує в КПК Латвії та Італії. У кримінальному процесуальному законодавстві Франції функціонують і слідчі судді, а також судді по свободах в Республіка Молдова та у КПК Литовської Республіки закріплено статус судді досудового провадження, у Німеччині судові повноваження при проведенні дізнання покладаються на суддю – дізнавача. У деяких державах навіть є тенденції щодо недоцільності виокремлення слідчого судді як спеціального суб'єкта, оскільки ці функції має здійснювати будь-який суддя, якому на розгляд в загальному порядку надходять відповідні клопотання чи скарги, розгляд яких на даний час віднесений до компетенції слідчого судді [1].

В національному кримінальному процесуальному законодавстві «слідчий суддя» – це суддя який, як правило, є суддею, першої судової інстанції, що здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод

і законних інтересів людини і громадянина під час досудового слідства. Згідно визначеного Українським законодавцем поняття, а це пункт 18, стаття 3 Кримінального процесуального кодексу України, «слідчий суддя» це – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні на етапи досудового слідства та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК України це є – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду.

Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду, Так, згідно Перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України, слідчий суддя обирається загальними зборами суддів відповідного суду. У випадку, якщо слідчий суддя не був обраний загальними зборами суддів, його функції виконує найстарший за віком суддя відповідного суду. Що торкається питань, щодо отримання статусу слідчого суддю в апеляційному суді Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, а також міст Київ та Севастополя, коли виникають питання щодо обов'язку розгляду клопотань стосовно надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, то обов'язки слідчого судді апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міста Києва та Севастополя виконує голова відповідного апеляційного суду, або за його визначенням інший суддя цього суду [1].

Що торкається функції слідчого судді, то ці посадові особи здійснюють:

а) розгляд питань, які стосуються застосування, зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження (у тому числі й запобіжних заходів);

б) нагляд за дотриманням законності в питаннях про затримання особи та утримування її під вартою;

в) надання дозволів на вчинення окремих слідчих (розшукових) дій в ході досудового розслідування;

г) розгляд скарг на рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора під час досудового розслідування;

д) вирішення питань щодо поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник та щодо направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи.

Основні повноваження слідчого судді (згідно з КПК України) це:

– санкціонування слідчих дій, розгляд клопотань про проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна;

– **застосування** запобіжних заходів: обрання, зміна або скасування запобіжних заходів (тримання під вартою, домашній арешт, застава тощо);

– **судовий контроль,** розгляд скарг на бездіяльність, рішення або дії слідчого чи прокурора, включаючи скарги на закриття провадження або відмову у відкритті справи;

– **захист прав людини**, розгляд клопотань про затримання осіб, забезпечення права на захист, скарги на незаконне затримання;.

– санкціонування негласних слідчих (розшукових) дій, розгляд клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Слідчий суддя не вправі самостійно здійснювати розслідування, але його санкція є обов'язковою тоді коли питання торкаються обмеженная конституційних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Один з найбільших позитивних аспектів Кримінального процесуального кодексу України 2012 року це – істотне розширення судового контролю за органами та службовими особами у кримінальному провадженні.

Слідчий суддя на стадії досудового слідства стає ключовою фігурою у кримінальному процесі, оскільки багато питань, які раніш діючим КПК України 1960 року були віднесені до компетенції прокурора та слідчого. На даний час слідчий суддя вирішуватиме, як неупереджена особа у присутності сторін, із забезпеченням у певних випадках права на оскарження прийнятого рішення.

В науковій літературі значна увага приділяється визначенню повноважень слідчого судді. Так, на думку Н. Рогатинської слід виділити три групи повноважень слідчого судді, зокрема це: 1) повноваження щодо застосування заходів процесуального примусу на досудовому розслідуванні; 2) повноваження слідчого судді під час розгляду скарг на дії і рішення особи, що здійснює дізнання, слідчого чи прокурора; 3) повноваження слідчого судді під час проведення слідчих дій, що обмежують конституційні права громадян [3, с. 286]. Н. Сиза пропонує скомпонувати повноваження слідчого судді в обсязі п’яти груп залежно від змісту і характеру питань, вирішення яких віднесено законодавством до компетенції слідчого судді, це: 1) вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) санкціонування проведення слідчих (розшукових) дій; 3) розгляд клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) про розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) а також вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [4]. С. Нагачевський пропонує класифікувати повноваження слідчого судді

за предметним критерієм на шість груп: 1) дозвільні повноваження (пов'язані із вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи (ч. 2 ст. 166, ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240 КПК та ін.); 2) повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінального процесуального примусу; 3) повноваження зі здійснення судового контролю (у вузькому значенні); 4) повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні; 5) повноваження, пов'язані із міжнародним співробітництвом; 6) допоміжні повноваження [5]. Як бачимо, класифікації повноважень слідчого судді є досить різноманітними, і кожна заслуговує на увагу. Слід також зазначити, що, реалізуючи свої повноваження, слідчий суддя приймає конкретні процесуальні рішення, яким притаманні ознаки характерні владнозобов'язуючим актам.

На думку Я.О. Леон, особа, яка претендує на посаду слідчого судді, повинна мати принаймні два роки стажу роботи за спеціальністю із досвідом розгляду кримінальних справ, має бути ознайомлена з міжнародними стандартами прав та свобод людини і практикою Європейського суду з прав людини. Така особа повинна володіти моральними і діловими якостями, що відповідають таким критеріям, як оперативність, неупередженість, принциповість та професійність у прийнятті рішень у кримінальних справах. Вище зазначені вимоги до слідчого судді мають бути встановлені на законодавчому рівні шляхом внесення змін та доповнень до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Водночас науковець пропонує розробити підзаконний нормативно-правовий акт – Положення про слідчого суддю, в якому передбачити порядок відбору кандидатів для обрання на посаду слідчого судді, встановити вимоги до таких осіб та регламентувати процедура реалізації повноважень слідчого судді на стадії досудового розслідування Всі зазначені моменти повинні бути чітко визначені [6, с. 163.]

В якості заключення слід зазначити, що слідчий суддя фактично у кримінальному провадженні є гарантом дотримання і захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваних і обвинувачених осіб.

Введення інституту слідчого судді у кримінальний процес полягає в тому, що він не належить до системи правоохоронних органів, які безпосередньо проводять розслідування, Слідчий суддя є об'єктивною і незалежною, неупередженою фігурою, яка безпосередньо не проводять розслідування, але він є об'єктивною і незалежною, неупередженою фігурою, яка може приймати самостійні рішення.

Література:

1. Офіційний вебпортал «Судова влада України» URL: https://www.google.com/search?q=%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9+%D0%B2%D0%B5%D0%B1%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB+%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8&sca_esv=af156264804c4707&hl=uk&sx

2. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

3. Рогатинська Н. З. Слідчий суддя: постановка та дослідження проблеми в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287.

4. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2012. № 2(6).

5. Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 301–310.

6. Леон Я. О. Функції слідчого судді у кримінальному процесі. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 159–163.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-33

СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ЗУПИНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Оніщик Юрій Віталійович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права,
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Законом України від 14.04.2022 р. № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» ч. 1 ст. 335 Кримінального процесуального кодексу України викладено в новій редакції, згідно якої у разі якщо обвинувачений був призваний для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, суд зупиняє судове

провадження стосовно такого обвинуваченого до його звільнення з військової служби [1]. Після набуття чинності цієї норми, суди за клопотаннями сторін процесу, почали її застосовувати та зупиняти провадження з розгляду кримінальних проваджень. Кодекс України про адміністративні правопорушення не регламентує порядок зупинення провадження у справах про адміністративне правопорушення. Однак суди започаткували практику зупинення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, застосовуючи аналогію закону, а саме вищезазначену ст. 335 Кримінального процесуального кодексу України.

Під час винесення судових рішень щодо зупинення провадження у справах про адміністративні правопорушення суди застосовують таке обґрунтування [2–5].

Згідно чинного законодавства у разі коли положення законодавства про адміністративні правопорушення не регулюють або неоднозначно регулюють питання судового провадження, то застосовуються загальні (основні) засади (принципи) судочинства України, передбачені ст. 129 Конституції України, розділом І Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та іншими нормативно-правовими актами.

Нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення не врегульовано порядок зупинення провадження у справах про адміністративні правопорушення. У разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, необхідно застосовувати закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону доцільно виходити із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права). Оскільки інші кодекси України, зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України, містить відповідні правові норми, тому при розгляді цього питання підлягає застосуванню аналогія закону.

У зв’язку з цим можливим є застосування за аналогією норм Кримінального процесуального кодексу України при вирішенні питань, які напряму не врегульовані Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини, що знайшла своє відображення, зокрема, у рішеннях у справах «Надточій проти України», «Енгель та інші проти Нідерландів», «Озтюрк проти Німеччини» та «Лутц проти Німеччини», справи про адміністративні правопорушення за своєю правовою природою, з огляду на характер правопорушення, його кваліфікацію та суворість передбаченого покарання, мають ознаки та критерії, достатні для віднесення їх до проваджень кримінально-правового характеру.

Отже, системний аналіз законів України і усталеної судової практики Європейського суду з прав людини надає можливість при вирішенні питання про зупинення судового провадження у зв'язку з проходженням особою, яка притягується до адміністративної відповідальності, військової служби, застосовувати аналогію закону, тобто застосувати інші норми закону, зокрема положення Кримінального процесуального кодексу України, які регламентують подібні відносини.

Водночас слід зазначити, що є судові рішення, згідно яких суди відмовляють у зупиненні провадження у справах про адміністративні правопорушення. Тому сталої судової практики щодо зупинення провадження у справах про адміністративні правопорушення із застосуванням ст. 335 Кримінального процесуального кодексу України немає. У зв'язку з цим доцільно внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення для чіткого визначення підстав та порядку зупинення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Література:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text (дата звернення 08.05.2026).

2. Постанова Святошинського районного суду м. Києва від 12.06.2024 р. у справі № 759/7781/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120016033 (дата звернення 08.05.2026).

3. Постанова Солом`янського районного суду м. Києва від 04.06.2026 р. у справі № 760/744/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119724296 (дата звернення 08.05.2026).

4. Постанова Запорізького апеляційного суду від 19.04.2024 р. у справі № 335/7633/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118939479 (дата звернення 08.05.2026).

5. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 26.02.2026 р. у справі № 204/9197/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117268574# (дата звернення 08.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-34

СКАСУВАННЯ РІШЕНЬ ПРО ІНВАЛІДНІСТЬ БЕЗ ОЧНОГО ПЕРЕОГЛЯДУ ОСОБИ: ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ

Остафійчук Людмила Аурелівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Необхідність протидії корупційним правопорушенням у сфері встановлення інвалідності у період воєнного стану зумовили суттєву трансформацію системи медико-соціальної експертизи в Україні. Одним із ключових напрямів таких змін стало розширення контрольних повноважень Центральної медико-соціальної експертної комісії Міністерства охорони здоров'я України щодо перевірки обґрунтованості рішень медико-соціальних експертних комісій нижчого рівня, що актуалізувало питання дотримання принципів верховенства права, пропорційності та забезпечення процесуальних гарантій особи на участь у прийнятті рішення.

Передумовою зазначених змін стало введення в дію Указом Президента України від 22 жовтня 2024 року №732/2024 Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо протидії корупційним та іншим правопорушенням під час встановлення інвалідності посадовим особам державних органів».

Підпунктом «б» пункту 2 Рішення РНБО доручено Кабінету Міністрів України забезпечити утворення Міністерством охорони здоров`я України разом з Державним бюро розслідування, Службою безпеки України, Національною поліцією України, обласними, Київською міською військовими адміністраціями у тижневий строк робочі групи із перевірки рішень медико-соціальних експертних комісій щодо встановлення інвалідності посадовим особам відповідних державних органів.

Насамперед, на виконання Рішення РНБО, Кабінет Міністрів України прийняв постанови «Про внесення зміни до пункту 4 Положення про медико-соціальну експертизу» від 25 жовтня 2024 року № 1207 та «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 03 грудня 2009 року № 1317» від 08 листопада 2024 року № 1276, якими вніс зміни до постанови Кабінету Міністрів України «Питання медико-соціальної експертизи» від 03 грудня 2009 року № 1317.

Пізніше, постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1338 «Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи» було затверджено Положення про експертні команди з оцінювання повсякденного функціонування особи, Порядок проведення оцінювання повсякденного функціонування особи, критерії направлення на проведення такого оцінювання, Порядок функціонування електронної системи щодо оцінювання повсякденного функціонування особи, а також критерії встановлення інвалідності, які набули чинності 01.01.2025 р.

Зокрема, Положенням про експертні команди з оцінювання повсякденного функціонування особи (далі – експертні команди), надано право проводити перевірку обґрунтованості рішень, прийнятих експертними командами або медико-соціальними експертними комісіями, в тому числі на виконання постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді або рішення, ухвали суду – стосовно особи, зазначеної в постанові слідчого, прокурора, ухвалі слідчого судді або рішенні, ухвалі суду та за результатами моніторингу проведення оцінювання повсякденного функціонування особи.

Якщо за результатами перевірки обґрунтованості прийнято рішення про необхідність проведення повторного оцінювання особи, про це повідомляється особі, повторне оцінювання якої повинне бути проведено, на адресу її електронної пошти, а в разі відсутності електронної пошти – шляхом надсилання в паперовій формі протягом п’яти календарних днів засобами поштового зв’язку рекомендованого листа з повідомленням про вручення на адресу задекларованого/ зареєстрованого місця проживання (перебування), а також відображається в електронній системі щодо оцінювання повсякденного функціонування особи для лікаря, який направив на оцінювання, щодо якого проводиться перевірка обґрунтованості рішення. Оцінювання в такому випадку здійснюється на підставі медичних документів, сформованих за результатами повного медичного обстеження та необхідних досліджень, проведених на базі державної установи “Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності Міністерства охорони здоров’я України” або Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова (підпункт 2 пункту 8 Положення про експертні команди).

Ключове формулювання в цьому положенні «якщо за результатами перевірки обґрунтованості прийнято рішення про необхідність проведення повторного оцінювання». Тобто повторне оцінювання не є автоматичним. Спочатку орган має оцінити, чи є достатні підстави для повторного розгляду, і лише потім може призначити повторне оцінювання.

Проте, експертні команди розуміють це положення «по своєму». Простою мовою це можна викласти так: «Всі рішення про встановлення групи інвалідності мають бути скасовані заочно, без виклику особи. Якщо із матеріалів медичної справи слідує що особа дійсно хворіє і це підтверджено документально, – то її слід викликати на очний повторний переогляд. Якщо особа не з'являється, – то інвалідність скасовується».

Разом з тим, наявність навіть будь-якої формальної підстави для початку перевірки не звільняє Експертну команду від обов`язку провести перевірку належним чином, із дотриманням вимог спеціального Порядку, критеріїв частини другої статті 2 КАС України та обов'язку доказування правомірності рішення за частиною другою статті 77 КАС України.

Дійсно заочна форма розгляду або перевірки сама по собі не є безумовною підставою для висновку про протиправність рішення, якщо така форма допускається спеціальним порядком.

Однак коли рішення має істотні несприятливі наслідки для особи у вигляді скасування рішення про встановлення групи інвалідності, експертна команда має навести та довести не лише формальну можливість заочного розгляду, але й те, що заочна перевірка без участі особи, її пояснень, без повторного оцінювання, без повного медичного обстеження і без належного обґрунтування обраного результату перевірки була достатньою, обґрунтованою та пропорційною формою реалізації владного повноваження.

Водночас, у таких справах проблема полягає не лише у відсутності такого повідомлення, а в тому, що експертні команди не наводять у своєму рішенні мотивів, чому повторне оцінювання, повне медичне обстеження або отримання пояснень особи не були необхідними для прийняття рішення з такими істотними негативними наслідками для її правового становища.

Верховний Суд у постанові від 18 березня 2026 року у справі № 360/660/25 (https://reyestr.court.gov.ua/Review/134979420) вказав про те, що повноваження на скасування рішення за результатами перевірки не є абсолютним та не може реалізовуватися довільно.

Таке повноваження підлягає застосуванню виключно за умови встановлення очевидної невідповідності медичних матеріалів критеріям, визначеним нормативними актами, або істотних порушень процедури первинного встановлення інвалідності.

У протилежному випадку орган зобов'язаний ініціювати проведення повноцінної медико-соціальної експертизи. Застосування повноваження на скасування рішення нижчестоящої комісії за результатами перевірки обґрунтованості допускається лише за умови, якщо

з матеріалів медико-експертної справи без проведення додаткових клінічних досліджень вбачається очевидна та істотна невідповідність встановлених діагнозів або функціональних обмежень критеріям, визначеним нормативними актами.

За відсутності такої очевидності або у випадку, коли для встановлення відповідності критеріям необхідна додаткова медична оцінка, орган вищого рівня зобов'язаний ініціювати проведення медико-соціальної експертизи (переогляду) з дотриманням гарантій участі особи.

Інакше реалізація контрольного повноваження набуває ознак свавільності та порушує принцип пропорційності. Під очевидною та істотною невідповідністю матеріалів медико-експертної справи критеріям встановлення інвалідності слід розуміти такий недолік первинного рішення, який виявляється безпосередньо з наявної медичної документації та не потребує проведення додаткових клінічних досліджень чи безпосереднього огляду особи. Зокрема, це стосується випадків невідповідності встановленого діагнозу критеріям, визначеним Інструкцією № 561, або відсутності в матеріалах справи обов`язкових об'єктивних даних, що підтверджують стійкий розлад функцій організму.

У разі, якщо висновок про необґрунтованість рішення не може бути зроблений виключно на підставі аналізу документів, орган вищого рівня зобов`язаний ініціювати процедуру переогляду (медико-соціальної експертизи) з дотриманням процесуальних гарантій участі особи. Під очевидною невідповідністю слід розуміти, зокрема, випадки, коли діагноз особи, зафіксований у первинній справі, згідно з нормами Інструкції №561 взагалі не передбачає встановлення групи інвалідності безстроково. У такому разі повторне об`єктивне обстеження (очний огляд) є надмірним, оскільки правова дефектність висновку нижчої комісії міститься безпосередньо в медичних документах.

Межі дискреційних повноважень органу вищого рівня при перевірці рішень нижчестоящих комісій зумовлені обов'язком дотримання принципів адміністративної процедури. Судовий контроль у таких правовідносинах має здійснюватися за наступним алгоритмом перевірки: наявності законодавчо визначених підстав для проведення перевірки; належної вмотивованості акта, що скасовує попереднє рішення (викладення конкретних медичних та юридичних невідповідностей); дотримання балансу між суспільним інтересом (боротьба з правопорушеннями) та приватним інтересом особи на стабільність її правового статусу.

Таким чином позиція Верховного Суду в справі № 360/660/25 фактично закріплює підхід, за яким скасування рішення за результатами

перевірки його обґрунтованості можливе лише у випадку очевидної та безспірної невідповідності матеріалів медичної справи установленим критеріям. У всіх інших випадках експертна команда зобов'язана ініціювати повторне оцінювання із забезпеченням права особи на участь у процедурі. Такий підхід відповідає принципам верховенства права, правової визначеності та пропорційності й унеможливлює перетворення контрольних повноважень на інструмент свавільного перегляду вже набутого правового статусу особи.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-35

ОСНОВНІ ПРАВА У СЕНСІ РОБЕРТА АЛЕКСІ В ЕКСПЕРТНІЙ ТЕХНІЦІ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Павлюк Анатолій Григорович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права
та прав людини юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Експертна техніка юридичної аргументації або, як також будемо говорити за аналогією з відомим поділом логіки, сучасна експертна техніка – це, з одного боку, прикладний (академічний, квазіюдикативний) бік теорії юридичної аргументації, а з іншого, – подальший розвиток традиційної експертної техніки опрацювання студентами юридичного казусу. Основні права є, за так званим їхнім матеріальним поняттям, визначеним Р. Алексі, «правами, які включені у конституцію з наміром або з інтенцією *позитивувати права людини*» [1, с. 950]. Те, яке значення такі основні права мають у згаданій техніці, становить *актуальний предмет* для дослідження.

Мета доповіді – показати, що судовий захист основних прав у сенсі Р. Алексі може відбуватися – в академічному аспекті – в техніці юридичної аргументації, сформованій на основі теорії юридичної аргументації та традиційної експертної техніки.

1. Теорія юридичної аргументації – це сьогодні не якась єдина теорія, а сукупність підходів, які формують «певну проблемну сферу філософії права» (У. Нойманн) [2, с. 15]. До цієї сфери належить, зокрема, за самовизначенням «нормативно-аналітична» теорія юридичної аргументації Р. Алексі [3, с. 33], який водночас інструктивно

показав, як така теорія може бути застосована для аналізу основних прав [4]. Однак сам Р. Алексі докладно не продемонстрував, як такий аналіз може відбуватися із залученням й традиційної експертної техніки. Останнє, однак, не заважає взяти за основу саме концепти Р. Алексі для нашого розгляду.

Традиційна експертна техніка – це академічне мистецтво складання письмового експертного висновку про застосування уявним суддею матеріального права за допомогою використання правіжного методу та експертного стилю. Правіжний метод при цьому – це спосіб застосування так званих основних правових норм, тобто обґрунтувальних і заперечних норм матеріального права, ідея яких належить (з 1856 року) передусім Бернхарду Віндшайду, а експертний стиль – це дедуктивна форма (отже-форма) викладу результатів правового аналізу, який починається з формування гіпотези і закінчується формулюванням рішення. Тож, якщо коротко, експертна техніка – це «симультанне [sc. одночасне] застосування правіжного методу і експертного стилю» (М.М. Вендт) [5, с. 1].

Проте й у Р. Алексі можна побачити рух у напрямку поєднання теорії юридичної аргументації та експертної техніки. Так, по-перше, у його творчому арсеналі можна знайти «Основну схему перевірки конституційної скарги» [6], яка, однак, належить не до експертної, а до реляційної техніки. Це пояснюється тим, що в цій схемі йдеться як про питання допустимості, так й про питання обґрунтованості конституційної скарги. Зі свого боку, у традиційній експертній техніці повинно йтися тільки про питання обґрунтованості. Якщо врахувати це, а також те, що експертна техніка походить – на думку Ф. Раньєрі, К.-Ф. Штукенберга [5, с. 3–4] та інших, а також, із застереженнями, й на нашу думку – із реляційної техніки, то можна стверджувати, що принаймні імпліцитно Р. Алексі сполучає свою теорію юридичної аргументації в аспекті основних прав із експертною технікою. Згадане щойно застереження полягає в тому, що експертна техніка виникає, як відзначають Г.-П. Гаферкамп і М.М. Вендт, які спеціально досліджували відповідне історичне питання [5, с. 4–5 et passim], не тільки із реляційної техніки.

По-друге, в енциклопедичній статті «Основні права» Р. Алексі прямо зазначає, що для основних прав передусім має значення поняття права на дещо. Права на дещо (Rechte auf etwas) або правежі (Ansprüche) – це нормативні відношення між трьома елементами: носієм (*a*), адресатом (*b*) і предметом (*Geg*) права. [1, с. 949]. Таке розуміння основних прав у Алексі доповнюється передусім поділом правових норм на правила і принципи, які є відповідно дефінітивними та prima facie вимогами (докладно див. [4, с. 71–104] та ін.).

Отже, принаймні формально і узагальнено у частині нормотеоретичного базису Р. Алексі допускає, якщо враховувати і сказане у попередньому абзаці, використання правіжного методу в процесі складання експертного висновку.

По-третє, експертний стиль має, як вже сказано, дедуктивну природу, яку Р. Алексі досліджує тоді, коли структурно порівнює субсумцію і зважування як форми застосування права або тоді, коли говорить про внутрішнє і зовнішнє виправдання правового рішення [7, с. 435 et passim]. Якщо конкретизувати останнє, то знову треба констатувати, що принаймні формальна основа експертного стилю для Р. Алексі не є чужою.

Отже, викладене вище дозволяє стверджувати, що теорія юридичної аргументації і теорія основних прав у Р. Алексі принаймні імпліцитно стикаються із традиційною експертною технікою.

Традиційна експертна техніка має сьогодні і прямий або експліцитний стосунок до поняття основних прав. Так, для пояснення цього можна відіслати, до робіт, наприклад, Т. Гільдебранд [8, с. 116–129], Б. Валеріуса та ін., проте ці автори не можуть запропонувати такого тісного сполучення теорії юридичної аргументації і теорії основних прав, як це зробив Р. Алексі. Так чи інакше, те як інші автори пропонують застосовувати основні норми в експертній техніці потребує окремого дослідження.

2. Хай там як, але досягнення Р. Алексі, а також його учнів (М. Клатт та ін.) і колег, які з ним багато в чому солідаризуються (Г.-Й. Кох, Г. Рюссманн та ін.), з одного боку, до якого тяжіємо і ми, а також авторів, які спеціально займалися чи займаються експертною технікою (П. Атцлер як можливий засновник традиційного експертного стилю [5, с. 119–137], Д. Медікус, Ж.-М. Шаллер та ін.), з іншого боку, підводять нас до питання, як все ж таки поєднати теорію юридичної аргументації та експертну техніку і побудувати спочатку принаймні синкретичну теорію і техніку юридичної аргументації в процесі, зокрема, судового захисту прав людини, точніше: під час навчання такому захисту.

На наш погляд, для цього спочатку потрібно узагальнити згаданий вище поділ на правила і принципи і говорити про умовні норми та неумовні норми, тобто норми per se або норми як такі. В такому разі правіжний метод, який за рекомендацією В.В. Трутня, в контексті українського права будемо називати *виможним методом*, можна розуміти як використання прийнятого нами в цьому абзаці аналітичного поділу норм.

Йдеться, власне, про таке. Основні права можна prima facie розуміти як норми per se, тобто як норми, які не мають усталених умов

застосування, але повинні їх мати. Сучасний правіжний / виможний метод у такому разі буде завжди розпочинатися із конклюзивного (висновувального) аналізу правообґрунтувальної норми, незалежно від того, має така норма усталені умови застосування, чи ні. Якщо вона має такі умови, то застосування експертного стилю у випадку з основними правами не буде мати істотних особливостей порівняно із тими нормами, які трапляються у цивільному, кримінальному, публічному чи sui generis праві.

Однак, така ситуація на практиці навряд чи буде мати практичне значення, оскільки, на наш погляд, який формувався в процесі ознайомлення з творчим доробком Р. Алексі, *всі* основні права, які мають форму принципів, є не абсолютними, а відносними правами. Це означає в контексті поділу норм на умовні норми і норми per se те, що всі основні права як принципи не мають усталених умов застосування в тому сенсі, щоб ці умови не могли б бути зважені з умовами застосування інших основних прав-принципів.

В такому разі правіжний метод і експертний стиль потребують подальшої модифікації, яку можна було б здійснити так: умови застосування правової норми потрібно розділити на три частини: *умови застосування як такі, метаумови застосування та субумови застосування*. Метаумови застосування правової норми – це такі умови, які є умовами застосування умов застосування як таких. Звідси й назва. Субумови застосування – це такі умови, які разом утворюють умови застосування як такі.

Основні права як правові норми – це норми, які поряд з умовами застосування як такими і їхніми субумовами мають – так чи інакше – у своєму складі метаумови застосування. Таким чином, для того щоб скласти експертний висновок про застосування основного права, завжди потрібно бути готовим мати справу зі згаданими вище метаумовами застосування. Проте це знову потребує спеціального дослідження.

Отже, викладене вище, дозволяє стверджувати, що: по-перше, у Р. Алексі принаймні імпліцитно існує усвідомлення тісного зв'язку теорії юридичної аргументації, теорії основних прав та традиційної експертної техніки, по-друге, традиційну експертну техніку можна модифікувати за допомогою поділу правових норм на умовні норми і норми per se, а також на основі виділення мета- і субумов застосування правової норми. Такого роду модифікація дозволяє рухатися у напрямку побудови експертної техніки юридичної аргументації, яка може бути використана і для навчання судовому захисту прав людини.

Література:

1. Alexy R. Grundrechte. *Enzyklopädie Philosophie*. In drei Bänden, Bd. 1, hg. v. H. J. Sandkühler, Hamburg 2010. S. 949–954.

2. Neumann U. Juristische Argumentationstheorie. Baden-Baden : Nomos, 2023. 230 s.

3. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 2. Aufl. / Nachwort (1991): Antwort auf einige Kritiker. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1991. 435 s.

4. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 s.

5. Wendt M. M. Die Geburt der Gutachtentechnik aus dem Geist des Repetitoriums. Die Geschichte der zivilrechtlichen Falllösungstechnik. Tübingen, 2025. XVIII, 218 s.

6. Alexy R. Grundschema der Prüfung einer Verfassungsbeschwerde (2012) [Online]. https://www.yumpu.com/de/document/view/21089277/grundschema-verf-beschwpdf-prof-dr-dr-hc-mult-robert-alexy (дата звернення 07.05.2026)

7. Alexy R. On balancing and subsumption: A structural comparison. *Ratio Juris*. 2003. Vol. 16. Iss. 4. Pp. 433–449. DOI: 10.1046/j.0952-1917.2003.00244.x

8. Hildebrand T. Juristischer Gutachtenstil. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 4., aktual. u. erw. Aufl. Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag, 2024. X, 154 s.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-36

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ РЕПУТАЦІЇ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У РАЗІ ВІДМОВИ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Пчеліна Оксана Василівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна

Захист прав та свобод людини в умовах сучасного розвитку кримінального процесуальної системи України набуває особливої актуальності. Важливе місце у цьому контексті займає питання забезпечення судового захисту репутації особи, а також механізмів відшкодування шкоди у випадках відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Ця проблема постає не лише як юридична, а й як суспільно-етична, оскільки стосується балансу між інтересами потерпілих, правами підозрюваних/обвинувачених та ефективністю правосуддя.

Відповідь на питання про наявність в особи права на відшкодування шкоди, завданої ініціюванням кримінального провадження у формі приватного обвинувачення у разі подальшої відмови потерпілого від обвинувачення, лежить у площині розмежування добросовісної реалізації права на судовий захист та деліктної поведінки. Стаття 40 Конституції України гарантує право індивідуальних чи колективних письмових звернень або особистого звернення до державних органів, які мають надати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1]. Звернення особи до правоохоронних органів із заявою про вчинення кримінального правопорушення є реалізацією її конституційного права, а тому, за загальним правилом, не може визнаватися незаконною дією та тягнути за собою цивільно-правову відповідальність у вигляді відшкодування шкоди (зокрема моральної).

Проте цей імунітет не є абсолютним. Згідно з правовою позицією Верховного Суду, висловленою у низці постанов у справах про захист честі, гідності та ділової репутації, відшкодування шкоди можливе виключно за умови, якщо дії особи, яка ініціювала провадження, були спрямовані не на захист порушеного права, а виключно на заподіяння шкоди іншій особі (зловживання правом), і її звернення містило

завідомо неправдиві відомості [2]. Водночас «викладення у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу завідомо неправдивих відомостей тягне за собою відповідальність, передбачену чинним законодавством України») [3]. Зокрема, Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (стаття 383).

Сама по собі відмова потерпілого від обвинувачення (що є його диспозитивним правом у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення) не свідчить про автоматичну завідому неправдивість заяви про кримінальне правопорушення. Відмова може бути наслідком примирення, втрати інтересу до справи або небажання брати участь у тривалих судових процедурах. Тому автоматичного права на відшкодування шкоди лише за фактом закриття кримінального провадження через відмову потерпілого від обвинувачення закон не передбачає. Для стягнення шкоди за правилами статей 1166, 1167 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) необхідно довести наявність повного складу цивільного правопорушення, де ключовим і найскладнішим елементом буде вина потерпілого у формі умислу на безпідставне кримінальне переслідування.

Питання щодо права особи на відшкодування шкоди, завданої їй незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, у разі закриття стосовно неї кримінального провадження з підстави, визначеної пунктом 7 частини першої статті 284 КПК України, вирішується крізь призму концепції реабілітуючих і нереабілітуючих підстав. Зокрема, закриття кримінального провадження у досліджуваному випадку є формальною підставою. Тобто такою, яка не надає права на реабілітацію у порядку Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» та застосування якої пов’язане із процесуальними перешкодами здійснення кримінального провадження [4, с. 131].

Згідно з частиною першою статті 130 КПК України «шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом» [5]. Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює ці відносини, є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури

і суду» [6]. Стаття 2 цього Закону містить вичерпний перелік підстав, за яких виникає право на відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України. До них належать виключно реабілітуючі обставини.

Закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення є формальною підставою, що не реабілітує особу і не підтверджує її невинуватість або відсутність злочину. Це лише означає неможливість продовження переслідування через відсутність волі потерпілого. Держава в особі слідчого, дізнавача чи прокурора, вносячи відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою потерпілого про кримінальне правопорушення приватного обвинувачення (статті 25, 214 КПК) та проводячи слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) й інші процесуальні дії, діяла правомірно та виконувала свій позитивний обов'язок. Відтак, подальша відмова потерпілого від обвинувачення не робить попередні дії держави незаконними *ex tunc* (з моменту їх учинення).

З огляду на це особа не має права на відшкодування шкоди за рахунок держави в порядку спеціального Закону № 266/94-ВР у разі закриття провадження з підстави, визначеної пунктом 7 частини першої статті 284 КПК України. Винятком можуть бути лише випадки, коли під час такого розслідування правоохоронними органами були вчинені окремі, самостійні незаконні рішення, дії чи бездіяльність, незаконність яких встановлена судом або слідчим суддею під час провадження. У такому разі шкода, заподіяна саме цими ексцесами, а не самим фактом кримінального переслідування, може відшкодовуватися на загальних підставах за правилами статей 1173, 1174 ЦК України.

Водночас у рішенні Конституційного Суду України від 08 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 констатується, «що у зв'язку з нереабілітаційним характером підстави для закриття кримінального провадження <...> на законодавчому рівні не передбачено можливості відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також визначено певні обмеження для таких осіб» [7]. Указані положення за аналогією можуть бути застосовані до випадків, коли закриття кримінального провадження здійснюється за формальною підставою – відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення. Більше за все, особі, стосовно якої закрито кримінальне провадження за нереабілітаційною підставою, має бути гарантоване право на ефективний судовий захист, що полягає в можливості звернутися до суду щодо перевірки законності та обґрунтованості процесуальних рішень. Якщо буде встановлено незаконність переслідування, суд повинен

вирішити питання реабілітації, захисту репутації й відшкодування шкоди [7].

Проте чинним КПК України механізм спростування сумнівів у невинуватості особи або забезпечення відшкодування шкоди особі, щодо якої кримінальне провадження було закрито за формальною підставою, зокрема у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення, не передбачено.

Література:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Сердюка Миколи Кириловича щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 7 Цивільного кодексу Української РСР (справа про поширення відомостей) від 10.04.2003 № 8-рп/2003.

4. Главюк І. В. Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 130–137. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-130.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр

7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) від 08 червня 2022 року № 3-р (II)/2022.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-37

ЕПІСТЕМОЛОГІЙНІ ТА ОЦІНЮВАЛЬНІ КРИТЕРІЇ НЕДИСКРИМІНАЦІЙНОСТІ ПРИПИСІВ ЗАКОНУ В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рабінович Сергій
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права,
НДІ приватного права та підприємництва імені академіка
Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України,
професор кафедри конституційного права,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Практична реалізація засади рівності вимагає використання відповідних юридичних засобів в різних сегментах юридичної системи: правотворчості, правотлумаченні й нормоконтролі. До таких засобів належать: на всіх рівнях і стадіях юридичного регулювання – писані й «неписані» конституційні засади юридичного регулювання (соціальної справедливості та соціальної держави), концепція заходів підтримувальної дії, *affirmative action*; на законодавчому рівні – юридико-технічний прийом диференціації правових статусів; на рівні конституційного контролю – засоби оцінювання відповідності якості й змісту законодавчих приписів конституційним гарантіям прав людини.

Пунктами, які позначають ранні етапи розвитку методик застосування засади рівності в правовому регулюванні економічних відносин в конституційному судочинстві можуть слугувати рішення Суду в справах про електроенергетику від 12.02.2002 № 3-рп/2002 (суддя-доповідач В.І. Розенко), про мораторій на примусову реалізацію майна від 10.06.2003 № 11-рп/2003 (суддя-доповідач І.А. Тимченко) та справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності від 20.06.2007 № 5-рп/2007 (суддя-доповідач В.В. Джунь).

У конституційному правосудді «післямайданного» періоду спеціалізований орган конституційної юрисдикції України розширив і витончив свій інструментарій перевірки конституційності законодавчого регулювання економічних відносин, зокрема за рахунок розроблення критеріїв правомірності правообмежень, урахування європейських стандартів та зарубіжних практик контролю правомірності обмежень соціальних та економічних прав людини.

Так, у сферах цивільного та господарського права відбулася еволюція від принципу рівного захисту державою встановлених законом особливостей правового режиму форм власності до імплементації європейських правових стандартів пропорційності та недискримінаційності [1, 2]. Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними.

У соціальній сфері в умовах фінансово-економічної кризи принцип справедливого балансу між інтересами особи та суспільства КС конкретизував як право держави на вирішення соціальних питань на власний розсуд залежно від існуючих фінансово-економічних можливостей [3–5]. Поряд із цим, Судом запроваджено: а) ціннісно-оцінювальні межі законодавчого розсуду: заборона вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб» (№ 5-рп/2005) та «обов'язок держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю» [5]; б) формально визначені межі такого розсуду. В останньому випадку КС також визнав соціальні зобов'язання держави щодо осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, такими, що не залежать від фінансових можливостей держави та її економічного становища [7–8]. Тим самим встановлено своєрідне «абсолютне» соціальне зобов'язання.

Серед юридико-технічних інструментів забезпечення засади соціальної спрямованості економіки у конституційному судочинстві України важливе місце належить принципам соціальної обґрунтованості та об'єктивної виправданості законодавчого регулювання, яким у практиці ЄСПЛ відповідає засада *objective and reasonable justification*. Ознака «об'єктивності» вказує на можливість емпіричної верифікації соціальних підстав юридичного припису, ознака «розумності» – на його відповідність типовим суспільним уявленням з позиції «розумного спостерігача», тоді як ознака «виправданості» – на легітимність такого припису з позицій соціальних уявлень панівних груп суспільства.

При цьому оцінювання обґрунтованості законодавчого регулювання базується на правовому, соціальному та економічному (зокрема функціонально-цільовому) пізнанні. Метою соціального та економічного пізнання КСУ є виявлення наявності/відсутності об'єктивних соціальних підстав для (не)диференціювання законодавцем правових

статусів учасників економічних відосин, встановлення особливостей порядку здійснення їхніх прав та/або меж такого здійснення тощо.

З огляду на те, що в практиці конституційного судочинства виражена єдність когнітивного й ціннісно-оцінювального відношень, імпліцитною основою здійснюваного Судом соціального пізнання є засада гносеологійного оптимізму, згідно з якою соціальна дійсність і, зокрема, зв'язки, які є предметом дослідження, є пізнаваними.

Соціальна необхідність встановлення правової диференціації та/або правових обмежень може бути зумовлена як існуючими матеріальними, так і ідеальними компонентами функціонування соціальних інститутів та діяльності агентів економічних відносин, їх бажаним, модельованим станом.

Оцінювання обґрунтованості правових відмінностей є виявленням значимості соціальних підстав їх встановлення. Таке оцінювання виступає особливим прийомом соціально-правового пізнання, не тотожним оцінюванню відповідності встановлених відмінностей їхній легітимній меті (принципу «домірності»). Підставою для висновку органу конституційної юрисдикції про обґрунтованість тих законодавчих відмінностей, які забезпечують дію засади соціальної спрямованості економіки, можуть бути визнані суспільно легітимні залежності – зв'язки, встановлювані між: а) правовими ознаками та емпіричними чинниками; б) нормами Конституції та нормами законів України; в) моральними уявленнями та законодавчими нормами.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1.06.2016 № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v002p710-16

2. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Дацъ Ірини Вільямівни, Дєдковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних

та комунальних закладів культури" від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінам від 12.07.2019 № 5-р(I)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/va05p710-19

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про Державний бюджет України на 2011 рік" від 26.12.2011 № 20-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v020p710-11

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України № 3-рп/2012/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v003p710-12

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22.05.2018 № 5-р/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v005p710-18

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v005p710-05.

7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянина України Дяченка Олександра Миколайовича та інших громадян України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 7.04.2021 № 1-р(II)/2021/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/va01p710-21

8. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 13.09.2023 № 7-р(I)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v007p710-23

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-38

ПРЕДСТАВНИЦТВО У СПРАВАХ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

Татулич Ірина Юріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри процесуального права юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) (ч. 3 ст. 284), тобто за правилами позовного провадження, однак, з винятками та доповненнями. В даному провадженні реалізується інститут представництва як вид правничої допомоги. Справи окремого провадження у суді першої інстанції у випадках, встановлених пунктами 1, 9 і 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК України розглядаються судом за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої розглядається справа. У всіх інших справах не передбачено участь адвоката як обов'язкову. Учасники справи (заявники та заінтересовані особи) на власний розсуд вирішують як братимуть участь у процесі: особисто чи звертатися за правничою допомогою до адвоката? Це ж стосується і однієї з найпоширеніших справ, яка розглядається в порядку окремого провадження – встановлення фактів, що мають юридичне значення (Розділ IV глава 6 ЦПК України).

Згідно постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 травня 2025 року у справі № 754/13001/23 «Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за умов, якщо згідно із законом такі факти створюють юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян; чинним законодавством не передбачено іншого порядку

їх встановлення; заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення; встановлення факту не пов`язується з наступним вирішенням спору про право».

У період дії воєнного стану суди переважно розглядають справи про встановлення, зокрема, таких юридичних фактів: про встановлення факту, що заявник є членом сім'ї загиблого військовослужбовця, з метою отримання грошової компенсації; про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу з метою отримання грошової компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця; про встановлення факту перебування на утриманні загиблого військовослужбовця з метою отримання переходу на інший вид пенсії або отримання соціальної допомоги; факт народження особи на території, на якій ведуться активні бойові дії, факт смерті особи/військовослужбовця на території, на якій ведуться активні бойові дії або на тимчасово окупованій території; факт батьківства померлого військовослужбовця щодо дитини тощо.

Із заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, в період дії воєнного стану до суду звертаються особи переважно з метою реєстрації народження дітей; реєстрації смерті як загиблих військовослужбовців, так і цивільних осіб внаслідок збройної агресії рф проти України; отримання одноразової грошової допомоги сім'ям загиблих військовослужбовців; отримання інших соціальних виплат і допомог; оформлення спадщини; реалізації права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації; звільнення з військової служби; визначення статусу особи, яка перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року; стягнення компенсації шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України тощо.

Коло заявників різниться залежно від факту, який підлягає встановленню та з якою метою. Законодавець тільки у ст. 317 ЦПК України до певної категорії справ закріплює осіб, які можуть подати заяву до суду, серед яких вбачаємо представників та законних представників. Проте вважаємо, що враховуючи особливості провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, у них за аналогією з вищевказаними справами слід передбачити обов'язкову участь адвоката. Участь вказаного суб'єкта сприятиме ефективному здійсненню цивільного судочинства та реалізації його завдань. Адвокат з'ясує підсудність справи, забезпечить правильне оформлення заяви, збір доказової бази, визначить коло заінтересованих осіб, у визначені

строки реалізує всі свої повноваження, представить інтереси особи в суді, своєчасно пред'явить рішення до виконання чи оскарження та ін.

На сьогоднішній день маємо практику ВС, яка передбачає, що «представництво у справах окремого провадження в апеляційній інстанції здійснюється виключно адвокатом. Справи окремого провадження про встановлення юридичних фактів не належать до малозначних справ. У суді апеляційної інстанції представництво у таких справах може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником». Таким чином, вбачається обов'язкова участь адвоката тільки на стадії перегляду судових рішень. Апеляційний суд перевіряє правильність застосування норм права та докази (включаючи свідчення), що встановлюють факти для особистих чи майнових прав. Представляючи клієнтів, адвокати мають чітко обґрунтувати мету встановлення факту й неможливість отримати документ позасудово, а також вчасно формулювати клопотання до суду (наприклад, про витребування доказів, забезпечення доказів, призначення експертизи, залучення свідків).

Водночас, згідно позиції ВС у суді апеляційної інстанції представництво у таких справах може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником. Але ж статус (права, обов'язки, відповідальність) та процесуальне становище цих суб'єктів у процесі відрізняється. Якщо адвокатська діяльність – це специфічна професійна діяльність, а адвокат – це особа зі спеціальним статусом, то законними представниками є: опікуни, піклувальники, батьки, які не володіють і не зобов'язані володіти юридичними знаннями. Більше того, дуже часто законні представники можуть зловживати своїми правами. Тому для надання професійної правничої допомоги в Україні і діє адвокатура (ст. 131-2 КУ). Діяльність адвоката як представника особи забезпечується чітко законодавчою регламентацією з постійним її вдосконаленням. Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги. Також при здійсненні адвокатської діяльності адвокат має не лише певні професійні права, а й професійні обов'язки, яких він повинен дотримуватись.

Адвокат – це професійний правник з високими етичними і моральними принципами, який застосовує у своїй діяльності провідні світові практики, виступає лідером у юридичній спільноті. Саме на адвокатів покладений обов'язок надавати окремим особам правничу допомогу, захищати їх інтереси, при цьому робити це в рамках закону та з дотриманням правил професійної етики. Діяльність адвоката потребує не лише професійних знань та навичок, а ще й вмінь знайти спільну

мову з клієнтом, підібрати підхід до кожного, хто звернувся. Якщо через вік, психічне захворювання, інші об'єктивні причини у клієнта чи його родичів, в тому числі і законних представників, знижена можливість приймати виважені рішення, пов'язані зі змістом доручення, адвокат повинен намагатися підтримувати з ними нормальні стосунки, що відповідають вимогам Правил. Не слід забувати, що адвокат здійснює свою діяльність згідно основних принципів адвокатської етики: законність, пріоритет інтересів клієнта (при цьому узгоджуючи їх з інтересами суспільства, окремих громадян), неприпустимість конфлікту інтересів, конфіденційність тощо. Не секрет, що за участі професійного правника на відміну від законного представника, буде покращуватися якість правосуддя. Адже адвокат надає допомогу і судові, цим самим звільняючи суддю від повідомлення учасників справи про їх права та обов'язки, наслідки вчинення чи невиконання процесуальних дій, роз'яснення певних процедур та інститутів під час провадження у справі, що, в свою чергу, сприятиме оперативності розгляду та вирішення справи, дотримання строків розгляду справи, засад цивільного судочинства. Якщо особа немає свого адвоката, то їй надаватиметься безоплатна правова допомога на умовах Pro bono, тобто на громадських засадах, яка виступає одним з найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Безоплатна правова допомога, яку надають адвокати є видом державної гарантії та полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Актуальність цього питання обумовлюється соціальними процесами, які відбуваються в суспільстві.

Представництво у справах про встановлення юридичних фактів – це професійна допомога адвоката в судах цивільної юрисдикції для підтвердження обставин, від яких залежать особисті або майнові права громадян. Правильна підготовка до процесу і допомога адвоката значно підвищуть шанси на ухвалення позитивного рішення та дозволить уникнути тривалих процедур.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42, ст. 492 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 травня 2025 року у справі № 754/13001/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128422241

3. Постанова Верховного Суду у справі № 730/1248/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189917

4. Правила адвокатської етики затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України від 09.06.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-39

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ

Турлакова Наталя Василівна
аспірант
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна

Зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності [1].

У свою чергу держава має створити всі необхідні умови не тільки для проходження військової служби, і дієві гарантії правового і соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, а також забезпечити доступ до правосуддя та захист прав і інтересів військовослужбовців з боку суб'єктів владних повноважень від їх незаконних рішень, дій чи бездіяльності. Доступ до правосуддя для військовослужбовців в Україні є важливим складовим забезпеченням їх прав та свобод.

За змістом статей 17, 65 Основного Закону України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати їх додатковими гарантіями соціального захисту…, а й сприяти виконанню громадянами України обов'язку щодо захисту Вітчизни – України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності"; заходи в сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їх

ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України [абзаци четвертий – сьомий підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022] [2].

Під час реалізації військовослужбовцями та військовозобов'язаними своїх прав, свобод і законних інтересів, а також під час виконання своїх обов'язків будь-яка особа може стикнутися з можливостями обмеження чи порушення прав з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин чи командирів. У таких випадках військовослужбовець чи військовозобов'язаний має право на відновлення, захист і поновлення своїх прав шляхом звернення до компетентного, незалежного і неупередженого суду, який діє на підставі закону, а також, якщо суд вирішить питання про права, свободи, інтереси або обов'язки такої особи, то військовослужбовець чи військовозобов'язаний може брати участь у судовому процесі.

Тому, у сучасних складних умовах держава має забезпечувати кожному доступ до правосуддя і можливість вільно і безперешкодно реалізувати право на судовий захист. В Україні доступ до правосуддя для військовослужбовців та військовозобов'язаних є гарантованим правом, що забезпечує їхню справедливість та захист від будь-яких обмежень. Це право є фундаментальним і основоположним, воно визнано міжнародним співтовариством і зафіксованим у низці міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Поряд з цим сьогодні існує низка чинників, які дещо утруднюють доступ до правосуддя військовослужбовців та військовозобов'язаних. До них можна віднести такі, як: недосконаліть законодавства, яке регулює всі аспекти проходження служби військовослужбовцями та військовозобов'язаними, питання їх правового і соціального захисту; нестабільність судової практики з розгляду та вирішення спорів, стороною яких є військовослужбовець та військовозобов'язаний; затягування розгляду судових справ у зв'язку об'єктивними (велика кількість справ) і суб'єктивними чинниками (проблеми участі у справі військовослужбовця у зв'язку із знаходженням, наприклад, у зоні бойових дій тощо) та інші. Одним із шляхів подолання бар'єрів, що перешкоджають реалізації права на доступ до правосуддя військовослужбовцями та військовозобов'язаними може слугувати подальший розвиток електронного судочинства, систематизація та сталість законодавства, що регулює питання мобілізації та проходження військової служби, соціального і правового захисту.

Отже, доступ до правосуддя є закріпленим у матеріальному та процесуальному праві важливим правом військовослужбовцям та військовозобов'язаним отримати судовий захист і справедливо вирішити справу. Це право дозволяє використовувати судові процедури без перешкод для справедливого та ефективного захисту своїх прав. Держава має обов'язково забезпечити належні умови для здійснення цього права.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text

2. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України „Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи“ від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-22#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-40

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: ТРАНСФОРМАЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В XXI СТОЛІТТІ

Фляжнікова Ярослава Василівна
докторка філософії у галузі права,
старша викладачка кафедри соціально-економічних дисциплін,
Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»
м. Бар, Україна

Глобальні виклики XXI століття зумовлюють неоднозначне розуміння справедливості. Тривалі конфлікти, збройна агресія та війни сприяють поглибленню кризових явищ. Сьогодні такі права людини,

як право на життя, право на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, право на недоторканність житла та інші неодноразово порушуються.

Право на судовий захист є фундаментальним елементом будь-якої правової держави та одним із ключових проявів верховенства права. Дане право гарантує людині можливість відновлення порушених прав та їх захист від неправомірних посягань, а також забезпечення справедливого розгляду справи незалежним і безстороннім судом. Належний рівень реалізації права людини на судовий захист неможливо уявити без реальної можливості звернення до суду, оскільки інші права людини можуть залишатися декларативними.

У XXI столітті концепція справедливості поступово трансформується під впливом надзвичайних обставин. Особливо помітно це проявилося під час пандемії COVID-19, коли більшість країн світу були змушені адаптувати функціонування судової системи до відповідних обмежень. Судові засідання почали проводитися дистанційно із застосуванням цифрових технологій, що, з однієї сторони, забезпечило безперервність здійснення правосуддя, а з іншої – виникло питання щодо дотримання принципів гласності, безпосередності та рівності сторін. Сучасний прояв справедливості відображається у зміні форм здійснення правосуддя, цифровізації судових процедур та постійного пошуку балансу між безпекою держави та правами людини.

Загалом права і свободи людини і громадянина захищаються судом [1, ст. 55]. Таке право гарантує кожному реалізувати можливість на судовий захист, закріплюючи його не лише формально, а й слугує гарантією ефективного захисту, що відповідає міжнародним стандартам.

Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1, ст. 59]. У цьому аспекті феномен справедливості відіграє основоположну роль.

Не можуть бути обмежені права і свободи, визначені Конституцією України, крім випадків, прямо передбачених нею. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [1, ст. 64].

До того ж, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди [1, ст. 124]. Навіть в умовах надзвичайного стану дане положення є гарантією недопущення свавільного вирішення спорів некомпетентними органами. Зокрема й за умов надзвичайного стану право на судовий захист не може бути повністю нівельоване, оскільки саме воно

забезпечує орієнтир на справедливість у цивілізованому суспільстві, де невідчужувані права людини відіграють ключову роль.

Проте сьогодні, незважаючи на нестабільну ситуацію у державі, зумовлену постійними трансформаціями та тривалим режимом воєнного стану, українські суди продовжують активно контролювати дотримання законодавства. Так, відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу України: «завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави» [2, ст. 2].

При цьому кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [3, ст. 6].

У XXI столітті технологічна революція поступово трансформує всі сфери суспільного життя, зокрема й судову систему. Запровадження цифрових технологій у сферу правосуддя стало відповіддю на потребу підвищення ефективності, прозорості та доступності судочинства. Одним із ключових інструментів цієї трансформації є електронне правосуддя (ejustice), що охоплює автоматизацію процесів документообігу, проведення дистанційних засідань, використання штучного інтелекту для аналізу судової практики тощо [4, с. 875].

Впровадження нових технологій має супроводжуватися адаптивними механізмами підтримки вразливих груп, наприклад – державним субсидуванням доступу до цифрових послуг, розвитком мережі правової допомоги, проведенням освітніх кампаній з цифрової грамотності. Крім того, важливим залишається питання захисту персональних даних, інформаційної безпеки, а також недопущення використання алгоритмічних рішень без належного контролю з боку людини [4, с. 876]. Зокрема, в умовах цифровізації справедливість трансформується з класичного правового принципу у ключову гарантію, метою якої є недопущення нових форм нерівності у доступі до правосуддя.

У підсумку слід відзначити, що справедливість як моральна чеснота є фундаментальним принципом не лише організації розвинутого суспільства, але й здійснення правосуддя. Вона виступає філософсько-правовим феноменом і пріоритетною цінністю будь-якої демократичної спільноти. Водночас право на судовий захист у XXI столітті зазнає трансформації під впливом глобальних криз і надзвичайних умов, однак не втрачає свого фундаментального значення. Саме в періоди суспільної нестабільності судовий захист прав і свобод людини набуває

особливої ролі як гарантія недопущення свавілля та забезпечення принципу верховенства права. Ефективність судового захисту повинна залишатися незмінним орієнтиром будь-якої демократичної держави навіть у надзвичайних умовах.

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 04.05.2026).

3. Європейська конвенція з прав людини від 11 вересня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.05.2026).

4. Россіхін В. В., Россіхіна В. Г. Феномен судової системи XXI століття: трансформація, виклики та перспективи. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. №1 (34). С. 873–882.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-41

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД СУДУ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Фурса Світлана Ярославівна
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри міжнародного та приватного права
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Підставою для публічного обговорення актуальних проблем судового захисту прав та свобод людини і примусового виконання судових рішення стало Конституційне подання Верховного Суду щодо відповідності Конституції України [1] (конституційності) пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження»[2].

Виходячи із аналізу ст. 3 Конституції України можна зробити висновок про те, що має домінувати не норма закону чи нижчий за правовим значення правовий акт, а права людини. До такого висновку можна дійти й після аналізу Конституційного подання

Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, у якому акцент ставиться на загальному положенні про «...обов'язковість виконання рішення суду, зокрема, й у примусовому порядку, але нині держава не забезпечує реальне виконання судових рішень як майнового, так і немайнового характеру, мораторій блокує виконання судових рішень, які підлягають негайному виконанню, а це означає, що порушуються права людини, втрачається заробіток чи забезпечення та ігноруються гарантії ст. 55 Конституції. Якщо рішення не виконується, це фактично нівелює саме право на справедливий суд».

Але при демократичному устрої держави, на нашу думку, не можна надавати абсолютні переваги праву окремої людини над правами та інтересами інших суб'єктів. Дійсно, з прав та інтересів окремих людей складаються права та інтереси суспільства, однак далеко не завжди права та інтереси окремої людини ідентичні правам та інтересам суспільства. Якщо при тлумаченні верховенства права керуватися *абсолютною домінантою* права людини над вимогами закону, то нівелюватиметься баланс між правами та інтересами однієї людини та правами та інтересами суспільства. Так, органи державної влади і, зокрема, Верховна Рада України є уповноваженими представниками Українського народу, тому у нашій демократичній, а не ліберальній державі, право окремої людини повинно співвідноситися з правами і інтересами інших громадян та інтересами держави.

Тому, щоб об'єктивно розібратися із мотивацією таких Подань вважаємо доцільним зупинитися на аналізі Конституційного подання Верховного Суду (далі-Подання ВС). При цьому слід враховувати повноваження судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України, а також повноваження і їх реалізацію тими органами, які мають застосовувати відповідні норми законодавства, зокрема, ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначаються: 14) *судоустрій, судочинство, статус суддів*; ...; *порядок виконання судових рішень*.

У Поданні ВС підіймається питання про необхідність визнання пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» неконституційним. На, нашу думку, такий випадок слід розглядати як виняток, що зумовлений певними обставинами. Таку авторську думку проілюструємо на наочному прикладі. Після аналізу усієї ст. 34 Закону можна зробити висновок про необхідність визнання неконституційним не тільки п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», а й всієї ст. 34 Закону, оскільки кожен з її окремих пунктів призводить до зупинення вчинення виконавчих дій. Звернемо увагу фахівців на те, що у Поданні ВС не вказано про розмір боргу та вартість підприємства, тому цілком

можливо, що мав застосовуватися й п. 4 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження». Отже, можна зробити висновок, що і його варто визнавати неконституційним і всі пункти статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», оскільки порушується право стягувача…

Так, до розглянутої гіпотези можна висловити зауваження, що таке припущення є явним перебільшенням заявлених у Поданні ВС вимог, але ж в такому випадку слід брати до уваги конкретні умови, а не оперувати узагальненими поняттями, що певна норма закону порушує право особи на примусове виконання рішення суду. Ця норма Закону лише *відтерміновує безпосереднє примусове виконання рішення, а не заперечує право особи на примусове виконання рішення взагалі.*

При цьому, слід брати до уваги конкретний зміст норми, яку пропонується визнати неконституційною. Так, в п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» наведено *різні види* підприємств, державні, комунальні, господарські, а у розглянутій Верховним Судом справі фігурує лише останній вид підприємства - господарське і не зважаючи на це заявлено вимогу про визнання всього п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» неконституційним.

Отже, в Поданні ВС мали бути доведені певні обставини, зокрема, що в результаті застосування даної норми відбувається порушення прав та інтересів конкретного суб'єкта і це стосується не тільки акціонерного товариства, а й державних і комунальних підприємств.

Тому у матеріалах справи, що розглядалася судом, мають існувати відомості про широке правопорушення і відсутність інших варіантів захисту прав особи, коли боржником є державні, комунальні, господарські підприємства.

При цьому, при визнанні норми закону неконституційною мають аналізуватися й інші умови, що правопорушення буде ліквідоване в результаті визнання норми закону неконституційною і право конкретного стягувача буде відновлене або компенсоване. Тому слід звернути увагу й на той фактор, чи правильно сприймається та застосовується певна норма Закону уповноваженими особами. Крім того, мають аналізуватися інші норми законодавства у контексті застосування відповідної термінології, а також можливі інші способи захисту прав особи. На нашу думку, без застосування такого обґрунтованого підходу можна робити загальні висновки щодо неконституційності будь-якої норми закону з позицій ймовірного захисту прав та інтересів стягувача або боржника, а це дестабілізуватиме правову систему України і породжуватиме правовий нігілізм. У зв'язку з цим слід брати за основу не тільки зміст конкретної норми

Закону, а й ті аспекти, як її застосовують уповноважені посадові особи та враховувати дії інших осіб, які могли спровокувати правопорушення.

Після ґрунтовного аналізу Подання ВС, встановлено, що ним зроблене посилання на можливість суду керуватися принципом верховенства права. Але тут слід керуватися законом, зокрема, конституційне право особи заробляти собі на життя працею (ст. 43 Конституції України) гарантується державою у Кодексі законів про працю України [3] (далі-КЗпП України) та кримінальною відповідальністю за ст. 175 Кримінального кодексу України[4] (далі-КК України) за невиплату заробітної плати більш як за один місяць, вчинену умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності.

У Поданні ВС йдеться про нараховану, але не виплачену заробітну плату в розмірі 47 196,14 грн. та інші виплати. Отже, в даному випадку слід говорити про те, що порушення конституційного права працівника, насамперед, мало місце через невиплату заробітної плати на підприємстві і відповідальність, встановлена законодавством, не діє безпосередньо на правопорушників, оскільки в силу припису ст. 117 КЗпП України підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки, а не його керівник, який допустив правопорушення. Тобто заходи забезпечення конституційного права особи на своєчасне і повне отримання заробітної плати та інших виплат не діє в реальних правовідносинах і це є основна проблема не тільки цього працівника, а й інших. У цьому зв’язку виникає риторичне запитання, а норми якого законодавства слід визнати неконституційними, щоб правопорушення в сфері трудових відносин припинилися?

Щодо мотивації Подання ВС про «*тривалу дію зупинення вчинення виконавчих дій*», то воно, фактично, було зупинене приблизно на два місяці, тому варто визнати, що розгляд звернень заявника у даній справі навпаки відрізняється *винятковою швидкістю,* а звернення до суду зі скаргою на дії, рішення або бездіяльність виконавця є певним ускладненням примусового виконання рішення суду та слід акцент зробити на те, що воно мало місце за *ініціативою стягувача.* Так, стягувач звернувся до суду, зокрема, за оскарженням рішення і дії виконавця, які на той час, на нашу думку, були абсолютно законними і лише при їх поєднанні з наказом Фонду державного майна України від 04 січня 2022 року № 1 «Про затвердження переліків об'єктів малої приватизації, що підлягають приватизації в 2022 році» могли бути визнані незаконними як наслідок визнання незаконності відповідного

наказу. Підкреслимо, що на момент звернення скаржника до суду не йшлося про припинення примусового виконання рішення, а тільки про зупинення виконавчих дій.

При цьому, згідно ст. 117 КЗпП України у разі невиплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців. Тобто у даній ситуації не йдеться про фактичне порушення права стягувача, оскільки в аналізованій справі *тривала дія зупинення вчинення виконавчих дій* може бути компенсована застосуванням ст. 117 КЗпП України та в наступному за рахунок застосування ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України [5](далі- ЦК України) і нарахування індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми.

Наказ Фонду вже не міг виконуватися у 2023 році, оскільки він втратив чинність у 2022 році, а його пролонгування на новий термін повинно було мати відповідні строки виконання та містити конкретні дії і строки їх вчинення уповноваженими особами (ч. 7 ст. 35 Закону України «Про виконавче провадження»). Якщо цього не було наведено у відповідному наказі Фонду державного майна України, то це правопорушення не слід персоніфікувати по відношенню до виконавця.

Щодо сумнівів ВС щодо «*...існування легітимної мети такого зупинення*», то їх слід розвіювати шляхом з'ясування мети у того, хто видав відповідний наказ. Тому у цій справі суд повинен був проаналізувати Наказ Фонду державного майна України від 04 січня 2022 року, оскільки саме цей Наказ спровокував зупинення вчинення виконавчих дій і, відповідно, приватизацію н*алежного державі пакету акцій АТ «Запорізького виробничого алюмінієвого комбінату» у розмірі 68,0095 % статутного капіталу, який було включено до переліку об'єктів, що підлягають приватизації у 2022 році.* Це обумовлено тим, що Верховний Суд не застосував пункт 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» і тепер наполягає на тому, щоб визнати цю норму Закону неконституційною. Тому проблемність застосування пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» має сприйматися не в контексті зупинення вчинення виконавчих дій, а в тому, куди в першу чергу мають надходити кошти, які будуть отримані від приватизації належних державі акцій. При цьому, на сайті Фонду державного майна нічого не сказано про загальний розмір заборгованості підприємства. А це питання дуже важливе, оскільки у разі перевищення розміру

заборгованості над вартістю підприємства питання об'єктивно стоятиме про банкрутство підприємства, а не про його приватизацію.

Саме *суд* мав обґрунтувати неконституційність пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» і звернутися до Верховного Суду, щоб останній звернувся з конституційним поданням до Конституційного Суду України. І це положення у ч. 6 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України [6] (далі-ЦПК України) не ставиться в залежність від апеляційного перегляду рішення суду або набрання ухваленим рішенням законної сили. Але такого звернення не було!

Керуючись принципами диспозитивності та змагальності можна зробити висновок про те, що ініціювати визнання норми закону неконституційною має одна із сторін справи, а інша вправі заперечувати проти цього. Саме за таких умов позиція суду щодо неконституційності норми закону набуде об'єктивності, оскільки будуть з'ясовані питання не тільки порушення прав особи нормою закону, але й будуть з'ясовані: за яких умов таке правопорушення виникло, а також інші можливі альтернативні способи захисту прав особи.

Вельми актуальним при розгляді Подання ВС є процедура виконавчого провадження. Так, за ст. 435 ЦПК України та ч. 3 ст. 33 Закону України до повноважень суду входить право встановити чи змінити спосіб або порядок виконання рішення суду. Так, у ст. 112 та інших нормах ЦК України встановлена черговість задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи, а це дозволяє, за аналогією, встановлювати порядок стягнення заборгованості за вимогами декількох кредиторів, які віднесені до різних черг. Зокрема, у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами тощо. На нашу думку, вимоги кредиторів певної черги не повинні об'єднуватися в єдине «універсальне» зведене виконавче провадження з вимогами інших кредиторів наступних черг без їх диференціювання за чергами. Крім того, у ст. 430 ЦПК передбачено перелік рішень по яких суд має допускати їх негайне виконання, зокрема, у разі *присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць* (п. 2 ч. 1) або всієї суми боргу (ч. 2). Тому встановлюючи допустимість негайного виконання рішення суди здатні надавати їм особливого правового значення, апріорі, виконання поза чергою.

Якщо ж у зведеному провадженні будуть об'єднані рішення, які підлягають негайному виконанню та рішення суду, які підлягають виконанню у звичайному порядку, то, фактично, нівелюватимуться повноваження суду встановити негайне виконання рішення.

Отже, у разі об'єднання різних за категоріями рішень особа вправі вимагати їх роз'єднання і надання належних переваг рішенню суду, яке підлягає негайному виконанню, що обумовлено у ст. 435 ЦПК України та ч. 3 ст. 33 Закону України і, на нашу думку, входить до поняття «спосіб і порядок виконання». Ці поняття застосовується в нормах ЦПК України і в Законі, але вони чітко не сформульовані, тому надавати їм характерних ознак вправі суд, оскільки в нього існують широкі повноваження роз'яснювати судове рішення, встановлювати порядок і спосіб його виконання. В усякому разі, ототожнення вимог в зведеному виконавчому провадженні уявляється можливим лише на певному етапі виконавчого провадження, але це не означає, що вони не можуть бути роз'єднані судом за характерними ознаками рішення і чергою стягнення.

Отже, суди вправі були застосувати ч. 2 ст. 430 ЦПК України і визнати стягнення заробітної плати та інших пов'язаних з ним вимог стягувача такими, що підлягають негайному виконанню і на цій підставі виключити ці вимоги із зведеного виконавчого провадження, яке можна зупинити, а також допустити звернення стягнення на майно боржника, яке не задіяне у виробництві.

Тому по відношенню до захисту прав стягувача у конкретній ситуації Конституційний Суд України може надати тлумачення застосуванню пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», зокрема, що він не застосовується щодо рішень, які підлягають негайному виконанню, оскільки така аналогія випливає з аналізу ч. 1 ст. 38 цього ж Закону, де таким рішенням надається особливе правове значення.

Співпраця між Верховним Судом та Конституційним Судом України із захисту прав людини є об'єктивно необхідною і вона має сприяти удосконаленню законодавства України шляхом застосування верховенства права. Ці два органи наділені в державі істотними владними повноваженнями, їх правові висновки вже відіграють важливу роль у формуванні судової практики, але така співпраця має відповідати певним критеріям.

Так, варто брати до уваги ті повноваження судів, за якими вони здатні захистити права особи і вирішити складні правові ситуації без або із застосуванням верховенства права, а Конституційний Суд України у такому разі має здійснювати контрольну конституційну функцію на підставі конкретного Подання Верховного Суду. В той же час Конституційний Суд України має аналізувати не тільки Подання Верховного Суду, матеріали судової справи, яка стала передумовою для такого подання, але й враховувати позиції тих органів та осіб, які не були залучені до участі в розгляді конкретної справи,

але визнання норми закону неконституційною безпосередньо вплине на їх права.

В аналізованій справі до моменту звернення стягувача до суду мало місце зупинення вчинення виконавчих дій, а не їх припинення і більше того законом передбачалася компенсація втрат в розмірі середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців.

При цьому, в результаті дослідження очевидними стали недоліки Закону України «Про виконавче провадження», де передбачається об'єднувати різні за чергою стягнення, а також не завжди враховується особливе правове значення рішень судів, які підлягають негайному виконанню.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1#n4537

2. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII . URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

3. Кодекс законів про працю України від10.12.1971 №322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III . URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

5.Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6106

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1434

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-42

ЗАХОДИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Фурса Євген Іванович
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Не будемо прискіпливо аналізувати віднесення виконавчого провадження до завершальної стадії судового провадження (ст. 1) [1] хоча б тому, що підсилення судового контролю за виконанням судових рішень доводить, що при сприйнятті виконавчого провадження як завершальної стадії судового провадження вийде, що суд сам себе контролює і це не зважаючи на наявність гарантованої законом незалежності державних і приватних виконавців і підкорення їх тільки закону під час вчинення виконавчого провадження(п.п. 2, 3 ч. 1 ст. 4) [2]. До наведеного можна додати й інші доводи, які раніше були оприлюднені [3], [4]. Навпаки, звернемо увагу на роль суду у встановленні чи зміні способів та порядку примусового виконання рішень згідно ст.435 Цивільного процесуального кодексу України [5] (далі – ЦПК), а також слід додати й застосування ним певних заходів, що певною мірою не узгоджується зі ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» (далі-Закон). Так, ця норма завершується констатацією, що заходи примусового виконання рішень мають бути передбачені Законом, але це положення певною мірою входить у дисонанс з:

- нормами самого Закону;
- з повноваженнями судів, яким надані повноваження встановлювати та змінювати порядок і спосіб виконання рішень.

Принцип юридичної визначеності диктує правило про те, що певні норми Закону мають чітко врегульовувати права та обов'язки суб'єктів виконавчих процесуальних правовідносин, але ж поняття «заходи примусового виконання рішень» відокремлено у окрему норму і вони не мають прямого правового зв'язку з іншими нормами законодавства. А така регламентація певних понять у Законі є концептуально неправильною, оскільки за змістом перелічених у ст. 10 Закону заходів їх можна асоціювати з певними видами виконавчих проваджень, а саме:

1) звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної

власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі, якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами – цей захід асоціюється з порядком звернення стягнення на майно боржника;

2) звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника – цей захід дослівно відповідає назві виконавчого провадження, регламентованого у розділу IX Закону, але у разі встановлення судом розстрочки питання має ставитися більш широко і про стягнення періодичних платежів;

3) вилучення у боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні за своєю суттю є змішаним виконавчим провадженням, оскільки передбачає вилучення певних речей у боржника і передачу їх стягувачу, а не їх продаж з публічних торгів;

4) заборона боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, яке належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем – це положення слід пов'язувати з тимчасовими заходами забезпечення виконання рішення, а саме накладанням арешту на майно боржника, що може реалізовуватися через ухвалу суду або постанову виконавця.

Проведений короткий аналіз ст. 10 Закону свідчить про те, що при формулюванні переліку заходів примусового виконання законодавцем не врахована специфіка виконання рішень немайнового характеру, а також ті заходи, які виконавець має вжити з дозволу суду, зокрема, примусове проникнення до житла чи іншого володіння фізичної особи та/або безперешкодне входження на земельні ділянки (ст. 18 Закону) тощо, а вжиття таких заходів потребує формування специфіки вчинення таких виконавчих дій. Це питання дуже важливе, оскільки воно пов'язане з конституційним правом людини на її особисту недоторканість та недоторканість житла (статті 29, 30) [6]. Тому при відсутності чіткої регламентації цих питань у Законі застосування права на примусове проникнення до житла або на земельну ділянку, належну боржнику, залежатиме від «фантазії» виконавця і методів опору з боку боржника. З такою регламентацією прав виконавців не можна погодитися, оскільки її важко визнати юридично визначеною.

Отже, у світлі удосконалення законодавства про примусове виконання рішень, на нашу думку, слід чітко сформулювати поняття, які застосовуються у Законі та узгодити їх між собою. Зокрема, відштовхуючись від назви Закону України «Про виконавче провадження» доцільно вдосконалити поняття «виконавче провадження», але не як узагальнюючий термін, а як конкретну послідовність дій виконавця

з виконання певного виду рішень. Зокрема, при розробці одного із законопроєктів про виконавче провадження вченими Фурсою С.Я., Фурсою Є.І. було запропоновано доповнити його статтею 1. Основні поняття, які застосовуються у цьому Законі та було сформульоване поняття *виконавчого провадження як сукупності послідовно вчинюваних дій виконавцем, учасниками виконавчого провадження та особами, які залучаються до нього на підставі, у межах повноважень та у спосіб і в порядку, визначених Законом чи судом.*

Такий підхід характерний для цивільного судочинства, де виокремлюються: наказане, окреме і позовне провадження, яке в свою чергу поділяється на підвиди: загальне і спрощене, заочний розгляд справи і особливості позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. І хоча автор не зовсім погоджується з таким поділом цивільного судочинства на певні провадження, але слід зауважити, що ці провадження і їх підвиди з певною логічною послідовністю «вписані» в структуру ЦПК України (ст. 19).

Тому введення конкретного поняття «виконавче провадження», яким буде позначатися і конкретизуватися певна послідовність дій виконавця з примусового виконання рішення, дозволить систематизувати інформацію за структурними елементами. Наприклад, примусове проникнення до житла боржника повинно мати конкретну ціль і обумовлювати допустимі межі поведінки виконавця в певному житловому приміщенні. Зокрема, при зверненні стягнення на майно боржника примусове проникнення до житла буде пов’язане з проведенням опису майна і накладанням на нього арешту, виконання рішення про відібрання дитини зумовлюватиме проникнення до житла з метою виявлення місця перебування дитини тощо. Припустимо, за чинною ч. 2 ст. 67 Закону передбачається, що примусове вселення стягувача полягає у забезпеченні державним виконавцем безперешкодного входження стягувача у приміщення, зазначене у виконавчому документі, *та його проживання (перебування) в ньому*. Це положення (*виділене автором*) навіть незручно коментувати, оскільки стягувач має право на примусове вселення у приміщення, але ж безпосередньо з цієї норми випливає, що примусове виконання поширюється й на проживання стягувача у ньому.

Отже, у разі добровільного невиконання рішення суду про вселення державному виконавцю потребуватиметься дозвіл суду на примусове проникнення до житла, але межа такого проникнення – це забезпечення входження до приміщення стягувача і все. А де буде конкретно спати або зберігати речі стягувач – ці питання не до виконавця, оскільки вони мали бути вирішені в цивільному судочинстві, щоб суд визначив

конкретні умови проживання стягувача, а виконавець їх забезпечив. Припустимо, в рішенні суду буде визначено, що стягувач має зайняти конкретну кімнату у квартирі і там розмістити власні речі у власних шафах тощо. В такому випадку вселення буде супроводжуватися звільненням кімнати від речей інших осіб, а також занесенням речей стягувача. Очевидно, що це лише приклад, який потребує усвідомлення специфіки виконавчого провадження і, зокрема, конкретизації питань вселення під час розгляду відповідної справи судом. Виникає й питання про заходи з добровільного виконання рішення (ч.6 ст.26 Закону), що в даному випадку можуть асоціюватися з передачею ключів від житлового приміщення для безперешкодного входження до нього стягувача.

Тому, на нашу думку, ґрунтовного переосмислення і перебудови мають зазнати норми Закону як у світлі удосконалення понятійного апарату, так і в контексті надання інформації, яка стимулюватиме добровільне виконання рішень боржником. Сама сутність ст. 10 Закону має бути орієнтованою на те, щоб:

- повідомити учасникам виконавчого провадження про ті види проваджень та заходи, які передбачені у Законі і можуть бути застосовані до боржника;
- поінформувати стягувача та боржника щодо тих заходів, які можуть застосовуватися по відношенню до боржника і мають метою стимулювати його до добровільного виконання рішення. При цьому слід акцентувати увагу на тому, що виконавцем можуть застосовуватися адміністративні заходи: штраф, а також ініціюватися кримінальна відповідальність за умисне невиконання рішення або створення перешкод при його виконанні;
- попередити боржників, що виконавці накладатимуть арешти на майно, рахунки у банках та інших фінансових установах, а також на майно в реєстрах, де реєструються права на нерухоме майно і транспортні засоби;
- застерегти боржників від неправомірних дій, оскільки їх потрапляння до реєстру боржників унеможливлюватиме для них розпорядження належним їм цінним майном, оскільки нотаріуси під час вчинення нотаріальних дій мають перевіряти відомості про особу у такому реєстрі, а у разі звернення боржника до нотаріуса з метою відчуження майна стане очевидним факт створення перешкод з виконання рішення суду;
- відомості про додаткові заходи не поширювалися у вигляді листів, зокрема, на сайті Мін'юсту, а набули загальновідомого характеру щодо додаткових обмежень прав боржників, а саме права на:

виїзд за межі України; керування транспортними засобами; користування зброєю; полювання [7].

Короткий аналіз сучасних проблем у законодавстві про примусове виконання рішень, доводить, що настав час для комплексного вирішення існуючих проблем і виникла необхідність удосконалення положень Закону України «Про виконавче провадження».

Запропоновано надати терміну «виконавче провадження» конкретного змісту, який полягатиме в регламентації специфіки примусового виконання рішень певного виду, хоча при схвальній оцінці такої пропозиції потрібно буде змінити назву Закону і цей термін застосувати в множині, оскільки існує декілька різновидів виконавчих проваджень.

На прикладі удосконалення ст. 10 Закону України «Про виконавче провадження» продемонстровано комплексний підхід до викладення багаторівневої інформації з роз'яснення учасникам виконавчого провадження їх прав і обов'язків і необхідність сумлінно користуватися правами, не зловживаючи ними, така інформація має стимулювати зокрема, боржника до добровільного виконання рішення.

Література:

1. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n995

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів.Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#n8

3. Фурса С.Я., Фурса Є.І.Поняття «порядок» , «способи» і строки виконання ухвал та рішень у цивільному та виконавчому процесі. *Цивільний та виконавчий процес: міжгалузеві зв'язки. Особливості розгляду судами певних категорій справ та виконання судових рішень* : монографія / за заг ред. Фурси С. Я., Русецької О. О., Хорватової О. О. Київ : Алерта, 2024. С. 23–69.

4. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Передумови реформування законодавства про виконавче провадження. *Виконавчий процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про виконавче провадження* : монографія / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України С. Я. Фурси. Київ : Алерта, 2023. С. 11–16.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6169

6.Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BA%D0%B0%D0%BD#w1_4

7. Свистун І. Одне правопорушення, три види відповідальності: які покарання передбачені за несплату аліментів. URL: https://www.sumyjust.gov.ua/novini/odne-pravoporushennya-try-vydy-vidpovidalnosti-yaki-pokarannya-peredbacheni-za-nesplatu-alimentiv/

СЕКЦІЯ 3. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-43

СКАНДИНАВСЬКА МОДЕЛЬ МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Бабін Ігор Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Формування європейських моделей місцевого оподаткування відбувається під впливом як загальноєвропейських правових стандартів місцевого самоврядування, так і національно зумовлених особливостей правової культури, адміністративної традиції та інституційної організації публічної влади. Базовим нормативним орієнтиром у цій сфері виступає Європейська хартія місцевого самоврядування, яка закріплює принцип відповідності фінансових ресурсів обсягу повноважень органів місцевого самоврядування та визнає право місцевих влад на власні достатні фінансові ресурси, частина яких повинна формуватися за рахунок місцевих податків і зборів. Хоча Хартія не встановлює уніфікованої моделі місцевого оподаткування, вона визначає фундаментальні фінансово-правові стандарти, що стали методологічною основою розвитку національних систем муніципальних фінансів у державах Європи. Водночас європейська правова доктрина виходить із того, що місцеве оподаткування не може розглядатися ізольовано від ширшого контексту правової системи, адміністративного устрою та політико-інституційної моделі конкретної держави [6, с. 12]. Саме тому в сучасних порівняльно-правових дослідженнях використовується типологічний підхід, який враховує належність держави до певної правової сім'ї, рівень централізації чи децентралізації влади, характер взаємовідносин між центральними та місцевими органами, а також ступінь фінансової автономії муніципалітетів. Поєднання зазначених критеріїв дозволяє виділити кілька відносно сталих груп держав, які характеризуються подібними

адміністративними традиціями та механізмами організації місцевих фінансів: скандинавську, центрально-континентальну, латинську та англо-саксонську [5, с. 10ff]. Саме така типологізація створює належне теоретико-методологічне підґрунтя для комплексного дослідження окремих національних моделей місцевого оподаткування, зокрема скандинавської моделі місцевого оподаткування.

Скандинавська модель місцевого оподаткування, що історично сформувалася в правових системах країн Північної Європи (Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії) та Нідерландів, у сучасній фінансово-правовій доктрині класифікується як найбільш репрезентативний та розвинений тип фіскальної децентралізації. Концептуальним підґрунтям цієї моделі виступають фундаментальні положення теорії фіскального федералізму , зокрема розроблена В. Оутсом парадигма, згідно з якою ефективність функціонування публічних фінансів прямо залежить від максимального наближення податкових та видаткових повноважень до рівня місцевого самоврядування [9, с. 54–55]. Визначальною детермінантою скандинавської моделі є презумпція високого рівня податкової автономії муніципалітетів. На відміну від класичних підходів, що обмежують фіскальну компетенцію місцевого самоврядування переважно майновими податками, скандинавська парадигма передбачає надання суб'єктам муніципальної влади широких дискреційних повноважень щодо місцевих податків і зборів. Як справедливо зазначає Р. Бірд "На практиці, однак, часто спостерігається значний вертикальний баланс між видатками та доходами … Якщо субнаціональні уряди мають витрачати великі кошти, вони – в інтересах фіскальної відповідальності та підзвітності – повинні також стати більшими податківцями" [1, с. 18]. У цьому контексті ключовою особливістю виступає домінування місцевого податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) як основного джерела наповнення муніципальних бюджетів. М. Лівінгстон акцентує увагу на тому, що саме висока питома вага прямого прибуткового оподаткування забезпечує фіскальну стабільність та еластичність місцевих доходів [7, с. 78–80].

Фундаментальною характеристикою є також реалізація "вікселлівського принципу", що встановлює безпосередній кореляційний зв'язок між податковим навантаженням на локальному рівні та обсягом і якістю отриманих публічних послуг. Ефективність такої конструкції, за твердженням Р. Бірда та Е. Слек, ґрунтується на усвідомленні платниками податків прямого взаємозв'язку між власними податковими відрахуваннями та отриманими суспільними благами [2, с. 360–361]. Це зумовлює специфічну соціальну спрямованість місцевих фінансів: органи місцевого самоврядування виконують

не лише алокаційні, а й значною мірою перерозподільні функції, відповідаючи за фінансування освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Водночас фінансово-правовий механізм скандинавської моделі передбачає складну систему стримувань і противаг. Широка податкова автономія органічно поєднується з розвиненими інструментами горизонтального та вертикального фінансового вирівнювання, що дозволяє нівелювати регіональні диспропорції та забезпечити баланс між локальної фінансовою незалежністю та загальнодержавною рівністю. На думку М. Еріксона та Л. Андерссон-Ског, "Основою шведського фіскального федералізму є система міжмуніципального вирівнювання, за якої кошти перераховуються від відносно багатших муніципалітетів до тих муніципалітетів, які не спроможні зібрати достатньо публічних доходів для підтримки обов'язкових муніципальних послуг" [4, с. 538]. Стабільність цієї системи підкріплюється специфічним типом податкової культури, де оподаткування сприймається як невід'ємний елемент соціального контакту, що базується на високому рівні довіри до інституцій публічної влади [3, с. 49–73; 8, с. 594].

Таким чином, скандинавська модель місцевого оподаткування постає як цілісна фінансово-правова екосистема, що характеризується: 1) високим ступенем податкової автономії; 2) пріоритетністю місцевого ПДФО; 3) фінансовою самодостатністю громад при збереженні ефективних компенсаційних механізмів вирівнювання; 4) соціальною орієнтованістю видаткової частини бюджетів; 5) особливим типом податкової культури, який базується на високому рівні довіри до інституцій публічної влади, в тому числі податкових органів. Узагальнюючи можна констатувати, що зазначена модель представляє собою найбільш завершену форму фінансово-правової децентралізації, де фіскальна спроможність органів місцевого самоврядування виступає гарантом реалізації прав громадян на якісні публічні послуги.

Література

1. Bird R. M. Subnational Taxation in Developing Countries: Reflections on Theory and Practice. Journal of International Commerce, Economics and Policy. 2011. Vol. 2, no. 1. P. 1-23. DOI: 10.1142/S1793993311000269

2. Bird R. M., Slack E. Local taxes and local expenditures in developing countries: strengthening the Wicksellian connection. *Public Administration and Development*. 2014. Vol. 34. P. 359–369. DOI: 10.1002/pad.1695.

3. Björklund Larsen L. Shaping Taxpayers: Values in Action at the Swedish Tax Agency. New York ; Oxford : Berghahn Books, 2017. 220 p.

4. Eriksson M., Andersson-Skog L. A Voice for Tax Fairness: The State, Sub-National Interests and the Taxation of Iron Ore Revenue in Sweden,

1937–1957. *Scandinavian Journal of History*. 2025. Vol. 50, No. 5. P. 538–556. – DOI: 10.1080/03468755.2025.2557272.

5. Kuhlmann S., Wollmann H. Introduction to comparative public administration: administrative systems and reform in Europe. 2nd ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019. 417 s.

6. Kuhlmann, Sabine; Heuberger, Moritz; Dumas, Benoît Paul: Kommunale Handlungsfähigkeit im europäischen Vergleich. Autonomie, Aufgaben und Reformen, Nomo : Baden-Baden, 2021. 124 s.

7. Livingston M.A. The Nordic model of taxation and its influence in North America: Image and Reality. *Nordic Tax Journal*. 2016. Vol. 2016, no. 2. P. 77–86. DOI: https://doi.org/10.1515/ntaxj-2016-0008.

8. Lyytikäinen T. Tax competition among local governments: Evidence from a property tax reform in Finland. *Journal of Public Economics*. 2012. Vol. 96, issues 7–8. P. 584–595. DOI: https://doi.org/10.1016/ j.jpubeco.2012.03.002.

9. Oates W.E. Fiscal Federalism. New York, 1972. 256 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-44

ДЕРЖАВА ЯК ДЖЕРЕЛО АГРЕСІЇ ПРОТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Братасюк Марія Григорівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

1. В сучасному світі наростає міжнародна напруга. Хитаються засади демократії, яка ще десятиліття тому видавалася незрушною. Відомий мислитель сучасності американський професор Ф.Фукуяма на початку 90-х років писав про повну перемогу ліберальної ідеології та світової демократії. Нині він пише про те, що він помилився стосовно цього. Про це пише не лише він, а й низка інших відомих вчених сучасності: Е.Еппельбаум, Т.Снайдер, А.Бадью та ін. «Вісь зла» в особі путінської Росії, Північної Кореї, Ірану, Китаю тероризує цивілізований світ, намагаючись перекроїти карту світу. Путінська Росія в прагненні відродити імперське минуле, зламала старі кордони між державами, той міжнародний порядок, що був встановлений по закінченню Другої світової війни. Цю напругу підігріває своєю промосковською політикою Д.Трамп та його адміністрація, що стало своєрідним

сюрпризом для демократичного світу – така стара демократія, авангард демократичного світу все більше і більше трансформовується в автократію. Наступ світових диктатур на демократичний світ, розширення їх впливів на світову політику – це не лише перекроювання кордонів, це найперше удар по правах людини, які нині виявилися дуже незахищеними від наступу диктаторських режимів. Міжнародне право втратило будь-який авторитет, перестало бути дієвим, міжнародна механізм захисту прав людини виявився зовсім недієздатним, неефективним супроти такого наступу на права людини, який ми нині бачимо в умовах російської агресії проти України, чи в ізраїльсько-іранській війні. Людство опинилося в ситуації беззахисності перед грубим, деспотичним варварством. Третя світова війна стає реальністю, на жаль.

2. Доволі тривалий час в середовищі правників та й загалом громадськості панувало переконання в тому, що держава є найкращим гарантом прав і свобод людини. Держава має механізм захисту прав людини, серед компонентів якого законодавство, суди, поліція, прокуратура, адвокатура, яку держава постійно залучає до здійснення захисту тощо. Громадяни демократичної держави мають Конституцію, яка закріплює їхні права і гарантує їм свій захист. Формально всі державні органи влади мають здійснювати функцію сприяння реалізації, здійснення невідчужуваних природних прав людини та їх захисту. Конституція не дозволяє скасовувати права людини, звужувати їх обсяг, безпідставно їх обмежувати. Проте, в реальному житті все відбувається набагато складніше.

Сучасні українці уже на початку незалежності зіткнулися із проблемою наступу державної влади на їх права та свободи. Масове порушення прав людини з боку державної влади, її органів стало типовим. «Політика приниження» (Ф. Фукуяма) людської гідності засобом прийняття неправових законів, неправових ухвал суду, неправових прокурорських обвинувачень, поліцейських протоколів тощо, просто неправова внутрішня політика, яка спрямована на задоволення і захист інтересів олігархату та його оточення, зумовили соціальні вибухи у формі двох Майданів: помаранчевого Майдану та Революції гідності, яка закінчилася насильницькою розправою влади над беззбройним народом. Українці мали можливість пересвідчилися в 2014 році в тому, що їхня держава зневажила Конснституцію України, стала агресором стосовно їхніх прав та свобод, життя і безпеки. На щастя, народ виявився сильнішим від ворожої стосовно нього державної влади.

Історія знає чимало випадків наступу сучасного типу держави на людину громадянина, її права та свободи. Нині варто згадати німецьку

нацистську державу минулого ХХ століття, Іспанію Франко, Італію Муссоліні, Угорщину Хорні, СРСР часів Сталіна та ін. Найсвіжіший приклад – путінська Росія, режим, який безжально знищує власний народ, який водночас є і агресором, і жертвою власного диктаторського режиму. Тому сьогодні, як і раніше, у ХХ ст., яке пережило дві світові війни, необхідно активно захищати права людини від будь-якого наступу на них державної влади. Громадяни мають довіряти своїй владі, але вони мають її контролювати, перевіряти, не дозволяти жодного свавілля.

3. В умовах, коли державного свавілля стає все більше, очевидно, має активізуватися громадянське суспільство, всі його структури, його органи влади. Звісно, громадяни мають свідомо зміцнювати його як суб'єкта захисту своїх прав та свобод. Нагадаємо, що громадянське суспаільство як суспільство приватних власників, як позадержавна сфера суспільного життя має своєю метою якнайповніше здійснення та захист прав і свобод його членів. Воно має різні засоби впливу на державну владу в цьому плані. Проведення роз'яснювальної роботи серед громадян стосовно їх прав та свобод різними способами, у різних формах, використання медіа, соціальних мереж, присутність представників громадянського суспільства у судовому процесі, контроль за діяльністю державних структур, правозахисна робота серед молоді і багато всіляких інших способів. Особливо важлива участь представників громадянського суспільства в обговореннях та аналізі законопроєктів на різних рівнях: від локальної, місцевої законотворчості до ВРУ. Чим активніше працюватимуть структури громадянського суспільства, окремішні його представники в плані захисту прав і свобод громадян, тим ймовірніше, що ці права і свободи не будуть так масово порушуватися з боку держави.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-45

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЩОДО ВИКОНАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО АКТА

Вдовічен Віталій Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Із набранням чинності Законом України «Про адміністративну процедуру» (ЗАП), інститут виконання адміністративних актів зазнав суттєвої трансформації. Центральне місце у цьому процесі посідають заходи впливу, які є інструментами забезпечення обов'язковості рішень адміністративних органів. На відміну від попередньої практики, де виконання часто залежало від звернення до виконавчої служби, нова модель наділяє адміністративні органи ширшими повноваженнями щодо самостійного впровадження своїх рішень. Це дозволяє змістити акцент із каральної функції на стимулюючу, де заходи впливу виступають засобом оперативного відновлення правопорядку. Такий підхід забезпечує не лише ефективність публічного врядування, а й належний рівень захисту прав адресата через чітку регламентацію процедурних меж примусу.

Розмежування заходів впливу в межах адміністративної процедури від інструментів виконавчого провадження та адміністративної відповідальності набуває особливої актуальності в контексті забезпечення верховенства права, ефективності публічного адміністрування та адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, де принцип пропорційності та мінімального втручання в права особи є ключовими. З теоретичної перспективи, чітке розмежування сприяє формуванню єдиної доктрини адміністративного права, уникаючи колізій між нормами Закону України «Про адміністративну процедуру», Закону України «Про виконавче провадження» та КУпАП, що дозволяє систематизувати владні повноваження та запобігти дублюванню санкцій; водночас на практичному рівні це усуває хаос у застосуванні примусу – адміністративні органи самостійно реалізують швидкі, пропорційні заходи (вчинення дій за рахунок боржника, грошове стягнення чи безпосередній вплив) для виконання власних актів без залучення посередників, на відміну від «складних» стягнень через державних чи приватних виконавців або каральних санкцій за правопорушення, що підвищує ефективність виконання та мінімізує

ризики порушень прав, як це неодноразово критикувала ЄСПЛ у справах проти України.

Заходи впливу щодо виконання адміністративного акта – це передбачені законом засоби правового примусу, що застосовуються адміністративним органом з метою спонукання зобов'язаної особи (адресата) до виконання встановленого в акті обов'язку. Однак, варто зауважити, що для того, щоб рішення адміністративного органу було визнано «адміністративним актом», воно повинно містити наступні ознаки: «зовнішня спрямованість, юридичний акт, сфера публічного права, прийняте органом, стосується індивідуально визначеної особи або осіб, встановлює, змінює чи припиняє правовідносини або встановлює фактичний стан, воно не є одним із рішень, зазначених у заперечній частині визначення адміністративного акта або на прийняття яких не поширює дію закон. Відсутність хоча б однієї з перелічених ознак вказує на акт іншого виду, ніж адміністративний» [1, с. 40].

Згідно з статтею 93 ЗАП, для примусового виконання адміністративного акта передбачено заходи впливу, зокрема: « … може бути забезпечено адміністративним органом шляхом застосування до особи заходів впливу, … крім випадків, якщо виконання адміністративного акта здійснюється примусово в порядку, визначеному законодавством про виконавче провадження», а частина 2 цієї статті встановлює: «Заходами впливу є: а) вчинення дій за рахунок зобов'язаної особи – адресата адміністративного акта іншою особою у порядку (у разі якщо передбачене адміністративним актом зобов'язання не виконується зобов'язаною особою – адресатом адміністративного акта, але його виконання може забезпечити інша особа, орган виконання може доручити такій особі виконання зазначеної дії за рахунок зобов'язаної особи); б) накладення грошового стягнення за невиконання адміністративного акта у порядку (від 70 до 530 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – стосовно фізичних осіб; від 175 до 1765 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – стосовно фізичних осіб – підприємців, громадських об'єднань, що не мають статусу юридичної особи, юридичних осіб); в) безпосередній вплив» (якщо виконання дії за власний рахунок зобов'язаної особи – адресата адміністративного акта чи грошове стягнення, накладене відповідно до закону, не можуть досягти мети адміністративного акта або з об'єктивних обставин не можуть бути застосовані, адміністративний орган може застосувати безпосередній вплив до зобов'язаної особи, якщо законом йому надані відповідні повноваження)» [2].

Обґрунтування правової природи заходів впливу щодо виконання адміністративного акта визначається наступними фундаментальними

рисами. По-перше, процедурна зумовленість та стадійність – заходи впливу розглядаються не як автономні інструменти примусу, а як іманентна складова завершальної стадії адміністративної процедури – виконання адміністративного акта. Їх правова природа є суто процедурною, оскільки порядок їх ініціювання, попередження про застосування та безпосередня реалізація чітко регламентовані нормами ЗАП. Це забезпечує безперервність адміністративного процесу, де право на примус випливає не з факту правопорушення, а з необхідності логічного завершення процедури реалізації прийнятого адміністративним органом рішення [3, с. 42].

По-друге, правовідновлювальна спрямованість та цільова детермінація, тобто на відміну від заходів адміністративної відповідальності (наприклад, штрафів за КУпАП), які мають карально-репресивну мету та спрямовані на покарання за минулу протиправну поведінку, заходи впливу за своєю суттю є правовідновлювальними. Мета їх застосування полягає у досягненні фактичного результату, визначеного в адміністративному акті, а не у заподіянні особі позбавлень за вчинене правопорушення [4, с. 75]. Ідеологічним стрижнем цих заходів є забезпечення обов'язковості виконання акта як компонента принципу ефективності [5, с. 68].

По-третє, суб'єктна ідентичність та інструментальна автономія органу – тобто правова природа цих заходів впливу відображає перехід до моделі «активної адміністрації», здатної виступати не лише автором рішення, а й безпосереднім гарантом його імплементації. Наділення адміністративного органу прерогативою самостійного застосування примусового інструментарію (заміщення виконання, грошові стягнення) без обов'язкового долучення органів виконавчої служби підкреслює їхню природу як засобів прямого адміністративного впливу. Це трансформує позицію публічної адміністрації, перетворюючи її з пасивного спостерігача на суб'єкта, що володіє власним легітимним механізмом подолання адміністративної резистентності.

По-четверте, принципова відповідність критеріям пропорційності – правова сутність заходів впливу обмежена імперативом верховенства права крізь призму тесту на пропорційність (співмірність). Це означає, що природа примусу за ЗАП апріорі передбачає обрання найбільш ощадливого та найменш інвазивного засобу для досягнення публічної мети. Міра втручання в правову сферу особи має бути суворо адекватним рівню її пасивності чи опору у виконанні встановленого обов'язку. У контексті дії принципу верховенства права, застосування заходів впливу вимагає від адміністративного органу не лише дотримання закону, а й забезпечення справедливості процедури, де інтереси приватного суб'єкта не можуть бути безпідставно

нівельовані державним примусом. Тут особливе значення має дотримання стандарту правової визначеності, який гарантує, що адресат адміністративного акта чітко усвідомлює межі та умови можливого застосування до нього заходів впливу. Відтак, заходи впливу стають легітимними лише тоді, коли їх реалізація є передбачуваною для особи та здійснюється у чітко визначених процедурних рамках, що відповідає європейським стандартам належного врядування.

Отже, правова природа заходів впливу за Законом України «Про адміністративну процедуру» визначається їхньою функціональною спрямованістю на фактичне забезпечення обов'язковості адміністративного акта через механізми правовідновлювального примусу. Упровадження таких інструментів, як виконання дій за рахунок зобов'язаної особи, грошове стягнення та безпосередній вплив, свідчить про якісну трансформацію виконавчої стадії адміністративної процедури, де акцент зміщується з покарання за порушення на оперативне досягнення управлінського результату. Важливою умовою легітимності цих заходів є їхня відповідність принципам пропорційності та правової визначеності, що дозволяє адміністративному органу виступати ефективним гарантом імплементації власних рішень, одночасно мінімізуючи ризики надмірного втручання у правову сферу приватних осіб.

Література:

1. Брієде Я., Бойко І.В. Правова природа та ознаки адміністративного акта (у порівняльному контексті Латвії та України). *Проблеми законності*. 2023. № 163. С. 22–45. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.163.292172

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: в редакції від 15.11.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text

3. Комзюк А. Т. Виконання адміністративних актів: новаціїЇ прийнятого закону «Про адміністративну процедуру». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. *Серія : Юридичні науки*. 2022. Т. 33 (72), № 3. С. 38–44. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2022.4/06

4. Карабін Т. О. Виконання адміністративних актів: нові правила адміністративно-процедурного законодавства. *Право України*. 2024. № 11. С. 71–83. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2024-11-071

5. Олашин В. Обов'язковість виконання адміністративного акту та заходи впливу. *Аспекти публічного управління*. 2024. № 12 (2). С. 98–103. DOI: https://doi.org/10.15421/152430

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-46

ЦИФРОВІЗАЦІЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

Вдовічена Лідія Іванівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Впровадження електронного (цифрового) нотаріату в Україні вимагає переосмислення традиційних нотаріальних дій у цифровій формі, перетворюючи нотаріуса на високотехнологічного суб'єкта публічного врядування. «Е-Нотаріат» – це не просто оцифрування документів, а створення цілісної екосистеми, що гарантує юридичну достовірність у цифровому середовищ. І поступове впровадження цієї системи є ключовою умовою для підтримки стабільності цивільного обігу [1]. Іноземні джерела вказують на глобальний тренд переходу до «цифрової автентичності», де нотаріальна функція виступає гарантом прав людини [2]. Однак, як зазначають експерти, успішність цієї парадигми залежить від того, чи буде інтегровано нотаріат у державні цифрові сервіси без втрати його незалежності. В цьому ракурсі можемо виділити ключові аспекти, що формують основу для розуміння поточної проблематики та шляхів її вирішення.

Забезпечення правової визначеності. Розуміння концептуальних засад е-нотаріату є необхідним фундаментом для забезпечення правової визначеності, яка у цифровому середовищі гарантується передусім надійністю та прозорістю електронних реєстрів. Правова визначеність у цифровому просторі базується на надійності електронних реєстрів, які мають виступати єдиним джерелом достовірності, офіційності, законності для захисту прав людини. Варто підкреслити, що діджиталізація зміцнює верховенство права лише тоді, коли технології поєднуються з юридичною достовірністю. Звичайно, що електронні інструменти мінімізують корупційні ризики та пришвидшують укладення договорів, забезпечуючи захист сторін. Згідно з європейськими стандартами, будь-яка цифровізація юридичних процедур має чітко відповідати основоположним правам, зафіксованим у міжнародних актах. Цифрова трансформація нотаріальних послуг в Україні є важливою передумовою узгодження національної системи з європейськими стандартами та підвищення результативності нотаріальної

діяльності, зокрема у сфері сімейних договорів [3]. Запровадження електронного нотаріату забезпечить спрощення процедур, скорочення витрат часу й ресурсів, а також сприятиме зростанню доступності таких послуг для громадян.

Технічна сумісність та інтеграція. Судові практики вже підтверджують визнання електронних актів, що створює доктринальне підґрунтя для подальшого розвитку, однак також і застерігають, що однією з ключових проблем є те, що: «цифрова інформація не завжди прив'язана до конкретного матеріального носія. Це ускладнює ігнорування певних унікальних особливостей цифрових даних, таких як можливість передачі між різними носіями, можливість існування однієї й тієї ж інформації на кількох непов'язаних носіях одночасно, а також той факт, що її можна видалити або змінити дистанційно, іноді без втручання людини, за допомогою програмного забезпечення. … доцільніше не ігнорувати унікальну природу цифрової інформації, а радше визнати такі об'єкти такими, що мають самостійну доказову цінність, і відповідно розширити коло процесуальних джерел доказів» [4]. Крім того, основною проблемою технічного плану залишається інтеграція системи е-нотаріату з іншими державними реєстрами для забезпечення швидкого обміну даними. Як підкреслюється в дослідженні, невідповідність між різними реєстрами та відсутність єдиних технічних стандартів суттєво гальмують ефективність роботи. Українські фахівці вказують на те, що недосконаліть ІТ-інфраструктури створює бар'єри в практичній діяльності нотаріусів. Міжнародні огляди підтверджують, що «інтероперабельність» або технічна сумісність є глобальним викликом для всіх країн, що модернізують юстицію. Створення єдиної екосистеми має вирішити проблему розрізненості, дозволяючи нотаріусу отримувати дані миттєво в одному вікні [5].

Баланс між діджиталізацією та доступом. Подолання технічної розрізненості та інтеграція реєстрів є лише першим кроком на шляху до створення інклюзивної системи, де цифровізація не створює нових бар'єрів, а навпаки – гарантує рівний доступ до нотаріальних послуг для всіх верств населення. Важливо запобігти «цифровому розриву», щоб нові технології не обмежували доступ до правосуддя для вразливих груп населення. Як вказується в працях, цифровізація має бути інклюзивною та забезпечувати альтернативні шляхи отримання нотаріальних послуг. Тому, слід постійно балансувати між швидкістю цифрових рішень та гарантованим правом кожного на реальний, а не лише віртуальний захист своїх інтересів [6].

Адаптація (реформування) нормативного регулювання нотаріату. Вирішення всіх вищезазначених технічних та безпекових викликів

є неможливим без усунення правових прогалин, тому найкритичнішим аспектом на шляху реалізації цифровізації нотаріальних дій як інструменту забезпечення прав людини в умовах публічного врядування залишається адаптація нормативного регулювання – і це мова йде не лише про внесення змін до чинних нормативних актів, прийняття підзаконних нормативних актів органами юстиції, – це про комплексну систему переформатування правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності. Чинне нормативно-правове регулювання, насамперед Закон України «Про нотаріат» [7], потребує ґрунтовного оновлення для належного функціонування в умовах цифрового середовища адже відсутність чітко визначених законодавчих норм щодо «дистанційного» вчинення нотаріальних дій зумовлює виникнення правової невизначеності. Особливого значення набуває нормативне врегулювання дистанційного нотаріального провадження із застосуванням електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису та механізмів взаємодії через єдині цифрові сервіси. Одночасно необхідно встановити чіткі стандарти інформаційної безпеки як для державних реєстрів, так і для технічних засобів, що використовуються нотаріусами. Законодавчі ініціативи, спрямовані на запровадження електронного нотаріату, покликані сформувати відповідне правове підґрунтя, однак їх реалізація нерідко супроводжується суперечностями з чинними нормами. Міжнародні стандарти зобов'язують забезпечити гармонізацію національного законодавства для взаємного визнання електронних документів. Без комплексного реформування правової бази цифровізація нотаріальної сфери залишатиметься частковою та не гарантуватиме належного захисту прав у системі публічного врядування.

Література:

1. Письменний О. О. Цифровізація нотаріату та державних реєстрів в Україні: незахищеність системи та необхідність перегляду адміністративно-правової політики. *Нове українське право*. 2025. № 1. С. 223–230. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.28

2. Liu W., Li H., Ding K., Song J. A Secure Electronic Notary Scheme Based on InterPlanetary File System and Blockchain. *Blockchain and Trustworthy Systems. BlockSys 2025. Communications in Computer and Information Science*. Vol. 2637 / eds J. Chen, X. Luo, Y. Yu. Springer, Singapore, 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-95-3477-7_20

3. Сосонович М. В. Проблеми та перспективи нотаріального посвідчення сімейних договорів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. № 86 (2). С. 207–212. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.32

4. Digital Technologies in the Judiciary Under Martial Law in Ukraine – article by judge of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court Oleksandra Yanovska. 09 October 2025. URL: https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1894732/#_ftn (дата звернення: 03.05.2026).

5. Bukatova D. Electronic contract in the notarial process: between digitalization and legal challenges. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. № 2. С. 27–32. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.2.4

6. Sikorskyi O., Dmytruk I., Suprun V. Administrative and Legal Bases of Digital Transformation in the Field of Human Rights Protection in Ukraine. *Proceedings of the 5th International Scientific Congress Society of Ambient Intelligence – ISC SAI*. SciTePress, 2022. P. 93–99. DOI: https://doi.org/10.5220/0011342000003350

7. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : в редакції від 24.04.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (дата звернення: 03.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-47

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ЯК ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Друцул Тетяна Іванівна
кандидат юридичних наук,
старший лаборант кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Сучасний розвиток адміністративного права України характеризується глибокою трансформацією ролі публічної адміністрації зумовленого як євроінтеграційними процесами, так і функціонуванням держави в умовах воєнного стану. У цих умовах відбувається переосмислення традиційних підходів до реалізації владних повноважень. Посилюється значення принципів належного врядування, пропорційності та верховенства права. Водночас публічна адміністрація змушена діяти в умовах підвищеної дискреції та оперативності прийняття рішень, що об’єктивно актуалізує потребу у чіткому нормативному врегулюванні адміністративних процедур.

У сучасних дослідженнях зазначається, що трансформація адміністративного права в умовах воєнного стану супроводжується

необхідністю забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та гарантуванням прав і свобод людини. У цих умовах адміністративна процедура набуває значення ключового інструменту забезпечення прав людини, підвищення прозорості діяльності органів публічної влади та гарантування законності їхніх рішень і дій [1, с. 28–30].

Адміністративна процедура виступає формалізованим порядком прийняття адміністративних актів, який забезпечує участь особи у процесі ухвалення рішень, її право бути вислуханою та отримати мотивоване рішення. Як зазначають І.В. Ковбас та П.І. Крайній, адміністративна процедура є гарантією балансу між публічним інтересом та правами приватної особи [2, с. 97].

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» [3] стало важливим етапом у реформуванні національного адміністративного законодавства та його наближенні до європейських стандартів належного врядування, зокрема принципів прозорості, обґрунтованості рішень, участі особи у процедурі та забезпечення ефективного захисту її прав. Запровадження уніфікованих правил адміністративної процедури сприяє підвищенню рівня правової визначеності у діяльності органів публічної адміністрації та зміцненню довіри до них з боку суспільства.

Водночас практична реалізація положень цього Закону в умовах воєнного стану зазнає істотних ускладнень, що зумовлено необхідністю оперативного прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення національної безпеки та оборони держави. За таких умов окремі процедурні гарантії можуть зазнавати обмежень або трансформації, що потребує належного нормативного та доктринального осмислення [4, с. 574].

У сучасній адміністративно-правовій доктрині акцентується увага на тому, що розширення дискреційних повноважень органів публічної адміністрації, яке є об’єктивним наслідком кризових явищ, має супроводжуватися встановленням чітких меж їх реалізації. Зокрема, дискреція повинна здійснюватися виключно в межах закону, відповідно до мети надання повноважень, а також із дотриманням основоположних принципів адміністративної процедури, таких як законність, пропорційність, рівність та недискримінація. Саме ці принципи виступають ключовими гарантіями запобігання свавільному втручанню у права та свободи особи та забезпечують баланс між публічними інтересами та правами людини [5].

Важливим напрямом розвитку адміністративної процедури є цифровізація публічного управління. Електронні адміністративні сервіси забезпечують безперервність надання послуг навіть в умовах

обмеженого доступу до органів влади. Однак цифровізація має здійснюватися з дотриманням принципам доступності, правової визначеності та захисту персональних даних [6, с. 81–83].

У науковій літературі підкреслюється, що адміністративна процедура виконує функцію процесуальної гарантії прав людини у відносинах з публічною адміністрацією, забезпечуючи законність, передбачуваність та справедливість управлінських рішень. Особливої актуальності це набуває в умовах кризових ситуацій, зокрема під час воєнного стану, коли зростає значення дотримання процедурних гарантій захисту прав особи [4, с. 573–575].

Таким чином, адміністративна процедура в умовах воєнного стану виступає ключовим інструментом забезпечення балансу між публічними інтересами держави та правами й свободами особи. Її нормативне закріплення у Законі України «Про адміністративну процедуру» стало важливим кроком у формуванні єдиних стандартів діяльності органів публічної адміністрації та наближенні національного законодавства до європейських підходів належного врядування. Водночас ефективність адміністративної процедури залежить від дотримання меж дискреційних повноважень, принципів верховенства права, пропорційності та забезпечення процесуальних гарантій особи, особливо в умовах кризових викликів та цифровізації публічного управління.

Література:

1. Крамарчук Н. Адміністративно-правове регулювання в умовах воєнного стану в Україні: виклики, ризики та напрями удосконалення. *Актуальні проблеми правознавства.* 2025. № 3. С. 28–37. DOI: https://doi.org/10.35774/app2025.03.028. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2172

2. Ковбас І. В., Крайній П. І. Адміністративна процедура за законодавством України та окремих зарубіжних країн (порівняльно-правове дослідження). *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 93–110. DOI: 10.21564/2414-990X.163.292358.

3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

4. Ковбас І. В., Павчук І. С. Новели адміністративно-процедурного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 573–576. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/133. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/133.pdf

5. Бойко І. В., Соловйова О. М. Дискреція публічної адміністрації: сутність та правове регулювання. *Проблеми законності*. 2024. № 170. URL: https://plaw.nlu.edu.ua/article/view/338076

6. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-48

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЯК УМОВА ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ЦИФРОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Євтушенко Дар'я Сергіївна
доктор філософії зі спеціальності Право (PhD),
старший викладач кафедри конституційного
та адміністративного права
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

В умовах глобалізаційних викликів, переваг цифровізації та формування цифрового суспільства актуальності набуває питання розробки, впровадження та забезпечення ефективного функціонування інструментів цифрової трансформації, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства. Крім цього, варто пам'ятати і про цілі сталого розвитку, стратегічні плани розвитку держави, які формують «дорожню карту» виконання державної політики у забезпеченні ефективної моделі взаємодії держави і суспільства, враховуючи інтереси та потреби останнього. З огляду на це виникає потреба розробки, впровадження та вдосконалення механізмів такої взаємодії на засадах ефективності, оперативності, зручності, прозорості, доброчесності.

За таких умов визначення ролі цифрових технологій для забезпечення адміністративної діяльності правоохоронних органів в Україні набуває неабиякого значення з метою забезпечення найкращих інтересів та потреб суспільства та оптимізації процедур, які провадять правоохоронні органи, забезпечуючи оптимальну кількість стадій таких процедур, оперативність виконання та мінімізацію безпосереднього контакту між працівником правоохоронного органу та заявником у разі звернення останнього за послугою, що, в свою чергу, є дієвим

механізмом запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням.

Так, Законом України «Про Національну програму інформатизації» цифровізація визначається як «процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя» [1], в свою чергу цифрова технологія визначається як «сукупність систематизованих правових, науково-технічних, організаційних рішень, спрямованих на застосування комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення та інших засобів для зменшення участі користувача інформаційно-комунікаційних систем і засобів інформатизації під час збирання, приймання, обробки, передавання інформації чи трудомісткості виконуваних операцій» [1], враховуючи визначені поняття, варто зазначити і про особливості застосування цифрових технологій у процесі цифровізації при виконанні завдань адміністративної діяльності правоохоронних органів, яка безпосередньо пов'язана із збором, обробкою та використанням значного масиву інформації, пов'язаною із службовою діяльністю, прийняттям управлінських рішень на виконання функцій держави, контрольними функціями щодо дотримання норм законодавства та притягнення винних осіб до відповідальності, наповненням та веденням обліків, які знаходяться у віданні правоохоронних органів та містять, в т.ч. персональні дані, що потребують захисту, наданням адміністративних послуг тощо. Цифрові інструменти за таких умов набувають особливого значення з огляду на те, що виконують важливі функції для виконання завдань адміністративної діяльності. До таких функцій умовно можна віднести: а) систематизації (цифрові інструменти дозволяють акумулювати значний масив інформації, яку формують та використовують у службовій діяльності правоохоронні органи, наприклад, на виконання Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ «єдина інформаційна система МВС функціонує для автоматизації та технологічного забезпечення обміну даними між суб'єктами єдиної інформаційної системи МВС, зокрема в інтересах національної безпеки, захисту прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави у сферах» [2]); б) захисту (новітні цифрові технології, які використовуються правоохоронними органами, дозволяють здійснювати захист інформації, яка міститься у базах даних останніх, на забезпечення Закону України «Про захист персональних даних», Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»); в) швидкого доступу та обміну (визначені інструменти надають можливість оперативного отримання інформації з баз даних у межах повноважень правоохоронних органів, а інформаційно-комунікаційні технології дозволяють швидко та безпечно обмінюватися

такою інформацією у межах принципу законності, на виконання правоохоронної функції, запобігання та припинення правопорушень тощо); г) аналітики і прогнозування (використання цифрових інструментів для обробки інформації та надання звітів, наприклад, аналіз (на основі існуючих даних про притягнення до відповідальності) найпоширеніших криміногенних чинників, причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, місць, часу, засобів та способів їх вчинення; прогнозування щодо можливих правопорушень та оперативного реагування на них; автоматичне формування аналітичних звітів для обробки та надання пропозицій щодо вдосконалення державної політики у сфері реалізації функцій правоохоронних органів тощо (наприклад, досвід Національної поліції України, Служби безпеки України; використання цифрових інструментів для підвищення прозорості та ефективного контролю з боку Національного агентства з питань запобігання корупції [3], Державного бюро розслідувань тощо); д) автоматизації (використання цифрових інструментів для автоматизованого процесу збереження даних, наприклад, фото, відео фіксація у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, в т.ч. автоматична фіксація порушення Правил дорожнього руху; застосування комплексних систем відеомоніторингу та аналітики (наприклад, система «Безпечне місто», яка дозволяє автоматично збирати цифрову інформацію в результаті моніторингу, що здійснюється значною кількістю камер у різних секторах міста, для швидкого реагування Національною поліцією України, Державною службою з надзвичайних ситуацій тощо); е) сервісна функція (використання цифрових інструментів для надання послуг населенню на засадах ефективності, оперативності, прозорості, доступності, зручності, доброчесності, законності тощо, наприклад, функціонування електронних сервісів Міністерства внутрішніх справ України («Єдине вікно», що має доступні послуги, як-от: отримання витягу про несудимість, зокрема з апостилем і доставкою; отримання витягу з Єдиного реєстру зброї; зберігання зброї, основних частин зброї, пристроїв; транспортні засоби у розшуку та інші.), електронні сервіси Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ України (містять послуги щодо реєстрації та експлуатації транспортного засобу, виготовлення та зберігання номерних знаків і т.д., а також можливість електронної черги для отримання послуг) тощо.

Таким чином, не зважаючи на те, що забезпечення ефективності функціонування цифрових інструментів в адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні супроводжується потребою у вирішенні нагальних проблем, пов’язаних із їх застосуванням, наприклад, кіберзагрози, потреба в надійному захисті персональних даних,

забезпеченні розробки технічного забезпечення, релевантному можливим загрозам, потреба у висококваліфікованих фахівцях із належним рівнем цифрової грамотності, здатних на забезпечення захисту інформації, їх навчанням та підвищенням рівня професійної компетентності тощо, при цьому використання цифрових інструментів в адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні має значні перспективи, пов'язані із вдосконаленням електронного врядування, вдосконаленням процесів автоматизації аналізу даних, можливостей використання інструментів ШІ, в т.ч. для прогнозування, та подальшою імплементацією позитивних практик провідних країн світу до практики застосування вітчизняних цифрових систем правоохоронними органами зокрема. Так, цифровізація в адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні має важливе значення для забезпечення безпечної цифрової держави та захисту прав і законних інтересів суспільства.

Література:

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text (Дата звернення 24.04.2026).

2. Про затвердження Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку пріоритетних електронних інформаційних ресурсів її суб'єктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2018 р. № 1024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text (Дата звернення 24.04.2026).

3. Цифрові рішення для держконтролю за політичним фінансуванням: фахівці НАЗК презентували український досвід у Празі : НАЗК. URL: https://nazk.gov.ua/uk/tsyfrovi-rishennya-dlya-derzhkontrolyu-za-politychnym-finansuvannyam-fahivtsi-nazk-prezentuvaly-ukrayinskyj-dosvid-u-prazi/ (Дата звернення 24.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-49

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ ПРИ ВИКОНАВЧИХ КОМІТЕТАХ МІСЬКИХ РАД У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Загурський Олександр Богданович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України, розпочате 24 лютого 2022 року, зумовило запровадження правового режиму воєнного стану та суттєво трансформувало функціонування всієї системи публічного управління. В умовах системних викликів, пов'язаних із переміщенням значної частини цивільного населення, інтенсифікацією адміністративно-деліктних відносин, перебоями у роботі державних органів та органів місцевого самоврядування, адміністративні комісії при виконавчих комітетах міських рад опинилися на передньому краї забезпечення прав і свобод людини на місцевому рівні.

Інституційна спроможність зазначених органів набуває особливого значення з огляду на їх унікальне конституційно-правове положення: адміністративні комісії, будучи колегіальними органами місцевого самоврядування, наділені повноваженнями щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення і водночас виступають суб'єктами забезпечення прав учасників адміністративного провадження. Відтак дослідження питань їх функціональності та правозахисного потенціалу в умовах воєнного часу є теоретично і практично значущим.

Поняття «інституційна спроможність» у контексті діяльності органів публічної влади охоплює сукупність правових, організаційних, кадрових та ресурсних можливостей органу ефективно виконувати покладені на нього функції. Стосовно адміністративних комісій при виконавчих комітетах міських рад інституційна спроможність визначається чотирма ключовими складовими: нормативно-правовою, організаційною, кадровою та процесуальною.

Адміністративні комісії функціонують на підставі Кодексу України про адміністративні правопорушення [3], який визначає їх статус, компетенцію та процедуру розгляду справ. Водночас в умовах воєнного стану правовий режим функціонування цих органів зазнав суттєвих

модифікацій: запроваджені обмеження публічних зборів, змінено порядок повідомлення учасників провадження, а частина повноважень органів місцевого самоврядування перейшла до військових адміністрацій відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1].

Аналіз практики функціонування адміністративних комісій у містах, що зазнали безпосереднього впливу збройного конфлікту, виявляє системні проблеми організаційного характеру: переміщення частини членів комісій як внутрішньо переміщених осіб, труднощі з кворумом, відсутність цифрових інструментів для проведення засідань у дистанційному форматі. У містах, розташованих у відносно безпечних регіонах, навпаки, спостерігається значне зростання навантаження та збільшення кількості звернень від внутрішньо переміщених осіб.

Члени адміністративних комісій відповідно до чинного законодавства є переважно представниками громадськості без спеціальної юридичної підготовки [2]. В умовах воєнного стану, коли правовідносини ускладнюються запровадженням нових обмежень і заборон, ця проблема набуває критичного значення. Відсутність системи підготовки та підвищення кваліфікації членів адміністративних комісій є структурним недоліком, що безпосередньо впливає на якість правозахисної діяльності.

Аналіз матеріалів практики свідчить, що порушення процесуальних гарантій – права на захист, права бути вислуханим, принципу презумпції невинуватості – у провадженнях адміністративних комісій зустрічаються частіше в умовах воєнного стану. Це пов'язано як із збільшенням навантаження, так і з недостатньою правовою культурою суб'єктів адміністративної юрисдикції.

За результатами проведеного дослідження, яке охоплювало аналіз нормативно-правової бази, вивчення правозастосовної практики адміністративних комісій у 12 містах України різного ступеня безпеки та проведення структурованих інтерв'ю з секретарями комісій і членами виконавчих комітетів, нами сформульовано такі авторські висновки:

– по-перше, встановлено системну невідповідність між розширеним колом завдань адміністративних комісій в умовах воєнного стану та їхньою незмінною нормативно-правовою базою. КУпАП не передбачає спеціального порядку провадження в умовах надзвичайних правових режимів, що породжує правову невизначеність і загрозу порушення прав учасників провадження.

– по-друге, виявлено феномен «функціонального зміщення»: у містах, де введено військові адміністрації, адміністративні комісії фактично дублюють або дублюються органами військового управління,

що призводить до конкуренції юрисдикцій та порушення принципу правової визначеності. Відсутність чіткого законодавчого розмежування повноважень між виконавчими комітетами міських рад і військовими адміністраціями [4] є ключовим чинником правозахисних ризиків.

– по-третє, доведено, що рівень інституційної спроможності адміністративних комісій корелює з рівнем цифрової зрілості відповідного органу місцевого самоврядування. Комісії у містах з розвинутою системою електронного урядування демонструють вищу ефективність забезпечення процесуальних прав учасників навіть в умовах дії воєнного стану.

Таким чином, інституційна спроможність адміністративних комісій при виконавчих комітетах міських рад в умовах воєнного стану залишається недостатньою для повноцінного виконання правозахисної функції. Ключовими чинниками, що обумовлюють цей стан, є: архаїчність нормативної бази, відсутність спеціального правового регулювання для умов кризових режимів, кадровий дефіцит та низький рівень цифровізації процесів.

Водночас слід визнати, що адміністративні комісії зберігають значний нереалізований потенціал як інструменти децентралізованого правозахисту. Їх близькість до громади, можливість оперативного реагування та колегіальний характер ухвалення рішень є конкурентними перевагами, які за умови належного нормативного та організаційного забезпечення можуть перетворити ці органи на ефективних суб'єктів захисту прав людини навіть в екстраординарних умовах.

З метою підвищення інституційної спроможності адміністративних комісій пропонується: (1) доповнити КУпАП спеціальним розділом щодо особливостей провадження в умовах надзвичайних і воєнного стану; (2) законодавчо закріпити можливість проведення засідань комісій у дистанційному (відеоконференційному) форматі; (3) встановити обов'язкову юридичну освіту або фахову підготовку для секретаря комісії як ключового суб'єкта забезпечення законності провадження; (4) чітко розмежувати на законодавчому рівні компетенцію виконавчих комітетів міських рад і військових адміністрацій у сфері адміністративно-деліктних відносин.

Література:

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 01.05.2025).

2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.*

1997. № 24. Ст. 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр (дата звернення: 01.05.2025).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 01.05.2025).

4. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022 (дата звернення: 01.05.2025).

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.05.2025).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-50

СЕРВІСНА ФУНКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Козмуляк Катерина Андріївна
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Коваль Дарина Володимирівна
студентка 1 курсу юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Державно-владна діяльність сьогодні перебуває в стані глибокої трансформації. Спостерігається важливий перехід: стара радянська модель контролю поступається місцем сервісній моделі, де держава стає помічником. У центрі цієї трансформації стоїть людина та її потреби. Саме тому дослідження сервісної функції адміністративного права є актуальним – воно дозволяє зрозуміти, як цифровізація перетворює бюрократичні процедури на зручні та прозорі публічні послуги.

Вчені-адміністративісти активно досліджують проблеми формування та реалізації сервісної функції адміністративного права в контексті цифровізації публічного врядування. Окремі аспекти у цій сфері

досліджували такі науковці як Біленець Д., Ковбас І., Крайній П., Марчук В., Михаль Р., Тодощак О., Федорук Н., Фітяк Е., Фролова Е., Шандрук С. Водночас, вивчення сервісної функції адміністративного права, особливо в контексті цифровізації публічного адміністрування, потребує подальшого наукового розвитку.

Відомо, що сервісна функція адміністративного права полягає у формування умов, необхідних для реалізації прав громадян через систему адміністративних послуг та функціонування органів публічної адміністрації. У контексті правової науки підкреслюється, що система адміністративного права відходить від традиційної авторитарно-управлінської моделі державної діяльності та стає більш сервісно-орієнтованою моделлю, яка передбачає забезпечення громадян якісними та доступними послугами [1, с. 96–97].Одним з основних проявів сервісної функції адміністративного права є надання адміністративних послуг. Правова основа для їх надання встановлена Законом України «Про адміністративні послуги». Згідно з ч. 1 ст. 1 даного закону, адміністративна послуга є результатом здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг на запит фізичної або юридичної особи.

В сучасних умовах цифровізація має значний вплив на розвиток публічного управління. Вона сприяє підвищенню ефективності діяльності органів публічної адміністрації та покращенню доступу громадян до державних послуг. Дослідники зазначають, що використання цифрових технологій дозволяє оптимізувати адміністративні процедури та робить взаємодію громадян з державою більш зручною [2, с. 53–54].

Розвиток адміністративних послуг і впровадження цифрових технологій у сферу публічного управління стали логічним продовженням змін у діяльності держави. Це поступово сформувало новий підхід до взаємодії між громадянами та органами влади, у якому ключове місце займають електронні сервіси та онлайн-платформи.

Одним із ключових етапів цифрової трансформації системи публічного управління в Україні запровадження Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія», який є інституційною основою надання адміністративних послуг у цифровій формі. Його правовий статус та засади функціонування визначені постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг». Зазначеним нормативним актом закріплено, що портал «Дія» є єдиною інформаційно-комунікаційною системою, яка забезпечує надання електронних державних послуг громадянам та суб’єктам господарювання, а також доступ до цифрових сервісів органів виконавчої влади. Важливо, що його

функціонування спрямоване на реалізацію принципів сервісної держави, зокрема доступності, зручності, оперативності та мінімізації бюрократичних процедур при отриманні адміністративних послуг.

Через цей ресурс створено централізовану цифрову платформу, що об'єднує різні державні сервіси та забезпечує користувачам єдину точку доступу до них. Загалом призначення порталу полягає у наданні можливості громадянам отримувати адміністративні послуги у дистанційному форматі. Сюди, зокрема, можна віднести подання електронних заяв, отримання офіційних відомостей, проходження процедур реєстраційного характеру чи оформлення окремих документів без фізичної присутності в установах. Такий формат взаємодії кардинально змінює традиційний порядок отримання адміністративних послуг, роблячи його більш гнучким і менш залежним від часових та територіальних обмежень.

Наступним важливим кроком стало прийняття Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», який ввів поняття автоматичного режиму надання послуги (без участі чиновника) – що є вершиною сервісної функції.

Застосування цифрових інструментів дозволяє знизити рівень формалізму в адміністративних процедурах, скоротити строки розгляду звернень і водночас підвищити контрольованість процесів з боку держави. У наукових дослідженнях наголошується, що подібні зміни сприяють переорієнтації публічного управління на більш відкриту та функціонально ефективну модель взаємодії з населенням [3, с. 112–113].

Попри суттєві досягнення у сфері цифровізації публічного управління та впровадження електронних адміністративних послуг, реалізація сервісної функції адміністративного права супроводжується рядом проблем, які потребують належного наукового осмислення. Насамперед, однією з ключових перешкод є так званий «цифровий розрив», що проявляється у нерівному доступі різних груп населення до цифрових технологій. Така нерівність зумовлена як технічними факторами (відсутність або низька якість інтернет-зв'язку, особливо у віддалених населених пунктах), так і соціально-економічними причинами, зокрема недостатнім рівнем цифрової грамотності населення та обмеженими фінансовими можливостями окремих категорій громадян. У результаті частина суспільства фактично залишається поза межами цифрових сервісів, що суперечить принципу доступності адміністративних послуг [4, с. 21]. Іншою загрозою при застосуванні електронних сервісів є ризики для безпеки персональних даних та цілісності мереж. Це покладає на державу обов'язок сформувати надійну систему захисту, що забезпечить стійку

електронну ідентифікацію, верифікацію КЕП та суворий контроль доступу до інформаційних ресурсів [5, с. 111].

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що сервісна функція адміністративного права є важливим елементом сучасного публічного адміністрування. Вона спрямована на забезпечення ефективної взаємодії між державою та громадянами через систему адміністративних послуг. Цифровізація публічного управління фактично розширює можливості реалізації цієї функції, оскільки сприяє спрощенню адміністративних процедур, підвищенню ефективності діяльності органів влади та покращенню доступу громадян до державних послуг. Водночас, зберігається низка загроз та проблем її впровадження.

Література:

1. Біленець Д.А.; Марчук В.В. Адміністративне право як підґрунтя інституціоналізації публічних сервісів у сфері адміністративних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. ст. 95–99. URL:https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341757 (дата звернення – 24.04.2026).

2. Мигаль Р. В., Фітяк Є. М., Кузик Д. О. Адміністративно-правове регулювання цифровізації адміністративних процедур в Україні. *Академічні візії.* 2023. С. 53–55. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1633 (дата звернення – 24.04.2026).

3. Шандрук С. М. Адміністративні послуги як функція сервісно-орієнтованої держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2020. С. 123–124. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315631 (дата звернення – 24.04.2026).

4. Пирожкова А. С., Домріна М. К., Ковтун М. С. Електронне врядування в Україні: інновації, виклики та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2025. С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.2 (дата звернення – 05.05.2026).

5. Соловйова О. М., Ковальчук Д. Р., Кундій А. Ю. перспективи та проблеми впровадження електронного урядування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 109–112. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/23 (дата звернення – 05.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-51

ФОРМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: КОНЦЕПЦІЯ ВЛАДНОЇ ДІЇ

Колпаков Валерій Костянтинович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного і адміністративного права
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Вступ. У вітчизняному адміністративному праві проблематика його форми, попри тривалу присутність у науковому обігу [1, с. 35], так і не набула статусу самостійної наукової концепції – і саме ця методологічна неопрацьованість перешкоджає концентрації дослідницьких зусиль навколо неї як цілісного теоретичного об'єкта.

Традиційна правова думка підходила до неї з різних, але рівною мірою обмежених позицій – або вбачаючи у формі спосіб зовнішнього вираження правової норми [2, с. 55], або зближуючи її з поняттям джерела права [3, с. 105], або – на галузевому рівні – зводячи до зовнішніх проявів адміністративної діяльності [4, с. 55]. Кожен із цих підходів відображав окремі аспекти явища, однак жоден не спромігся надати формі цієї юридичної галузі самостійного аналітичного виміру, адже поза їхніми межами лишалося питання, яким чином право впорядковує дію публічної влади зсередини – забезпечуючи владним рішенням визначеність, мотивованість, контрольованість і придатність до перегляду.

Усвідомлення цієї теоретичної лакуни і стало поштовхом до розроблення нової концепції форми галузі – концепції, покликаної не просто запропонувати додаткову дефініцію, а переосмислити саму природу форми як інваріантного каркаса юридичної оформленості дії публічної влади [5].

1. Парадигма авторської концепції форми адміністративного права. Пропонована концепція виходить із принципової тези: форма в адміністративному праві – це не зовнішня оболонка норми і не технічний спосіб її запису, а інваріантний каркас юридичної оформленості публічної влади і водночас модель владної дії у сфері публічного адміністрування. Форма відповідає не на питання, де саме записана норма, а на питання, яким чином право робить дію публічної влади юридично належною. Завдяки їй владна дія набуває визначеності, мотивованості, контрольованості й придатності до перегляду, охоплюючи всю конфігурацію взаємодії норм, принципів, інституцій,

процедур, адміністративних актів, механізмів контролю та аксіологічних засад.

Зміст концепції тримається на чотирьох опорних тезах. Перша: форма має інваріантне ядро – стійкі вимоги до юридичної оформленості публічної влади, що зберігаються попри будь-які законодавчі, інституційні чи технологічні зміни. Це, насамперед, правова визначеність, належне окреслення компетенції, процедурна впорядкованість, мотивованість рішень, можливість контролю й перегляду, підпорядкованість верховенству права. Друга: інваріантний каркас завжди має конкретних носіїв (норми, інститути, процедури, адміністративні акти, моделі мотивування, механізми контролю) і виявляється на кількох рівнях – нормативному, інституційному, процедурному, доктринальному та аксіологічному, – утворюючи багатошарову модель, а не плоску схему. Третя: форма розкривається через відтворюваний ланцюг поєднання елементів – компетенція – процедура – рішення або дія – мотивування – контроль і перегляд. Розрив у цьому ланцюгу є дефектом самої форми як моделі владної дії, а не лише організаційною вадою. Четверта: концепція наділена проектним значенням – вона дає критерії для оцінки того, чи зберігаються в нових технологічних конфігураціях інваріанти форми: визначеність, прозорість процедури, межі компетенції, пояснюваність мотивування і реальність перегляду.

2. Нова концепція і традиційні підходи. Ключові відмінності нової концепції форми адміністративного права від попередніх уявлень про неї зводяться до такого. По-перше, це вихідна позиція. У новій концепції форма розглядається як каркас юридичної оформленості публічної влади, а не як технічний спосіб фіксації норми. По-друге, постановка проблеми зміщується від питання, де норма існує, до питання, як право організує публічну владу так, щоб її дія набувала визначеності, мотивованості, контрольованості й придатності до перегляду. По-третє, методологічна природа підходу. Традиційні підходи є статичними. Вони описують форму у статиці її компонентів. Пропонована концепція є динамічною, бо розглядає форму через відтворюваний ланцюг переходів. По-четверте, багаторівневість аналізу дає змогу диференціювати природу правових дефектів, чого позбавлені одновимірні традиційні підходи. По-п'яте, введення категорії інваріанта переміщує акцент із переліку форм на те, що в праві має залишатися стійким. По-шосте, концепція наділена діагностичною і проектною функцією, тоді як традиційні підходи здебільшого описові. По-сьоме, вона поєднує теоретичну рефлексію з орієнтацією на актуальні виклики адміністративного правопорядку – цифровізацію, алгоритмізацію й нові ризики свавілля.

Отже, пропонована концепція переносить увагу із зовнішньої оболонки норми на внутрішню юридичну архітектоніку адміністративного права, з носія – на зв'язок елементів, з класифікації – на діагностику, зі статичного опису – на відтворювану модель владної дії. Вона не просто додає нове визначення до вже відомих, а пропонує інший рівень розуміння самої проблеми форми.

3. Доктринальний потенціал нової концепції форми адміністративного права. Для науки адміністративного права ця концепція пропонує нову пояснювальну рамку, завдяки якій форма перестає бути допоміжною категорією при викладі джерел права чи форм адміністративної діяльності й набуває статусу самостійного аналітичного інструменту. Вона дозволяє пояснювати внутрішню зв'язність адміністративно-правового матеріалу, а також переходити від фрагментарного розгляду окремих інститутів до аналізу їхніх інваріантів, носіїв, рівнів і зв'язків. Через це форма перестає бути пасивним поняттям і стає робочою аналітичною категорією, здатною виявляти, де саме виникає дефект – у нормі, в інституційній побудові, в процедурі, в мотивуванні чи в розриві між цими елементами [6].

Для майбутнього адміністративного права значення концепції є одночасно практичним і проектним. Вона дає критерії оцінки реформ не за їхньою політичною доцільністю чи технічною новизною, а за тим, чи зберігають вони інваріанти юридичної якості. Якщо нова процедура прискорює ухвалення рішення, але руйнує його мотивованість, – це дефект форми; якщо новий цифровий сервіс полегшує доступ, але робить непрозорими межі компетенції й порядок перегляду, – це також дефект форми. Концепція, таким чином, дає змогу розрізняти справжню модернізацію і просту технічну перебудову, яка не зміцнює, а послаблює адміністративний правопорядок.

Для законодавця концепція пропонує спосіб мислити майбутнє нормотворення не як додавання нових норм, а як проектування цілісних правових форм – із увагою до носіїв припису, рівнів його реалізації, вимог до мотивування та форм контролю. Для правозастосування вона переводить увагу з формальної наявності компетенції чи акта на повноцінну юридичну якість усього адміністративного результату, відкриваючи для судового контролю можливість точніше локалізувати порушення.

Проблема форми адміністративного права виявляється значно глибшою, ніж це традиційно уявлялося в українській правовій думці. Форма адміністративного права постає як інваріантний каркас юридичної оформленості дії публічної влади і водночас як модель владної дії у сфері публічного адміністрування – охоплюючи не лише норми, а й інституції, процедури, рішення, мотивування, контроль

і перегляд; не лише носії права, а й логіку їх внутрішнього поєднання; не лише зовнішню фіксацію припису, а й увесь відтворюваний порядок, завдяки якому публічна влада залишається в межах права.

Для науки нова концепція відкриває пояснювальну рамку, яка дозволяє бачити адміністративне право як цілісно організований правовий простір. Для практики вона дає інструмент точнішої діагностики юридичних дефектів. Для майбутнього адміністративного права – критерії, за якими можна оцінювати, чи зберігають реформи, цифровізація і нові технологічні рішення інваріанти правової якості, чи, навпаки, руйнують саму форму адміністративного правопорядку. Саме тому концепція форми адміністративного права має значення не лише як авторська теоретична пропозиція, а як можлива методологічна опора наступного етапу розвитку адміністративного права.

Література:

1. Пахомов І. М. Радянське адміністративне право : підручник. Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1962. 295 с.

2. Решота В. В. Джерела адміністративного права в судочинстві України : монографія. Львів : Галицька видавнича спілка, 2018. 432 с.

3. Чубоха Н. Ф. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 2. С. 105–110.

4. Пєтков С. В. Теорія адміністративного права : навч. посіб. Київ : КНТ, 2014. 304 с. С. 55.

5. Колпаков В. К. Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 760 с.

6. Колпаков В. К. Феномен, феноменологія і феноменологічний метод в галузевій юриспруденції. *Наукові перспективи*. 2024. № 3(45). С. 844–856. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-844-856

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-52

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНСТИТУТУ ОМБУДСМЕНА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ІЗРАЇЛЮ ТА УКРАЇНИ

Крайній Павло Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Поступовий розвиток інститутів, які формують загальний механізм захисту прав людини, вимагає постійного дослідження особливостей їхньої діяльності. З-поміж різних форм захисту прав людини органами публічної адміністрації, до яких можемо віднести позасудовий та судовий захист, демократичні країни забезпечують функціонування низки інших публічно-правових механізмів у цій сфері.

Динамічний розвиток адміністративного права є результатом поступової еволюції відносин між людиною та державою. Домінуюча сьогодні в західній правовій традиції парадигма людиноцентризму проходить серйозні випробування, у тому числі пов'язані із триваючою російсько-українською війною та загостренням конфлікту на Близькому Сході, а європейські та міжнародні інституції, які визначають, встановлюють та контролюють забезпечення додержання прав людини, намагаються не допустити порушення прав людини у таких складних обставинах.

Адміністративне право історично забезпечує не лише функціонування публічної адміністрації, враховуючи соціальні, економічні, безпекові та інші фактори, але й створює умови для реалізації та забезпечення прав та свобод приватної особи. Україна та Ізраїль є державами, які тривалий час ведуть боротьбу за свою незалежність під час війн з державами-агресорами, терористичними угрупуваннями та проксі-силами, які підтримуються агресорами. Незважаючи на це, їхня правова система та інститути публічної влади забезпечують функціонування як системи органів публічної влади, так і реалізацію прав приватних осіб, набуття ними спеціальних адміністративно-правових статусів, належний доступ до надання публічних послуг. Збільшення кількості осіб, які одержують спеціальний адміністративно-правовий статус військових, осіб, які зазнали матеріальної шкоди внаслідок атак ворожих збройних формувань, необхідність додаткового

захисту цивільного населення та подолання наслідків військових дій додатково навантажують всю публічну адміністрацію.

Закріплення прав людини на конституційному рівні та надання їм додаткового захисту після Другої світової війни призвело до поширення окремих інституцій, діяльність яких спрямовується на забезпечення прав і свобод людини, їх захисту від неправомірних дій органів публічної влади, їх посадових осіб. Як зазначає С. Карденас, поряд із заходами захисту, передбаченими міжнародними документами, у 1970-х роках почали з'являтися національні інститути з прав людини. Наприкінці 1980-х років, після розпаду комуністичного блоку та становлення нових демократій у Східній Європі, процес створення цих інститутів набрав обертів. У 2012 році близько 115 країн мали такі інститути, а ще 60 країн працювали над їх створенням в майбутньому [1]. До таких національних інституцій належать державні інституції, як-от: уповноважені з прав людини; інститути (або центри) з прав людини; комісії з прав людини; парламентські адвокати; громадські захисники; захисники громадянських прав [2, с. 1088].

Поряд із існуючими інститутами позасудового та судового захисту прав людини, функціонування вищеперерахованих суб'єктів публічно-правових відносин доповнює та посилює захист прав індивіда у таких відносинах, особливо в умовах, коли діє правовий режим надзвичайної ситуації (як в Ізраїлі) чи правовий режим воєнного стану (Україна). Одним із їх видів є інститут омбудсмена.

Незважаючи на те, що правове регулювання його адміністративно-правового статусу різниться в силу особливостей правової системи та історичних особливостей в Ізраїлі та Україні, вони мають спільну міжнародно-правову основу своєї діяльності. Їх правовий статус закріплюється на рівні конституційного законодавства. Окремим законодавством визначається адміністративно-правовий статус інституту омбудсмена. Конституція України закріплює правову основу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини як посадової особи, яка здійснює контроль з боку парламенту за додержанням прав і свобод людини [3]. Особливості ж його адміністративно-правового статусу встановлені Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [4].

Незважаючи на особливості правового регулювання досліджуваного інституту в окремих державах Європейського Союзу, де спостерігаються дві основні моделі закріплення його правового статусу, його основне призначення залишається незмінним: здійснення парламентського контролю щодо додержання прав та свобод людини органами публічної влади, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності.

Поряд із цим є відмінності у адміністративно-правовому регулюванні їх діяльності, які потребують окремого, системнішого дослідження. Проте аналіз актуального законодавства та наукових публікацій у цій сфері дозволяє виокремити кілька таких особливостей. Однією із них є особливості правової природи інституту омбудсмена. Особливості створення ізраїльської держави, триваюча дискусія щодо прийняття єдиної писаної Конституції та паралельна необхідність встановити парламентський контроль за діяльністю органів публічної влади обумовили введення в систему органів влади окремого суб'єкта – Державного контролера (State Comptroller of Israel). Істотною та невід'ємною частиною його адміністративно-правового статусу є те, що він поєднує дві функції: контрольно-наглядову та захисну.

Перша, відповідно до ст. 2 Основного закону про Державного контролера, визначає його як орган, який «здійснює перевірку господарської діяльності, майна, фінансів, зобов'язань та управління державою, міністерствами уряду, кожним державним підприємством, установою чи корпорацією, місцевими органами влади, а також іншими органами чи установами, які згідно із законом підлягають контролю з боку Державного контролера. Він перевіряє законність діяльності, доброчесність, належне управління, ефективність та ощадливість у діяльності підконтрольних органів, а також будь-які інші питання, які він може вважати за необхідне» [5].

Разом з цим Державний контролер виступає у якості омбудсмена, оскільки, відповідно до ст. 4 «Скарги громадян» згаданого вище закону, «Державний контролер проводить розгляд скарг громадян щодо органів та осіб, визначених законом або відповідно до нього. У цій якості Державний контролер виконує свої повноваження як «омбудсмен»» [5]. В цьому знаходить прояв його друга функція. Оскільки будь-якого іншого органу, який здійснює контроль за фінансовою діяльністю органів, підприємств, корпорацій, а також інших суб'єктів, яких визначить сам Державний контролер, та здійснює розгляд скарг громадян, не існує, за своєю важливістю він є одним із важливих елементів механізму захисту прав людини в Державі Ізраїль.

Друга особливість полягає в тому, що окремими нормами Основного Закону, іншими нормативними актами, якими визначаються особливості розгляду звернень громадян, Державний контролер, комунікуючи з органами, діяльність яких ним перевіряється, за результатами розгляду справи надає їм висновки. Необов'язковість висновків дає певну перевагу, яка проявляється у можливості вимагати від органів влади дотримання соціальних прав, не втручаючись безпосередньо в питання розподілу бюджету, що було б складніше за умови суворого юридичного примусу.

Наприклад, омбудсмен у межах розгляду скарги має повноваження витребувати інформацію від органів, щодо яких ведеться розгляд скарги. Вони зобов'язані надавати Контролеру будь-яку інформацію, документи та пояснення без зволікань. Це право дозволяє омбудсмену отримувати вичерпні дані для перевірки фактів, викладених у скарзі. Водночас омбудсмен не обмежується лише предметом скарги. Під час процедури розгляду відповідно до ст. 2 Основного Закону про Державного контролера ним оцінюється не лише законність дій, а й доброчесність, належне управління, ефективність та ощадливість органу [5].

Незалежність омбудсмена забезпечується особливістю захисту його посади: вона не підпадає під прямий політичний вплив. Щоб забезпечити стабільність роботи, особу, яка перебуває на цій посаді, неможливо зняти з посади просто за політичним рішенням. Це може статися лише через стан здоров'я (рішення більшості Кнесету) або через неналежну поведінку (рішення щонайменше трьох чвертей членів Кнесету) [5].

Українська модель закріплення адміністративно-правового статусу омбудсмена передбачає наявність окремої конституційної норми та окремого спеціального закону. Призначення особи на вказану посаду відбувається за окремим порядком та визначає чіткі кваліфікаційні вимоги до такої особи. Реалізація повноважень у сфері захисту прав людини є подібною до повноважень Державного контролера: невідкладний прийом найвищими особами держави; направлення звернень до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України та її тлумачення; направлення у відповідні органи актів реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів тощо [4].

Проте процедура розгляду актів реагування до певної міри обмежує можливість підконтрольного суб'єкта надати документи та матеріали, якими може спростовуватись інформація у зверненні, за яким розпочато перевірку. Протилежно до цього, ізраїльське законодавство надає таку можливість відповідному органу.

Отже, існуючі сьогодні моделі адміністративно-правового статусу омбудсмена спрямовані на підвищення ефективності діяльності цієї посадової особи та підсилення механізму захисту прав людини. Незважаючи на відмінності у правових системах Ізраїлю та України, проведення подальших наукових досліджень у цій сфері допоможе вдосконалити правове регулювання його діяльності в умовах дії спеціальних правових режимів, зокрема щодо надання права органу

влади, підприємству, установі та організації надавати відповідні докази, що підтверджують правильність прийняття рішення.

Література:

1. Cardenas S. The chains of justice. The global rise of state institutions for human rights. *African Human Rights Law Journal.* 2014. 14 (2). P. 787–791.

2. Steiner H.J., Alston P., Goodman R. International human rights in context: law, politics, morals; text and materials. Third edition. Oxford University Press. 1492 p.

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 05.05.2026).

4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text (дата звернення: 05.05.2026).

5. Basic-Law: The State Comptroller (Originally adopted in 5748-1988) https://media.mevaker.gov.il/mevaker/media/4ihdeguy/laws-basic-law-en.pdf date of access: 05.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-53

ОСОБЛИВОСТІ КОНКУРСНОГО ДОБОРУ НА ДЕРЖСЛУЖБУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩІ

Лаврека-Кайкуліна Каріна Василівна
студентка І курсу юридичного факультету,
Науковий керівник: **Крайній Павло Іванович**
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Державна служба є важливим та фундаментальним правовим інститутом будь-якої сучасної європейської держави, що забезпечує професійне виконання завдань, функцій держави та надання якісних публічних послуг громадянам. Саме тому, у контексті прагнення України до повноправного членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), особливого значення набуває аналіз відповідного досвіду країн-

членів ЄС. Досвід Республіки Польща, щодо адміністративно-правового регулювання конкурсного добору на державну службу може бути використаний вітчизняною наукою та практикою адміністративного права в сучасних умовах.

Добір на посади держслужбовців проводиться за конкурсною процедурою, проте в Україні під час дії воєнного стану її тимчасово призупинено відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». На даний час Верховною Радою України прийнято за основу законопроєкт № 13478-1 про відновлення конкурсів на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування що є вимогою Плану для Ukraine Facility та обов'язковим індикатором Дорожньої карти з питань реформи державного управління [1].

Польська модель конкурсного відбору демонструє більш тривалий та багатоетапний шлях кандидата, спрямований на дотримання чотирьох фундаментальних принципів: професіоналізму, надійності, позапартійності та політичної нейтральності. У Польщі, як і в Україні процедура розпочинається з оголошення конкурсу, яке оприлюднюється в офіційних джерелах («Бюлетень Цивільної Служби»), воно повинно містити в собі інформацію про вимоги до кандидатів, терміни подачі заявок і перелік необхідних документів. Після перевірки на достовірність поданих документів, претенденти допускаються до письмового іспиту. Зазвичай іспит складається з питань, які охоплюють теми, такі як: Конституція Польщі та основи державного устрою, адміністративне право, економіка і фінанси, міжнародне право та європейські інтеграційні процеси та професійна етика.

Наступним кроком після письмового тестування є співбесіда з комісією, до якої входять фахівці держоргану та незалежні експерти. Головне завдання цього етапу – перевірити професійний рівень претендента, його навички спілкування, готовність до командної роботи та розуміння особливостей державної служби [2]. На завершальному етапі проводиться оцінка результатів письмового іспиту та співбесіди. Ключова відмінність між національними системами Польщі та України полягає у тривалості та етапності переходу від статусу кандидата до статусу державного службовця.

У Польщі конкурсний відбір є лише початковим етапом для призначення особи на відповідну посаду державної служби. Особу спочатку призначають на посаду на тимчасовій контрактній основі (до 3 років). У цей період працівник проходить шестимісячне стажування та отримує певну початкову професійну підготовку. Підготовчий період закінчується іспитом, який приймає екзаменаційна комісія. У разі позитивного результату та за умови, що кандидат має університетський ступінь, дворічний стаж роботи на державній службі,

володіє щонайменше однією іноземною мовою, що є робочими мовами в Європейському Союзі, або однією з таких іноземних мов: арабська, білоруська, китайська, ісландська, японська, норвезька, російська, українська, та не стоїть у резерві збройних сил, кандидат отримує контракт на роботу у державному секторі на невизначений термін [3].

Натомість у довоєнний період в Україні до остаточного призначення на посаду (особливо на категорії «А» та «Б») проводилася ретельна спеціальна перевірка відомостей щодо особи. Таким чином, якщо в Польщі ключовим фільтром після конкурсу є професійна атестація та державний іспит, то в Україні таким фільтром виступає антикорупційна та безпекова перевірка ще до моменту фактичного вступу на посаду.

Ефективність описаних процедур конкурсу в Польщі підкріплюється інституційною структурою органів влади. Зокрема, ключову роль відіграє посада генерального директора, яка була створена саме для дистанціювання професійного корпусу від політичних функцій. Згідно із Законом «Про державну службу», в усіх органах виконавчої влади (міністерствах, центральних органах, воєводствах) було запроваджено посаду генерального директора [4]. Ця посадова особа підпорядковується безпосередньо політичному керівнику (міністру чи воєводі), проте її основною місією є забезпечення безперервного функціонування та збереження «інституційної пам'яті» органу незалежно від зміни політичних еліт. Саме на генерального директора покладено обов'язки щодо організації поточної роботи установи та проведення набору кадрів. Таке структурування дозволяє відокремити професійний урядовий корпус від політичного впливу.

Однією з ключових особливостей польської моделі публічного управління є відкритість до залучення іноземних кадрів, що суттєво відрізняє її від української системи. Відповідно до польського законодавства, право на працевлаштування в корпусі цивільної служби мають не лише громадяни Польщі, а й громадяни Європейського Союзу та інших держав, яким на підставі міжнародних угод надано право на роботу на території Республіки Польща. Проте цей допуск не є абсолютним: іноземці можуть претендувати лише на ті посади, де виконувана робота не передбачає безпосередньої або опосередкованої участі у здійсненні публічної влади та виконанні функцій, спрямованих на охорону головних інтересів держави. Конкретний перелік таких посад у кожній установі визначає її генеральний директор за обов'язковим погодженням із керівником цивільної служби. Крім того, критичною умовою для іноземного кандидата є вільне володіння польською мовою, підтверджене відповідним офіційним документом [5].

Натомість в Україні підхід до цього питання базується на принципі національної виключності. Згідно із Законом України «Про державну службу», державним службовцем може бути виключно громадянин України. Це пояснюється необхідністю гарантування безпеки, національних інтересів та забезпечення безпосереднього зв'язку між державою та її апаратом. Відповідні зміни можливі за умови якщо Україна стане повноправним членом ЄС.

У контексті реформування вітчизняної системи критично важливого значення набуває законопроєкт № 13478-1, головною новацією якого є повне скасування спрощеної процедури призначення на посади без конкурсів та зобов'язання провести повноцінні конкурси на вже зайняті в такий спосіб вакансії протягом вересня – листопада 2026 року. Документ запроваджує пріоритетне право на призначення для ветеранів війни за умови їхньої відповідності професійним вимогам, а також створює систему кандидатського резерву та «кар'єрних ліфтів» для службовців із відмінними оцінками [6].

Отже, підсумовуючи результати порівняльного аналізу особливостей конкурсного добору на державну службу в Україні та Республіці Польща, слід констатувати, що польська модель побудована на засадах глибокої професіонізації та інституційного захисту від політичних впливів. Враховуючи євроінтеграційні прагнення нашої держави, досвід Польщі є необхідним інструментом реформування для імплементації в українське правове поле. Зокрема, Україні доцільно трансформувати процес вступу на службу в тривалу професійну сертифікацію, яка включатиме обов'язкове стажування та фінальний державний іспит вже після первинного відбору, що забезпечить вищу адаптованість нових службовців. Окрему увагу слід приділити посиленню ролі професійного менеджменту через утвердження посади, аналогічної генеральному директору в Польщі, задля чіткого відокремлення адміністративних процесів від політичних рішень.

Література:

1. Верховна Рада підтримала в першому читанні законопроєкт про відновлення конкурсів на публічній службі. *Реформа державного управління*. URL: https://par.in.ua/information/news/535-verkhovna-rada-pidtrymala-v-pershomu-chytanni-zakonoproiekt-pro-vidnovlennia-konkursiv-na-publichnii-sluzhbi (дата звернення: 04.05.2026).

2. Конкурси на державну службу в країнах ЄС. Частина 1. Франція, Німеччина, Польща. *Реформа державного управління*. URL: https://par.in.ua/information/publications/374-konkursy-na-derzhavnu-sluzhbu-v-krainakh-yes-chastyna-1-frantsiia-nimechchyna-polshcha(дата звернення: 04.05.2026).

3. Проскурякова К. С. Європейські стандарти державної служби: досвід Польської республіки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2014. Вип. 1 (1). С. 69–72. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknud_2014_1_22

4. Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej : Ustawa of 21.11.2008 no. Dziennik Ustaw 2008 nr 227 poz. 1505 : as of 27 February 2026. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20082271505 (date of access: 04.05.2026).

5. Денисов М. Д. Становлення та розвиток державної служби в країнах Східної Європи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. № 1 (14). С. 108–116.

6. Україна виконує умови Ukraine Facility: Парламент прийняв за основу законопроєкт про відновлення конкурсів на публічній службі з пріоритетом для ветеранів. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/272510.html?fbclid=IwRlRTSARe7RdleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2NjI4NTY4Mzc5AAEeYBb7EqsB4xi8h6Ng_t2eL8j-lVKwHJGa93bYNQrSEfpqu01UxozeF3sjG3k_aem_Q-yM8rvUYH-Ve8AGwprbNw (дата звернення: 04.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-54

МУНІЦИПАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ПРАВ ТА МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Лялюк Олексій Юрійович
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Система прав людини є багатоманітною та різноаспектною, включаючи класифікацію прав за галузями права і межах якої здійснюється їх систематизація за різними критеріями. У зв'язку з цим, в доктрині теорії права наводяться різні класифікації прав людини, зокрема, на: 1) фундаментальні та допоміжні; 2) особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні; 3) людини та громадянина; 4) негативні та позитивні; 5) загальні та спеціальні [3, с. 150–152]. Складну класифікацію прав, в яку закладено об'єктний принцип їх систематизації наводить В.О. Котюк, виокремлюючи фізичні (життєві, вітальні),

особистісні (немайнові), економічні, політичні, культурні, громадянські, соціальні, екологічні, трудові та спеціальні юридичні права [1, с. 371–372]. На наш погляд, така класифікація змішує різні види прав.

Водночас, теоретики права часто не виокремлюють деталізованої системи прав, яка би базувалась на предметній підвідомчості кожної галузі права, що регламентує такі права. Мова йде приміром про цивільні, трудові, екологічні, кримінальні, адміністративні (управлінські), податкові тощо права. Таке розмежування провести досить складно, тому що першоджерелом правової регламентації всіх цих прав (їх основою), є права конституційні. Виокремлення їх окремим елементом системи прав буде мати логічний перетин з іншими галузевими правами, що не лише ускладнить порядок здійснення такої класифікації, а й результат її не можна буде вважати повною мірою достовірним і корисним.

Саме ці міркування ставлять під сумнів доцільність та «юридичну чистоту» виокремлення системи «муніципальних прав», переважна більшість яких мають конституційне підґрунтя, а отже, є конституційними. Як вірно зазначає П. Любченко, важливою характеристикою муніципальних прав та свобод є той факт, що у своїй нормативній основі вони мають конституційний зміст і конституційний рівень свого юридичного закріплення [2, с. 160]. Розвиваючи ці погляди, С. Серьогіна робить висновок, що за своєю юридичною природою муніципальні права особи не є самостійними щодо конституційних прав і свобод, а є їх складовими елементами або модусами, тобто способами їх існування в муніципально-правових відносинах [4, с. 19–20].

Тому єдиною, на наш погляд, формальною умовою для виокремлення цих прав, є лише сфера їх реалізації – муніципальна сфера (сфера місцевого самоврядування). Вона безперечно впливає на характер та зміст цих прав, що вимагає окреслення їх місця у загальній системі прав людини і громадянина.

Це можливо зробити з урахуванням вищенаведеної нами класифікації прав людини, що використовується в доктрині теорії права та запропонована науковцями юридичного університету. Так, муніципальні права не є фундаментальними, а належать до допоміжних прав. Саме ці права забезпечують реалізацію та захист основних прав, створюючи додаткові соціальні гарантії. Більше того, вони відрізняються своєю територіальністю (локаційністю), тобто, це такі права, які мають специфіку реалізації в межах різних адміністративно-територіальних одиниць, чи інших територіальних утворень, які використовуються з метою здійснення управління країною.

Якщо брати наступну класифікацію прав на політичні, економічні, соціальні, культурні, тощо, то муніципальні права фактично розпорошені між кожним видом вказаних прав. Тобто вони бувають і громадянськими, і політичними, і економічними, і культурними. Зокрема, до громадянських прав слід віднести «право на участь у місцевому самоврядуванні», «право на звернення до місцевих органів», «право на інформацію про діяльність муніципальної влади», «право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання». Одразу слід зазначити, що низка громадянських прав багато в чому кореспондують політичним правам. Ключовим відмінним чинником є те, що громадянські права належать усім людям від народження, незалежно від громадянства, а політичні права найчастіше мають лише громадяни конкретної держави.

До політичних прав на місцевому рівні слід віднести, зокрема, «право обирати і бути обраними до місцевих рад та на посаду сільського, селищного, міського голови», «право на участь у місцевих референдумах», «право на участь у загальних зборах жителів», «право на мирні зібрання та мітинги», «право формувати органи самоорганізації населення», «право на службу в органах місцевого самоврядування», «право на місцеву ініціативу», «право на громадські слухання», «право бути присутніми на засіданнях органів місцевого самоврядування» тощо. Одразу зазначимо, що нами позначено на невичерпності переліку таких прав, з огляду на можливість їх розширення як на законодавчому рівні, так і ні рівні актів органів місцевого самоврядування. Це робить систему муніципальних прав багатоманітною та динамічною.

До економічних муніципальних прав слід віднести, зокрема, «право на користування об'єктами комунальної власності», «право на участь у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету», тощо. До числа соціальних муніципальних прав належать «право на соціальний захист з боку органів місцевого самоврядування (допомога, що надається за рахунок місцевого бюджету)», «право на охорону здоров'я, що забезпечується комунальними закладами», «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля», «право на житло». Культурними правами на місцевому рівні виступають «право на освіту в комунальних закладах», «право на участь у культурному житті (комунальні клуби дозвілля, тощо)», «право на використання місцевих культурних здобутків» тощо.

Водночас, хочемо звернути увагу, що віднесення відповідних прав до певного виду часто є дискусійним і неоднозначним. Приміром, В.В. Кравченко та М.В. Пітцик право на освіту, яке забезпечується

доступністю і безоплатністю освіти у комунальних навчальних закладах відносить не до числа культурних, а до числа соціальних прав.

Крім того, не можна однозначно віднести муніципальні права тільки до прав людини чи до прав громадянина. На сучасному етапі розвитку форм демократії участі, перелік муніципальних прав громадянина значно розширився. При цьому він розширився як раз за рахунок прав людини, реалізація яких була обмежена приналежністю особи до громадянства України. Зокрема, досить абстрактне поняття "житель" та права, які за ним закріплювалися законодавством, було обмежено статусом громадянства. Таким підходом законодавець «підкорегував» права жителя як людини та звів їх до прав громадянина. Водночас, залишились і такі права, які не містять обмежень по громадянству і притаманні більш широкому колу осіб, що дає підстави віднести їх до прав людини.

При цьому цікаво, що низка муніципальних прав не є індивідуальними, а виключно колективними. Так, для проведення загальних зборів, законодавство часто визначає кворум, тобто мінімально необхідну кількість осіб, які мають взяти в них участь для того, щоб вони вважались такими, що відбулися. Аналогічною є вимога для здійснення місцевої ініціативи, громадських слухань, місцевого референдуму. Водночас, деякі права виступають суто індивідуальними, зокрема, право на службу в органах місцевого самоврядування, право отримувати інформацію про себе від органів місцевого самоврядування. Є низка комплексних прав, які можуть здійснюватись як індивідуально, так і в групі (колективі), наприклад, звернення.

Проведений аналіз муніципальних прав в системі прав людини дозволяє виснувати, що на сьогодні не можна достовірно вирішити питання покоління муніципальних прав. Саме розуміння муніципальних прав як системи прав, яка включає в себе права різних поколінь, не дозволяє віднести їх до конкретного покоління прав.

Важливе значення має роль муніципальних прав у механізмі реалізації публічної влади. Тут можна виокремити декілька особливостей такого впливу. По-перше, система цих прав переважно реалізується на локальному територіальному рівні і досить часто міститься в нормах локальних правових актів (прийнятих відповідними органами місцевого самоврядування) – статутах територіальних громад, регламентах місцевих рад, окремих положеннях, правилах чи інструкціях, затверджених рішеннями рад чи їх виконавчих органів. Це свідчить про те, що їх реалізація і закріплюється і деталізується на підзаконному правовому рівні. По-друге, переважна більшість муніципальних прав є правами колективними, тобто належать і здійснюються первинним суб'єктом місцевого самоврядування – територіальною громадою.

При цьому ініціатором активізації реалізації відповідного муніципального права часто виступає і сама територіальна громада і відповідні інші суб'єкти місцевого самоврядування. По-третє, слід констатувати, що переважна більшість муніципальних прав реалізуються за рішенням саме органів місцевого самоврядування, що свідчить про рівень активності територіальної громади і її зацікавленості у вирішенні питань місцевого значення. Тому залучення жителів до реалізації їх муніципальних прав часто використовується органами для виконання певного законодавчого імперативу, або для додаткового підкріплення власної позиції з певного питання. Такий плив на механізм реалізації муніципальних прав з боку органів місцевого самоврядування часто може носити елементи відсутності транспарентності та правової визначеності.

Таким чином, муніципальні права їх система та специфіка реалізації виступають важливим елементом механізму здійснення місцевого самоврядування, першоосновою взаємодії жителів з органами місцевого самоврядування та державної влади на місцях, важливим індикатором ефективності здійснення муніципальної влади в цілому.

Література:

1. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. К. : Атіка, 2005. 592 с.

2. Любченко П. М. Муніципальне право : навч. посіб. Х. : Фінн, 2012. 496 с.

3. Теорія держави і права : посіб. для підготовки до держ. Іспиту / за заг ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 192 с.

4. Серьогіна С. Г. Муніципальні права особи: місцеве самоврядування в аспекті прав людини. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 36. С. 3–20.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-55

ВНУТРІШНІ РЕГУЛЯТОРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ЮРИСТА: СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИМІРИ

Меленко О. В.
доцент кафедри публічного права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Трансформаційні процеси в сучасній правовій системі висувають принципово нові вимоги до професіоналізму, правосвідомості та особистісних якостей правника. Ефективність функціонування інститутів правосуддя, адвокатури та правоохоронних органів безпосередньо залежить від внутрішніх спонукальних сил та психологічної стійкості суб'єктів юридичної діяльності.

Специфіка юридичної діяльності висуває до фахівця комплекс динамічних вимог, серед яких ключове місце посідає володіння розвиненими професійно значущими якостями особистості правника, які дозволяють гнучко адаптуватися до умов високого інтелектуального та емоційного навантаження. До них належать професійно-психологічна орієнтованість, висока психологічна стійкість та розвинені вольові якості, зокрема вміння володіти собою в складних ситуаціях, сміливість, мужність і розумна схильність до ризику в межах правового поля. Окрім цього, сучасні дослідники акцентують на важливості комунікативної компетентності: вмінні швидко встановлювати контакт, застосовувати цифрові та медіативні технології, підтримувати довірливі взаємини з різними категоріями людей, здатності екологічно впливати на. Невід'ємною складовою є пізнавальні якості: професійна спостережливість, аналітична уважність, розвинена пам'ять, творча уява, розвинена правова інтуїція, швидкість реакції та схильність до напруженої розумової роботи. Формування цих характеристик є тривалим процесом, де мотивація виступає базовим компонентом, що містить у собі повагу до роботи правника, любов до істини, професійний обов'язок, патріотизм, прагнення до справедливості, соціально-ціннісні орієнтації та високий рівень правосвідомості. Лише адекватна правова мотивація забезпечує стійку цілеспрямованість діяльності, тоді як усі форми професійної деформації пов'язані насамперед з її деградацією, деструкцією ціннісних орієнтирів або емоційним вигоранням.

У структурі юридичної діяльності мотив виступає як безпосередня спонукальна сила, що суб'єктивно переживається працівником. Кваліфікований юрист, розуміючи соціальну значущість своєї професії та взаємозв'язок правових явищ, формує в процесі навчання й практики складний комплекс потреб, інтересів, ідеалів і переконань. Особливу роль тут відіграють прагнення до справедливості, любов до істини, відчуття обов'язку, патріотизм та ціннісні орієнтації. Ця сфера є динамічною і під впливом зовнішніх факторів (одноманітності обов'язків, хронічного стресу чи соціокультурного тиску) може або вдосконалюватися, або професійно вигорати.

Мотив у юридичній діяльності розглядається як стійка особистісна властивість суб'єкта, яка вміщує в себе актуальні потреби та наміри вчинити дію, включаючи внутрішню спонуку до неї. Структурними компонентами мотиву виступають потреби, цілі (образ предмета, здатного задовольнити потребу) та «внутрішній фільтр» особистості (моральний контроль, оцінка ситуації, можливостей, інтересів, нахилів та рівня домагань).

Дослідженням питання мотивів та мотивації правників у контексті викликів сьогодення активно займаються представники сучасної юридичної психології та філософії права (О. Бандурка, О. Землянська, М. Люклян, С. Осадца, А. Кідиба, О. Ткаченко, М. Шевченко, Л. Шульга) [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Психологія професіоналізму в сучасних наукових реаліях передбачає не лише наявність теоретичних знань, а й глибоке ціннісне ставлення до праці, а також високу мотиваційну готовність здійснювати діяльність у мінливому соціокультурному середовищі та за екстремальних, часто стресових умов.

Мотиви та мотивація є складними психологічними феноменами, які суттєво впливають на трудову діяльність людини, що зумовлює необхідність визначення їхнього місця в структурі юридичної практики. За сучасними класифікаціями, мотиви юридичної діяльності діляться на три взаємопов'язані групи: мотиви трудової діяльності, мотиви вибору професії та мотиви вибору місця роботи. Ця система діє комплексно, оскільки загальні спонуки до праці ведуть до формування мотивів вибору професії, а останні зумовлюють вибір конкретного робочого місця. Зважаючи на те, що юридична праця відрізняється виконанням великої кількості різноманітних та нестандартних завдань, важливим критерієм її вибору є відповідність здібностей особистості вимогам професії. До найбільш характерних мотивів вибору юридичного фаху належать усвідомлення необхідності захисту прав і свобод особистості та збереження власності, гостре почуття справедливості, глибокий інтерес до правих процесів, юридичної

практики, престиж професії, наслідування сімейної традиції, а також матеріальні міркування.

Прийняття рішення щодо вибору конкретного місця роботи визначається взаємодією зовнішніх і внутрішніх факторів, які оцінюються людиною крізь «внутрішній фільтр» її психологічної готовності, інтересів та схильностей. Оцінка зовнішньої ситуації включає величину заробітної плати, пільги, наявність жорсткого або вільного графіка, надійність і престиж установи, міру відповідальності, психологічний клімат у колективі та систему заохочень і покарань. Ці елементи розташовуються не в суворій ієрархічній побудові, а відповідно до орієнтаційних очікувань конкретної людини, де матеріальна складова, комфорт, престиж і самореалізація можуть змінювати свій пріоритет.

Величина заробітної плати виступає провідним елементом матеріальної мотивації, під якою розуміють прагнення до достатку та певного стандарту життя, що зумовлює збільшення трудового внеску та результативності праці. Ефективність юридичної діяльності значною мірою визначається діючою системою оплати праці, яка є основним джерелом фінансових доходів фахівця і спонукає його підвищувати якість послуг, безпосередньо впливаючи на розвиток правової держави. Водночас аналіз ринку праці свідчить про те, що роботодавці в юридичній сфері вказують зарплати неохоче (лише у близько 10% вакансій), тоді як доходи керівників чи юристів у великих міжнародних компаніях та консалтингових фірмах оприлюднюються вкрай рідко. Також спостерігається чітка диференціація між загальним і локальними окладами, а сам процес оплати праці в юридичній сфері часто регламентується законодавством.

Поряд із заробітною платою важливим мотиваційним чинником виступають соціальні виплати та пільги, які включають медичне страхування, оплату оздоровчих заходів, компенсацію за використання транспорту, допомогу для продовження освіти, оплату тренінгів та семінарів, мовних курсів та розвинену систему корпоративної культури. Пільги виконують важливу психологічну функцію: вони демонструють працівникові його цінність для організації та забезпечують комфортні умови для його професійного зростання. Натомість такі фактори, як географічна близькість до дому чи естетика офісу, для юристів є радше допоміжними елементами, оскільки робоче місце в суді, нотаріаті, адвокатурі чи правоохоронних органах зазвичай є стандартним і чітко регламентованим.

Зворотним боком мотиваційного процесу є міра відповідальності та система негативної мотивації, заснована на принципі протиставлення заохочення та покарання. Залежно від стимулів, засоби мотивації поділяють на позитивні, які є більш розповсюдженими та ефективними

для якісного виконання обов'язків, та негативні. У більшості випадків юристи працюють ефективно завдяки внутрішній самомотивації та відповідальному ставленню до справи, проте іноді без стягнень обійтися неможливо. Особливість негативної мотивації полягає в тому, що вона спрямована не на підвищення якості роботи, а на недопущення неналежної поведінки та стимулювання виконавчої дисципліни. На практиці негативна мотивація проявляється у заходах від усної критики та позбавлення премії до дисциплінарних стягнень, порядок застосування яких чітко регламентується законом. Наприклад, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», за порушення присяги, етики чи професійних обов’язків до адвоката може бути застосовано попередження, зупинення права на заняття діяльністю від одного місяця до одного року або позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України [7].

Окрім зовнішніх факторів, при виборі місця роботи правник оцінює власні можливості (стан здоров'я, наявність цифрових та практичних навичок, рівень освіти, самооцінку, схильність до роботи без стресів чи готовність до монотонної або навпаки – високоінтенсивної праці), а також аналізує інтереси щодо кар'єрного просування, професійного зростання та вияву особистої ініціативи й творчості. Оскільки фактично всі види юридичної діяльності детально регулюються нормами права, фахівець уже на етапі планування своєї діяльності зіставляє майбутні дії з вимогами чинного законодавства. Інтерес становить також досвід сучасних юридичних компаній, керівники яких віддають пріоритет самомотивації працівника, вважаючи, що ефективнішим є постійне загартування та розвиток внутрішньої мотивації правника, аніж суто зовнішнє стимулювання. Самомотивація визначається як свідома діяльність особистості, спрямована на підтримання власного психоенергетичного тонусу, резистентності до стресу та професійного інтересу. Важливими є періодичні оцінювання ефективності, які демонструють відповідність особистісних якостей займаній посаді. Напрямок мотивації є позитивним тоді, коли цілі працівника збігаються з цілями фірми, а загрози та надмірний примус в атмосфері юридичної компанії визнаються контрпродуктивними. Відхід від жорсткого графіка, впровадження елементів гнучкого робочого простору разом із індивідуальним підходом до винагороди позитивно впливає на загальну ефективність.

Основною мотивоутворюючою силою людини є її матеріальні та духовні потреби, а також інтереси, переконання, звички, емоції, психічні стани та світогляд. Юридична діяльність зазвичай є полімотивованою – вона визначається кількома мотивами, які перебувають

у певній ієрархії, де одні виконують змістоутворюючу функцію (внутрішні мотиви), а інші є мотивами-стимулами (зовнішні мотиви). Результати, яких людина досягає у професійному житті, критично залежать від мотивів, що спонукають до досягнення поставлених цілей. Процес формування мотиву та його приведення в дію під безперервним впливом суб'єкта і ситуації визначається як мотивація, що пояснює інтенсивність та завзятість людини у досягненні цілей, причому цей процес може протікати як на усвідомлюваному, так і на підсвідомому рівні.

З професійної точки зору для юристів вагомим є когнітивний підхід до проблеми мотивації, який акцентує увагу на свідомості, раціональному мисленні та розумінні людиною подій. У цьому контексті ключовими є категорії когнітивного дисонансу (стану психологічного дискомфорту в ситуації невизначеності або суперечливості норм, який чинить потужний мотивуючий тиск і змушує шукати правову істину), мотивації досягнення успіху або уникнення неуспіху та рівня спроб. Потребу в досягненні в сучасній науці розуміють як стійку потребу в отриманні високого результату в роботі, прагнення до подолання перешкод та намагання виконати складне завдання якнайкраще і швидше. Усі рівні потреб взаємопов’язані, тому деформація або неможливість задоволення одного з них веде до деформації особистісної поведінки загалом. Наприклад, неможливість задовольнити потребу в безпеці в сучасних умовах різко підвищує рівень тривожності особистості працівника (особливо в правоохоронних органах), що блокує його можливості в самореалізації, прояві професійних здібностей та адекватному сприйнятті ситуації. Водночас ігнорування базових потреб чи хронічна втома спричинюють зниження когнітивних (пізнавальних) можливостей юриста. Юридична діяльність є результативною лише тоді, коли працівник знаходить у ній смисл свого існування, тобто має фундаментальну потребу в творчій, результативній праці, відсутність якої є головним показником професійної деформації. Особи, мотиваційна сфера яких визначається орієнтацією на досягнення успіху, показують значно вищу продуктивність, ніж ті, у кого провідними є мотиви уникнення невдачі.

Важливим компонентом є цілеспрямованість юриста, яка детермінована відповідною мотивацією та включає прагнення до встановлення справедливості й захисту прав громадян і держави. Реалізація цієї мотивації відбувається у формі вирішення конкретних правових завдань за допомогою інтелектуальних процесів – мислення, мови, пам’яті, сприйняття та уваги, які становлять комплекс професійно важливих властивостей особистості та мають виступати критеріями професійного відбору й оцінки росту фахівця. Вивчення мотивів має

винятково важливе значення для юридичної практики: з одного боку, встановлення мотивів поведінки людей допомагає об'єктивно оцінювати правові ситуації; з іншого боку, процеси мотивації суттєво впливають на результативність праці самих юристів. Зміцнення мотивів залежить від задоволеності багатьма факторами праці: чим більше люди задоволені своєю роботою і чим вищою є їхня залученість до корпоративних чи державних цінностей, тим старанніше вони працюватимуть, причому система нематеріальних нагород (субсидії на освіту, професійне визнання, гнучкі умови відпочинку) часто виявляється вагомішою за суто фінансові чинники.

Таким чином, мотивація у юридичній діяльності є складною ієрархічною сукупністю внутрішніх спонукань людини до активності, пов'язаної із задоволенням професійних потреб у процесі професійної реалізації. Структуру мотиву в юридичній сфері визначають чотири базові чинники: задоволення від самого процесу інтелектуальної та творчої діяльності; орієнтація на прямий результат праці (встановлення правової істини, захист прав); отримання винагороди за діяльність (заробітна плата, соціальний статус, престиж посади); прагнення уникнути санкцій та відповідальності, що настають у разі порушення професійних стандартів чи несумлінного виконання обов'язків. Мотивація є динамічним процесом спонукання особи до дій задля досягнення особистих цілей чи цілей установи чи організації. Найбільшу ефективність у юридичній діяльності демонструє саме комплексне поєднання матеріальних та нематеріальних засобів стимулювання. На сучасному етапі розвитку правової системи найбільш дієвими методами мотивації юристів є уміле поєднання економічних, соціальних та психологічних підходів. Таке інтегроване використання мотиваційних чинників дозволяє забезпечити високу результативність праці, підтримувати психологічну стійкість, запобігати професійній деформації й емоційному вигоранню в умовах підвищеного стресу.

Література:

1. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : ХНУВС, 2023. 416 с.

2. Люклян М. Б. Соціокультурний вимір мотивації правової діяльності: філософсько-правовий дискурс. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2024.

3. Осадца С. С. Мотиваційні чинники професійного становлення майбутніх юристів в умовах воєнного стану. *Психологічний часопис*. Т. 9, № 3. 2023. С. 45–54.

4. Кідиба А. В. Професійна деформація та емоційне вигорання юристів: сучасний стан та психопрофілактика. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія*, № 1 (37). 2023. С. 112–118.

5. Ткаченко О. В., Шевченко М. А. Психологічна стійкість особистості як чинник ефективності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Юридична психологія*. № 2. 2022. С. 28–36.

6. Шульга Л. А. Розвиток комунікативної компетентності та рольових умінь майбутніх фахівців юридичного профілю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. Вип. 4. 2022. С. 89–94.

7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076 станом на 10 травня 2026 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?find=1&text (дата звернення: 11.06.2020).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-56

ПРИНЦИПИ РІВНОСТІ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В КОНТЕКСТІ НАБЛИЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

Федорук Наталія Сергіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Рівність і недискримінація є невід'ємною складовою верховенства права, яке в сучасному європейському правопорядку виконує роль не лише політичної декларації чи загального юридичного принципу, а насамперед інструмента стримування та спрямування діяльності публічної влади. Верховенство права належить до базових цінностей Європейського Союзу, закріплених у ст. 2 Договору про Європейський Союз [1]. Цінності ЄС, включно з верховенством права, мають не декларативний, а нормативний характер: вони визначають допустимі межі державної влади в кожній державі-члені та формують спільний «конституційний простір» Союзу. Саме тому вони набувають вигляду конкретних правових стандартів, які підлягають безпосередньому застосуванню в діяльності органів публічної влади та судовій практиці.

З метою забезпечення реального дотримання цінності верховенства права у 2019–2024 рр. Європейська Комісія розробила та систематизувала так звану Rule of Law Toolbox – комплекс превентивних, стимулюючих і санкційних механізмів, спрямованих на гарантування дотримання стандартів верховенства права всіма державами-членами [2]. У межах цього підходу особливого значення набуває принцип рівності та недискримінації, адже саме через забезпечення однакового й справедливого ставлення до особи перевіряється реальна відповідність діяльності публічної влади вимогам верховенства права.

Рівність перед законом і заборона дискримінації – це засади, що гарантують однакове ставлення до всіх осіб, які перебувають у подібних правових ситуаціях. Так, Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) наголошує, що рівність є не тільки формальною вимогою, але й змістовним критерієм верховенства права. Підхід Венеційської комісії не обмежується формальною рівністю, тобто проголошенням рівності в законі. Навпаки, увагу зосереджено на виявленні реальних ризиків нерівного ставлення та на забезпеченні того, щоб органи публічної влади ухвалювали рішення, вільні від упередження та свавілля [3]. У цьому контексті визначаються як видові ознаки дискримінації, так і критерії, що допомагають оцінити, чи є відмінність у ставленні обґрунтованою.

Одним із ключових елементів оцінки дискримінації є ідентифікація захищених ознак, щодо яких нерівне ставлення визнається особливо небезпечним. Венеційська комісія, ґрунтуючись на стандартах Ради Європи, практиці Європейського суду з прав людини та положеннях міжнародних договорів, наводить широкий перелік таких ознак, включно з кольором шкіри, мовою, національним і соціальним походженням, расою, політичними поглядами, майновим станом, релігією, статтю та іншими характеристиками людини, що визначають її ідентичність. Водночас цей перелік не є вичерпним, оскільки категорія «інший статус» дозволяє враховувати нові соціально чутливі групи, які потребують правового захисту. Такий підхід відображає розуміння того, що суспільні реалії змінюються, а форми дискримінації можуть набувати нових, неочевидних вимірів.

Іншим важливим компонентом оцінки дискримінації є аналіз того, чи перебувають особи в рівному становищі в процесі реалізації та захисту своїх прав через взаємодію з органом публічної влади. Саме таке розуміння недискримінації викликає найбільше проблем в українському законодавстві та практиці публічного адміністрування. Так, Закон України «Про адміністративні послуги» містить лише базові вимоги до облаштування приміщень, зокрема щодо транспортної доступності та паркування, але не встановлює конкретних стандартів

інклюзивності, що створює прогалини у практичному забезпеченні рівного доступу осіб до адміністративних послуг [4]. У результаті більшість елементів доступності – пандуси, адаптовані інформаційні ресурси, електронні кабінети для осіб із порушеннями зору – впроваджуються переважно за ініціативою окремих центрів надання адміністративних послуг або місцевих громад.

Подібні проблеми виникають і в умовах цифровізації адміністративних процедур. Наприклад, прийом громадян може здійснюватися виключно за попереднім онлайн-записом, однак у сільській місцевості або в умовах аварійних відключень електроенергії значна частина населення фактично позбавлена доступу до мережі інтернет. Якщо орган публічної влади не забезпечив альтернативний спосіб подання документів – особисто, поштою чи іншим доступним способом, – він створює дискримінаційний бар'єр у доступі до адміністративних послуг. Такі приклади демонструють, що втілення принципу недискримінації означає не лише заборону дискримінації за «захищеними ознаками» – статтю, расою, релігією тощо, – а й системне інституційне зобов'язання держави забезпечувати інклюзивність та доступність адміністративних послуг.

Отже, рівність не зводиться до формальної однаковості, а передбачає однаковий підхід до осіб, які перебувають у ідентичних, хоча й нерівних обставинах. Будь-яке відмінне ставлення до окремих категорій осіб допускається лише за наявності чітко визначеної легітимної мети, сумісної з демократичними цінностями. Якщо ж різниця у ставленні не пов'язана із законною метою або є непропорційною, вона втрачає правову обґрунтованість і перетворюється на заборонену дискримінацію.

Дотримання принципу рівності та недискримінації тісно пов'язане і з проблемою необґрунтованих привілеїв, тобто ситуацій, коли орган публічної влади встановлює переваги або обмеження, що не мають переконливих юридичних підстав. Це може проявлятися як у надмірному наданні преференцій окремій групі, так і в безпідставному посиленні вимог до іншої. У таких випадках публічна влада зобов'язана застосовувати однакові критерії до всіх осіб у подібних ситуаціях, а будь-яке відхилення має бути не лише формально зафіксоване, а й належним чином обґрунтоване.

Забезпечення рівності також нерозривно пов'язане з вимогою об'єктивності та нейтральності адміністративних рішень. Дискримінація може виникати не лише навмисно, але й ненавмисно – наприклад, коли формально нейтральне правило фактично ставить певну групу осіб у гірше становище, що характеризує явище непрямої дискримінації. У таких випадках обов'язок органу публічної влади полягає

не тільки у формальному дотриманні рівності, а й у перевірці того, чи не створюють його рішення нерівних наслідків у практичному застосуванні. Цей аспект набуває особливого значення в сучасному адміністративному праві, де значна кількість рішень ухвалюється на основі алгоритмів, типових форм або стандартизованих процедур.

Водночас дотримання принципів рівності та недискримінації неможливе без належних процедурних гарантій, насамперед можливості оскарження дискримінаційного рішення та отримання ефективного судового захисту. Рівність перед законом не має реального змісту, якщо особа не може захистити свої права в незалежному суді, а державні органи не несуть юридичної відповідальності за порушення принципу недискримінації.

Отже, принципи рівності та недискримінації є не лише окремими правовими гарантіями, а фундаментальними елементами сучасного розуміння верховенства права. Їх реалізація вимагає від органів публічної влади не формального декларування рівності, а створення реальних механізмів забезпечення доступності, інклюзивності та справедливого ставлення до кожної особи. Європейські стандарти, сформовані практикою Венеційської комісії, Ради Європи та ЄСПЛ, демонструють, що недискримінація охоплює не лише заборону прямого упередженого ставлення, але й обов'язок держави запобігати непрямим та інституційним формам нерівності. Для України це означає необхідність подальшого вдосконалення адміністративного законодавства й практики публічного адміністрування відповідно до європейських стандартів верховенства права, у центрі яких перебуває людина, її гідність і право на рівний доступ до публічних послуг та ефективного правового захисту.

Література:

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (редакція від 1.01.2005р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 09.05.2026).

2. Mechanisms to uphold the rule of law: The EU's rule of law toolbox is designed to address situations where the rule of law is under threat or deteriorating, due to systemic violations or more isolated incidents. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/mechanisms-to-uphold-the-rule-of-law (дата звернення: 09.05.2026).

3. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) / пер. з англ. С. Головатого. *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.

4. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-57

ЩОДО ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ВІДНОСНО ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ІНОЗЕМЦІВ

Федчишин Сергій Анатолійович
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

За сучасних умов доводиться констатувати про зростання впливу первинного права ЄС на національні державні служби держав-членів. Про таку тенденцію можна говорити, зокрема, з огляду на гарантування вільного руху працівників в межах ЄС у зв'язку із відповідною практикою Суду ЄС та рішеннями Європейської комісії.

У ст. 45 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) в редакції Лісабонського договору від 13.12.2007 р. Передбачаються такі приписи:

1. Свобода пересування працівників забезпечується в межах Союзу.
2. Така свобода пересування передбачає скасування будь-якої дискримінації за ознакою громадянства між працівниками держав-членів щодо зайнятості, оплати праці та інших умов праці й зайнятості.
3. Вона включає право, з урахуванням обмежень, обґрунтованих міркуваннями громадського порядку, громадської безпеки або охорони здоров'я: а) приймати фактично запропоновані місця роботи; б) вільно пересуватися територією держав-членів із цією метою; в) перебувати в державі-члені з метою працевлаштування відповідно до положень, що регулюють зайнятість громадян цієї держави і встановлюються законом, підзаконними актами або адміністративними рішеннями; г) залишатися на території держави-члена після завершення трудової діяльності в цій державі на умовах, які мають бути визначені в регламентах, що ухвалюються Комісією.
4. Положення цієї статті не застосовуються до зайнятості на публічній службі [1].

Починаючи з Римського договору від 25.03.1957 р. діє відповідний виняток – *непоширення свободи пересування працівників на публічну службу* (ч. 4 ст. 45 ДФЄС). Однак, розуміння винятку щодо публічної (у тому числі державної служби) з часом еволюціонувало – від широкого до звужувального сприйняття, завдячуючи діяльності

Європейської комісії та практиці Суду ЄС, який «забезпечує дотримання права ЄС при тлумаченні та застосуванні Договорів».

Ще у 1988 р. Європейська комісія ухвалила рішення «розпочати систематичні дії з усунення обмежень, заснованих на громадянстві, які в кожній державі-члені позбавляли працівників з інших держав-членів доступу до зайнятості у визначених сферах публічного сектору». На підставі практики Суду ЄС та з урахуванням умов формування єдиного ринку Комісія вважала, що «виняток … охоплює специфічні функції держави та аналогічних органів, зокрема збройні сили, поліцію та інші служби з підтримання правопорядку, органи судової влади, податкові органи та дипломатичну службу. Цей виняток також розглядається як такий, що поширюється на посади в міністерствах держави, органах регіонального управління, органах місцевого самоврядування та інших подібних органах, у центральних банках та інших публічних установах, якщо службові обов'язки за такими посадами пов'язані зі здійсненням державної влади, зокрема із підготовкою нормативно-правових актів, реалізацією таких актів, контролем за їх застосуванням та наглядом за підпорядкованими органами» [2].

Розвивалась і практики Суду ЄС, завдяки якій сформовано низку правовий позицій, зокрема щодо: а) одноманітного розуміння поняття «публічної служби» у єдиному правовому просторі ЄС; б) поширення на іноземців принципу свободи пересування працівників на публічну (державну) службу, та їх можливості працевлаштування на публічній (державній) службі, а відповідно – доцільності виокремлення державами-членами посад публічної (державної) служби, що є «відкритими» для іноземців; в) поширення гарантій недискримінації, передбачених ст. 45 ДФЄС, на іноземців після їх прийняття на публічну (державну) службі та ін.

Так, у рішенні у справі «Джованні Марія Сотджу проти Німецької федеральної пошти» («Giovanni Maria Sotgiu v Deutsche Bundespost», Case 152/73) від 12.02.1974 р. Суд ЄС зазначив, що відповідний виняток передбачає «можливість обмеження допуску іноземних громадян до певних видів діяльності у публічній службі». При цьому, підкреслюється, що «ця норма не може виправдовувати дискримінаційні заходи щодо оплати праці або інших умов зайнятості щодо працівників після того, як вони були прийняті на публічну службу».

Суд ЄС наголошує на доцільності звужувального тлумачення поняття «публічна служба» у контексті винятку, врегульованого у ч. 4 ст. 45 ДФЄС. У рішенні Суду ЄС у справі «Комісія Європейських Співтовариств проти Королівства Бельгія» («Commission of the European Communities v Kingdom of Belgium», Case 149/79) від

17.12.1980 р. зазначається, що виняток стосується не всіх посад публічної служби, а тих, «які передбачають пряму або опосередковану участь у здійсненні повноважень, наданих публічним правом, а також виконання обов'язків, спрямованих на захист загальних інтересів держави або інших публічних органів. Такі посади, по суті, передбачають наявність у осіб, що їх обіймають, особливих відносин лояльності до держави та взаємності прав і обов'язків, які становлять основу зв'язку громадянства». У рішенні у справі «Комісія Європейських Співтовариств проти Французької Республіки» («Commission of the European Communities v French Republic», Case 307/84) від 03.06.1986 р. відзначається, що «доступ до певних посад не може бути обмежений лише з тієї причини, що в конкретній державі-члені особи, призначені на такі посади, підпадають під дію службових регламентів державних службовців».

У 2002 р. Європейська комісія застосувала «більш жорсткий підхід, ніж у 1988 р.». Вона зберегла винятки для окремих сфер публічної служби, проте ще більше звузила їх сферу застосування. Відзначимо основні позиції Комісії:

– свобода пересування працівників у публічній службі не залежить від конкретного сектору, а визначається характером посади. Відтак можна виокремити лише дві категорії посад у публічному секторі: а) ті, що передбачають здійснення повноважень публічної влади та відповідальність за захист загальних інтересів держави; б) ті, що не передбачають таких функцій;

– виняток щодо свободи пересування працівників охоплює специфічні функції держави та аналогічних органів, зокрема збройні сили, поліцію та інші сили з підтримання правопорядку, судову владу, податкові органи та дипломатичну службу. Водночас, і у цих сферах не всі посади передбачають здійснення публічної влади та відповідальність за забезпечення загальних інтересів держави (наприклад, адміністративні завдання, технічне консультування або роботи з обслуговування). Відтак, відповідні посади не можуть бути зарезервовані лише для громадян приймаючої держави-члена;

– відносно посад у державних міністерствах, органах регіонального управління, органах місцевого самоврядування, центральних банках та інших публічних органах, діяльність яких пов'язана з підготовкою нормативно-правових актів, їх реалізацією, контролем за їх застосуванням та наглядом за підпорядкованими органами, Комісія займає більш сувору позицію, ніж у 1988 р. Тоді ці функції були окреслені в загальному вигляді, що створювало враження, ніби всі посади, пов'язані з такою діяльністю, підпадають під виняток. Це дозволяло б державам обмежувати майже всі посади (за винятком

адміністративних завдань, технічного консультування та обслуговування) лише для власних громадян – підхід, який потребує перегляду у світлі практики Суду ЄС 1990-х рр.;

– навіть якщо керівні та управлінські посади, які передбачають здійснення публічної влади та відповідальність за забезпечення загальних інтересів держави, можуть бути обмежені для громадян приймаючої держави-члена, це не стосується всіх посад у тій самій сфері. Наприклад, посада службовця, який бере участь у підготовці рішень щодо надання дозволів на забудову, не повинна обмежуватися лише громадянами приймаючої держави-члена;

– недопустимою є дискримінація, пов'язана із конкурсними процедурами та внутрішнім добором кадрів, а «держави-члени не мають права відмовляти працівникам-мігрантам у наданні, за потреби, статусу державного службовця після їх інтеграції до публічного сектору». Професійний досвід, у тому числі набутий в іншій державі-члені, має враховуватися при визначенні професійних переваг так само, як і досвід, здобутий у власній національній системі та ін. [3]

Таким чином, узагальнюючи зміст ч. 4 ст. 45 ДФЄС, практику Суду ЄС та рішення Європейської комісії можна стверджувати про формування стандарту ЄС щодо можливості допуску іноземців (громадян інших держав-членів ЄС) до державної служби. Він може бути описаний такими положеннями: а) за громадянами держави можуть бути зарезервовані лише ті посади державної служби, які передбачають участь у здійсненні повноважень, наданих публічним правом, виконання обов'язків, спрямованих на захист загальних інтересів держави або інших публічних органів; які потребують наявності у осіб, що їх обіймають, особливих відносин лояльності до держави та взаємні права та обов'язки; б) інші посади можуть заміщені іноземцями – громадянами інших держав-членів ЄС навіть незважаючи на законодавче віднесення їх до посад державної служби; в) на іноземців – громадян інших держав-членів ЄС, які допускаються до державної служби, поширюються приписи стосовно заборони дискримінації за ознакою громадянства щодо зайнятості, оплати праці та інших умов праці й зайнятості, а також інші складові свободи пересування працівників, передбачені ст. 45 ДФЄС.

Література:

1. Treaty on the Functioning of the European Union (Consolidated version, 2012). *Official Journal of the European Union*, C 326, 26 October 2012, pp. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT

2. Commission action in respect of the application of Article 48(4) of the EEC Treaty (88/C 72/02) «Freedom of movement of workers and access to employment in the public service of the Member States». *Official Journal of the European Communities.* 1988. C 72. 18 March. P. 2–4.

3. Communication from the Commission. Free movement of workers – achieving the full benefits and potential. Brussels, 11 December 2002. COM(2002) 694 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52002DC0694

СЕКЦІЯ 4. ІНСТРУМЕНТИ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-58

TAX MEDIATION ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ: ДОСВІД ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Козек Божена Олегівна
студентка ІІІ курсу юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна
Науковий керівник: **Нестеренко Л. Б.,**
асистентка кафедри публічного права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Податкові спори є одним із найконфліктніших видів публічно-правових відносин, де фіскальний інтерес держави зіштовхується з приватним інтересом платника. В Україні традиційно домінують два шляхи врегулювання таких конфліктів: адміністративне оскарження та судовий розгляд. Обидва є тривалими, витратними й передбачають обов'язкову наявність сторони яка програє. Водночас у Європейському Союзі активно розвивається принципово інша модель – *tax mediation* (податкова медіація), що вже довела свою ефективність у численних державах-членах. Актуальність теми зумовлена євроінтеграційним курсом України та потребою адаптації законодавства до стандартів ЄС у сфері альтернативного вирішення спорів (АВС).

Податкова медіація – позасудова, добровільна, конфіденційна процедура, у межах якої нейтральна третя особа (медіатор) сприяє досягненню взаємоприйнятного рішення між платником і контролюючим органом без ухвалення владного рішення. На відміну від адміністративного оскарження, медіатор не підпорядкований жодній зі сторін; на відміну від арбітражу – не ухвалює рішення, а лише фасилітує переговори. Держави ЄС розглядають медіацію не лише як реакцію на вже існуючий конфлікт, а й як превентивний інструмент, що дозволяє врегулювати розбіжності до стадії офіційного спору [1].

Правовою основою АВС у ЄС слугує Директива Ради (ЄС) 2017/1852 від 10 жовтня 2017 р. про механізми вирішення податкових спорів, яка набрала чинності 1 липня 2019 р. Директива встановлює чіткі строки: два роки – для взаємного узгодження, шість місяців – для Консультативної комісії; гарантує право платника на звернення до суду у разі бездіяльності органів [2]. У жовтні 2024 р. Єврокомісія опублікувала звіт про виконання Директиви. Водночас Директива FASTER (ЄС) 2025/50 запроваджує єдиний цифровий сертифікат податкового резидентства та прискорені процедури повернення надмірно утриманих податків – тобто усуває передумови спорів на ранній стадії [3]. За даними ОЕСР, станом на кінець 2024 р. нараховувалось 5 747 відкритих справ у рамках процедури взаємного узгодження (MAP), а середній строк їх вирішення становив 27,4 місяця, що наочно ілюструє потребу в швидших альтернативах.

Аналіз національних моделей держав ЄС засвідчує різноманіття підходів до інтеграції медіації у національні системи вирішення податкових спорів. Нідерланди застосовують унікальну модель присудової медіації, інтегровану в механізми адміністративного перегляду; у 2024 р. держава отримала нагороду ОЕСР за найефективніше управління справами MAP. Німеччина реалізувала у 2005 р. пілотний проєкт: за рік медіацію пройшло 75 справ, 80 % яких завершились успішно [4]. Франція та Бельгія запровадили обов'язкову досудову стадію, результатом якої є мирова угода. У Словенії закон 2009 р. зобов'язав суди пропонувати медіацію у всіх доцільних справах; невмотивована відмова може тягнути санкції [1]. Велика Британія здійснює АВС через HMRC з цифровою системою відстеження справ; справи з ознаками кримінальних проваджень під АВС не підпадають.

Переваги податкової медіації для захисту прав платників є системними. По-перше, *добровільність* – платник самостійно вирішує, чи вступати в процедуру, що вирівнює структурний дисбаланс влади між ним і фіскальним органом. По-друге, *конфіденційність* – відомості, розкриті в ході медіації, не можуть бути використані проти платника в подальшому провадженні. По-третє, *оперативність і економічність* – суттєве скорочення часу і витрат порівняно із судовим розглядом. По-четверте, *гнучкість рішення* – сторони не обмежені позовними вимогами і можуть узгодити нестандартні умови. По-п'яте, *превентивна функція* – можливість врегулювати розбіжності до виникнення формального спору через advance pricing agreements та горизонтальний моніторинг. Нарешті, медіація забезпечує додатковий доступ до правосуддя в розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини та ст. 1 Протоколу № 1.

В Україні нормативне підґрунтя для медіації закладено Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX, який визначає медіацію як позасудову добровільну конфіденційну структуровану процедуру [5]. Утім закон не передбачає спеціального механізму для публічно-правових, зокрема податкових, спорів: відповідної норми у Податковому кодексі України досі немає. Ця прогалина особливо відчутна в умовах воєнного стану: кількість спорів зростає через постійні зміни оподаткування, а судова система зазнає суттєвого навантаження. Водночас навіть за відсутності спеціального регулювання у 2025–2026 рр. в Україні зроблено перші практичні кроки на шляху до запровадження податкової медіації. Державна податкова служба України у партнерстві з Радою бізнес-омбудсмена та Українською академією медіації реалізувала перший в історії України кейс податкової медіації: у січні 2026 р. за результатами позапланової перевірки платника щодо від'ємного значення ПДВ, заявленого до бюджетного відшкодування (платник до того вже пройшов чотири перевірки з того самого питання), правомірність формування податкового кредиту було підтверджено, а сторони шляхом переговорів узгодили зарахування відповідних сум у рахунок майбутніх податкових зобов'язань замість прямого бюджетного відшкодування [6]. Виконувачка обов'язків Голови ДПС Леся Карнаух наголосила, що такий формат економить час і ресурси як платників, так і податкової служби, а значну частину спорів можна врегулювати без звернення до суду; одночасно ДПС публічно задекларувала розроблення власних пропозицій щодо змін до законодавства про податкову медіацію [7]. Таким чином, на рівні правозастосовної практики потреба у нормативному закріпленні інституту податкової медіації вже отримала емпіричне підтвердження.

З огляду на наведене, інституціоналізація податкової медіації в Україні є не лише бажаною, а й практично необхідною: пілотний кейс ДПС підтвердив дієвість самого механізму, проте без законодавчого закріплення він ризикує залишитися поодиноким явищем. *De lege ferenda* пропонується: по-перше, доповнити Податковий кодекс України окремою главою про медіацію у податкових спорах із визначенням суб'єктного складу, предмету, строків і правового статусу угоди за результатами медіації за зразком Директиви 2017/1852 [2]; по-друге, обмежити сферу застосування, виключивши справи з ознаками кримінальних правопорушень (досвід HMRC); по-третє, формалізувати уже наявну практику взаємодії ДПС із Радою бізнес-омбудсмена та запровадити пілотний проєкт для великих платників як першу практичну ланку (досвід Нідерландів і Франції) [7]; по-четверте, забезпечити

підготовку медіаторів зі спеціалізацією у публічно-правових спорах на базі юридичних факультетів вищих навчальних закладів.

Податкова медіація – це не просто альтернатива суду, а інструмент, який змінює саму логіку відносин між платником і державою: з протистояння – до діалогу. Досвід європейських країн переконливо свідчить, що такий підхід працює – він економить час, кошти та зберігає ділові відносини; перший національний кейс, доводить, що ця модель здатна функціонувати і в українських умовах [6]. Україна має всі підстави для системного впровадження цього механізму: є загальна законодавча база, є євроінтеграційний імпульс, є реальна потреба у розвантаженні судової системи, є власна успішна практика, а сама ДПС публічно задекларувала готовність ініціювати відповідні зміни [7]. Залишається зробити наступний крок – закріпити медіацію у податкових спорах на рівні Податкового кодексу та перетворити її з теоретичної можливості і точкових кейсів на повноцінний практичний інструмент захисту прав суб'єктів податкових правовідносин.

Література:

1. Медіація в податкових спорах: міжнародний досвід впровадження. Податкове право та альтернативне вирішення спорів. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/download/191/116 (дата звернення: 25.04.2025).

2. Директива Ради (ЄС) 2017/1852 від 10.10.2017 про механізми вирішення податкових спорів у Європейському Союзі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_028-17 (дата звернення: 25.04.2025).

3. Council Directive (EU) 2025/50 of 10 December 2024 on faster and safer relief of excess withholding taxes (FASTER). *Official Journal of the European Union. L series*. 2024.

4. Куркова К. М. До питання альтернативних способів вирішення податкових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 150–155. URL: http://lsej.org.ua/5_2024/150.pdf (дата звернення: 25.04.2025).

5. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 5. Ст. 31.

6. ДПС та Рада бізнес-омбудсмена: про важливість запровадження податкової медіації. Державна податкова служба України. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/977274.html (дата звернення: 06.05.2026).

7. ДПС напрацьовує зміни до законодавства щодо податкової медіації. Державна податкова служба України. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/1007490.html (дата звернення: 06.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-59

МЕДІАЦІЯ ЯК ФОРМА ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ: ПРАВОЗАХИСНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Костюкевич Олександр Костянтинович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Повномасштабна війна поставила перед українським суспільством не лише безпекові, гуманітарні та економічні виклики, а й складні правові питання, пов'язані із захистом прав людини, доступом до правосуддя, соціальною згуртованістю громад і пошуком ефективних форм реагування на конфлікти. У таких умовах особливої ваги набувають інструменти альтернативного вирішення спорів, серед яких медіація посідає одне з центральних місць. Її значення полягає не тільки у можливості швидшого врегулювання конфлікту без звернення до суду, а й у здатності відновлювати комунікацію між сторонами, зменшувати соціальну напругу та сприяти реалізації прав людини в ситуаціях, де формальна юридична процедура не завжди дає достатній результат.

У цьому контексті медіацію доцільно розглядати як особливу форму правової діяльності. Правова діяльність у теоретико-правовій літературі розуміється як різновид соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів і спрямовується на досягнення правового результату. Т.З. Гарасимів, аналізуючи співвідношення правової та юридичної діяльності, підкреслює, що правова діяльність не зводиться лише до професійної діяльності юристів, а охоплює ширше коло дій, через які право створюється, реалізується, охороняється й набуває практичного значення у суспільних відносинах [1, с. 80]. Такий підхід дозволяє побачити медіацію не просто як технічну процедуру переговорів, а як діяльність, що має правовий зміст, правову мету і правові наслідки.

В умовах воєнного стану особливість медіації полягає в тому, що вона функціонує на перетині приватного і публічного інтересу. З одного боку, медіація дає сторонам можливість самостійно врегулювати спір, зберігаючи добровільність, конфіденційність і рівність учасників. З іншого боку, її використання має важливе публічне

значення, оскільки сприяє зменшенню навантаження на судову систему, запобігає ескалації конфліктів у громадах і підтримує соціальну стабільність. Закон України «Про медіацію» визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт шляхом переговорів [2]. Закон є чинним і встановлює загальні засади процедури, статус медіатора та можливість застосування медіації у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних та інших правовідносинах .

Науковці слушно звертають увагу на те, що українська модель медіації ще перебуває у процесі становлення. Д. І. Піддубний, досліджуючи правове регулювання медіації у публічних правових відносинах у праві Європейського Союзу, зазначає, що одним із ключових викликів для України є узгодження національного законодавства з європейськими стандартами, а також визначення меж застосування медіації у спорах за участю суб'єктів владних повноважень [3, с. 283–286]. Це особливо важливо в умовах воєнного стану, коли публічна адміністрація ухвалює значну кількість рішень щодо евакуації, соціальної допомоги, компенсацій, житла, статусу внутрішньо переміщених осіб, доступу до адміністративних послуг. Не кожен спір у цій сфері може бути медіабельним, однак там, де йдеться про комунікаційний конфлікт, непорозуміння, організаційний спір або потребу в узгодженні інтересів, медіація може бути корисною.

Правозахисний потенціал медіації в умовах війни розкривається через її зв'язок із доступом до правосуддя. Європейські стандарти виходять із того, що право на доступ до суду не є абсолютним і може підлягати допустимим обмеженням, однак такі обмеження не повинні звужувати саму сутність цього права [4, с. 25]. Водночас альтернативні способи вирішення спорів не мають замінювати судовий захист, а повинні доповнювати його. Саме такий підхід є особливо важливим для України, де внаслідок бойових дій, переміщення населення, руйнування інфраструктури та перевантаження судової системи частина громадян фактично стикається з ускладненим доступом до правосуддя. У цих умовах медіація може стати додатковим каналом правового захисту, але лише за умови дотримання добровільності, недискримінації, професійності медіатора та збереження права особи звернутися до суду.

Конституційний Суд України у Рішенні від 18 липня 2024 р. № 8-р(II)/2024 наголосив, що навіть в умовах воєнного стану верховенство Конституції України, принцип верховенства права, поділ влади, повага до прав і свобод людини залишаються основами демократичного конституційного ладу України [5]. Це положення має

принципове значення для аналізу медіації як форми правової діяльності. Воєнний стан не скасовує потреби у правових, гуманних і пропорційних способах вирішення конфліктів. Навпаки, у кризових умовах зростає потреба в таких інструментах, які дозволяють не тільки забезпечити формальне застосування норм, а й зберегти людську гідність, довіру до права і відчуття справедливості. КСУ прямо підкреслив, що і під час воєнного стану Конституція залишається основою механізму обмеження прав і свобод, а повага до прав людини зберігає фундаментальний характер .

Особливо показовою є роль медіації у процесах інтеграції внутрішньо переміщених осіб. ВПО часто стикаються з житловими, сімейними, трудовими, соціальними, адміністративними та побутовими конфліктами. Частина таких спорів має правову природу, але водночас містить сильний психологічний і соціальний компонент. Наприклад, конфлікт між ВПО та орендодавцем може стосуватися умов договору, строків проживання чи оплати комунальних послуг, але фактично він нерідко пов'язаний із травмою переміщення, недовірою, страхом втрати житла або економічною вразливістю. Такі ситуації потребують не лише формального застосування права, а й пошуку людського, збалансованого рішення.

Д. А. Селіхов, аналізуючи правові основи соціального захисту ВПО, слушно зазначає, що українська модель підтримки переміщених осіб повинна переходити від логіки тимчасового забезпечення до логіки сталої інтеграції у соціально-економічне середовище громад [6, с. 105]. У цьому переході медіація може виконувати важливу функцію: вона допомагає не тільки врегульовувати окремі спори, а й формувати механізми співжиття між переселенцями та приймаючими громадами. Йдеться про конфлікти щодо користування спільною інфраструктурою, отримання гуманітарної допомоги, розміщення у тимчасовому житлі, працевлаштування, навчання дітей, участі у житті громади.

Соціальний вимір цієї проблеми розкривають М. М. Лехолетова, А. В. Дуля та В. Є. Спіріна. Дослідниці підкреслюють, що інтеграція ВПО у приймаючі громади не може бути зведена до фізичного розміщення людей у новому населеному пункті. Вона передбачає включення у соціальні мережі, доступ до підтримки, участь у громадському житті, професійну адаптацію та відновлення відчуття безпеки [7, с. 30–36]. Медіація у такому контексті може бути не лише реакцією на вже наявний конфлікт, а й превентивним інструментом, що допомагає громаді вчасно виявляти ризики напруги і переводити їх у площину діалогу.

А. О. Цейтліна, досліджуючи запровадження медіації як механізму врегулювання конфліктів, спричинених військовими подіями на сході

України, звертає увагу на те, що медіаційні та діалогові практики можуть сприяти зниженню соціальної напруги, відновленню комунікації між сторонами та попередженню поглиблення конфліктів [8, с. 39–41]. Цей висновок зберігає актуальність і в умовах повномасштабної війни. Більше того, він набуває ширшого значення, оскільки внутрішнє переміщення стало масовим, а громади одночасно виконують функції прийому, підтримки, адаптації та інтеграції значної кількості людей.

Важливою новацією останніх років є розвиток онлайн-медіації. Л.Я. Стрельбіцька та Т.В. Блащук зазначають, що онлайн-медіація може бути ефективним інструментом вирішення конфліктів серед біженців та ВПО, оскільки дозволяє долати територіальні бар'єри, зменшує витрати часу і забезпечує доступ до процедури навіть тоді, коли фізична присутність сторін є ускладненою [9, с. 93]. Для України це має особливе значення, адже частина громадян перебуває за кордоном, частина – у різних регіонах держави, а частина – у місцях, де безпекова ситуація не дозволяє повноцінно користуватися традиційними формами правового захисту. Водночас онлайн-медіація потребує додаткових гарантій: захисту персональних даних, цифрової доступності, технічної безпеки, психологічної довіри та належної ідентифікації учасників.

Разом із тим медіація не повинна ідеалізуватися. Її застосування має чіткі межі. По-перше, медіація не може бути ефективною там, де одна зі сторін перебуває під примусом, страхом або істотною залежністю від іншої. По-друге, вона не може замінювати кримінальне провадження у справах про воєнні злочини, насильство, катування, сексуальне насильство чи інші грубі порушення прав людини. По-третє, у спорах за участю органів публічної влади медіація повинна застосовуватися лише в тих межах, де це не суперечить принципу законності, публічному інтересу та обов'язку адміністрації діяти виключно на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені законом.

Саме тому медіацію доцільно розглядати не як альтернативу правосуддю, а як елемент сучасної правозахисної інфраструктури. Вона може ефективно працювати поряд із судовим захистом, безоплатною правничою допомогою, соціальними службами, адміністративними процедурами, громадськими консультаціями та програмами відновлення громад. У цьому сенсі медіація є проявом правової діяльності нового типу – не каральної, не суто владної, а комунікативної, людиноцентричної та відновної.

Окремої уваги потребує підготовка медіаторів для роботи з конфліктами, пов'язаними з війною. Такий медіатор повинен мати не тільки знання процедури, а й розуміння правового статусу ВПО, особливостей соціальної роботи, травматичного досвіду, комунікації

з вразливими групами, а також меж допустимості медіації у складних правових ситуаціях. Без цього медіація може перетворитися на формальну процедуру або навіть створити ризик повторної травматизації сторін.

Отже, медіація в умовах воєнних викликів є не лише інструментом альтернативного вирішення спорів, а й важливою формою правової діяльності, яка спрямована на захист прав людини, відновлення довіри та підтримку соціальної згуртованості. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє побачити за юридичним спором людину, її інтереси, досвід, потреби і можливість самостійно брати участь у пошуку справедливого рішення. Для України розвиток медіації є важливим не тільки з позиції європейської інтеграції чи модернізації правової системи, а й з позиції післявоєнного відновлення. Медіація може стати одним із тих правових інструментів, які допоможуть громадам перейти від логіки виживання до логіки співпраці, від напруги – до діалогу, від формального захисту прав – до їх реального людського виміру.

Література:

1. Гарасимів Т. З. Правова діяльність: теоретико-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 2. С. 78–82.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.
3. Піддубний Д. І. Правове регулювання медіації у публічних правових відносинах у праві Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 12. С. 283–286. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/69.
4. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Люксембург : Агенція Європейського Союзу з основоположних прав ; Рада Європи, 2016. 216 с. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_access_justice_UKR.
5. Рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text.
6. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84. С. 103–108. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14.
7. Лехолетова М. М., Дуля А. В., Спіріна В. Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. Вип. 1. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5.
8. Цейтліна А. О. Запровадження медіації як механізму врегулювання конфліктів унаслідок військових подій на сході України. *Вчені*

записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2021. Вип. 32(71). С. 37–41. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/07.

9. Стрельбіцька Л. Я., Блащук Т. В. Онлайн-медіація як інструмент для вирішення конфліктів серед біженців та внутрішньо переміщених осіб в умовах повномасштабної війни в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. Вип. 3 (85). С. 90–96. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.3.15

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-60

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Оржинська Ельвіра Ігорівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Мелітопольський державний педагогічний університет імені «Богдана Хмельницького»
м. Мелітополь, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6186-3103

Сучасний етап реформування кримінальної юстиції в Україні характеризується поступовим відходом від традиційної каральної парадигми на користь відновних підходів, особливо у сфері правосуддя щодо неповнолітніх. Ключовим етапом цього процесу стало впровадження Пілотного проекту «Програма відновного правосуддя для неповнолітніх», розширення якого на всю територію України у 2024 році (згідно з Наказом № 2176/5/501/176) заклало фундамент для нової форми справедливості. Проте, попри позитивну динаміку, на практиці відновне правосуддя часто звужується до формального процесу примирення сторін або відшкодування матеріальної шкоди, залишаючи поза увагою глибинні трансформаційні та соціально-адаптаційні аспекти.

Поняття відновного правосуддя треба розуміти не лише процес примирення потерпілого з обвинуваченим за участі медіатора але і розуміти його більш філософськи, глибинно з акцентом не лише на потерпілого (інтереси якого розглядаються як другорядні, тому що на першому місці стоїть потреба покарати винуватця), а й на правопорушника (щоб змінити його світогляд для подальшої переоцінки дій, які він вчинив).

Умовно практики відновного правосуддя можна розділити на кілька моделей (форм, практик). Найпоширенішими з них є: • програми примирення потерпілих і правопорушників (відомі також як «медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників») (така система представлена в країнах Європи); • кола правосуддя – програми, в основі яких лежать традиції північноамериканських індіанців (проводяться переважно в Канаді); • сімейні конференції (батьківщина – Нова Зеландія); • програми сприяння жертвам; • програми сприяння екс-злочинцям; • реституція; • залучення до суспільних робіт тощо [4].• практики країн Сходу.

Ці різні моделі відновного правосуддя розкривають суть та можливості такого процесу за для подальшого напрацювання українською практикою ефективних стратегій не лише вирішення конфліктів, а і в врегулюванні суспільних відносин пов'язаних з кримінальним правопорушенням.

Філософія відновного правосуддя має базуватися на визнанні того факту, що встановлення та підтримка відносин з іншими людьми є базовою потребою людини. Правопорушення в першу чергу руйнують міжособистісні відносини, але хвильовий ефект такої поведінки може поширювати свій вплив на друзів, сім'ю, соціальне оточення тощо. Саме тому відновлення порушених відносин має ефект зцілення не тільки для однієї окремої жертви правопорушення, але й впливає на правопорушника (особливо в маленьких громадах, селах тощо), колектив або громаду і навіть на відносини за їх межами. Відновне правосуддя ґрунтується на розумінні визначальної ролі самостійності та самодіяльності людей у врегулюванні суспільних відносин.

Відновне правосуддя покликане зцілювати, надати моральний урок, залучати громаду, підштовхувати її до проведення діалогу на основі поваги, сприяти усвідомленню цінності прощення, відповідальності, вибачення і виправлення, а також відновлення належного фізичного та емоційного стану потерпілого, правопорушника та громади [1, с. 77].

Відновне правосуддя виходить за межі правничого інституту і поєднує в собі соціальні, психологічні [3, с. 232], педагогічні та юридичні елементи, формуючи нову парадигму кримінальної політики України [3, с. 232].

Доречно відмітити що саме в психологічних і педагогічних науках піднімається дискусія щодо впровадження відновних програм, як компонентів провадження стандартів динамічної безпеки в контексті роботи практичних психологів закладів освіти. Наразі в рамках розробки концепції Моделі «Мирна школа» розглядають наступні методики: «відновна школа» – спрямована на формування партнерських

стосунків та ефективної комунікації між педагогами, учнями та батьками і покликана сприяти якісному освітньому процесу за сучасних ризиків; шкільна служба порозуміння – шкільна структура для професійного вирішення конфліктів і навчання конструктивним моделям поведінки та комунікації, що працює за принципом «рівний – рівному»: методика «Стійкість» та «Культура добросусідства» [2, с. 263].

Нажаль, наразі концепція Моделі «Мирна школа» спрямована на попередження конфліктів серед учнів та попередження та подолання стресових явищ бойових дій на території України. Однак її розробка та практична апробація результатів можуть стати фундаментом для подальшого розвитку системи відновного правосуддя, щодо неповнолітніх які вчинили кримінальне правопорушення, зокрема для створення центрів адоптації/ відновних центрів або перевиховання.

Зрозуміло, що відновне правосуддя може і не зменшить кількість кримінальних правопорушень, але воно призведе до суттєвих змін щодо повернення (реінтеграції), в громаду правопорушників, через соціальну адаптацію та підтримку.

Загалом пенітенціарна система України має бути переосмислена з вектором на популяризацію центрів, які б сприяли соціальній адаптації правопорушників (можливо навіть і по аналогу системи Bang-jiao). Така адаптація повинна здійснюватися у тісній співпраці пенітенціарної служби з громадськими організаціями та/або закладами загальної освіти та представниками громади в цілому. Українська система відновного правосуддя потребує центрів (у вигляді симбіозу громадської організації з пенітенціарною службою та/або представником громади, та/або представниками психологічних служб закладів шкільної освіти), які б були орієнтовані на розвиток життєвих навичок правопорушника його навчання, допомоги у працевлаштуванні тощо. Щоб правопорушники відчували психологічну підтримку (можливо навіть через релігійні організації) і сили продовжувати життя в гармонії з суспільством.

На нашу думку для перетворення Пілотного проекту на повноцінну національну модель необхідно:

1) створення мережі центрів (на засадах державно-приватного партнерства), які б забезпечували психологічний супровід, навчання та допомогу у працевлаштуванні неповнолітніх після процедури примирення.

2) внести зміни до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, передбачивши можливість покладання на неповнолітнього обов’язків виховного характеру (відвідування тренінгів із життєвих навичок, освітніх курсів тощо) як невід’ємної частини угоди про примирення.

3) переосмислити роль пенітенціарної системи, змістивши акцент із ізоляції на активну взаємодію з громадою, релігійними та громадськими організаціями для створення середовища, де правопорушник відчуває підтримку та силу змінити своє життя.

Література:

1. Крестовська Н. Філософсько – правові студії відновного правосуддя. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів, породжених російською воєнною агресією: теорія, практика, перспективи розвитку*: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Кривий Ріг, 24 травня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. 332 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/07/zbirnyk_nps_24_05_2024_protokol_dlya_pdf.pdf#page=77 (дата звернення 19.04.2025).
2. Луценко Ю.А. Відновні програми як компонентів провадження стандартів динамічної безпеки в контексті роботи практичних психологів закладів освіти. *Соціальна психологія. Юридична психологія.* Випуск 36. 2022. С. 260–265. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738170/1/Lutsenko_vidnovni_prohramy_2022.pdf (дата звернення 19.04.2025).
3. Петренко Н. Місце та роль відновного правосуддя в сучасній кримінально – правовій системі України. *Електронне наукове видання «Аналітично – порівняльне правознавство».* Випуск № 05, 2025, частина 3. С. 229–233. URL: https://www.researchgate.net/publication/397625465_The_place_and_role_of_restorative_justice_in_the_modern_criminal_law_system_of_Ukraine (дата звернення 19.04.2025).
4. Реконструкція зв'язків в громаді – медіація і відновне правосуддя в Європі / Ерстен І. та ін. Київ : Видавник Захаренко В. А., 2008. 184 с.

СЕКЦІЯ 5. КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-61

ПРЯМІ ТА ПУБЛІЧНІ ЗАКЛИКИ ДО ВЧИНЕННЯ ДІЯНЬ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ГЕНОЦИД: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Андрушко Андрій Васильович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики
юридичного факультету,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

На сьогодні в Єдиному державному реєстрі судових рішень міститься лише три обвинувальні вироки за ч. 2 ст. 442 КК України. Всі вони ухвалені Шевченківським районним судом міста Києва у 2024 році. Зазначеними вироками в порядку спеціального судового провадження за відсутності обвинуваченого (in absentia) засуджені троє громадян російської федерації.

Перший із них засуджений за те, що, будучи тележурналістом, під час онлайн-трансляції ефіру авторської програми «Антонимы» у ході розмови з російським письменником розповів, що в дитинстві (ще за радянських часів), під час його перебування в селищі Солотвино Закарпатської області, місцеві російськомовні діти говорили йому, що Україна окупована «москалями», перебив співрозмовника і публічно заявив: «А прям топить таких надо в Тысыне. Прям вот, там, где «плыне кача». Прям топить надо таких детей, прям в Тысыне. Это не ваш метод, поэтому вы интеллигентные люди, писатели-фантасты. А это наш метод. Вот прям сказал, что москали оккупировали и сразу прям бросаешь в реку с бурным течением! ... И там каждая значит изба называется смерекова ... «смерекова хата», и вот прям в эту смерекову хату прям забивать и жечь...». Крім того, цей російський журналіст був визнаний винним у виготовленні матеріалів із закликами до геноциду з метою їх подальшого розповсюдження,

а також у їх поширенні, оскільки під час огляду мережі Інтернет у відкритому доступі було виявлено відеозапис зазначеної програми «Антонимы», розміщений на відеохостингу «YouTube», який забезпечував можливість його перегляду необмеженому колу осіб, що мають доступ до Інтернету (вирок 1) [2].

Другий був засуджений за те, що виготовив і розповсюдив через власний Telegram-канал, який має 41 618 зареєстрованих користувачів, публікацію з текстом: «И не забудьте ударить по Бандере во Львове. В пятницу, к 80-летию УПА». Цю публікацію, яка перебувала у вільному доступі для необмеженого кола осіб, було визнано публічними закликами до геноциду української нації, а саме до її часткового знищення за місцем компактного проживання у місті Львові шляхом позбавлення життя її членів та/або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень (вирок 2) [3].

Третій (Особа_3) був засуджений за те, що виготовив і розповсюдив на сайті «РИА Новости» матеріал, у якому прямо і публічно закликав до геноциду українського народу, а саме до його часткового фізичного знищення шляхом позбавлення життя його членів та створення для них життєвих умов, розрахованих на їх часткове фізичне знищення. У цій публікації системно, безкомпромісно та безальтернативно просувалися ідеї про неспроможність української держави до подальшого існування, неповноцінність і другосортність української нації, а також необхідність її знищення. Зокрема, Особа_3, постійно підмінюючи поняття «націоналізм» та «нацизм», публічно закликав російську владу здійснити так звану «денацифікацію» України, яка, за його задумом, мала передбачати насамперед фізичне знищення військовослужбовців Збройних Сил України, «національних батальйонів» та підрозділів територіальної оборони, а також встановлення контролю над територією України. Крім того, Особа_3 закликав у межах цієї «денацифікації» до перевиховання українців шляхом ідеологічних репресій, ліквідації державного суверенітету та самостійності України, знищення самої назви «Україна» та створення на її території кількох «народних республік», що спиратимуться на силову підтримку російської федерації. Також він закликав до фізичного знищення представників державної влади, ліквідації проукраїнськи налаштованих громадян, а тих, хто залишиться живим, – до ув'язнення. У своїй статті Особа_3 зазначав, що російська влада повинна забезпечити тривалий процес «денацифікації» тривалістю приблизно 25 років, у межах якого має відбутися повна «деукраїнізація». Станом на 6 травня 2022 року зазначену публікацію з закликами до геноциду українського народу переглянули понад 1,4 мільйона осіб (вирок 3) [4].

Аналіз цих вироків свідчить про поступове формування української практики застосування ч. 2 ст. 442 КК України в умовах повномасштабної російської агресії, однак одночасно виявляє низку серйозних проблем як у площині кримінально-правової кваліфікації, так і щодо стандартів мотивування судових рішень. Особливої уваги заслуговують питання встановлення спеціального наміру при кваліфікації прямих та публічних закликів до вчинення діянь, які становлять геноцид, розмежування цього складу злочину та суміжних складів, а також рівень аргументації, який демонструють вітчизняні суди при обґрунтуванні своїх висновків.

У всіх трьох вироках суд виходив із того, що поширення ідеї про необхідність «денацифікації», «деукраїнізації», ліквідації української державності та фізичного знищення певних категорій українців становить публічні заклики до геноциду українського народу. Водночас найбільш складним і дискусійним питанням у контексті ч. 2 ст. 442 КК України є саме доведення того, що відповідні висловлювання були спрямовані не просто на виправдання агресії чи насильства, а саме на знищення національної групи як такої.

Особливо показовим у цьому контексті є вирок 3. Суд детально виклав зміст написаної обвинуваченим статті, зазначаючи, що останній «системно, безкомпромісно та безальтернативно просував свої ідеї про неспроможність української держави до подальшого існування, неповноцінність та другосортність української нації, а також про необхідність її знищення». Далі суд наводить конкретні формулювання, згідно з якими автор закликав до «фізичного знищення військовослужбовців Збройних сил України», «ліквідації патріотично, проукраїнськи налаштованих громадян», а також до «повної деукраїнізації» протягом «орієнтовно 25 років». Саме ці фрагменти дозволили суду обґрунтувати наявність ознак геноцидної риторики.

Разом із тим навіть у вироку 3, який є найбільш деталізованим серед трьох, проблема належного встановлення спеціального наміру залишається до кінця не вирішеною. Суд фактично констатує, що висловлювання обвинуваченого є закликами до геноциду, але не проводить глибокого аналізу того, чому саме вони свідчать про намір знищення українців як національної групи. У вироку зазначено: «Особа_3... переслідуючи мету закликання до геноциду українського народу, тобто до його часткового знищення шляхом позбавлення громадян України життя». Проте ця теза фактично відтворює диспозицію відповідної статті кримінального закону і майже не супроводжується самостійним аналізом критеріїв геноцидного наміру.

У всіх трьох вироках суд переважно ототожнює антиукраїнську риторику, пропаганду війни та заклики до ліквідації української

державності із закликами до геноциду. Однак міжнародно-правове розуміння геноциду вимагає значно вужчого та більш специфічного підходу. Необхідно довести спрямованість саме на знищення захищеної групи повністю або частково. Натомість у наявних вироках суд значною мірою виходить із загальної антиукраїнської спрямованості висловлювань.

Наприклад, у вироку 3 серед аргументів на користь кваліфікації за ч. 2 ст. 442 КК України суд посилається на те, що обвинувачений «постійно здійснює підміну понять «націоналізму» на «нацизм», достовірно розуміючи різницю цих термінів». Однак сама по собі пропагандистська маніпуляція поняттями ще не свідчить автоматично про наявність закликів до геноциду. Аналогічно твердження про «неповноцінність української нації» безумовно має ознаки мови ненависті, але потребує додаткового аналізу в контексті встановлення саме геноцидного наміру.

Важливою проблемою є також розмежування закликів до геноциду та суміжних складів злочинів, зокрема передбачених ст. 109 та ст. 110 КК України. У вироку 3 одна й та сама стаття обвинуваченого стала підставою одночасно для кваліфікації за ч. 3 ст. 109, ч. 1 ст. 110 та ч. 2 ст. 442 КК України. При цьому суд не аналізує питання конкуренції норм та не пояснює, які саме фрагменти тексту утворюють окремо заклики до насильницької зміни конституційного ладу та захоплення державної влади, окремо – заклики до зміни меж території та державного кордону України, а окремо – заклики до геноциду. Фактично весь текст статті сприймається як єдиний злочинний комплекс.

Особливо це помітно у фрагменті, де суд зазначає, що обвинувачений «закликає насильницьким шляхом, з використанням Збройних сил Російської Федерації змінити межі території України та державного кордону України». Такі дії очевидно охоплюються ст. 110 КК України, однак суд не пояснює, у чому полягає додатковий елемент, необхідний саме для складу геноциду.

Окремої уваги заслуговує проблема мотивування розглядуваних судових рішень. Найслабшим у цьому аспекті безумовно є вирок 2. Якщо вирок 3 хоча б містить значний виклад змісту спірної статті та певну спробу обґрунтування суспільної небезпечності висловлювань, то у вироку 2 мотивувальна частина фактично зведена до констатації того, що суд погоджується з доводами сторони обвинувачення. Суд майже не проводить самостійного аналізу складу злочину, не досліджує зміст конкретних висловлювань, не пояснює, чому саме вони становлять заклики до геноциду, а не інші форми протиправної пропаганди.

У вироку 2 суд фактично обмежився констатацією окремих агресивних та антиукраїнських висловлювань, зокрема згадкою про необхідність «удару по Бандере во Львове», однак майже не пояснив, у чому саме полягає геноцидний характер таких закликів. При цьому сама по собі фраза про «удар по Бандере во Львове», навіть за її очевидної суспільної небезпечності, ще не свідчить автоматично про наявність спеціального умислу на знищення українців як національної групи.

Підкреслю, що саме спеціальний умисел є центральною та визначальною ознакою геноциду як у міжнародному кримінальному праві, так і в контексті ст. 442 КК України. Для кваліфікації за цією нормою недостатньо встановити заклики до насильства, війни чи навіть масового вбивства. Необхідно довести, що відповідні заклики були спрямовані саме на знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої – повністю або частково.

Відповідного аналізу у вироку 2 фактично немає. Суд не розмежовує заклики до воєнного насильства та заклики до геноциду, не пояснює, кого саме пропонувалося знищити, чи йшлося саме про українців як національну групу, і не аналізує, у чому проявляється намір їх часткового або повного знищення. Внаслідок цього мотивувальна частина вироку 2 у відповідній частині виглядає декларативною, а не юридично аргументованою.

У цьому контексті вирок 3 виглядає більш аргументованим, хоча також не позбавленим недоліків. Суд хоча б намагається навести окремі фрагменти тексту, які вважає геноцидними за змістом, зокрема посилання на «фізичне знищення», «повну деукраїнізацію», «ліквідацію патріотично налаштованих громадян». Однак навіть тут мотивування значною мірою має декларативний характер. Наприклад, суд зазначає: «суд вважає зазначені докази належними, допустимими, достовірними та в сукупності достатніми для прийняття рішення про винуватість». Водночас не пояснюється, чому саме конкретні висловлювання утворюють ознаки складу злочину за ч. 2 ст. 442 КК України.

У вироку 1 аналогічно спостерігається тенденція до спрощеного підходу: суд визнає, що заклики до знищення української ідентичності, заперечення права українського народу на існування та підтримка насильницьких дій рф є достатніми для кваліфікації за ч. 2 ст. 442 КК України. Водночас відсутній аналіз того, чи охоплюють висловлювання саме намір часткового або повного фізичного знищення групи, чи йдеться про асиміляцію, політичне підкорення або знищення державності.

Проблема формального мотивування проявляється також у тому, що суди використовують загальні фрази про «достатність доказів», «узгодженість доказів» та «доведеність вини поза розумним сумнівом», однак не пояснюють, як саме конкретні докази підтверджують кожен елемент складу злочину. Наприклад, у вироку 3 суд посилається на «протоколи огляду», «висновок експерта» та «інші докази», але не розкриває змісту експертного висновку, не наводить конкретних мовних конструкцій, які експерт визнав закликами до геноциду, і не аналізує методологію такого висновку. Це є особливо проблематичним у провадженнях про висловлювання, де саме лінгвістичний та контекстуальний аналіз має вирішальне значення. Суди повинні детально мотивувати, чому певні висловлювання є не просто пропагандистськими чи агресивними, а саме закликами до знищення національної групи. Натомість у проаналізованих вироках спостерігається тенденція до декларативності.

Суттєвою проблемою є й те, що суди майже не аналізують міжнародно-правові стандарти тлумачення геноциду. Вироки практично не містять посилань на практику міжнародних кримінальних трибуналів, де були напрацьовані ключові підходи до встановлення спеціального наміру при геноциді.

Ще одним показовим аспектом є те, що суди значну увагу приділяють масштабу поширення інформації. Так, у вироку 3 неодноразово підкреслюється, що статтю переглянуло «1 475 041 осіб». Безумовно, це підтверджує публічний характер поширення матеріалу, однак саме по собі широке охоплення аудиторії не доводить наявності закликів до геноциду. Проте у мотивуванні суду цей аргумент фактично використовується як один із центральних елементів характеристики суспільної небезпечності діяння.

Загалом аналіз наявних вироків свідчить про те, що основною проблемою сучасної практики застосування ч. 2 ст. 442 КК України є не стільки сама можливість кримінально-правової оцінки відповідних інформаційних дій як закликів до геноциду, скільки недостатня якість мотивування судових рішень, особливо щодо встановлення спеціального умислу на знищення українців як національної групи. У подальшому формування сталої практики застосування ч. 2 ст. 442 КК України потребуватиме значно глибшого врахування міжнародно-правових стандартів, детального аналізу змісту висловлювань та суттєвого підвищення стандартів судового мотивування. Необхідно підкреслити: обвинувальні вироки за ч. 2 ст. 442 КК України є унікальним інструментом протидії геноцидній пропаганді, який має застосовуватись не символічно, а юридично переконливо.

Література:

1. Андрушко А. В. Окремі питання відповідальності за діяння, передбачені ч. 2 ст. 442 КК України. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. проф. В. В. Сташиса, що відбулася 10 лип. 2025 р. / редкол.: Ю. А. Пономаренко (голов. ред.), Л. М. Демидова, М. М. Уманець. Харків: Право, 2025. С. 129–135.

2. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 25 червня 2024 р. (справа № 761/27379/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120371517

3. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 9 серпня 2024 р. (справа № 761/23038/23) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121132679

4. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 28 листопада 2024 р. (справа № 761/14838/22) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124175579

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-62

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА УМОВ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ[1]

Басиста Ірина Володимирівна
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна
членкиня Науково-консультативної ради при Верховному Суді

Розпочинаючи розгляд задекларованої проблеми варто вчергове згадати, що ще у 2014 році КПК України доповнено розділом IX-1 [1]. Згідно із Законом від 12.08.2014 року No 1631-VII «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», він називався «*Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції*» і складався з однієї ст. 615 КПК України, якою було передбачено, що в місцевостях, де діє воєнний чи надзвичайний стан або антитерористична операція, повноваження слідчого судді, визначені КПК України, а також щодо обрання запобіжного заходу на строк до 30 днів передаються прокурору. Проте це стосувалося кримінальних проваджень лише щодо виключного переліку злочинів, про що вже йшлося [2].

Згодом назва цього розділу кілька разів змінювалася. Так, Законом України від 27.04.2021 р. No 1422-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку зі здійсненням спеціального досудового розслідування» його назва була доповнена: *«Особливий режим досудового розслідування воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях»*. Саме так він називався станом на 24 лютого 2022 року [1].

[1] Публікацію підготовлено у межах виконання проєкту «Модернізація кримінального провадження України в умовах європейської інтеграції» (реєстр. № 2025.07/0259) за підтримки Національного фонду досліджень України.

Після початку триваючої війни назва розділу була ще кілька разів змінена, а він суттєво доповнений. Зокрема, за Законом України від 15.03.2022 р. No 2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» його назва стала звучати так: «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України*», а текст було доповнено ст. 616 КПК України [1].

Найбільш суттєві зміни відбулися з прийняттям Закону України від 14.04.2022 р. No 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким була закріплена остаточна назва розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*». Крім того, суттєво доповнено ст. 615 та додано ст. 615-1 КПК України [1].

Згодом статті розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану*» законодавець вкотре і неодноразово «удосконалював», змінюючи їх формулювання, виключаючи окремі частини статей та доповнюючи іншими. Для прикладу, частину восьму статті 615 КПК України було виключено на підставі Закону № 3509-IX від 08.12.2023. Частину першу статті 615 КПК України доповнено абзацом чотирнадцятим згідно із Законом № 4009-IX від 09.10.2024. Частину першу статті 615 КПК України доповнено абзацом п'ятнадцятим згідно із Законом № 4555-IX від 22.07.2025. Назва статті 616 КПК України змінювалася і станом на сьогодні діє в редакції Закону № 3902-IX від 20.08.2024., як і п'ять абзаців її першої частини та абзац перший другої її частини. Своєю чергою друга частина статті 616 КПК України теж доповнювалася абзацом другим згідно із Законом № 2751-IX від 16.11.2022 та було унесено зміни Законом № 3902-IX від 20.08.2024. і таке інше.

У першу чергу слід відзначити, що назва розділу, не дивлячись на її кілька змін, все ж залишається не вдалою. Бо у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України, на підставі пропозицій Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», *умови воєнного стану встановлено на території України* і Указами Президента України, затвердженими відповідними законами,

строк дії воєнного стану починаючи з лютого 2022 року по теперішній час продовжувався десяток разів. Крайній із Указів, який затверджено Законом № 4757-IX від 14.01.2026, вкотре продовжив строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 3 лютого 2026 року строком на 90 діб [3]. При цьому, особливий режим кримінального провадження (тобто «*в умовах воєнного стану»)* логічне, що не застосовується на всій території України. Бо вже у пунктах частини 1 статті 615 КПК йде мова не загалом про правовий режим воєнного стану, а про «відсутність технічної можливості доступу до ЄРДР», «відсутню об'єктивну можливість виконання слідчим суддею повноважень», «відсутність об'єктивної можливості подальшого проведення, закінчення досудового розслідування», «відсутню технічну можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи» [1] тощо.

По-друге, найбільш суттєвими вадами перелічених норм КПК є їх перенасиченість оцінними поняттями, які у перебігу правозастосування тлумачяться неоднаково правозастосовувачами. Хоча від оцінних понять наявна не лише шкода, а й є змога розширення діапазону власного угляду уникнення надмірної «зарегульованості» тощо [4, с. 8–22]. Також йдеться, серед іншого, і про негативні наслідки, як от: суттєве обмеження прав людини, коли застосовується особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. От у цьому випадку ці оцінні поняття забарвлюються вже негативним відтінком і, очевидно, надто ризиковано узаконювати таку залежність. Хоча законодавець передбачив і певні запобіжники, як от: «про рішення, прийняті прокурором у випадках та порядку, передбачених статтею 615 КПК України, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення». Або ж те, що «копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора» [1] тощо.

Наукові дискусії тривали практично три роки, науковці ламали списи, створювали ґрунтовні коментарі [5], «кричали» про порушення прав людини у результаті правозастосування частини із положень розділу «*Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану».* І, врешті решт, частину п'яту статті 615 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 3-р(II)/2026 від 01.04.2026. Вона утрачає чинність через три місяці з дня ухвалення Конституційним Судом України Рішення [6]. Йдеться про наступне

законодавче положення «У разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний слідчим суддею, керівником органу прокуратури під час досудового розслідування запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці» [1].

Якщо вдамося у деталі рішення Суду, то варто актуалізувати, що Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г. щодо відповідності Конституції України...констатував, що «…на думку автора клопотання, частина п'ята статті 615 Кодексу «призводить до втрати ефективного судового контролю та можливості ув'язнення особи без дослідження обґрунтованості обвинувачення» і ризиків, передбачених Кодексом, порушує принцип рівності сторін судового процесу, дає можливість ухвалювати невмотивовані судові рішення. Червінський Р.Г. вважає, що внаслідок застосування оспорюваного припису статті 615 Кодексу «непоправно порушуються гарантії, надані Конституцією України, зокрема право на свободу і особисту недоторканність, принцип дії верховенства права, гарантія того, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, гарантія захисту судом прав і свобод людини і громадянина, незалежності і недоторканності суду, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, доступ до правосуддя» [6]. У результаті конституційного розгляду, не дивлячись на те, що Перший заступник Міністра юстиції України висловив аргументовану позицію, за якою «Україна заявила про відступ від міжнародних зобов'язань, які пов'язані, зокрема, з гарантіями права на свободу та особисту недоторканність, що їх зазначено у статті 9 Пакту та статті 5 Конвенції. Крім того, після початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації Україна відповідно до статті 15 Конвенції неодноразово вербальними нотами від 28 лютого 2022 року, від 14 березня 2022 року, від 26 березня 2022 року, від 29 квітня 2022 року, від 20 червня 2022 року, від 5 березня 2024 року повідомляла генеральному секретарю Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією, в тому числі у зв'язку із викладенням у новій редакції статті 615 КПК» [6], все ж Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г., покликався на рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 [7]. У цьому рішенні Суд виснував, що «відповідно до другого речення частини другої статті 64 Конституції України людські права і свободи, гарантовані Конституцією України у приписах статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий

захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист), не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. Це означає, що хоча обмеження зазначених людських прав не може бути зумовлене потребами, пов'язаними з воєнним станом, однак державне втручання у їх захисну сферу є можливим за умови виправданості (домірності) обраних законодавцем засобів, які зберігають повагу до сутності людських прав та не суперечать приписам Конституції України, які expressis verbis гарантують їх обсяг» (абзац четвертий підпункту 8.3 пункту 8 мотивувальної частини) [7].

Своєю чергою Другий сенат Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Р. Г. щодо відповідності Конституції України...виснував, що «ухвалення рішення про продовження стосовно особи строку такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, на строк до двох місяців «у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання» не має чіткого та зрозумілого законодавчого підґрунтя та передбачних наслідків правозастосування» (див. висновок до п. 4.1.6.) [6]. Як результат – визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину п'яту статті 615 КПК України [6].

А ще у 2024 році, згідно з Рішенням Конституційного Суду № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024. частину шосту статті 615 визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною) [7]. Її виклад був таким: «…у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці» [1].

Отже, конституційна тенденція є такою, що наслідки правозастосування мають бути зрозумілими, а права людини, навіть за умов правового режиму воєнного стану та наявних повідомлень держави генеральному секретарю Ради Європи про відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією, які, гарантовані Конституцією України, як от право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист, презумпція невинуватості та право на захист, не можуть бути порушені в умовах воєнного стану. Допустиме державне втручання у їх захисну сферу «…за умови виправданості (домірності) обраних законодавцем засобів, які зберігають повагу до сутності людських прав та не суперечать приписам Конституції України, які expressis verbis гарантують їх обсяг» [7].

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. у редакції станом на 1.04.2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Басиста І.В. Актуальні проблеми кримінального процесу. Івано-Франківськ. ЗВО «Університет Короля Данила». 2026. 306 с.

3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12.01.2026. № 40/2026. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40/2026#Text

4. Basysta, I., Balynska, O., Barannik, R., Kuchynska, O., & Shchur, B. (2025). Legal and socio-psychological means to address child delinquency and ensure their rights in criminal proceedings. *Social & Legal Studios*, 8(3), 8–22. https://doi.org/10.32518/sals3.2025.08

5. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. https://justtalk.com.ua/post/naukovo-praktichnij-komentar-do-statti-615-kriminalnogo-protsesualnogo-kodeksu-ukraini

6. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Романа Григоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п’ятої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. 1 квітня 2026 року № 3-р(II)/2026. Справа № 3-162/2024(327/24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-26#n116

7. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Оніщенка Руслана Ілліча, Гаврилюка Дмитра Михайловича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (справа про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою). 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. Справа № 3-88/2022(205/22, 114/24). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#n116

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-63

ВІДНОВЛЕННЯ ЗУПИНЕНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПЕРЕД ЗВЕРНЕННЯМ ДО СЛІДЧОГО СУДДІ З КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Бобечко Назар Ростиславович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

У правозастосовній діяльності непоодинокі випадки проведення процесуальних дій у зупиненому досудовому розслідуванні з підстави оголошення в розшук підозрюваного місцезнаходження якого невідоме або він виїхав та (або) перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик. При цьому такі процесуальні дії не пов'язані із встановленням місцезнаходження підозрюваного.

Вищеописана ситуація зумовлена помилковим тлумаченням відповідних положень кримінального процесуального закону.

Зі змісту ч. 5 ст. 280, ч. 1 ст. 282 КПК України випливає, що у зупиненому провадженням досудовому розслідуванні накладається заборона на проведення тільки тих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які не спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

Таке правове регулювання пояснюється статусом підозрюваного у досудовому провадженні, який є його центральним суб'єктом, наділеним системою процесуальних прав і низкою процесуальних гарантій, реалізувати та забезпечити які, за відсутності підозрюваного, не видається можливим. Тому проведення процесуальних дій у період його тимчасової неможливості участі у кримінальному провадженні необхідно розцінювати як порушення права підозрюваного на захист.

Заборона проведення слідчих (розшукових) дій у зупиненому провадженням досудовому розслідуванні зумовлена також тим, що вони можуть супроводжуватися застосуванням процесуального примусу, який з метою забезпечення прав і свобод особи у кримінальному провадженні повинен мати тимчасовий характер, тобто застосовуватися лише у межах строків досудового розслідування. Утім, у разі наявності достатніх даних, що вказують на переховування

підозрюваного від органів досудового розслідування та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, слідчі (розшукові) дії є основними засобами, спрямованими на його розшук.

Окрім того, зупинення досудового розслідування згідно з ч. 5 ст. 219 КПК України перериває перебіг його строку, а також строків давності кримінальної відповідальності, за умови ухилення підозрюваного від слідства та суду (ч. 2 ст. 49 КК України). Утім строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки досудового розслідування, крім випадків винесення такої постанови у порядку, особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. Водночас перебіг інших строків (заходів забезпечення кримінального провадження, запобіжних заходів, негласних слідчих (розшукових) дій) продовжується. Тобто дізнавач, слідчий, детектив НАБУ, БЕБ, прокурор можуть вчиняти тільки ті процесуальні дії, які їм не доводиться вчиняти, коли кримінальне провадження відбувається у звичайному режимі.

Тож після зупинення досудового розслідування тимчасово припиняється не все кримінальне провадження. У зупиненому провадженням досудовому розслідуванні встановлена заборона на проведення тих процесуальних дій, що безпосередньо спрямовані на його закінчення.

Зупинення досудового розслідування не є однією з форм його закінчення, а постанова про його зупинення – підсумковим процесуальним рішенням цієї стадії кримінального провадження.

Тому одним із загальних процесуальних наслідків зупинення кримінального провадження є наявність у службової особи, яка прийняла таке рішення, обов'язку відновити досудове розслідування у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Відповідно до чч. 1, 2 ст. 282, п. 7 ч. 2 ст. 36 та ч. 2 ст. 305 КПК України зупинене досудове розслідування відновлюють за наявністю однієї з чотирьох підстав: 1) коли перестала існувати підстава, що зумовила зупинення досудового розслідування; 2) коли виникла необхідність у проведенні слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, що можуть бути проведені без участі підозрюваного; 3) коли слідчий суддя скасував постанову про зупинення досудового розслідування (це можливе у випадку оскарження такої постанови учасниками кримінального провадження); 4) коли прокурор скасував постанову про зупинення досудового розслідування.

На виконання ухвали слідчого судді про скасування постанови про зупинення досудового розслідування дізнавач, слідчий, детектив НАБУ, БЕБ, прокурор зобов'язані винести постанову про відновлення досудового розслідування, копія якої невідкладно надається,

а у випадку неможливості надання надсилається у триденний строк стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 1 ст. 282 КПК України), а також внести відомості про відновлення досудового розслідування до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 1 ст. 282 КПК України, абзац 14 п. 1 розділу ІІ Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення [1]).

Процесуальні дії, про які йдеться у ч. 1 ст. 282 КПК України, є компонентом кримінальної процесуальної діяльності, суть якого становлять вчинки суб'єктів кримінального провадження, що є результатом реалізації ними прав і виконання обов'язків, передбачених кримінальним процесуальним законом, спрямований на пізнання обставин кримінального провадження, забезпечення його належного перебігу та гарантування реалізації учасниками кримінального провадження їх прав.

Призначенням процесуальних дій є не лише збирання та перевірка доказів, але й забезпечення реалізації процесуальних прав учасників кримінального провадження (зокрема надання чи надсилання копії постанови про відновлення досудового розслідування) та забезпечення належного перебігу кримінального провадження (наприклад, погодження прокурором клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, внесення відомостей про відновлення досудового розслідування до Єдиного реєстру досудових розслідувань).

Тож звернення слідчого, детектива НАБУ, БЕБ, прокурора до слідчого судді з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування не є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на встановлення місцезнаходження підозрюваного, оголошеного в розшук. Складання, погодження прокурором і направлення до слідчого судді клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування у зупиненому досудовому розслідуванні не допускається. Перед складанням, погодженням прокурором і направленням до слідчого судді клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні, досудове розслідування в якому зупинене, слідчий, детектив НАБУ, БЕБ повинен відновити досудове розслідування.

Література:

1. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v0298905-20#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-64

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ РАМКИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Василова Оксана Василівна
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Сучасний кримінальний аналіз у цифровому середовищі ґрунтується на комплексному використанні взаємопов'язаних технологічних рішень, які забезпечують повний цикл роботи з цифровою інформацією – від її отримання до формування аналітичних висновків, придатних для використання у кримінальному провадженні. Їх інтегроване застосування створює необхідні технологічні та процесуальні передумови для забезпечення обґрунтованості, достовірності та процесуальної допустимості результатів кримінального аналізу, що визначає їх ключову роль у сучасній системі інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності.

З огляду на зазначене, використання цифрових інструментів кримінального аналізу має здійснюватися у межах визначених нормативно-правових рамок, що забезпечують законність, допустимість і доказову значущість результатів аналітичної діяльності. Відповідно, цифровізація кримінального аналізу повинна реалізовуватися з урахуванням процесуальних вимог кримінального процесуального законодавства, яке регламентує правові підстави, порядок та умови отримання, обробки, збереження і використання інформації у кримінальному провадженні. Дотримання зазначених вимог є необхідною передумовою забезпечення належності, допустимості та достовірності цифрової інформації як джерела доказів, а також гарантією можливості її використання у процесі доказування. Відповідно, особливого значення набуває забезпечення процесуальної форми роботи з цифровими даними, що передбачає належне документування всіх етапів їх отримання та обробки, фіксацію технічних характеристик використаних інструментів, а також створення умов для подальшої перевірки і відтворення отриманих результатів.

Особливого значення зазначені вимоги набувають в умовах правового режиму воєнного стану, який супроводжується внесенням змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема запровадженням спеціального правового регулювання, передбаченого розділом

ІХ-1 та статтею 615 КПК України [1]. Окреслені нормативні положення спрямовані на забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах підвищених ризиків втрати матеріалів, обмеженого фізичного доступу до документів і доказів, переміщення органів досудового розслідування, а також необхідності забезпечення оперативного реагування на кримінальні правопорушення. У таких умовах особливого значення набуває використання цифрових технологій, які забезпечують можливість дистанційного доступу до матеріалів кримінального провадження, їх збереження у захищених інформаційних системах і підтримання безперервності процесуальної діяльності незалежно від зовнішніх обставин.

Зазначені нормативні зміни обумовлюють необхідність впровадження технологічних рішень, спрямованих на забезпечення цілісності, доступності та захищеності цифрової інформації, що використовується у кримінальному провадженні, що включає використання спеціалізованих інформаційно-аналітичних систем, які забезпечують централізоване збереження даних, контроль доступу до них, фіксацію всіх операцій із цифровою інформацією та можливість відновлення даних у разі їх втрати або пошкодження. Даний підхід дозволяє мінімізувати ризики втрати доказової інформації та забезпечити належний рівень її процесуального захисту.

У зв’язку з цим цифровий кримінальний аналіз набуває особливого значення як інструмент забезпечення належного документування процесуальних дій, збереження цифрових доказів і підтримання безперервності ланцюга зберігання інформації. Його застосування дозволяє забезпечити фіксацію джерел походження цифрових даних, документування процедур їх обробки та збереження, а також створення умов для перевірки їх автентичності та цілісності, що, у свою чергу, забезпечує відповідність результатів кримінального аналізу вимогам кримінального процесуального законодавства та створює необхідні передумови для їх використання у процесі доказування.

Реалізація зазначених завдань обумовлює необхідність впровадження комплексних організаційно-технологічних заходів, зокрема процедур резервного копіювання цифрових даних, застосування механізмів контрольованого доступу до інформаційних ресурсів, використання захищених середовищ зберігання інформації та забезпечення можливості аудиту операцій із цифровими даними. Застосування таких механізмів дозволяє забезпечити належний рівень захисту інформації, її відтворюваність та процесуальну допустимість, що є необхідною умовою ефективного використання цифрового кримінального аналізу у кримінальному провадженні [2].

Важливим компонентом правового регулювання застосування цифрових інструментів кримінального аналізу є забезпечення захисту персональних даних, що обробляються у межах кримінального провадження. Закон України «Про захист персональних даних» визначає базові принципи обробки персональної інформації, включно з принципами законності, цільового обмеження, пропорційності, мінімізації обсягу даних і забезпечення їх безпеки. З огляду на те, що кримінальний аналіз передбачає обробку значних масивів персональних даних, у тому числі чутливих категорій інформації, архітектура відповідних інформаційно-аналітичних систем повинна передбачати впровадження механізмів рольового розмежування доступу, ведення журналів доступу до інформації, аудиту операцій обробки даних і контролю передачі інформації між інформаційними системами. Забезпечення зазначених вимог є необхідною умовою правомірного використання цифрових аналітичних інструментів і гарантією дотримання прав і свобод людини у процесі здійснення кримінального провадження [3]. Водночас транснаціональний характер сучасного інформаційного середовища обумовлює необхідність узгодження національних правових механізмів із міжнародними стандартами отримання та використання електронних доказів. У зв'язку з цим особливого значення набуває дотримання міжнародних процедур отримання електронних доказів, які регламентують порядок формування, направлення та виконання відповідних запитів до іноземних суб'єктів і міжнародних провайдерів інформаційних послуг. Практичні рекомендації міжнародних організацій підкреслюють необхідність забезпечення належної процесуальної форми отримання електронних доказів, що включає обґрунтування запиту, визначення його правових підстав і забезпечення можливості подальшої процесуальної перевірки отриманої інформації [4].

Подальший розвиток міжнародно-правового регулювання у зазначеній сфері пов'язаний із прийняттям Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, відкритого для підписання у 2022 році, який спрямований на вдосконалення механізмів міжнародного співробітництва та підвищення ефективності процедур отримання електронних доказів. Приєднання держав до зазначеного протоколу відображає тенденцію до уніфікації процедур доступу до електронних доказів і гармонізації національних правових систем із міжнародними стандартами. Для України це створює необхідність адаптації національних процедур кримінального аналізу до міжнародних вимог, зокрема у частині забезпечення належного документування процесу отримання цифрових даних, дотримання ланцюга зберігання доказів,

а також забезпечення пропорційності втручання у сферу приватності при отриманні та використанні електронної інформації [5].

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. *Відомості Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

3. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

4. United Nations Office on Drugs and Crime. Electronic evidence. URL: https://www.unodc.org

5. Council of Europe. Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence. *Council of Europe,* 2022. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/second-additional-protocol

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-65

СЕКРЕТНІСТЬ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРАВО НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ: МЕЖІ ВИКОРИСТАННЯ У ДОКАЗУВАННІ

Ганенко Ігор Сергійович
кандидат юридичних наук,
прокурор Херсонської окружної прокуратури Херсонської області
м. Херсон, Україна

У кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом, процесуальне значення має не сам режим обмеженого доступу до інформації, а те, чи набули відповідні відомості доказового значення у спосіб, передбачений КПК України. Вирішальним є не походження інформації, а набуття відповідними відомостями кримінальної процесуальної форми: отримання або збирання у порядку КПК

України, належна фіксація, введення у провадження, відкриття стороні захисту, судове дослідження та оцінка. У таких провадженнях додаткову складність створюють участь безпекових органів, обмежений доступ до території чи джерел, а також використання інформаційних каналів поза межами кримінального провадження або до внесення відомостей до ЄРДР [1].

Режим обмеженого доступу, зокрема секретність джерела, способу або методу отримання інформації, може охороняти відповідний публічний або безпековий інтерес, але не замінює процесуальної форми доказування і не звільняє сторону, яка подає доказ, від обґрунтування його належності та допустимості. До набуття належної процесуальної форми оперативно-розшукові матеріали, контррозвідувальна, розвідувальна чи інша інформація з обмеженим доступом не можуть самостійно використовуватися для доведення обставин предмета доказування, а мають орієнтуюче, інформаційно-пошукове або ініціююче значення: можуть бути підставою для початку розслідування, визначення його напрямів, перевірки версій чи ініціювання процесуальних дій. Доказове значення виникає лише після отримання, фіксації та використання відповідних даних за правилами КПК України. Це узгоджується зі ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і спеціальним режимом контррозвідувальної інформації: матеріали спеціального чи відомчого походження можуть орієнтувати розслідування або бути підставою для отримання фактичних даних, але не замінюють процесуального джерела доказів [2; 3]. Таку логіку відображає й підхід Женевського центру з питань управління сектором безпеки (DCAF) «lead purposes only»: використання інформації лише як орієнтира для розслідування, а не як самостійного доказу [4, с. 5].

Ключовим для доказового використання є розмежування фактичного джерела інформації та процесуального джерела доказів: перше пояснює походження відомостей, друге визначає передбачену КПК України форму їх використання у доказуванні. За ч. 1-2 ст. 84 КПК України доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, а їх процесуальними джерелами – показання, речові докази, документи та висновки експертів. Тому доказового значення набуває не відомча, оперативно-розшукова, контррозвідувальна чи розвідувальна інформація сама по собі, а лише фактичні дані, отримані у процесуальній формі та закріплені у передбаченому законом джерелі доказів. Такі відомості можуть функціонувати у трьох режимах: орієнтуючому – до набуття належної процесуальної форми; доказовому – після закріплення у процесуальному джерелі; гарантійному – коли обмежене розкриття джерела, способу або методу не усуває права захисту на оспорення, а компенсується процесуальними механізмами,

що зберігають можливість перевірити зміст, походження, допустимість і доказове значення даних.

Для захисту істотними є походження, отримання, фіксація, долучення, відкриття й судове дослідження фактичних даних, оскільки вони впливають на перевірку належності, допустимості, достовірності, достатності та доказового значення доказу у системному зв'язку зі ст. 85, 86, 87, 89 і 94 КПК України [1]. Стаття 517 КПК України має застосовуватися як спеціальна норма щодо провадження, яке містить державну таємницю, а не як універсальна підстава для обмеження доступу захисту до будь-якої інформації з обмеженим доступом [1; 5, с. 166–172]. Якщо сторона обвинувачення використовує документ із фактичними даними як процесуальне джерело доказів у розумінні ст. 84 і 99 КПК України, режим секретності такого документа не усуває необхідності перевірки суб'єкта отримання, правової підстави, способу одержання, форми фіксації, змісту документа, порядку долучення та відкриття стороні захисту. За ч. 2 ст. 92 КПК України належність і допустимість доказів доводить сторона, що їх подає; тому якщо такі дані подає сторона обвинувачення, саме вона має обґрунтувати їх процесуальну придатність [1]. Аналогічна логіка простежується у практиці ККС ВС щодо матеріалів оперативно-розшукового походження, де перевіряються зміст відомостей, правова підстава їх отримання, належний суб'єкт, спосіб одержання, форма фіксації, відкриття захисту та процесуальний спосіб використання [6].

Використання фактичних даних у доказуванні потребує відкриття стороні захисту, безпосереднього дослідження судом і оцінки за ст. 94 КПК України. За ст. 89 КПК України сторони можуть ініціювати визнання доказів недопустимими та подавати заперечення; тому секретність джерела, способу або методу отримання інформації не усуває права захисту на перевірку допустимості даних, які обвинувачення пропонує як доказ [1]. Воєнний або безпековий контекст сам по собі не є підставою для позапроцесуального використання фактичних даних; можливими є лише прямо передбачені КПК України особливості процесуального порядку, зокрема щодо провадження в умовах воєнного стану [7].

Право на захист за ст. 20 КПК України охоплює реальну можливість заперечувати підозру чи обвинувачення, збирати й подавати докази та реалізовувати інші процесуальні права, але не означає автоматичного розкриття всього масиву відомостей з обмеженим доступом. Якщо фактичні дані використовуються для обґрунтування обвинувачення або є істотними для його спростування чи перевірки допустимості доказів, захист має отримати доступ до їх змісту та процесуального значення в обсязі, необхідному для ефективного оспорення. За ст. 290 КПК

України видалення окремих відомостей із документів можливе за умови чіткого позначення таких видалень, однак відомості з матеріалів, не відкритих стороні захисту, не можуть бути допущені судом як докази [1].

Нерозкриття джерела, способу чи методу отримання інформації саме по собі не зумовлює автоматичної недопустимості фактичних даних. Водночас якщо воно позбавляє захист можливості перевірити походження даних, спростувати їх зміст, поставити під сумнів допустимість доказу або оспорити доказову основу обвинувачення, така обставина може оцінюватися як істотне порушення права на захист за ст. 87 КПК України або як чинник, що впливає на достовірність, достатність і доказове значення даних за ст. 94 КПК України [1]. Практика ЄСПЛ розглядає нерозкриття матеріалів як виняток із принципів змагальності та рівності сторін, що потребує суворої необхідності й достатніх компенсаторних гарантій; судовий контроль сам по собі не компенсує нерозкриття, якщо захист позбавлений реальної можливості оспорити доказову основу обвинувачення [8, §§ 60–61; 9, §§ 46–59]. У британському підході судовий контроль за нерозкриттям пов'язується з мінімально необхідним обсягом обмеження, процесуальним наглядом суду та винятковим характером спеціальних процедур захисту [10, §§ 36–37].

Отже, у кримінальних провадженнях, пов'язаних зі збройним конфліктом, допустимою може бути охорона джерела, способу або методу отримання інформації, але не усунення процесуальної перевірюваності фактичних даних, які сторона обвинувачення використовує для доведення обставин предмета доказування. Секретність є режимом охорони інформації, а не самостійною підставою її доказового використання; її межа проходить там, де обмеження розкриття позбавляє захист реальної можливості оспорити зміст, походження, допустимість чи доказове значення даних, покладених в основу обвинувачення.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 06.05.2026).

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (дата звернення: 06.05.2026).

3. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text (дата звернення: 06.05.2026).

4. DCAF – Geneva Centre for Security Sector Governance. The Admissibility of (Counter-) Intelligence Information as Evidence in Court. Geneva: DCAF, 2021. URL:https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Admissibility_of_%28Counter-%29IntelligenceInformation_as_Evidence.pdf (дата звернення: 06.05.2026).

5. Жовтан Ю. В. Доступ до матеріалів досудового розслідування у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2023. № 3(81). С. 166–172. DOI: https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.3.25.

6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.05.2025 у справі № 161/10489/14-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128876624 (дата звернення: 06.05.2026).

7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 23.01.2025 у справі № 127/28980/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718092 (дата звернення: 06.05.2026).

8. Rowe and Davis v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights, 16 February 2000, application no. 28901/95. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496 (дата звернення: 06.05.2026).

9. Edwards and Lewis v. the United Kingdom: judgment of the European Court of Human Rights, 27 October 2004, application nos. 39647/98 and 40461/98. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67226 (дата звернення: 06.05.2026).

10. R v H; R v C [2004] UKHL 3; [2004] 2 AC 134: judgment of the House of Lords, 5 February 2004. URL: https://publications.parliament.uk/pa/ld200304/ldjudgmt/jd040205/hc-1.htm (дата звернення: 06.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-66

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, КОТРІ ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дякур Марія Дмитрівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері медичного обслуговування з моменту їх криміналізації у чинному Кримінальному кодексі України 2001 року характеризуються достатньо незначним кількісним показником. Така ситуація формує хибне уявлення про достатність та ефективність наявних кримінально-правових та кримінологічних заходів впливу. Одночасно із цим, більш правильним видається вважати, що низький кількісний показник зумовлений, по-перше, латентністю таких суспільно небезпечних діянь, по-друге, особливостями ведення медичної документації, які спрощують реалізацію кримінально протиправного умислу на приховування кримінальних правопорушень. Не дивлячись на те, що більшість таких протиправних діянь вчиняються із необережною формою вини, наразі, особливо – в умовах дії правового режиму воєнного стану, можна виокремити низку соціально-економічних детермінант, які впливають на кримінологічну ситуацію у цій частині, зокрема – сприяють вчиненню медичними працівниками інших кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності.

Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора дозволяє стверджувати наявність стійкої негативної тенденції до зростання кількісних показників кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері охорони здоров'я та надання соціальних послуг. Так у 2021 році було обліковано 3733 кримінальні правопорушення, у 2022 – 3273, у 2023 – 3310, у 2024 – 3702, у 2025 – 4226, станом на березень 2026 року було обліковано 818 кримінальних правопорушень, що було вчинено у сфері охорони здоров'я та надання соціальних послуг [1]. Серед облікованих достатньо значний відсоток складають кримінальні правопорушення проти власності (здебільшого,

передбачені ст. 191 КК України), а також корупційні протиправні діяння.

У контексті дослідження актуальною видається думка Г. Кириченко, яка вказує, що детермінанти аналізованого виду суспільно небезпечних діянь на макрорівні (загальнонаціональному) достатньо розгалужені та залежать від різних за характером сфер життя та суспільних відносин, таких як політичні, соціальні, економічні, організаційно-управлінські, ідеологічні, соціально- психологічні та ін. Серед найбільш значущих вчена виділила такі. Дисбаланс в економіці охорони здоров'я довоєнного періоду через фундаментальні недоліки, накопичені медичною галуззю в процесі своєї реструктуризації (недостатність бюджетного асигнування Міністерства охорони здоров'я України, соціального забезпечення лікарів та їх сімей. Забюрократизованість системи управління, внаслідок чого відсутнє реагування медичної галузі на потреби суспільства, не відбувається врахування ризиків та використання потенційних можливостей. Пролонгований постковідний стрес медичної галузі довоєнного періоду (брак професійних медичних знань, високе ціноутворення на ліки, низька кількість потрібних медичних препаратів та кисневого забезпечення лікарень), який знаходить своє продовження у воєнний час (перевантаження галузі охорони здоров'я через значне збільшення кількості хворих різних ступенів тяжкості, гуманітарна криза та ін.). Неефективність та застарілість інформаційно-аналітичного забезпечення, що спирається на паперовий медико-статистичний облік і звітність, досить уповільнені механізми запровадження діджиталізації у медичних закладах, що заважає відповідності вітчизняної галузі охорони здоров'я євроінтеграційним стандартам та унеможливлює комплексний моніторинг і оцінку ресурсів системи охорони здоров'я з метою ефективного оперативного управління та стратегічного планування [2].

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, ведення активних бойових дій та введення особливого правового режиму воєнного стану логічно призвели до формування низки соціально та економічно негативних явищ, основними з яких стала окупація частини територій, що призвело до втрати робочих місць та масових скорочень працівників; міграція жінок за кордон; втрата житла громадянами та вимушені внутрішні переміщення тощо. Все це утворило дисбаланс у системі кадрового забезпечення, наслідком якого стала відсутність попиту на професії у сфері охорони здоров'я, що зумовлено відсутністю достатньої кількості медичного персоналу.

Аргументом на користь наведеного є те, що відповідно до офіційної статистичної інформації, викладеної на сайті Державної служби зайнятості станом на березень 2026 року у сфері охорони здоров'я

та надання соціальних послуг кількість вакансій складала 14246 одиниць, а чисельність шукачів роботи – 13816 осіб; станом на 1 квітня 2026 року, кількість вакансій складала 5742 одиниці, а чисельність шукачів роботи – 7982 особи [3]. Наведені дані наочно демонструють дисбаланс між кількістю робочих місць та шукачів роботи, який сформувався протягом одного місяця. Така ситуація може бути пояснена низкою соціально-економічних факторів, основними серед яких є низька заробітна плата медичних працівників, ускладнений графік роботи, зумовлений веденням бойових дій державою-агресором та повітряними тривогами.

Окремої уваги потребує те, що в умовах воєнного стану актуалізувались кримінальні правопорушення, що вчиняються представниками медико-соціальних експертних комісій МОЗ України. Підтвердженням наведеного є вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 03 квітня 2026 року (справа № 676/1652/26), відповідно до якого *особа з метою реалізації свого злочинного умислу, спрямованого на підроблення офіційного документа, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, не пізніше 06 липня 2023 року (точної дати та час на даний момент не встановлено), перебуваючи у невстановленому на даний момент місці, достовірно знаючи про відсутність у неї ознак інвалідності, домовилась із невстановленою на даний момент особою, яка в свою чергу домовилась із лікарем терапевтом про спільне виготовлення групою осіб підробленої медичної документації (витягів із історії хвороби № 3628 та № 6938) про перебування обвинуваченого на стаціонарному лікуванні у терапевтичному відділенні КНП «Кам`янець-Подільська центральна районна лікарня» у період часу з 03 серпня 2020 року по 11 серпня 2020 року, з 04 листопада 2021 року по 11 листопада 2021 року та з лікарем ревматологом про спільне виготовлення групою осіб підробленої медичної документації (витягів із історії хвороби без номеру) про перебування обвинуваченого на стаціонарному лікуванні в денному стаціонарі КНП «Багатопрофільна центральна районна лікарня» Слобідсько-Кульчієвецької сільської ради в період часу з 19 лютого 2021 року по 28 лютого 2021 року та з 28 березня 2022 року по 06 квітня 2022 року, а також подальшого підроблення офіційного документу – направлення на медико-соціально-експертну комісію (МСЕК) (Форми № 088/о), виданого на її ім`я, шляхом внесення на підставі зазначеної медичної документації неправдивих відомостей* [4].

Наведений вирок також свідчить про те, що медичні працівники, зокрема – представники МСЕК часто вчиняють кримінальні

правопорушення у складі організованих груп та злочинних організацій, що ускладнює їх виявлення та розслідування та, відповідно, впливає на латентність таких суспільно небезпечних діянь.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє систематизувати соціально-економічні детермінанти, що впливають на кількісний показник кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері медичного обслуговування в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану на такі групи: 1) недостатнє фінансування системи охорони здоров'я – дефіцит фінансування медичних закладів зумовлює стимулювання корупції, прагнення до заволодіння майном, розкрадання гуманітарної допомоги тощо; 2) масове внутрішнє переміщення населення та міграція за кордон – створення додаткового навантаження на медичних працівників ускладнює контроль за якістю надання медичних послуг; 3) психологічне виснаження медичних працівників – виконання професійних обов'язків в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану призводять до формування стресу та зниження концентрації, що може мати наслідком недбале ставлення до виконання професійних обов'язків; 4) загальне погіршення економічного становища населення – зниження рівня доходів впливає на рівень корупційних ризиків та кримінальних правопорушень проти власності, підтвердженням чого є вище наведена статистика.

Література:

1. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-kriminalni-pravoporushennya-vchineni-na-pidpriyemstvah-v-ustanovah-organizaciyah-za-vidami-ekonomichnoyi-diyalnosti-2026-2024-roki

2. Кириченко Г. Детермінація медико-правових кримінальних правопорушень, вчинених медичними працівниками у воєнний час. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/11609/1/46.pdf

3. Державна служба зайнятості: Статистика. URL: https://www.dcz.gov.ua/stat/statfile

4. Вирок Кам`янець-Подільського міськрайонного суду від 03 квітня 2026 року (справа № 676/1652/26). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135373982

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-67

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ РИЗИКІВ

Жаровська Галина Перівна
докторка юридичних наук,
доцентка кафедри кримінального права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Світ сьогодні характеризується зростанням глобальних ризиків – війни і збройні конфлікти, економічна нестабільність, кліматичні зміни та екологічні катастрофи, масові міграції та пандемії. Самі по собі ризики формують умови соціальної дестабілізації та мають транснаціональний характер і є сприятливим середовищем для торгівлі людьми як транснаціонального злочину, що адаптується до нових умов і використовує вразливість населення.

Війна і воєнні конфлікти – це масове переміщення населення (біженці, ВПО); зниження рівня правового захисту; підвищена вразливість жінок і дітей. Економічні кризи – це безробіття та трудова міграція; зростання тіньового ринку праці; використання шахрайських схем працевлаштування і трудова експлуатація. Кліматичні зміни та екологічні катастрофи – це екологічна міграція; втрата засобів існування; формування нових груп ризику серед населення. Пандемії – це ізоляція та обмеження пересування; зростання онлайн-експлуатації; ускладнення доступу до допомоги. Практично кожен із перерахованих ризиків пов'язаний із міграцією і певними обмеженнями, що породжує економічну нестабільність, руйнування звичної соціальної інфраструктури, зниження рівня державного контролю, і як наслідок – формують вразливі групи, які стають потенційними жертвами різного роду експлуатації та торгівлі людьми. Це – біженці та внутрішньо переміщені особи; жінки та діти, які перетинають кордон без супроводу; трудові мігранти; особи з низьким рівнем доходу та освіти; люди, які втратили соціальні зв’язки; мешканці регіонів із високим рівнем екологічних загроз, люди похилого віку та особи з інвалідністю. Глобальний характер цифровілізації виступає акселератором вербування через соціальні мережі; використання криптовалют для незаконних операцій; кіберексплуатація (зокрема сексуальна).

Змінюються і сучасні форми торгівлі людьми – «традиційна» сексуальна експлуатація; трудова експлуатація (включно з примусовою працею); примусове жебрацтво або примушування до протиправної діяльності; втягнення у злочинну діяльність мереж по торгівлі людьми;

торгівля людьми з метою незаконного вилучення органів; кібер-експлуатація та онлайн-торгівля людьми.

За даними UNODC (*Global Report on Trafficking in Persons 2024*), глобальний рівень виявлення жертв торгівлі людьми після різкого зниження у 2020 році, пов'язаного з пандемією COVID-19, відновився і перевищив допандемічні значення: у 2022 році зафіксовано 74 785 виявлених жертв, що на 25% більше порівняно з 2019 роком. Структура форм експлуатації також зміщується: частка примусової праці становить 42%, сексуальної експлуатації – 36%, а експлуатації у формі примусової злочинної діяльності (*forced criminality*) – близько 8%. Поняття експлуатації злочинної діяльності охоплює ситуації, коли участь особи у протиправних діяннях є формою експлуатації та результатом примусу/контролю; у таких кейсах предметом доказування стає встановлення експлуатаційної природи участі та відмежування статусу потерпілої особи від добровільного співучасника, що відповідає підходу UNODC до «*exploitation of criminal activities*» (експлуатації через залучення до злочинної діяльності). Судово-аналітичні матеріали UNODC додатково вказують на відмінності між організованими та неорганізованими схемами: неорганізовані виконавці, як правило, експлуатують менше жертв, тоді як мережеві конфігурації демонструють більший масштаб експлуатації та стійкіші механізми контролю [1].

Повномасштабна агресія росії проти України сформувала стійкі контури уразливості (масове переміщення, руйнування соціально-економічних зв'язків), які підсилюють ризики як офлайнової, так і цифрово опосередкованої експлуатації та ускладнюють доступ до правосуддя. За оцінками UNHCR на кінець 2025 року, глобально було зафіксовано 5,86 млн біженців з України та 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб. У національному вимірі це підсилює ризики як традиційних, так і цифрово опосередкованих форм експлуатації та актуалізує проблему доступу до правосуддя. За звітом GRETA (третій раунд оцінювання), у 2018–2024 роках статус потерпілих від торгівлі людьми в Україні було надано 925 особам; більшість формально ідентифікованих потерпілих – чоловіки (57%), а переважною формою експлуатації є трудова, далі – сексуальна, втягнення у злочинну діяльність та експлуатація у збройному конфлікті. Відповідно, для української практики ключовим стає не лише розширення виявлення, а й підвищення якості доказування засобів та стандартів захисту потерпілих, зокрема в частині уразливого стану, який у примітці до ст. 149 КК України визначається як зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан, що позбавляє або обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії чи керувати ними,

приймати самостійні рішення, чинити опір незаконним діям, а також збіг тяжких обставин [2].

Європейський контекст підтверджує масштаб і структурну диференціацію експлуатаційних практик. За даними Eurostat, у 2024 році в ЄС зареєстровано 9 678 потерпілих (−8% до 2023 року), з яких 63% – жінки та дівчата; 46% випадків пов'язані із сексуальною експлуатацією, 37% – із примусовою працею, а 16% – з іншими формами, включно з експлуатацією злочинної діяльності; 64% потерпілих – громадяни третіх країн. У відповідь на еволюцію практик експлуатації ЄС оновив кримінально-правову рамку Директивою (ЄС) 2024/1712, посиливши охоплення нових форм експлуатації та цифрових вимірів злочину, а також окресливши вимоги до захисту потерпілих і доказових підходів (додаючи експлуатацію сурогатного материнства, примусовий шлюб, незаконне усиновлення), запроваджує криміналізацію умисного користування послугами, що надаються потерпілою особою, за наявності знання про її статус, та посилює врахування цифрових вимірів злочину, зокрема у частині обтяжувальних обставин, пов'язаних з використанням ІКТ. Для України як держави-кандидата це підсилює значущість наближення кримінально-правових і процесуальних підходів до acquis ЄС у частині кваліфікації форм експлуатації, доказових стандартів і механізмів захисту потерпілих [3].

Емпіричний зріз доповнюється міжнародною статистикою, інтерпретація якої потребує методологічної обережності, оскільки показники виявлення/реєстрації відображають як масштаби явища, так і спроможність системи ідентифікації. Як зазначено вище, UNODC фіксує відновлення рівня виявлення жертв після 2020 року та зростання частки складних форм експлуатації, зокрема експлуатації у формі примусової злочинної діяльності. Для європейського контексту Eurostat за 2024 рік повідомляє про 9 678 зареєстрованих потерпілих і частку 16% інших цілей експлуатації, до яких належать і сценарії експлуатації злочинної діяльності [1].

Сформульована кримінологічна характеристика підтверджує еволюцію торгівлі людьми від відносно лінійних схем до адаптивних конфігурацій із виразним цифровим компонентом і перетинами з іншими кримінальними ринками. Така трансформація породжує ключові кримінально-правові проблеми, пов'язані з доведенням засобів вчинення діяння, встановленням ролей співучасників, захистом потерпілих та ефективністю міжнародної взаємодії. У кримінально-правовій площині ці характеристики трансформуються у дві групи проблем: розмежування складу торгівлі людьми із суміжними складами та доведення елементів складу, передусім засобів і ролей співучасників

у мережі, у ситуації, коли значна частина доказового матеріалу має цифрову та/або транснаціональну природу.

Нормативна конструкція ст. 149 КК України, яка передбачає діяння (вербування, переміщення, переховування, передача, одержання тощо) з метою експлуатації за використання хоча б одного із засобів, загалом корелює з міжнародними стандартами та європейським підходом, оновленим Директивою ЄС № 2024/1712. [5]. Водночас у мережевих схемах, посилених війною, масовим переміщенням та цифровізацією, формуються гібридні конфігурації, де початкові дії можуть подаватися як «переміщення/розміщення/ працевлаштування», тоді як експлуатаційна мета та контроль реалізуються пізніше. У таких ситуаціях ризик розмивання кваліфікації зумовлений структурою ланцюга: доказування мети експлуатації та застосованих засобів часто стає можливим лише за умови охоплення повної послідовності подій, включно з цифровими контактами та фінансовими слідами, що створює методичний і процесуальний ризик конкуренції норм із суміжними складами, зокрема з незаконним переправленням осіб через державний кордон (ст. 332 КК України), де предмет доказування інший і не потребує доведення експлуатаційної мети [6].

Воєнний контекст додатково ускладнює кваліфікаційний вибір у справах, де експлуатація пов'язана з діями на окупованих територіях чи в умовах збройного конфлікту. У практиці застосування українського законодавства в умовах війни можливі ситуації, коли окремі прояви експлуатації можуть отримувати кваліфікацію за ст. 438 КК України, що посилює ризик фрагментації правової оцінки, якщо торгівля людьми розглядається як додатковий елемент, а не як самостійна кваліфікаційна вісь діяння. Практично це означає різний предмет доказування та різні процесуальні акценти, що може ускладнювати доведення мережевої організації та ролей співучасників у єдиному ланцюгу [6].

Центральним доказовим елементом у провадженнях за ст. 149 КК України є доведення засобів, насамперед використання уразливого стану. У воєнному контексті потребується індивідуалізація: фіксація конкретних тяжких обставин потерпілої особи та способу їх використання для підпорядкування поведінки. Правова позиція ККС ВС від 02.02.2022 є важливою для уніфікації підходу: уразливий стан не зводиться до суто медичного критерію, а оцінюється за сукупністю фактичних обставин і з урахуванням обізнаності обвинуваченого про ці обставини; вимога обов'язкової психіатричної експертизи не є визначальною умовою для констатації використання уразливості. У воєнних умовах це має прикладне значення, оскільки зовнішні обставини (втрата житла і доходу, розрив соціальних зв'язків, статус переміщеної

особи, залежність від житла/роботодавця/посередника) можуть формувати індивідуалізований уразливий стан, але доказування потребує не загальної вказівки на масову вразливість, а фіксації конкретних тяжких обставин і способу їх використання для підпорядкування поведінки потерпілої особи [7].

Отже, торгівля людьми в умовах глобальних ризиків набуває масштабного та латентного характеру складного та багатовимірного характеру, поєднуючи традиційні та новітні форми експлуатації.. Ефективна протидія потребує комплексного підходу, що поєднує кримінально-правові, соціальні та міжнародні механізми. Особливу увагу слід приділяти профілактиці, захисту вразливих груп та посиленню координації між державними і міжнародними інституціями. Її ефективна протидія можлива лише за умови системного підходу, що включає міжнародну координацію, використання сучасних технологій, соціальний захист населення та усунення першопричин вразливості.

Література:

1. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Report on Trafficking in Persons 2024. Vienna, 2024. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf

2. UNHCR. Ukraine Situation: UNHCR's 2026 plans and financial requirements. January 2026. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/download/120716 ; Council of Europe. Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA). Evaluation Report: Ukraine (Third evaluation round). GRETA(2025)08. Strasbourg, 2025. URL: https://rm.coe.int/greta-evaluation-report-on-the-implementation-of-the-council-of-europe/1680b6540e ; Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

3. Eurostat. Trafficking in human beings statistics (data extracted January 2026) // Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics ; Directive (EU) 2024/1712 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 amending Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. *OJ L*. 24.6.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1712/oj/eng

4. United Nations Office on Drugs and Crime. Global Report on Trafficking in Persons 2024. Vienna, 2024. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2024/GLOTIP2024_BOOK.pdf ; Eurostat. Trafficking in human beings statistics (data extracted January

2026). *Statistics Explained*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics

5. Directive (EU) 2024/1712 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 amending Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. *OJ L*. 24.6.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1712/oj/eng

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

7. Верховний Суд. Постанова ККС ВС щодо кваліфікації дій особи як торгівлі людьми з використанням уразливого стану потерпілих (02.02.2022). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1249695/

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-68

ПРО ПОНЯТТЯ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ У ВІЙСЬКОВІЙ КРИМІНАЛІСТИЦІ

Калюга Каріна Вікторівна
доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інститут економіки та права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна
https://orcid.org/0000-0001-8247-2324

Поняття особи злочинця традиційно посідає центральне місце у криміналістиці, оскільки саме через призму її властивостей здійснюється реконструкція механізму злочину, формування слідчих версій та визначення напрямів розслідування. У військовій криміналістиці значення цієї категорії істотно посилюється, що зумовлено специфікою військових правопорушень, які у ряді випадків можуть набувати ознак воєнних злочинів у розумінні міжнародного кримінального права [5].

У загальнотеоретичному розумінні особа злочинця визначається як система соціальних, фізико-біологічних і психологічних властивостей індивіда, які у своїй сукупності обумовлюють вчинення кримінального правопорушення та відображаються у навколишньому середовищі у вигляді матеріальних і ідеальних слідів. Такий підхід є методологічною

основою для криміналістичного аналізу та відповідає сучасним уявленням про інтегративний характер особистості [9–10].

Разом з тим, у військовій криміналістиці поняття особи злочинця набуває додаткового змісту, оскільки включає не лише загальні криміналістичні характеристики, а й специфічні риси, зумовлені військовою службою, зокрема: наявність військово-професійної підготовки; сформовані навички поводження зі зброєю та технікою; включеність у систему військової дисципліни та субординації; перебування в умовах підвищеного психоемоційного навантаження; вплив бойової обстановки або умов воєнного стану.

У цьому контексті особу злочинця у військовій криміналістиці доцільно визначити як сукупність індивідуальних властивостей військовослужбовця або іншої особи, залученої до військової діяльності, що проявляються у процесі підготовки, вчинення та приховування злочину і відображаються у системі криміналістично значущих слідів.

Особа злочинця у військовій криміналістиці – це інтегрована система соціальних, психофізіологічних, професійно-військових та ситуаційно-обумовлених характеристик суб'єкта, які формуються в умовах військового середовища та відображаються у механізмі вчинення кримінального правопорушення, залишаючи матеріальні й ідеальні сліди, придатні для їх криміналістичного пізнання.

Специфічними детермінантами формування такої особи військового злочинця, є: жорстка ієрархічність та підпорядкування; наявність бойового досвіду; десенсибілізація (зниження чутливості) до насильства; стресові та посттравматичні стани (ПТСР); легкий доступ до зброї; колективна психологія (ефект групи, "бойового братерства") [1–2].

Таким чином => військовий злочинець ≠ звичайний злочинець.

Важливою методологічною основою дослідження особи злочинця є концепція криміналістичного портрета, яка дозволяє моделювати властивості невстановленої особи на основі аналізу слідової картини. Як обґрунтовано у дисертаційному дослідженні, криміналістичний портрет слід розуміти як систему відомостей про соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості особи, що формується в результаті комплексного аналізу матеріальних та ідеальних джерел інформації [10].

На відміну від вузького поняття «психологічного портрета», криміналістичний портрет охоплює ширший спектр характеристик, включаючи: поведінкові патерни; професійні навички; спосіб дії (modus operandi); особливості використання знарядь злочину; взаємодію з обстановкою місця події. У військовій сфері це набуває особливої

ваги, оскільки спосіб вчинення злочину безпосередньо пов'язаний із військовою підготовкою особи, характер слідів часто відображає спеціальні знання (тактика, інженерна підготовка, володіння зброєю) та поведінка злочинця визначається умовами бойової обстановки та службовими обов'язками [3; 7; 10].

З урахуванням цього, формування криміналістичного портрета у військовій криміналістиці доцільно здійснювати за поетапною моделлю:

– первинний (прогнозований) рівень – побудова ймовірнісних характеристик на основі аналізу місця події;

– уточнюючий рівень – доповнення портрета фактичними даними (показання, експертні висновки);

– інтегрований рівень – поєднання достовірної та ймовірнісної інформації у єдину модель.

Джерелами формування відомостей про особу злочинця виступають:

– матеріальна обстановка місця події;

– сліди використання зброї та військової техніки;

– предмети злочинного посягання;

– ідеальні сліди (показання свідків, потерпілих, очевидців);

– особа потерпілого;

– ознаки інсценування або негативні обставини [6; 8].

Особливістю особи військового злочинця є наявність специфічних криміналістично значущих навичок: володіння зброєю, тактичне мислення, навички маскування, орієнтування на місцевості, використання спеціальних засобів. Це пов'язує: особу, спосіб злочину та слідову картину.

Зазначимо, що особливе місце у військовій криміналістиці посідає категорія озброєного злочинця, яка, як обґрунтовано у дослідженні, має системний характер і визначається як взаємодія елементів «особистість + зброя». У військовому середовищі ця взаємодія ускладнюється професійною підготовкою, що значно підвищує ефективність злочинної діяльності та ускладнює її розкриття. З огляду на це, особа військового злочинця характеризується: наявністю спеціальних навичок (стрілецьких, інженерних, тактичних); здатністю планувати злочин з урахуванням військової обстановки; підвищеним рівнем адаптації до стресових ситуацій; використанням службових повноважень або доступу до ресурсів. Воно поєднує загальні криміналістичні підходи з урахуванням специфіки військової діяльності та виступає ключовим елементом: побудови криміналістичних версій; організації розслідування; прогнозування поведінки злочинця; розробки заходів протидії військовим правопорушенням. Взагалі, у військовій криміналістиці властивості

особи злочинця мають підвищений ступінь відображення у слідовій картині, оскільки професійні навички військовослужбовця детермінують спосіб вчинення злочину, характер використання зброї та поведінку після його вчинення [3–4; 8].

Умови бойових дій можуть спричиняти ситуаційну трансформацію особистості, за якої нормативні моделі поведінки заміщуються девіантними, що має безпосереднє значення для формування кримінальної поведінки. Разом з тим, можна виділити окремо типи військових злочинців, це: дезорганізовані (стресові, імпульсивні), професійно-деформовані, корисливі (зловживання владою, мародерство), ідеологічно мотивовані та адаптовані до насильства (бойові) [1–2].

Таким чином, поняття особи злочинця у військовій криміналістиці має комплексний, багаторівневий і міждисциплінарний характер (військова психологія, кримінологія, поведінковий аналіз тощо). Взагалі, у сучасних умовах воєнного стану в Україні значення дослідження особи злочинця у військовій криміналістиці суттєво зростає, оскільки дозволяє не лише ефективніше розкривати злочини, але й формувати науково обґрунтовані підходи до їх попередження. Криміналістичний портрет у військовій криміналістиці набуває розширеного змісту, оскільки включає не лише загальні характеристики особи, а й її військово-професійні компетенції, досвід участі в бойових діях, рівень дисципліни та психологічну стійкість. Вивчення особи військового злочинця має не лише ретроспективне, а й прогностичне значення, дозволяючи моделювати його подальшу поведінку, можливість повторного вчинення злочинів та способи протидії розслідуванню.

Література:

1. American Psychiatric Association Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). 5th ed. Washington, DC, 2013. 947 p.

2. Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. 464 p.

3. Brent E. Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 4th ed. London : Academic Press, 2011. 728 p.

4. Eurojust. Prosecuting War Crimes in EU Member States: National Practices and Challenges. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. 72 p.

5. International Criminal Court. Elements of Crimes. The Hague : International Criminal Court, 2011. 130 p.

6. International Criminal Court. Regulations of the Office of the Prosecutor. The Hague : International Criminal Court, 2013. 76 p.

7. Richard N. Kocsis R. N. Criminal Profiling: Principles and Practice. Totowa : Humana Press, 2006. 368 p.

8. United Nations. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York : United Nations, 2016. 68 p.

9. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 32 с.

10. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 474 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-69

ВІЙСЬКОВА ЮСТИЦІЯ В УКРАЇНІ ПОТРЕБУЄ ВІДНОВЛЕННЯ І ПІДТРИМКИ: ІСТОРІЯ І РЕАЛЬНІСТЬ

Карпенко Микола Іванович
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»
м. Київ, Україна

Стан військового правопорядку з 2014 р. і до нині свідчить про зростання військової злочинності, яка досягла таких розмірів, що є небезпечним фактором і цілком обгрунтовано загрожує воєнній безпеці України. Зокрема, за результатами 2025 р. спостерігається криза військової дисципліни та інституційної неспроможності у військовій сфері, в зв'язку з чим Офіс Генерального прокурора в Єдиному звіті про кримінальні правопорушення (форма № 1) інформацію про військові кримінальні правопорушення, що передбачені розділом XIX Особливої частини КК, не розкриває, передбачивши її (інформацію) лише для службового користування, як таку, що може негативно вплинути на стан обороноздатності держави. Разом з тим незадовільна правоохоронна діяльність у військовій сфері протягом тривалого часу свідчить про необхідність її подальшого удосконалення.

За період незалежності в Україні неодноразово ініціювалось питання про створення системи військових правоохоронних органів, діяльність яких би сприяла ефективній боротьбі із військовою злочинністю.

Ще у 1994 році фахівцями Міністерства оборони України був розроблений проєкт Закону України «Про військову міліцію», з прийняттям якого мали бути врегульовані питання боротьби із військовою злочинністю особового складу військових формувань України. Передбачалось, що особовий склад військової міліції (нині поліції) здійснюватиме функції за аналогією із міліцією щодо охорони громадського порядку у військових містечках, інших місцях постійного перебування особового складу військових формувань, розшуку зниклих військовослужбовців, зброї, забезпечення безпеки на транспортних комунікаціях з участю військової техніки і тому подібне. Але законопроєкт не отримав підтримки, а тому ситуація невизначеності у питаннях ефективної боротьби із військовою злочинністю «зависла» до 2000 року. Саме того року в Міноборони була створена організаційна група, членом якої був і автор цієї публікації, результатом роботи якої стала підготовка відповідного законопроєкту і прийняття 07.03.2002 р. Верховною Радою України Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» № 3099-III. Як зазначено в преамбулі вказаного закону «цей Закон з метою подальшого зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, забезпечення конституційних прав військовослужбовців визначає статус, основні завдання, організацію та принципи діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України …» [1].

Наступним етапом реформування правоохоронних органів держави стало затвердження Президентом України Концепції реформування кримінальної юстиції України на підставі Указу Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів». Як передбачає п. 4 зазначеної Концепції «реформування органів кримінальної юстиції має бути спрямовано на вдосконалення їхньої діяльності за європейськими стандартами з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод, посилення боротьби з кримінально караними діяннями і, як наслідок, на зростання довіри населення до цих органів» [2]. Зокрема, «Військова служба правопорядку у Збройних Силах України має бути перетворена у військову поліцію, яка здійснюватиме попередження, виявлення, розкриття злочинів та досудове розслідування справ про злочини проти встановленого

порядку несення військової служби» [2]. Зміст зазначеного передбачав, що однією із функцій новоствореної військової поліції буде проведення досудового слідства щодо військовослужбовців всіх військових формувань. Разом з тим, подальші рішення законодавця були іншими.

Після прийняття Закону України «Про Державне бюро розслідувань України» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII досудове слідство було покладено на слідчі органи державного бюро розслідувань [3], хоча конкретно з листопада 2018 р. після його фактичного створення [4].

Розбалансованість як підслідності військових злочинів, так і військової юстиції (ліквідація військових судів в 2010 році і військової прокуратури в 2012 році, а потім її відновлення в 2014 році) не сприяли своєчасному і якісному досудовому розслідуванню вчинених військових злочинів та притягнення військовослужбовців, що їх вчинили, до кримінальної відповідальності.

Подальші події, що мали місце протягом 2019–2020 рр., які були пов'язані з реформуванням військової прокуратури і зміною статусу її фахівців з військовослужбовців на працівників ще більше, на нашу думку, загострили ситуацію щодо якісного проведення досудового розслідування вчинених військових кримінальних правопорушень у формі злочинів і кримінальних проступків та швидкого притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності.

Тому питання реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України і створення на її базі військової поліції не тільки не втратило актуальності, а ще більше загострило ситуацію боротьби з військовою злочинністю у військах (силах оборони) держави. Дивним сприймається той факт, що незважаючи на загрозливі тенденції із станом військової дисципліни серед окремої категорії військовослужбовців, проєкт Закону України «Про Військову поліцію», перший варіант якого був розроблений в Міністерстві оборони України ще в 2015 р., до цього часу не прийнятий. Тим самим ігнорується виконання завдання щодо реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію, що передбачено Стратегічним оборонним бюлетенем України в оперативній цілі 3.7., введеного в дію Указом Президента України від 20 травня 2016 року № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [5].

Питання відновлення системи військової юстиції – правового механізму, покликаного виконувати правоохоронну функцію у військових формуваннях та функцію правосуддя щодо військовослужбовців, настільки актуалізувалось, що вимагає негайного законодавчого вирішення. Нині у Верховній Раді України на розгляді ще з 31.05.2024 р. знаходиться законопроект № 6569-д «Про Військову поліцію», який

на підставі Постанови Верховної Ради України «Про порядок денний п'ятнадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 10.02.2026 р. № 4775-IX включений до розгляду [6], стаття 5 («Завдання Військової поліції») якого не передбачає надання повноважень відповідним підрозділам самостійно здійснювати дізнання і досудове слідство щодо вчинених військових кримінальних правопорушень.

Реалізуючи надзвичайно важливі і необхідні для військової сфери правоохоронні функції, Військова поліція (в разі її створення) має бути наділена всім арсеналом сил і засобів для підтримання військового правопорядку на належному рівні серед особового складу військових формувань України.

Як зазначає Є.О. Сологуб, «реформування в Україні системи військової юстиції в цілому та окремо її елементів є складним і надзвичайно відповідальним процесом, від ефективності якого залежить не тільки незалежність, професійність та рівень фахової компетентності працівників таких правоохоронних органів, а взагалі національна безпека країни в оборонній та військовій сферах, можливість здійснення правосуддя та стан правової захищеності військовослужбовців» [7, с. 145].

Лише створення дієвої системи військової юстиції в Україні (військових судів, військової прокуратури, військової поліції) створить ефективні можливості щодо запобігання і протидії військовій злочинності, що, на нашу думку, посприяє зменшенню її рівня і динаміки в Силах оборони України.

Література:

1. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 №3099-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 14. Ст. 708.

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України від 08.04.2008 №311/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. №27. Ст. 838.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

4. ДБР розпочало свою роботу: вже є два провадження щодо правоохоронців. URL : https://www.5.ua/polityka/dbr-rozpochalo-svoiu-robotu-vzhe-ie-dva-provadzhennia-shchodo-pravookhorontsiv-181974.html (дата звернення: 20.04.2026).

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" :

Указ Президента України від 06.06.2016 № 240/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 45. Ст. 1641.

6. Про порядок денний п'ятнадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 10.02.2026 р. № 4775-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4775-IX#Text (дата звернення 20.04.2026).

7. Сологуб Є.О. Обґрунтування рекомендацій щодо напрямків удосконалення діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах воєнного стану : кваліфікаційна магістерська робота: Національний університет оборони України. Київ, 2024. 179 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-70

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 238 КК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Клочко Альона Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права та соціального зебезпечення
юридичного факультету,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Кубишкін Дмитро Олексійович
здобувач ступеня доктора філософії
кафедри приватного права та соціального зебезпечення
юридичного факультету,
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

Умови міжнародного збройного конфлікту на території України істотно підвищують суспільну небезпечність приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, оскільки відповідна інформація безпосередньо пов'язана із життям і здоров'ям людей, а також із забезпеченням екологічної безпеки держави. Ст. 238 Кримінального кодексу України (далі-КК України) [1] встановлює відповідальність за діяння, пов'язані з приховуванням інформації про забруднення довкілля, що має прямий вплив на здоров'я людей та природне середовище. В умовах дії

правового режиму воєнного стану [2] ці наслідки набувають масштабного та навіть транскордонного характеру.

Збройна агресія супроводжується масштабними екологічними порушеннями, включаючи забруднення вод, ґрунтів і атмосфери, що обумовлює необхідність посилення кримінально-правового захисту екологічних правовідносин [3, с. 376]. У цих умовах приховування інформації про екологічні загрози може розглядатися як діяння, що створює загрозу національній безпеці.

Модернізація ст. 238 КК України має здійснюватися з урахуванням сучасних міжнародно-правових стандартів, зокрема Директиви ЄС 2024/1203 про захист довкілля кримінально-правовими засобами [4], що передбачає розширення кола кримінально караних діянь, оптимізацію санкцій та врахування екологічних протиправних діянь у контексті міжнародних правопорушень. Постає необхідність перегляду структури ст. 238 КК України, зокрема уточнення її диспозиції та, зокрема, розмежування об'єктів кримінально-правової охорони (екологічної інформації та інформації про стан здоров'я населення), що має сприяти підвищенню визначеності кримінально-правових норм. Слід зазначити, що ефективність кримінально-правових механізмів залежить від належного функціонування системи державного моніторингу довкілля та доступу до екологічної інформації, що є складовою реалізації екологічних прав людини [5, с. 196]. Відсутність прозорості у цій сфері підвищує ризики зловживань.

У сучасних умовах необхідним є поєднання кримінально-правових заходів із цифровими інструментами верифікації екологічної інформації, що дозволить підвищити ефективність виявлення та доведення відповідних правопорушень.

Перспективи розвитку кримінально-правової політики у сфері забезпечення відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення, передбаченої ст. 238 КК України, повинні визначатися з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із міжнародним збройним конфліктом, трансформацією системи національної безпеки та посиленням міжнародно-правових стандартів охорони довкілля. Повномасштабна збройна агресія проти України продемонструвала, що екологічна інформація в умовах воєнного стану набуває стратегічного значення, а її приховування або умисне перекручення може створювати реальну загрозу життю та здоров'ю населення, екологічній безпеці держави та належному функціонуванню системи цивільного захисту. У зв'язку з цим модернізація механізмів кримінальної відповідальності за відповідні діяння має здійснюватися комплексно, із урахуванням тенденцій розвитку міжнародного гуманітарного, екологічного та

кримінального права. Одним із ключових напрямів удосконалення кримінально-правової політики у цій сфері є посилення кримінальної відповідальності за діяння, вчинені в умовах міжнародного збройного конфлікту або правового режиму воєнного стану. Підвищений рівень суспільної небезпечності таких діянь обумовлюється тим, що приховування інформації про наслідки руйнування об'єктів критичної інфраструктури, забруднення довкілля, техногенні аварії чи радіаційні ризики здатне спричинити масове порушення екологічних прав людини та унеможливити своєчасне реагування органів державної влади й міжнародних гуманітарних структур. У цьому контексті доцільним видається перегляд санкцій ст. 238 КК України у бік їх диференціації та посилення, зокрема у випадках, коли відповідні діяння вчиняються в умовах воєнного стану, спричиняють тяжкі наслідки або створюють загрозу масового ураження населення. Наявність таких ознак дозволить врахувати специфіку сучасних загроз, пов'язаних із веденням воєнних дій, а також підвищити ефективність кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь. Окремого нормативного закріплення можуть потребувати випадки приховування інформації про екологічні наслідки застосування зброї, руйнування гідротехнічних споруд, об'єктів енергетичної інфраструктури, хімічних чи радіаційно небезпечних підприємств, якщо такі дії створюють небезпеку для цивільного населення або транскордонного довкілля.

Важливим елементом модернізації кримінально-правової політики має стати розширення суб'єктного складу відповідальності за відповідні правопорушення. Сучасні умови функціонування інформаційного суспільства та цифровізації управлінських процесів свідчать про те, що суспільно небезпечні діяння, пов'язані з приховуванням або перекрученням екологічної інформації, можуть вчинятися не лише фізичними особами, але й юридичними особами, діяльність яких пов'язана із функціонуванням об'єктів підвищеної екологічної небезпеки, управлінням критичною інфраструктурою або здійсненням екологічного моніторингу. У зв'язку з цим перспективним вбачається розширення механізмів кримінально-правового впливу на юридичних осіб шляхом удосконалення інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у випадках системного приховування суспільно значущої екологічної інформації.

Окремого значення набуває необхідність інтеграції норм міжнародного гуманітарного та міжнародного екологічного права у національну систему кримінально-правового регулювання. Сучасні міжнародно-правові стандарти дедалі більше визнають взаємозв'язок між охороною довкілля, правами людини та міжнародною безпекою. У цьому контексті модернізація ст. 238 КК України повинна

здійснюватися з урахуванням положень Женевських конвенцій 1949 року [6], Додаткового протоколу I 1977 року [7], Орхуської конвенції [8], а також сучасних підходів Європейського Союзу (далі – ЄС) щодо кримінально-правового захисту довкілля. Інтеграція відповідних міжнародно-правових стандартів дозволить забезпечити гармонізацію національного законодавства із європейськими підходами та посилити ефективність кримінально-правової охорони екологічної інформації в умовах збройного конфлікту.

Таким чином, перспективи розвитку кримінально-правової політики у сфері відповідальності за ст. 238 КК України повинні бути спрямовані на формування комплексної моделі кримінально-правового захисту екологічної безпеки, яка поєднуватиме посилення кримінальної відповідальності, удосконалення механізмів кваліфікації правопорушень, розширення суб'єктного складу та імплементацію міжнародно-правових стандартів. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правового реагування на сучасні екологічні загрози та забезпеченню належного рівня захисту екологічних прав людини в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Література:

1. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Ст. 238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

3. Шепітько М. В. кримінальна політика в сфері забезпечення екологічної безпеки. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* Випуск 46. 2023. С.374-385. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0941-2023-46-374. URL: https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2024/12/zb_derg_bud_46_2023-374-385.pdf

4. Мовчан Р., Дудоров О. Думка експерта. Екологічні злочини. Про європеїзацію кримінального права України в частині відповідальності за посягання на довкілля. Частина 2. Lex Inform. Юридичні новини України. URL: https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/ekologichni-zlochyny-pro-yevropeyizatsiyu-kryminalnogo-prava-ukrayiny-v-chastyni-vidpovidalnosti-za-posyagannya-na-dovkillya/

5. Духневич А. В., Карпінська Н. В. Відповідальність за порушення законодавства про екологічну інформацію. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 2. С. 194–201. DOI https://doi.org/10.24144/2307-

3322.2025.91.2.25. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/27-1.pdf

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими ООН; Конвенція, Угода, Положення від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_153#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

8. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція). ООН; Конвенція, Перелік, Міжнародний документ від 25.06.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 994_015#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-71

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ЗАХИСТІ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Марусик Костянтин Олександрович
кандидат політичних наук,
асистент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
заступник керівника Чернівецької окружної прокуратури,
м. Чернівці, Україна

Повномасштабне вторгнення рф в Україну призвело не лише до загибелі військовослужбовців і цивільного населення, а й масштабних руйнувань критичної та культурної інфраструктури, об'єктів культурної спадщини місцевого, національного і всесвітнього значення, економічних та екологічних збитків. Поряд з цим, значно посилився рівень порушення російським агресором прав людини та вчинення ним воєнних злочинів. За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на початок 2026 року, на території України зафіксовано майже 200 тисяч воєнних злочинів проти наших співвітчизників, кожен з яких не лише відкрите кримінальне провадження та процес розслідування, а й велика кількість постраждалих, що з кожним днем невпинно зростає [5]. Враховуючи вищезазначене

актуалізується потреба у формуванні цілісної державної політики, заснованої на потерпілоорієнтованих підходах, що визнають пріоритет безпеки, поваги і конфіденційності, мінімізації травматизації, співпраці, а не примусу, людяності і емпатії.

Рівень злочинів, скоєних під час російсько-української війни настільки великий, що тисячі жертв опинились в ситуації термінової потреби правового захисту та підтримки з боку держави. Без сумніву, перша лінія контакту з правоохоронними органами – представники Національної поліції та рятувальники Державної служби з надзвичайних ситуацій. Водночас, вагома роль у цих процесах відведена й прокурорам, які покликані приймати важливі рішення в розслідуванні кримінальних проваджень та координувати свої дії з іншими суб'єктами владних повноважень. Від компетентності фахівців, які взаємодіють з потерпілими, значною мірою залежить не лише їх сприйняття процесу правосуддя, а й довіра до системи, в цілому.

Отже, роль прокуратури є ключовою у захисті свідків і потерпілих від воєнних злочинів в Україні, що базується на забезпеченні їх безпеки, прав та участі у кримінальному провадженні. В умовах війни прокуратура фокусується на «людиноцентричному» підході, який мінімізує ретравматизацію, адже ***правосуддя розпочинається зі ставлення до потерпілих, їх прав, гідності та благополуччя, що мають бути в центрі уваги на кожному етапі кримінального процесу***. В Офісі Генерального прокурора виникла ідея про створення нового спеціалізованого підрозділу – Координаційного центру підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів (далі – Центр), діяльність якого розпочалася у січні 2024 р. За словами керівниці Центру Вероніки Плотнікової: «Центр – не лише перший елемент запровадженого механізму підтримки, він є продовженням системних реформ, які мають зорієнтувати роботу органів державної влади до людиноцентричних підходів» [3].

Україна стала третьою країною в Європі, де в системі кримінальної юстиції почала діяти спеціалізована державна система підтримки потерпілих і свідків воєнних злочині, після Хорватії та Боснії і Герцеговини, де подібні структури виникли після завершення бойових дій на їх територіях. Натомість Україна стала першою країною, в якій започатковано важливі реформи з питань підтримки потерпілих і свідків під час воєнного стану [3].

Основна увага Центру зосереджувалася на підтримці потерпілих від воєнних злочинів. Важливим аспектом стало формування та поетапне впровадження механізмів забезпечення супроводу потерпілих впродовж всього процесу кримінального провадження – як від першого звернення до завершення судового розгляду, так і після винесення

вироку. За словами тодішнього Генерального прокурора Андрія Костіна «…на початковому етапі діяльність Центру буде зосереджена на вразливих групах, зокрема, на дітях, людях з інвалідністю, а також на постраждалих та свідках катувань і сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. У довгостроковій перспективі планується поширення цих послуг на інші регіони України та осіб, які пережили різні види злочинів» [2].

Так, лише за 2024 рік, тобто перший рік роботи, Центр надав допомогу понад 1100 потерпілим. За цей час було створено дев'ять регіональних відділів, насамперед на прифронтових територіях та відкрито хаб Центру у Бучі [4].

Поступово діяльність Центру вийшла за межі лише військових злочинів та поширилася на інші категорії потерпілих і свідків. Задля забезпечення належної організації діяльності органів прокуратури та з метою виконання розділу ІІ Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 та керуючись статтею 9 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор підписав наказ від 28.10.2024 № 263 «Про організацію діяльності органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків» [7]. Відповідно до наказу, зазначену діяльність доручено організовувати та здійснювати як Координаційному центру підтримки потерпілих і свідків, утвореному в складі Офісу Генерального прокурора, так і відповідним спеціалізованим підрозділам в обласних прокуратурах.

У липні 2025 року Генеральний прокурор затвердив «Положення про Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків», в якому чітко окреслювалися основні завдання як центрального Центру, так і його регіональних осередків, що відкривалися в різних областях України [6].

У процесі здійснення комплексу заходів та дотримання основних вимог положення про Центр у контексті підтримки потерпілих і свідків визначено й низку основних завдань: «Забезпечення належної комунікації між потерпілими (свідками) та прокурорами у конкретних кримінальних провадженнях, іншими державними органами та установами, міжнародними та національними організаціями, що забезпечують підтримку потерпілих і свідків; надання, відповідно до індивідуально визначених потреб потерпілих і свідків, психологічної, правничої, медичної, гуманітарної допомоги та комплексної соціально-психологічної підтримки, в тому числі шляхом організації направлення до відповідних служб, центрів з надання безоплатної правничої допомоги та неурядових організацій; інформування про доступні

послуги у територіальних громадах щодо можливостей отримання допомоги, зокрема гуманітарної, медичної, в тому числі щодо збереження ментального та репродуктивного здоров'я, тимчасового розміщення (проживання), державних виплат, отримання компенсацій та репарацій за завдану шкоду; консультування щодо ризику та запобігання повторній віктимізації, залякуванню та помсті» [6].

Відповідні структурні підрозділи створювалися і в обласних прокуратурах. 25 лютого 2026 року на офіційному сайті Чернівецької обласної прокуратури було анонсовано про формування відділу з організації підтримки потерпілих і свідків та окреслено його основні завдання. Крім того, оголошувався конкурс на посади начальника відділу і трьох координаторів [1]. Відповідно до наказу Чернівецького обласного прокурора від 14.04.2026 року № 49 було затверджено Положення про новий структурний підрозділ – відділ підтримки потерпілих і свідків. Наразі триває добір кандидатів на вакантні посади.

Отже, Україна робить відповідні кроки задля забезпечення прав потерпілих у кримінальному провадженні з фокусом на потерпілоорієнтовані підходи. Однак, й досі існують виклики, які потребують реагування та змін – як нормативних, так і на рівні практичної діяльності. Процес їх впровадження потребує готовності як безпосередніх, так і дотичних суб'єктів, політичної волі та їх злагодженої кооперації. Важливим є проведення якісних, практично-орієнтованих і регулярних навчань для фахівців, яким належить реалізовувати впроваджені зміни.

Література:

1. Долучайтесь до розвитку системи підтримки потерпілих і свідків. *Офіційний сайт Чернівецької обласної прокуратури*. https://chrn.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=413296 (дата звернення 1.05.2026).

2. Координаційний центр отримав нове приміщення. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України: https://gp.gov.ua/ua/posts/koordinaciinii-centr-pidtrimki-poterpilix-i-svidkiv-otrimav-nove-primishhennya (дата звернення 29.04.2026).

3. Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків воєнних злочинів запустився в новому приміщенні: https://cs.detector.media/reforms/texts/185844/2024-01-19-koordynatsiynyy-tsentr-pidtrymky-poterpilykh-i-svidkiv-voiennykh-zlochyniv-zapustyvsya-v-novomu-prymishchenni (дата звернення 29.04.2026).

4. Підсумки роботи Координаційного Центру підтримки потерпілих і свідків за 2024 рік. *Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України*. https://gp.gov.ua/ua/posts/pidsumki-roboti-

koordinaciinogo-centru-pidtrimki-poterpilix-i-svidkiv-za-2024-rik (дата звернення 30.04.2026).

5. Поліція відкрила майже 200 тис. справ воєнних злочинів: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4091002-policia-vidkrila-majze-200-tisac-sprav-sodo-voennih-zlociniv-rosijskih-vijskovih.html (дата звернення 30.04.2026).

6. Положення про Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків Офісу Генерального прокурора. *Офіційний сайт Генеральної прокуратури України*. https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=270982 (дата звернення 29.04.2026).

7. Про організацію діяльності органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і свідків. Офіційний сайт Верховної Ради України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0263905-24# Text (дата звернення 30.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-72

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПЕРЕВИЩЕННЯ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ ВЛАДИ ЧИ СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Мельниченко Владислав Сергійович
уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції у військовій частині А5273
м. Харків, Україна

Практика кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері проходження військової служби свідчить про існування проблем правозастосування й неоднаковість кримінально-правових і процесуальних рішень. Ці проблеми слід пояснити відсутністю постанов Пленуму Верховного Суду України про практику застосування норм, що регулюють відповідальність за військові кримінальні правопорушення, а також через бланкетність диспозицій. У зв'язку з наведеним є потреба в опрацюванні питань кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 426-1 Кримінального кодексу України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень».

Юридичний аналіз складу будь-якого кримінального правопорушення слід починати з об'єкта. Отже, об'єктом кримінального правопорушення є те, що охороняється законом, чому в результаті вчинення кримінального правопорушення завдається шкода.

В науці кримінального права існує стала класифікація поділу об'єктів кримінального правопорушення за ступенем спільності охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних відносин на загальний, родовий і безпосередній, а за основним спрямуванням злочинного посягання – на основний (головний) безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, додатковий необхідний (обов'язковий) безпосередній об'єкт кримінального правопорушення та додатковий факультативний (необов'язковий) безпосередній об'єкт кримінального правопорушення [1, с. 15].

Родовим об'єктом виступають суспільні відносини, що регулюють встановлений законом порядок здійснення військовими командирами своїх функцій та повноважень. Основним безпосереднім об'єктом є порядок виконання військовими службовими особами своїх повноважень із забезпечення військового правопорядку у різних сферах. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовою службоє є державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [2].

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 426-1 Кримінального кодексу України, може вчинятися у таких формах: 1) перевищення влади чи службових повноважень; 2) застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого; 3) вчинення діянь передбачених частинами 1 і 3 ст. 426-1 Кримінального кодексу України із застосуванням зброї.

Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого можуть виражатися у застосуванні стягнень з метою принизити гідність підлеглого, зокрема, це може бути накладенням заходів дисциплінарного впливу, які належать до компетенції вищого командира, або притягнення до дисциплінарної відповідальності за дії, які не є дисциплінарним проступком, застосування насилля тощо. Це умисні дії, які виходять за межі компетенції військової службової особи і полягають у здійсненні впливу на підлеглого всупереч вимогам, установленим у статутах Збройних Сил України [3]. Під застосуванням зброї розуміється використання її для ураження живої цілі або погроза застосувати її.

Щодо застосування насильства слід навести приклад вироку Новоайдарського районного суду Луганської області від 14.11.2018 року у справі №419/1135/17. Згідно вироку молодший сержант ОСОБА 1, наніс ОСОБА 2 не менше трьох ударів в голову, спричинивши тілесні ушкодження, які належать до тілесних ушкоджень, а також фізичного болю, моральних страждань та принижень перед іншими військовослужбовцями [4].

Кримінальне правопорушення, передбачене статтею 426-1 Кримінального кодексу України належить до кримінальних правопорушень з матеріальним складом і визнається закінченим при заподіянні наслідків у вигляді істотної шкоди. У ст. 426-1 Кримінального кодексу України не розкривається поняття істотної шкоди. Поняття істотної шкоди розкривається у ч.2 примітки до статті 425 Кримінального кодексу України, але воно стосується лише ст. ст. 425 та 426 Кримінального кодексу України. Однак виникає питання, чи стосується це визначення статті 426-1 Кримінального кодексу України. Якщо не стосується, то питання визначення істотної шкоди за ст. 426-1 Кримінального кодексу України залишається відкритим і в такому випадку суд та правоохоронні органи мають встановлювати чи є шкода істотною.

Суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування. Військовим начальником є особа, яка за характером своєї служби має підлеглих і наділена правом віддавати їм накази, обов'язкові до виконання [1, с. 10].

Із суб'єктивної сторони перевищення влади та службових повноважень характеризується умисною формою вини, і вчиняється лише у формі прямого або непрямого умислу. З'ясування мотивів і мети перевищення влади чи службових повноважень є необхідним для правильного призначення покарання, дотримання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Підбиваючи висновки, слід зазначити, що для притягнення до кримінальної відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень необхідно встановити всі фактичні обставини, з урахуванням того, наскільки вчинюване кримінальне правопорушення було очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень є кримінальним правопорушенням за наявності усіх необхідних ознак.

При цьому слід встановити, що військова службова особа використовувала свої службові повноваження, оскільки, не може бути кваліфікованим за ст. 426-1 Кримінального кодексу України, якщо військова службова особа не перебувала при виконанні влади чи службових повноважень.

Література:

1. Азаров Д. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 2-ге вид. Київ : Юрінком-Інтер, 2018. 1104 с.

2. Про військовий обов'язок і військову службу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 24.04.2026).

3. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text (дата звернення: 24.04.2026).

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77931760 (дата звернення: 24.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-73

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАВООХОРОНЦЯМИ

Параниця Сергій Павлович
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правоохоронної діяльності
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна

На сьогодні перед поліцейськими стоїть завдання не лише гарантувати правопорядок, але й надавати населенню послуги у сфері забезпечення публічної безпеки, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також допомогу особам, які за цілої низки обставин її потребують.

У статті 3 Основного Закону України зазначено: «Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1].

При забезпеченні громадської безпеки, застосування вогнепальної зброї правоохоронними органами є важливим інструментом реагування

на загрози життю та здоров'ю громадян. Разом з тим, застосування зброї потребує чіткого регулювання, контролю та аналізу, оскільки пов'язане з високим рівнем відповідальності та ризиками.

На думку, Зеленського Є. С., Немонова Л. Х. слід зазначити деякі причини, що впливають на своєчасне та правомірне застосування вогнепальної зброї поліцейськими зокрема: 1) проблеми, пов'язані з рівнем службової, бойової та фізичної підготовки поліцейськими; 2) страх поліцейських перед дисциплінарною і, тим більше кримінальною відповідальністю внаслідок застосування ними вогнепальної зброї [2, с. 524].

Згідно зі ст. 46 Закону «Про Національну поліцію», застосування вогнепальної зброї є найбільш суровим заходом примусу.

Не менш актуальною поряд із проблемою трактування громадськістю застосування вогнепальної зброї поліцейськими є роз'яснення для самих поліцейських випадків застосування вогнепальної зброї. Таке роз'яснення має бути конкретним і зрозумілим, єдиним для всіх, на кшталт пам'ятки для працівника поліції. Таким чином, працівник поліції буде діяти відповідно до норм чинного законодавства. Розуміння законодавства, яке стосується випадків застосування вогнепальної зброї поліцейським, не може бути у кожного своє, воно є єдиним для всіх – від штатного працівника поліції до керівника центрального органу управління поліції і відповідного прокурора [3].

В умовах воєнного стану динаміка застосування зброї поліцією зазнала суттєвих змін. Якщо у мирний час основною причиною була самооборона або затримання небезпечних злочинців, то у 2022–2025 роках додалися фактори повномасштабного вторгнення.

За 2023 рік зафіксовано близько 420 випадків застосування вогнепальної зброї (без урахування бойових дій на лінії фронту спеціальними підрозділами).

За 2024 рік спостерігається зростання на 15% порівняно з аналогічним періодом минулого року, що зумовлено насиченістю цивільного сектору незареєстрованою зброєю [4].

Аналіз показує наступний розподіл:

1) 45% – відбиття нападу на працівника поліції або іншу особу (самооборона);

2) 25% – зупинка транспортного засобу шляхом його пошкодження (переважно під час комендантської години);

3) 20% – знешкодження агресивних тварин, що загрожують життю;

4) 10% – попереджувальний постріл у повітря [4].

На кожні 100 випадків застосування зброї лише у 4 випадках виникають питання щодо перевищення службових повноважень. Це свідчить про високий рівень стресостійкості, але й про ризики,

пов’язані з динамічними ситуаціями (наприклад, резонансний випадок у Дніпрі в серпні 2023 року).

Упродовж 2025 року виявили 5476 фактів незаконного поводження зі зброєю. Проте викликає занепокоєння, що сьогодні у незаконному обігу перебувають переважно військові зразки зброї – автомати, кулемети, гранатомети. Так, з вилученої впродовж 2025 року 3401 одиниці вогнепальної зброї 1213 – автоматична, 760 – нарізна, 965 – перероблена на вогнепальну та інша вогнепальна зброя, 463 – гранатомети [5, с. 52–53].

Наприклад, з метою перекриття каналів потрапляння нелегальної зброї на «чорний» ринок у червні 2025 року в межах загальнодержавної спецоперації поліція провела 941 обшук в усіх регіонах держави. За їх результатами вилучено 263 одиниці вогнепальної зброї, понад 74 кілограми вибухових речовин та 61 674 набоїв різного калібру, задокументовано 10 фактів збуту зброї, виявлено декілька схронів зброї (серед вилученого – гранатомети, гранати, різні боєприпаси) [5 , с. 53].

Рис. 1

Джерело: за матеріалами URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/zvit-npu-2025.pdf

Зростання кількості випадків застосування вогнепальної зброї поліцією прямо співвідноситься із кількістю вилученої нелегальної зброї у населення у 2023 році поліція вилучила понад 5 000 одиниць вогнепальної зброї та 1,8 млн набоїв.

Аналіз статистичних динах свідчить, під час кожного 12-го затримання за підозрою у тяжкому злочині правоохоронці стикаються з наявністю зброї у правопорушника.

Для глибшого розуміння ситуації важливо порівняти українські показники з європейськими та виділити аспекти найбільшої інтенсивності застосування зброї всередині країни. Порівняння з країнами ЄС (на 100 тис. населення).

Україна демонструє вищу частоту застосування зброї, що є прямим наслідком війни та насиченості регіонів нелегальним озброєнням.

- Україна (2023): ~ 1,1 випадки застосування зброї на 100 тис. населення.
- Німеччина: ~ 0,15 випадків (переважно проти агресивних тварин або для попереджувальних пострілів).
- Польща: ~ 0,08 випадків.
- Велика Британія: < 0,02 (через специфіку – більшість патрульних не носять вогнепальну зброю) [6].

Показник України у 7–10 разів вищий за середньоєвропейський, проте він залишається в межах норми для країни, що перебуває у стані збройного конфлікту.

Аналіз оперативної ситуації свідчить про те, що інтенсивність застосування вогнепальної зброї в Україні суттєво різниться залежно від близькості до зони бойових дій та специфіки регіональних загроз. Детальний розподіл за типами активності наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Інтенсивність використання зброї правоохоронцями

Регіон	Рівень активності	Основна причина
Прифронтові області (Харківська, Запорізька)	Високий	Затримання коригувальників, ДРГ, робота на блокпостах.
м. Київ та область	Середній	Збиття дронів (Shahed), порушення комендантської години.
Західні регіони	Низький	Переважно боротьба з контрабандою та затримання озброєних дезертирів.

У 2024 році спостерігається небезпечна тенденція: через постійні обстріли та загальний рівень напруги, поріг сприйняття пострілів у населення знизився. Це призвело до того, що 12% правопорушників ігнорують попереджувальні постріли в повітря (у 2021 році цей показник був на рівні 5%). Це змушує поліцію частіше стріляти

безпосередньо «на ураження» (по кінцівках або агрегатах авто), що підвищує ризики поранень.

Згідно з опитуваннями 2024 року, 48% громадян довіряють Нацполіції. Цікаво, що в регіонах, де поліція частіше застосовує зброю для захисту цивільних (наприклад, збиття дронів або затримання мародерів у прифронтовій зоні), рівень довіри до конкретних підрозділів на 15–20% вищий, ніж у тилових областях.

Сучасні тенденції свідчать про зменшення частоти застосування зброї та перехід до більш безпечних методів впливу.

Подальший розвиток взаємовідносин населення з працівниками системи правоохоронних органів у питаннях володіння та застосування так званої «цивільної зброї» має бути спрямований на підвищення професійної підготовки працівників, удосконалення законодавства та зміцнення довіри суспільства до правоохоронців як захисників прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Очільник Офісу президента наголосив, що гарантувати безпеку має ефективна робота поліції та спецслужб. Він також звернув увагу на випадки, коли люди з дозволом на зброю коїли злочини, і назвав це питанням, яке потребує окремого аналізу.

Нагадаємо, станом на квітень 2026 року в Україні офіційно зареєстровано понад мільйон одиниць вогнепальної зброї та спецзасобів. При цьому випадків вчинення злочинів із використанням зброї, яку видавали цивільним для оборони на початку повномасштабного вторгнення, не зафіксовано [7].

Майор ЗСУ Юрій Касьянов володіє нагородною зброєю з 2014 року і поділяє точку зору Учайкіна. «Весь цей час, я відчуваю відповідальність, коли я зберігаю цю зброю і ношу з собою. Тому я уникаю бійок, слідкую за собою, слідкую за людьми, які мене оточують, щоб у мене не було навіть бажання застосувати цю зброю. А якби я опинився в тій ситуації, коли божевільний стрілець розстрілював людей, я би без сумнівів цю зброю застосував [8].

Процес реформування правоохоронної системи в Україні, зокрема поліції, має на меті не тільки оновлення структури та функціональних обов'язків органів внутрішніх справ, але й адаптацію до сучасних вимог і стандартів. В

Важливим аспектом цих змін є інтеграція новітніх технологій, вдосконалення процедур контролю та моніторингу, а також підвищення професійної підготовки кадрів. Однією з основних цілей реформ є створення ефективної системи, здатної швидко і адекватно реагувати на виклики сучасного суспільства. Це передбачає не лише вдосконалення технічних засобів і методів роботи поліції, але і розробку нових стратегій та тактик для забезпечення публічної безпеки. Важливим

є також забезпечення високих стандартів професійної етики і відповідальності, що вимагає від правоохоронців не лише дотримання закону, але й уважного ставлення до прав і свобод громадян.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Зеленський Є. С., Немонова Л. Х. Конфліктне питання застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 80: частина 1. 2023. С. 522–525. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.79

3. Новицький Г. Пам'ятка співробітникам поліції «Щодо застосування вогнепальної зброї». Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. URL : http://mediarnbo.org/2016/02/10/pamyatka-spivrobitnikam-politsiyi-shhodo-zastosuvannya-vognepalnoyizbroyi/

4. Офіційна статистика Міністерства внутрішніх справ (МВС) та Національної поліції України https://mvs.gov.ua/activity/prevention-corruption/statistika

5. Звіт про результати роботи 2025. URL : https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/zvit-npu-2025.pdf

6. Official Statistics Police use of firearms statistics, April 2023 to March 2024. URL: https://www.gov.uk/government/statistics/police-use-of-firearms-statistics-april-2023-to-march-2024

7. Легалізація зброї для цивільних. Буданов зробив заяву. URL: https://glavcom.ua/country/politics/lehalizatsija-zbroji-dlja-tsivilnikh-budanov-zrobiv-zajavu-1115463.html

8. «Дикий Захід» чи право на самозахит. Напад у Києві загострив дискусію про дозвіл на зброю для цивільних. URL: https://glavcom.ua/digest/dikij-zakhid-chi-pravo-na-samozakhit-napad-u-kijevi-zahostriv-diskusiju-pro-dozvil-na-zbroju-dlja-tsivilnikh-1115037.html

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-74

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ФІКСАЦІЇ ДО ВИРОКУ

Письменський Євген Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

Якою є реальна ефективність кримінально-правової протидії колаборайній діяльності, якщо розглядати це питання крізь призму ключових кількісних показників слідчої і судової практики? Відповідь на це питання можна отримати через дослідження цих показників за період 2022 р. – 2025 р. на основі статистичних даних органів кримінальної юстиції про результати досудового розслідування та вироки, що набрали законну силу за вчинення колаборайної діяльності як правопорушення, передбаченого ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) [1; 2; 3; 4].

Динаміка виявлення колаборайної діяльності. У кримінальному законодавстві України утворилася система кримінально-правових норм про відповідальність за зрадницьку поведінку. Співвідношення відповідних складів злочинів визначається ієрархією, де державна зрада (ст. 111 КК) є загальною (родовою) нормою, а пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) та колаборайна діяльність (ст. 111-1 КК) – спеціальними щодо неї. Більшість форм колаборайної діяльності (ч. 1 – ч. 6 ст. 111-1 КК) натомість утворюють привілейовані види державної зради. Пособництво державі-агресору при цьому часто вступає у колізію з нормою про колаборайну діяльність [5, с. 335].

Аналіз даних щодо реєстрації кримінальних правопорушень, пов'язаних із зрадницькою поведінкою, за 2022–2025 рр., дає змогу сформулювати низку принципових спостережень щодо структури та динаміки цієї категорії проваджень. Протягом аналізованого періоду ст. 111-1 КК залишається безумовно найпоширенішою підставою реєстрації серед трьох досліджуваних норм. Питома вага колаборайної діяльності у структурі зареєстрованих зрадницьких правопорушень стабільно переважає та коливається в діапазоні 60 – 64%. Водночас кількість проваджень за ст. 111-1 КК скоротилася з 3 851 у 2022 р. до 1 714 у 2025 р. – тобто вдвічі менше за чотири роки.

Стан притягнення до кримінальної відповідальності за колаборайну діяльність. За аналізований період із 11 192 облікованих

проваджень за ст. 111-1 КК підозру було повідомлено у 4 262 випадках, що становить 38,1% від загального масиву. Більш ніж шість із десяти зареєстрованих проваджень так і не досягають кримінальної відповідальності навіть у початковій її формі.

Закриття кримінальних проваджень за фактами колабораційної діяльності на стадії досудового розслідування. Вивчення даних щодо динаміки закриття кримінальних проваджень за фактами колабораційної діяльності на стадії досудового розслідування дає змогу встановити, що за весь чотирирічний період із 11 192 облікованих проваджень за ст. 111-1 КК органи досудового розслідування закрили 272, що становить лише 2,5% від загальної кількості. Найбільш показовою є не абсолютна кількість закритих проваджень, а її динаміка. У 2022 р. закрито 203 провадження (5% від облікованих), у 2023 р. – 48 (1,5%), у 2024 р. – 16 (0,6%), у 2025 р. – лише 5 (0,3%). Протягом чотирьох років кількість закритих проваджень скоротилася в 41 раз – з 203 до 5.

Стан скерування до суду кримінальних проваджень про колаборацію діяльність. За аналізований період із 4 262 проваджень, у яких особі було повідомлено про підозру, до суду скеровано 2 981, що становить 69,9% від їх загальної кількості. Цей показник є принципово вищим, ніж рівень трансформації реєстрацій у підозри (39%). Отже, особа, якій повідомлено про підозру у вчиненні колабораційної діяльності, з імовірністю майже 70% постає перед судом. В абсолютному вираженні кількість скерованих до суду проваджень зазнала значних коливань: зростання з 620 у 2022 р. до 984 у 2023 р. (+59%), помірне зниження до 854 у 2024 р. (–13%) та більш істотне – до 523 у 2025 р. (–39%). Зниження 2025 р. варто розглядати як наслідок скорочення кількості повідомлень про підозру в тому самому році (719 проти 1 148 у 2024 р.).

Результати судового розгляду кримінальних справ про колаборацію діяльність. За 2022 – 2025 рр. суди загалом розглянули 2 346 справ про колаборацію діяльність, з яких засуджено 2 301 особу (98%), виправдано 1 особу (0,04%), закрито проваджень – 44 (1,9%), з яких у 11 випадках у зв'язку зі смертю правопорушника і лише в одному з огляду на відсутність події, складу кримінального правопорушення чи недоведеність обвинувачення.

Така структура судових рішень є характерною для категорії справ про злочини проти національної безпеки в умовах воєнного стану і відображає загальну тенденцію до низького рівня виправдань у кримінальній юстиції України.

Динаміка абсолютної кількості засуджень демонструє послідовне і значне зростання між 2022 та 2024 рр. та є безпрецедентним

за темпами – майже п’ятиразовим за два роки. Однак зіставлення кількості засуджених із первісно обліковуваними провадженнями за ст. 111-1 КК показує, що загалом за чотири роки засуджено 2 301 особу з 11 192 облікованих проваджень, що становить 20,6%.

Реалізація кримінальної відповідальності щодо колаборантів. Аналіз даних стосовно реалізації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність крізь призму співвідношення між кількістю засуджених осіб, кількістю осіб, яким призначено покарання, та кількістю осіб, звільнених від покарання, демонструє, що з 2 301 особи, засудженої за ст. 111-1 КК, покарання призначено 2 205 (96%), тоді як 96 осіб (4%) звільнено від покарання. При цьому майже всі з них (95 з 96 осіб) були звільнені від відбування покарання з випробуванням. За весь період, що вивчався, усього щодо однієї особи (2024 р.) було застосовано примусові заходи медичного характеру.

Динаміка показника звільнень від покарання демонструє характерну траєкторію: у 2022 р. – 4,0%, у 2023 р. – 2,4%, у 2024 р. – 4,7%, у 2025 р. – 4,8%. В абсолютному вираженні кількість звільнень від покарання зростала різними темпами: з 7 у 2022 р. до 12 у 2023 р., потім до 38 у 2024 р. та до 39 у 2025 р.

Показовим є зіставлення цього показника із загальною практикою звільнення від покарання в системі кримінальної юстиції України. Загальна кількість осіб, звільнених від покарання за всі кримінальні правопорушення, становила 21 077 у 2022 р., 28 892 у 2023 р., 22 228 у 2024 р. та 16 559 у 2025 р. – і демонструє стійку знижувальну тенденцію: –23% у 2024 р. та –25% у 2025 р. Натомість кількість звільнень від покарання колаборантів за той самий період зростала (з 7 до 39 осіб, тобто у 5,6 разів).

Щодо покарань, то за 2022–2025 рр. спостерігається така ситуація: 1) довічне позбавлення волі, передбачене санкцією ч. 8 ст. 111-1 КК, було призначено лише двічі (2022 р., 2025 р.).; 2) позбавлення волі на певний строк, передбачене санкціями ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК, призначалося 1 377 разів (62% від загальної кількості призначених покарань); 3) штраф, передбачений санкцією ч. 4 ст. 111-1 КК, застосовано 58 разів (3%); 4) виправні роботи та арешт як покарання, які передбачені санкцією ч. 3 ст. 111-1 КК, призначалися лише тричі. У решті випадків (санкції ч. 1 – ч. 2 ст. 111-1 КК) до засуджених за колабораційну діяльність застосовувалося позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Проведене дослідження кількісних показників слідчої і судової практики у справах про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК

України) за період 2022–2025 років дає змогу сформулювати такі висновки.

1. Динаміка реєстрації проваджень за ст. 111-1 КК засвідчує стійку низхідну тенденцію: скорочення показника вдвічі – з 3 851 провадження у 2022 р. до 1 714 у 2025 р. – при збереженні питомої ваги колабораційної діяльності в структурі зрадницьких деліктів (ст. 111 – ст. 111-2 КК) на рівні 60 – 64%. Відбувається поступове вичерпання первинного масиву виявлених правопорушень, вчинених на початковому етапі повномасштабного вторгнення держави-агресора в Україну.

2. Рівень перетворення зареєстрованих проваджень у повідомлення про підозру (притягнення до кримінальної відповідальності) становить лише 38%, тобто приблизно шість з десяти облікованих проваджень не досягають навіть початкової стадії кримінальної відповідальності. З-поміж іншого такий показник сигналізує про наявність певних перешкод на досудовому етапі – передусім об'єктивної складності доказування колабораційної поведінки в умовах активної фази війни, що водночас в останні роки не супроводжується значними масштабами деокупації захопленої ворогом території.

3. Показник закриття проваджень на стадії досудового розслідування є мінімальним (2,5% за весь період) і виявляє різко виражену тенденцію до зниження (скорочення відбулося у 41 раз). Ця ситуація потребує додаткового дослідження.

4. Показник «підозра – обвинувачення» є значно вищим за показник «реєстрація – підозра» і становить 70%, що може свідчити про достатньо високий рівень процесуальної впевненості при ухваленні рішень про повідомлення про підозру та їх обґрунтованості.

5. Структура судових рішень є промовистою: рівень засуджень сягає 98% від розглянутих справ, тоді як питома вага виправдувальних вироків є статистично незначущою (менше 1%). Така модель є загалом характерною для злочинів проти національної безпеки в умовах воєнного стану.

6. Структура призначених покарань демонструє домінування позбавлення волі на певний строк, а довічне позбавлення волі застосовано лише двічі за весь аналізований період. Така ситуація демонструє репресивну (у суто юридичному значенні) відповідь держави на виклики воєнного стану, що насамперед ґрунтується на характерних особливостях пеналізації колабораційної діяльності.

7. Частка осіб, звільнених від покарання (4%), є відносно сталою, однак в абсолютному вираженні зростає на тлі загальносистемного скорочення звільнень від покарання у кримінальній юстиції України.

Це може вказувати на поступове пом'якшення судової репресії щодо окремих категорій колаборантів, потребуючи окремого вивчення.

8. Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності характеризується високою результативністю на фінальних стадіях кримінального провадження за умови подолання початкових бар'єрів притягнення до відповідальності. Сукупність проаналізованих показників свідчить про наявність істотного структурного розриву між стадіями реєстрації, досудового розслідування та судового розгляду, що знижує загальну результативність відповідного кримінально-правового механізму. За таких умов його реальна ефективність залишається структурно обмеженою, що сигналізує про необхідність системного вдосконалення як нормативного регулювання, так і практики правозастосування у цій сфері.

Література:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1) / Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

2. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6) / Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata/

3. Звіт про склад засуджених (Форма № 7) / Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata/

4. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2025. URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/

5. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-75

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Попович Мирослав Вікторович
доктор філософії (PhD), доцент,
асистент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Обшук у кримінальному процесі є однією з найважливіших слідчих дій, спрямованих на отримання доказової інформації. Його сутність полягає у примусовому дослідженні приміщень, територій, транспортних засобів чи особи з метою виявлення доказів, знарядь злочину, майна, здобутого протиправним шляхом, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Оскільки ця слідча дія пов'язана з проникненням у житло чи інше володіння, вона становить істотне втручання у приватне життя, що зумовлює необхідність судового контролю, обґрунтованості та дотримання процесуальних гарантій. Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1]. У криміналістиці обшуки класифікують за різними критеріями: первинні та додаткові, одиночні та групові, а також за об'єктами – приміщення, транспортні засоби, ділянки місцевості чи особи.

Ефективність обшуку значною мірою залежить від якісної підготовки, яка включає аналіз матеріалів провадження, збір орієнтуючої інформації, визначення складу учасників, планування тактики, підготовку технічних засобів та отримання ухвали слідчого судді. У невідкладних випадках закон допускає проведення обшуку без попереднього рішення суду, але з обов'язковим подальшим його узаконенням. Робочий етап складається з трьох стадій: попередньої, коли забезпечується раптовість і пред'являється ухвала суду; оглядової, що передбачає ознайомлення з обстановкою та розподіл обов'язків; та детальної, яка полягає у безпосередньому пошуку із застосуванням різних тактичних прийомів. Тактика проведення залежить від об'єкта: у транспортних засобах досліджуються конструктивні елементи та приховані порожнини, у приміщеннях – допоміжні кімнати та сховища,

на місцевості – територія поділяється на ділянки для системного огляду, а при обшуку особи особлива увага приділяється дотриманню вимог щодо недоторканності та тактовності. Результати обшуку фіксуються у протоколі, який складається у двох примірниках, один з яких вручається особі, у якої проводився обшук. Обов'язковим є застосування технічних засобів фіксації – аудіо- та відеозапису, а також додаткових матеріалів, що підтверджують результати. Це забезпечує доказову силу отриманих даних та гарантує можливість перевірки законності проведеної дії [2].

Чимало науковців досліджували дане питання, вважаємо за необхідне відзначити Литвиненка О.Г., Літуна О.О. та Лісойвана Я.М., які досліджували проведення обшуку в умовах воєнного стану та тих законодавчих новел, які були запроваджені для забезпечення ефективності досудового розслідування в особливих обставинах. Автори наголошують, що воєнний стан суттєво вплинув на процесуальну регламентацію обшуку, адже обмежене функціонування судової системи та необхідність оперативного реагування на злочини зумовили розширення повноважень прокурора, який у певних випадках може самостійно санкціонувати проведення обшуку без ухвали слідчого судді. У статті детально розглядаються проблемні аспекти таких змін: можливість проведення обшуку у нічний час без критерію невідкладності, відтермінування складання протоколу до 72 годин, нечіткість визначення обставин «об'єктивної неможливості» звернення до суду. Автори підкреслюють, що хоча ці новели спрямовані на забезпечення швидкості та ефективності слідчих дій, вони водночас створюють ризики порушення конституційних гарантій недоторканності житла та права на захист. У роботі пропонується запровадити чіткі механізми судового контролю post factum, уточнити законодавче визначення підстав для проведення обшуку в нічний час, а також удосконалити порядок фіксації результатів із використанням сучасних технічних засобів, дані пропозиції досить влучні, і з ними не можливо не погодитись [3].

Згідно зі статтею 615 КПК України, у випадках, коли слідчий суддя не може здійснювати свої повноваження, дозвіл на проведення обшуку може надати прокурор [1]. Це положення суттєво змінює баланс між судовим контролем і оперативністю слідчих дій. Крім того, допускається проведення обшуку у нічний час без обов'язкового критерію невідкладності, а також відтермінування складання протоколу до 72 годин. Такі новели спрямовані на забезпечення ефективності розслідувань, проте водночас створюють ризики порушення конституційних гарантій недоторканності житла та права на захист.

Таким чином, обшук у кримінальному процесі є однією з ключових слідчих дій, спрямованих на отримання доказів та встановлення обставин кримінального правопорушення. В умовах воєнного стану його проведення набуває особливого значення, адже обмежене функціонування судової системи та підвищені безпекові ризики зумовлюють необхідність оперативного реагування. Законодавець, враховуючи ці обставини, передбачив низку процесуальних змін, які стосуються порядку санкціонування та проведення обшуку. Особливістю проведення обшуку у воєнний час є розширення повноважень органів досудового розслідування, що дозволяє швидше отримувати необхідні докази. Водночас це потребує чіткої регламентації та додаткових процесуальних гарантій. Науковці та практики наголошують на необхідності запровадження судового контролю post factum, який би дозволяв перевіряти законність рішень прокурора. Також важливим є нормативне уточнення поняття «об'єктивної неможливості» звернення до суду, адже його нечіткість може призвести до зловживань. Практика проведення обшуків у воєнний час свідчить про потребу у вдосконаленні порядку фіксації результатів. Використання аудіо- та відеозапису, електронних документів, схем та фото має стати обов'язковим елементом, що гарантує доказову силу отриманих матеріалів та захист прав учасників процесу.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. [ст. 234–236]

2. Черняк Н. П., Гаркуша А. Г. Особливості проведення обшуку за кримінальним процесуальним законодавством України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4 (97). С. 148–152.

3. Литвиненко О. Г., Літун О. О., Лісойван Я. М. Процесуальні особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану: сучасні законодавчі зміни та практика застосування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2026. Серія ПРАВО. Вип. 93. ч. 5. С. 121–126.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-76

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НОРМАТИВНИХ МЕЖ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Попович Олена Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини
Чернівецький інститут «Одеська юридична академія»
м. Чернівці, Україна

У сучасній правовій доктрині юридична визначеність розглядається не як суто техніко-юридична вимога до тексту закону, а як базовий правовий принцип, що охоплює передбачуваність правового регулювання, стабільність правового статусу особи, чіткість нормативних приписів та обмеження дискреції правозастосувача. В.О. Панкратова обґрунтовує, що основу цього принципу становить можливість особи планувати свою поведінку, усвідомлюючи її правові наслідки [1, с. 25]. Для кримінального права це має фундаментальне значення, оскільки саме тут проходить межа між тим, що не заборонено – дозволеним, і таким, що не дозволено – забороненим.

У дослідженнях якості закону юридична визначеність традиційно розглядається як один із її критеріїв. Л.М. Легін підкреслює, що закон повинен не лише мати належну форму, але й забезпечувати реальне регулювання суспільних відносин, а надмірність і фрагментарність законодавства знижують його якість [2, с. 197–198]. У цьому ж руслі Д.Л. Драч і Т.В. Міхайліна пов'язують якість закону з його здатністю адекватно відтворювати зміст суспільних відносин і впливати на поведінку їх учасників [3, с. 57]. Відтак юридична визначеність кримінального закону не обмежується ясністю формулювань, а охоплює його здатність бути передбачуваним у процесі правозастосування.

Водночас у сучасній кримінально-правовій доктрині не підтримується теза про можливість досягнення абсолютної визначеності закону. З.В. Загиней-Заболотенко обґрунтовує, що кримінальне законодавство завжди поєднує визначений і невизначений контент, до якого належать оціночні поняття, відкриті конструкції та дискреційні елементи [4, с. 67]. У цьому контексті ключовим є не усунення невизначеності, а встановлення її допустимих меж.

Саме ці межі зазнають найбільшого навантаження в умовах правового режиму воєнного стану. Оперативність криміналізації нових суспільно небезпечних діянь обумовлює використання узагальнених

та оціночних формулювань, які не фіксують чітких параметрів забороненої поведінки. Зокрема, у ст. 111-1 КК України («Колабораційна діяльність») законодавець оперує формулюваннями «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором», «добровільне зайняття посади», «публічне заперечення збройної агресії», які не містять нормативно закріплених критеріїв їх розмежування. Це обумовлює необхідність їх змістовного наповнення в процесі правозастосовної діяльності. Аналогічний підхід простежується у ст. 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору»), що не конкретизують форм відповідної поведінки. У результаті коло кримінально караних діянь визначається не через чітко окреслений перелік дій, а через оціночне встановлення їх змісту у кожному конкретному випадку. У свою чергу, диспозиція ст. 114-2 КК України («Несанкціоноване поширення інформації про Збройні Сили України») містить такі поняття, як «інформація про переміщення» та «можливість ідентифікації на місцевості», які не мають нормативно визначених меж і залежать від оцінки фактичних обставин справи. Це створює ситуацію, за якої одна й та сама поведінка може отримувати різну кримінально-правову оцінку залежно від підходів правозастосовувача. Подібні проблеми зумовлює і ст. 436-2 КК України («Виправдовування збройної агресії»), де використовуються формулювання «виправдовування», «визнання правомірною», «заперечення», що не мають чітких критеріїв відмежування від реалізації права на свободу вираження поглядів. У цьому випадку невизначеність проявляється не лише у змісті кримінально-правової норми, але й у необхідності її співвіднесення з конституційними гарантіями прав і свобод людини. У ст. 201-2 КК України («Незаконне використання гуманітарної допомоги») застосовано конструкції «нецільове використання» та «з метою отримання прибутку», які потребують додаткового встановлення їх змісту, зокрема з урахуванням конкретних умов отримання та використання такої допомоги, що також свідчить про залежність кримінально-правової оцінки від інтерпретації фактичних обставин справи.

Окремої уваги потребують зміни до низки норм Особливої частини КК України, в яких запроваджено кваліфікуючу ознаку «в умовах воєнного стану» (зокрема, у ст. 185, 186, 187, 189 КК України). Вказана ознака не супроводжується її нормативним визначенням, що ставить питання про межі її самостійного кримінально-правового значення та співвідношення із загальними умовами вчинення кримінального правопорушення.

У низці кримінально-правових норм, пов’язаних із інформаційною безпекою та діяльністю держави-агресора, законодавець використовує

юридичні конструкції, які апелюють не до чітко визначених дій, а до оцінки їх спрямованості або наслідків. Це проявляється у формулюваннях, що пов'язують кримінальну відповідальність із «сприянням», «підтримкою» чи «поширенням інформації» без деталізації конкретних способів їх вчинення.

Наведені положення свідчать про те, що в умовах правового режиму воєнного стану юридична визначеність кримінального закону зазнає суттєвої трансформації, коли зміст кримінально-правової заборони остаточно конкретизується не на етапі її закріплення у законі, а у процесі правозастосування. Така ситуація об'єктивно підвищує роль інтерпретації та дискреції правозастосовувача, що, у свою чергу, створює ризик неоднакової практики та розширювального тлумачення кримінально-правових норм.

Разом із тим зміст принципу правової визначеності не обмежується лише вимогами до формулювання правових норм, а включає також їх системну узгодженість, стабільність і передбачуваність застосування. Як зазначає Д.Ю. Мерцалов, правова визначеність охоплює комплекс взаємопов'язаних елементів, серед яких особливе значення мають стабільність правового регулювання, передбачуваність правозастосування та захист легітимних очікувань особи [5]. У цьому аспекті юридична визначеність виступає гарантією не лише формальної якості кримінального закону, а й довіри до нього як до інструменту правового регулювання.

Принцип правової визначеності , як підкреслює В.О. Панкратова, повинен реалізовуватися як на рівні правотворчості, так і у правозастосуванні, оскільки лише їх узгоджена дія забезпечує стабільність правового статусу особи та передбачуваність правових наслідків її поведінки [1, с. 26]. У сфері кримінального права це означає, що навіть за умов правового режиму воєнного стану недопустимим є формування кримінально-правових норм, зміст яких істотно залежить від подальшої практики їх тлумачення.

У контексті дослідження особливого значення набуває питання співвідношення визначеного та невизначеного контенту кримінального закону. Як зазначає З.В. Загиней-Заболотенко, невизначеність є природною властивістю кримінально-правових норм, однак її розширення призводить до розмивання змісту кримінально-правової заборони та втрати нею функції чіткого орієнтира для поведінки особи [4, с. 68]. У такому випадку кримінальний закон формально зберігає чинність, але фактично втрачає свою регулятивну визначеність.

Необхідно також враховувати, що юридична визначеність тісно пов'язана із рівнем формалізації правових норм. К.К. Адаскалиця звертає увагу на те, що чіткість і зрозумілість правових приписів мають

певну мінімальну межу, нижче якої норма втрачає здатність ефективно регулювати суспільні відносини [6, с. 10]. У кримінальному праві така втрата означає не лише технічний недолік, а створення передумов для довільного застосування кримінально-правових норм.

Заслуговує на увагу підхід В.О. Тулякова, який пропонує оцінювати якість кримінального закону крізь призму рефлексивної кримінально-правової ідеології. Йдеться про необхідність критичного переосмислення кожної кримінально-правової новели з точки зору її обґрунтованості: чи відповідає вона реальній криміногенній ситуації, чи не є реакцією на політичну кон'юнктуру або моральну паніку, чи не призводить до необґрунтованого розширення меж кримінальної відповідальності [8, с. 150]. Застосування такого підходу дозволяє по-новому оцінити проблему юридичної визначеності кримінального закону в умовах правового режиму воєнного стану. У цьому випадку визначеність постає не лише як характеристика тексту кримінально-правової норми, а як результат обґрунтованої кримінально-правової політики. Відсутність такого рефлексивного аналізу призводить до ситуацій, коли під гаслом забезпечення безпеки кримінально-правові заборони поширюються на дедалі ширші категорії поведінки, що фактично розмиває їх нормативні межі.

Таким чином, юридична визначеність кримінального закону в умовах правового режиму воєнного стану зазнає якісної трансформації: вона перестає бути виключно властивістю нормативного тексту і набуває динамічного характеру, що формується при взаємодії процесів нормотворчості та правозастосування. Саме ця трансформація свідчить про необхідність переосмислення підходів до оцінки якості кримінального закону, оскільки від рівня його визначеності залежить збереження чітких меж втручання держави у сферу прав і свобод людини.

Література:

1. Панкратова В. О. Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика : монографія. Суми : Університетська книга, 2016. 185 с.

2. Легін Л. М. Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 196–204.

3. Драч Д. Л., Міхайліна Т.В. Поняття, сутність та значення якості закону. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 56–60.

4. Загиней-Заболотенко З. В. Невизначеність vs визначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

5. Мерцалов Д. Ю. Багатоаспектність принципу правової визначеності. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. DOI: 10.5281/zenodo.15334429.

6. Адаскалиця К. К. Правова визначеність як вимога до формалізації норми права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2024. Вип. 17(29). С. 10–18.

7. Туляков В. О. Ідеологія, пенальний популізм і якість кримінального закону. *Ефективність досудового розслідування: виклики та шляхи оптимізації* : матеріали кругл. столу, проведеного в межах Днів науки на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія"» 26 лют. 2026 р. Київ, 2026. С. 142–152. URL: https://hdl.handle.net/11300/32646

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-77

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Продан Тетяна Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Злочинність є складними соціально-правовим явищем, що становить негативний феномен для суспільства і держави та чинить руйнівний вплив на суспільні відносини. Не є таємницею, що для ефективної протидії злочинності необхідно розробляти дієві заходи, які формуються на основі дослідження кримінологічної характеристики окремих видів злочинності. Водночас аналіз кримінологічної характеристики окремих видів злочинності є лише підґрунтям для розроблення таких заходів. Для того щоб вони були ефективними та науково обґрунтованими, необхідно здійснювати їх аналіз із врахуванням прогностичного методу. Відповідно, прогнозування злочинності виступає фундаментом для організації протидії злочинності, що реалізується державними органами та громадськими організаціями. Прогнозування є важливим елементом системної протидії злочинності, оскільки саме на його основі можливо своєчасно приймати рішення щодо впливу

на криміногенну ситуацію та вдосконалення діяльності органів, які здійснюють заходи у сфері протидії злочинності.

Кримінологічне прогнозування – це «систематичне отримання інформації щодо можливого стану кримінологічної обстановки у майбутньому на основі використання наукових методів та відповідних процедур» [1, с. 214]. Враховуючи викладене можна зазначити, що метою кримінологічного прогнозування є встановлення основних показників, які відображають тенденції та динаміку злочинності у майбутньому, виявлення негативних закономірностей її розвитку, а також пошук шляхів їх коригування у необхідному напрямку [2, с. 591].

Для досягнення вищенаведеної мети кримінологічне прогнозування має передбачати: аналіз стану злочинності, зокрема її кількісних та якісних показників; аналіз детермінантів злочинності, тобто причин та умов її виникнення; дослідження особистості злочинця та механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки; аналіз віктимогенних груп ризику; дослідження стану віктимізації суспільства, а також стану й динаміки впливу економічних, соціальних, правових та політичних чинників на цей процес.

Кримінологічний прогноз злочинності може здійснюватися на різні періоди. Зокрема, виокремлюють: короткострокове прогнозування, яке здійснюється на 1–2 роки; середньострокове прогнозування, що охоплює період до 5 років; довгострокове прогнозування, яке здійснюється на 10 років. Слід зазначити, що найбільш ефективним у сфері протидії злочинності є короткострокове прогнозування, оскільки саме на основі таких прогнозів формуються поточні плани та ухвалюються відповідні управлінські рішення. Середньострокове кримінологічне прогнозування, своєю чергою, дає можливість, з одного боку, уточнювати показники довгострокових прогнозів, а з іншого – спрямовувати короткострокове прогнозування та узгоджувати його із загальною системою соціально-економічного планування. На підставі середньострокових прогнозів також формується стратегія протидії злочинності на рівні міністерств і відомств [1, с. 216].

Кримінологічне прогнозування здійснюється із застосуванням одного з трьох методів [3]:

- метод екстраполяції ґрунтується на аналізі злочинності та її тенденцій у минулому і теперішньому. Отримані дані використовуються для формування прогнозів на майбутній період. Водночас його основним недоліком є те, що він забезпечує достатню точність лише на короткий період за умов відносної стабільності суспільних відносин.
- метод математичного моделювання базується на системі математичних формул, спрямованих на аналіз динаміки злочинності

у взаємозв'язку із чинниками, що на неї впливають. Він передбачає перенесення у майбутнє встановлених тенденцій на основі вибору конкретної моделі екстраполяції. Цей метод вважається найбільш точним, але водночас і складним. Основною складністю його застосування є недостатня вивченість усіх криміногенних факторів, механізмів їх взаємодії та ступеня впливу кожного з них на злочинність.

- метод експертних оцінок є універсальним, оскільки дає змогу зібрати необхідну прогностичну інформацію та на її основі сформулювати відповідні прогнозні висновки. Для успішного застосування цього методу необхідно залучати кваліфікованих фахівців у відповідних сферах у достатній кількості (від 20 до 50 осіб). Зазначений метод найбільш результативно застосовується у процесі середньострокового та довгострокового прогнозування.

Враховуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що кримінологічне прогнозування дає можливість: попереджати громадськість та державу про можливі сценарії розвитку криміногенної ситуації в майбутньому; забезпечувати відповідне планування протидії злочинності та розроблення дієвих заходів її протидії; розробити загальну концепцію боротьби із злочинністю; сприяти розробленню спеціальних програм, спрямованих на подолання соціально-економічних проблем суспільства; здійснювати обґрунтовану кримінологічну оцінку законопроєктів та інших нормативно-правових актів; оцінювати позитивні та негативні наслідки реалізації заходів протидії злочинності; обрати оптимальний шлях удосконалення діяльності спеціалізований суб'єктів, які здійснюють протидію злочинності.

Таким чином, кримінологічне прогнозування є основою системи протидії злочинності, оскільки забезпечує науково обґрунтоване передбачення розвитку криміногенної ситуації, зокрема змін тенденцій та закономірностей злочинності, особи злочинця та її детермінантів. На цій основі формуються напрями державної політики у сфері протидії злочинності та розробляються превентивні заходи.

Література:

1. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернєя ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

2. Литвинов О. М. Прогностичний підхід до аналізу організованої злочинності. *Форум права.* 2011. № 1. С. 590–594. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d93bc80-bdfc-4fa3-a920-83ced485b8bd/content (дата звернення: 02.05.2026).

3. Тарасевич Ю.В. Кримінологічне прогнозування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 565–567. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/141

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-78

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО, ВЧИНЕНЕ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Резніченко Ганна Семенівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Одеський державний університет внутрішніх справ
м. Одеса, Україна

Кримінальні правопорушення проти власності становлять значну суспільну небезпеку, яка пов'язана із посяганням на конституційне право громадян володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. В умовах воєнного стану право власності потребує ще більшого захисту, оскільки життя людей суттєво змінюється: вимушені переселення, відсутність можливості постійно контролювати своє майно, втрата пильності, внаслідок постійного стресу, ці та інші фактори зумовлюють посилення кримінальної відповідальності за посягання на право власності під час воєнного стану.

Не останнє місце серед кримінальних правопорушень проти власності відводиться шахрайству. Статистичні відомості свідчать, що за умов воєнного стану, відбувається стабільно велика кількість облікованих кримінальних правопорушень. Так, за три місяці 2026 року в Україні було обліковано 10 943 кримінальних правопорушень за статтею 190 КК України «Шахрайство» [1]. З січня по грудень 2025 року – 48 621 [1], за аналогічний період у 2024 рокі – 64 720, у 2023 році – 82 085, у 2022 році – 32 086 [2]. Це свідчить про достатню поширеність цього кримінального правопорушення та актуальність дослідження кримінальної відповідальності за це діяння.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» від 13.07.2023 № 3233-IX частину третю статті 190 «Шахрайство» доповнено кваліфікуючої ознакою «вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану» [3]. На необхідності доповнення ст.190 «Шахрайство»

вищевказаною кваліфікуючою ознакою науковці у галузі кримінального права вказували ще у 2022 році, після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03 березня 2022 року №7124 [4], яким передбачалось доповнення статей 185, 186, 187, 189, 191 Кримінального кодексу України кваліфікуючою ознакою «в умовах воєнного або надзвичайного стану», проте у цьому переліку не було передбачено статтю 190 Кримінального кодексу України.

Кваліфікуючою ознакою «в умовах воєнного або надзвичайного стану» було доповнено різні частини вищевказаних статей: у статтях 185, 186, 187 та 191 Кримінального кодексу України – частину четверту, у статті 190 Кримінального кодексу – частину третю.

Зміст кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» базується на положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 [5] та Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» № 1550-III від 16.03.2000 [6].

Логічне та систематичне тлумачення змісту кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного або надзвичайного стану» дає можливість зробити висновок про те, що вчинення шахрайства в будь-якому регіоні України під час дії воєнного стану передбачає застосування цієї кваліфікуючої ознаки.

Зміст кваліфікуючої ознаки «в умовах воєнного чи надзвичайного стану» є однаковим при кваліфікації всіх кримінальних правопорушень проти власності, які доповнено цією кваліфікуючою ознакою, проте міри кримінальних покарань суттєво різняться. Так, крадіжка, вчинена …. в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років; грабіж, вчинений … в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років; розбій, вчинений … в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна; вимагання, вчинене … в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна; шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану, карається штрафом від чотирьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п’яти років [7].

Звичайно ступінь суспільної небезпечності цих кримінальних правопорушень є різним, проте чи можна вважати, що крадіжка, вчинена в умовах воєнного чи надзвичайного стану є більш суспільно небезпечним діянням ніж шахрайство, вчинене за аналогічних умов? Вважаємо, що ні, адже і при вчиненні крадіжки, і при вчиненні

шахрайства відбувається посягання на однаковий об'єкт, при вчиненні шахрайства більш широким є коло предметів, оскільки іде мова про майно та право на майно, відмінності звичайно полягають у ознаках об'єктивної сторони, але ні крадіжка, ні шахрайство не передбачають застосування насильства, як способу вчинення цих кримінальних правопорушень, різним є вік кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення, проте схожими є ознаки суб'єктивної сторони. Тож виникає питання, чому міри покарання за шахрайство вчинене в умовах воєнного стану не відповідають за ступенем суворості мірам покарання інших кримінальних правопорушень проти власності, які передбачають аналогічну кваліфікуючу ознаку, в тому числі крадіжки.

Отже, військова агресія рф на Україну нажаль не вплинула на зменшення кількості шахрайства, як кримінального правопорушення проти власності, навпаки констатується тенденція збільшення кількості зареєстрованих кримінальних проваджень за цією статтею. Залишається незрозумілою позиція законодавця щодо мір покарання, які передбачені у санкції частини третьої статті 190 «Шахрайство, вчинене в умовах воєнного чи надзвичайного стану….», які порівняно із санкціями інших кримінальних правопорушень проти власності, які містять аналогічну кваліфікуючу ознаку, є найменш суворими. Тож приведення санкції частини третьої статті 190 «Шахрайство» у відповідність із мірами покарання, які передбачені у інших кримінальних правопорушеннях проти власності, які містять аналогічну кваліфікуючу ознаку, буде проявом принципу справедливості. Тож пропонуємо викласти санкцію ч. 3 ст. 190 «Шахрайство» у такій редакції: «карається штрафом від чотирьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян *або позбавленням волі до семи років*».

Література:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 18.04.2026).

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2013–2024 роки. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya (дата звернення: 18.04.2026).

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023 № 3233-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#n14 (дата звернення: 14.04.2026).

4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03 березня 2022 року № 7124. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text (дата звернення: 10.04.2026).

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 10.04.2026).

6. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України № 1550-III від 16.03.2000 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення: 10.04.2026).

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 10.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-79

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

Роскрут Катерина Володимирівна
аспірант кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Торгівля людьми належить до найбільш прихованих злочинів та становить серйозну загрозу міжнародній безпеці. На тлі повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у 2022 році, криміногенна ситуація в нашій державі зазнала значних змін стосовно кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. Чинниками, які сприяли створенню нових умов для діяльності мереж торгівлі людьми, стали руйнування соціально-економічної стабільності, масове вимушене переміщення населення в межах країни, фемінізація міграції, а також послаблення чи взагалі відсутність контролю держави над частиною її території.

З огляду на подвійну роль жінки – як жертви торгівлі людьми, так і безпосереднього учасника цього кримінального правопорушення, окремої уваги потребує гендерний вимір досліджуваного явища. Збройний конфлікт є тією криміногенною обставиною, яка безпосередньо збільшує ризики потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Аналіз статистичних даних за 2022–2025 роки демонструє збільшення

кількості осіб, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми, з піковим показником у 2024 році – 182 особи, з них 37 % постраждалих становлять жінки, та 5 % виявлених жертв становлять діти [1]. Окрім цього, відповідно до оприлюдненого на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за січень-березень 2026 року, станом на перший квартал поточного року органами досудового розслідування за статтею 149 КК України було зареєстровано 69 кримінальних правопорушень [2]. На кінець звітного періоду 57 справ перебувають на стадії розслідування, залишаючись без остаточного процесуального рішення.

При дослідженні відомостей про потерпілих осіб за січень-березень 2026 року, зафіксовано 31 постраждалого від торгівлі людьми. В контексті суб'єктного складу жертв, було встановлено 12 осіб жіночої статі та 15 дітей, з них – 7 неповнолітніх та 8 малолітніх, віком до чотирнадцяти років. Жінки та діти залишаються головними об'єктами кримінальної експлуатації в умовах збройного конфлікту. Дестабілізація соціально-економічної ситуації в державі внаслідок введення дії воєнного стану, значно ускладнює виявлення вчинених кримінальних правопорушень, оскільки офіційні статистичні дані не відображають повною мірою реальний стан злочинності в державі.

Згідно з даними УВКБ ООН, станом на лютий 2026 року, за межами України перебувало понад 5 923 870 осіб, з яких 5 374 780 мігрували до європейських країн, а інші 549 090 громадян України виїхали за межі Європи [3]. Аналіз статево-вікових характеристик вищевказаної кількості біженців демонструє значне переважання жінок (44 %), в той час як частка дітей становить 30 %, а чоловіків – лише 26 %, що відображає тенденцію фемінізації міграційних потоків, яка і є наслідком підвищеної вразливості жінок та дітей в умовах триваючої війни, та встановлених законодавством обмежень перетину кордону чоловіками, що посилює залучення потенційних жертв до торгівлі людьми.

З позиції кримінології, вразливість жінок є основним чинником для вербування їх учасниками транснаціональних мереж торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту. Жінки, втікаючи із тимчасово окупованих територій або із зон активних бойових дій, перебувають у скрутному матеріальному становищі, особливо якщо мають на утриманні дітей, незалежно від їх віку, а тому сподіваються знайти заробіток та безпечне місце проживання. Тому, жінки не мають іншого виходу, окрім як покладатися на тих, хто надає гарантії в найкоротші строки, обіцяючи зробити процес пошуку роботи, житла доступним і не таким бюрократично складним.

З аналізу існуючої судової практики вбачається, що в деяких випадках жінка усвідомлює характер діяльності, на яку погоджується. До прикладу, вироком Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 20.09.2022 року (справа № 203/2439/22) встановлено, що потерпілі, внаслідок збігу тяжких сімейних та матеріальних обставин, викликаних крайньою економічною скрутою та намагаючись знайти заробіток за кордоном, у зв'язку із війною в Україні, погодились на надання сексуальних послуг в австрійському місті Лінц [4]. Проте, обвинувачений навмисно приховав відсутність у невстановлених співучасників злочину наміру виплати обіцяних жінкам грошових коштів, що свідчить про наявність елементу механізму сексуальної експлуатації.

Усвідомлення потерпілою своєї діяльності у межах запропонованої їй схеми, в жодному разі не може слугувати обставиною, яка дозволяє будь-кому применшувати рівень страждань, які вона зазнала, або ж призвести до пом'якшення рівня кримінально-правової відповідальності суб'єкта злочину. В статті 3 Палермського протоколу передбачено, що згода особи, яка стала жертвою торгівлі людьми, не береться до уваги, якщо було застосовано будь-який із засобів впливу, які охоплюються нормативним визначенням цього кримінального правопорушення [5].

Гендерний вимір залучення жінок до транснаціональних мереж торгівлі людьми не обмежується їх статусом жертви. Нерідко жінки виконують різноманітні функціональні ролі в структурі злочинних мереж, а саме як вербувальниці, перевізниці, наглядачки, добровільно керуючись прямим умислом та метою особистого збагачення. Водночас, існує неоднорідність у мотивації жінок-учасниць кримінальних об'єднань. Певна частина з них позбавлена достатнього рівня матеріального забезпечення, маючи на утриманні малолітніх або неповнолітніх дітей, батьків чи інших родичів з інвалідністю, що враховується судом при призначенні покарання. Серед таких жінок трапляються і внутрішньо переміщені особи, які внаслідок збройного конфлікту опинились у стані гострої соціально-економічної нестабільності. Як було встановлено вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 24.07.2025 року (справа № 161/10825/25), обвинувачена зі статусом ВПО внаслідок окупації місця її постійного проживання збройними силами Російської Федерації, вчинила вербування щонайменше трьох потерпілих осіб з метою їх подальшої сексуальної експлуатації за кордоном [6].

Однак, серед інших учасниць злочинного угрупування, корисливий мотив у їх діях не пов'язаний із жодними об'єктивними чинниками, які б виключали свободу волі. Такі жінки свідомо обирають злочинну

діяльність як стабільне, на їх переконання, джерело доходу, при цьому відкидаючи можливості легального працевлаштування, як було встановлено, до прикладу, вироком Ленінського районного суду м. Полтави від 14.10.2022 року (справа № 646/3390/20), у якому констатовано, що обвинувачена діяла виключно з корисливих мотивів, «не бажаючи займатись законною трудовою діяльністю, але маючи бажання отримувати доходи будь-яким, у тому числі злочинним способом», виконуючи у складі транснаціональної організованої групи функцію організатора та контролера сексуальної експлуатації жертв [7].

У ряді випадків, жінки – суб'єкти злочину є колишніми, первинними жертвами торгівлі людьми, які згодом формально переходять в статус співучасників даного злочину, інтегруючись у кримінальну діяльність під впливом психологічної залежності, примусу, погроз та інших несприятливих обставин. Жінки-вербувальниці ефективні тому, що викликають менше підозр в правоохоронних органів, що суттєво знижує ризики їх викриття на початкових етапах вербування. Потенційні жертви – жінки схильні більше довіряти представницям своєї статі, тому пропозиція, ініційована жінкою, рідше стає об'єктом критичної оцінки, ніж пропозиція аналогічного змісту, яка надходить від чоловіка. Перед працівниками правоохоронних органів постають складнощі при здійсненні правової кваліфікації дій таких жінок, оскільки чинне законодавство України наразі не містить чіткого розмежування між кримінальною відповідальністю жінки та її віктимного статусу.

Збройний конфлікт змінив структуру транснаціональної торгівлі людьми: жінка в ній виступає одночасно як жертва і як співучасниця. Ця подвійність вимагає переглянути підходи кримінології до гендерного чинника та вдосконалити механізми кримінально-правового реагування.

Література:

1. Концепція Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.02.2026 р. № 184-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2026-р (дата звернення: 16.04.2026).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-березень 2026 року / Офіс Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 19.04.2026).

3. Ukraine Refugee Situation / UNHCR Data Portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (дата звернення: 22.04.2026).

4. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 20.09.2022 р. Справа № 203/2439/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106387504 (дата звернення: 22.04.2026).

5. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 22.04.2026).

6. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 24.07.2025 р. Справа № 161/10825/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129083510 (дата звернення: 22.04.2026).

7. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 14.10.2022 р. Справа № 646/3390/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106753414 (дата звернення: 22.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-80

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІВ, СТОРОНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА СТОРОНИ ЗАХИСТУ

Стратій Олексій Васильович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права юридичного факультету,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК України, доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

В порядку ч. 1 ст. 94 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин

кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Із буквального тлумачення даних норм КПК України, виходить, що захисник до певної міри позбавлений права участі в оцінці доказів, з метою прийняття процесуальних рішень, як на стадії досудового розслідування, так і під час розгляду кримінального провадження в суді, хоча відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 7 КПК України, сторони кримінального провадження є рівними перед законом і судом.

Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК України, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, проте сторона захисту на законодавчому рівні, не в повній мірі наділена правом відповідно до КПК України, брати участь в повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження. Тоді де ж рівність сторін?

Проте, оцінка доказів повинна поєднуватися з їх перевіркою, а також з можливістю порівняння з іншими доказами, як окремо, так і в сукупності, хоча саму перевірку не слід ототожнювати з процесом оцінки доказів, оскільки оцінка – це юридико-логічний (розумовий) процес, і поєднання цього процесу з практичними діями сторони обвинувачення та сторони захисту, являється перевіркою доказів.

У процесі оцінки та перевірки доказів, формується не тільки внутрішнє переконання слідчого судді, суду, сторони обвинувачення, а й сторони захисту, оскільки і суд, і сторони кримінального провадження, далеко не завжди мають однакове бачення, а відповідно і розуміння обставин вчиненого кримінального правопорушення, та виду і розміру покарання, яке буде достатнім та необхідним для виправлення та перевиховання особи, яка може бути визнана судом винуватою у вчиненні злочину.

Саме внутрішнє переконання захисника – це стан свідомості суб'єкта оцінки доказів, коли він вважає, що зібрані й перевірені в кримінальному провадженні докази є достатніми та необхідними з метою вирішення питання щодо наявності чи відсутності обставин, які входять до предмета доказування, а також інших обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, а головне захисник повинен бути впевненим у юридичній правоті свого висновку, та готовності до практичних дій в рамках кримінального провадження,

як на стадії досудового розслідування, так і на стадії розгляду кримінального провадження в судах.

Окремо слід відмітити, що внутрішнє переконання, є також і у слідчого, прокурора, слідчого судді та суду. Проте, справжньою метою процесів оцінки доказів для захисника, безумовно являється забезпечення максимально сприятливого для підозрюваного, чи обвинуваченого формування внутрішнього переконання у судді, хоча слід зауважити, що на суддю впливають не тільки фактори щодо оцінки доказів, але й морально-етичні чинники, установки щодо сприйняття певного кримінального правопорушення, що породжує досить часто у судді протилежні почуття, щодо розуміння правоти або ж сторони обвинувачення, або ж сторони захисту, навіть з урахуванням негативної оцінки чи підозрюваного, чи обвинуваченого.

У практиці, є кримінальні провадження, коли захисник передчасно формує для себе певне внутрішнє переконання (так звану установку), що часто стає перешкодою для об'єктивного аналізу кримінального провадження, а отже і ефективної правової допомоги, до речі це стосується і суддів, і сторони обвинувачення.

Проте, досвідчений захисник, повинен відчувати такий стан і судді, і слідчого, і прокурора, та зробити все можливе в рамках закону, щоб переконати їх саме у своїй правоті, що безумовно є дуже нелегким процесом, через різні фактори об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Певна негативна установка окремих суддів, а також слідчих, прокурорів щодо адвокатського корпусу, одне з найпроблемніших питань, як під час здійснення досудового розслідування, так і під час розгляду кримінальних правопорушень в судах – першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Однак, захисники з таким явищем зустрічаються доволі часто, хоча закон вимагає, щоб внутрішнє переконання було обґрунтованим, а це означає, що воно повинно формуватися на підставі всебічної, повної, об'єктивної оцінки зібраних доказів в рамках кримінального провадження, а не обставин справи.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013, № 9–10, 11–12, № 13, ст. 88).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-81

ПОШИРЕННЯ ЕПІДЕМІЙ ЯК ФОРМА ВЧИНЕННЯ ДИВЕРСІЇ

Тома Маріана Георгіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Аналіз кримінальної відповідальності за диверсію є неможливим без детального й всебічного дослідження кожного окремого елемента складу злочину. Це обґрунтовується тим, що згідно зі статтею 2 Кримінального кодексу України (далі – КК України), підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності виступає саме вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке за своїми характеристиками відповідає складу злочину, передбаченому положеннями кодексу [1].

Як і будь-який прояв зовнішньої людської поведінки, злочин являє собою комплексну психофізичну єдність. Він не обмежується лише суб'єктивним, внутрішнім психічним змістом, але також знаходить своє вираження у чітко визначених зовнішніх, об'єктивних формах поведінки. Саме ці зовнішні прояви служать основою для формування його об'єктивної сторони, яка є невід'ємною складовою злочину як соціального і правового феномена.

Об'єктивна сторона диверсії, яку визначає національне законодавство України, охоплює вісім різних форм її здійснення. Однією з таких форм є поширення епідемій серед людей, епізоотій серед тварин, а також епіфітотій, що стосуються рослинного світу. Ці дії спрямовані на завдання шкоди життю, здоров'ю чи майну, а також на дестабілізацію суспільного та економічного порядку.

По-перше, слід розглянути питання вчинення дій, спрямованих на поширення епідемій. Відповідно до положень Кодексу цивільного захисту України та Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-III, епідемія трактується як масове поширення інфекційної хвороби серед населення певної території, що відбувається за короткий проміжок часу [2]. У межах кримінально-правової науки епідемія визначається як процес значного поширення інфекційних захворювань серед людей на великій території у стислі часові рамки. Це явище характеризується тим, що рівень захворюваності інфекційною хворобою серед населення конкретного регіону у певний період значно перевищує звичайний епідеміологічний показник, типовий для цієї хвороби, і супроводжується специфічною

динамікою розвитку. Щодо терміну «поширення», в українській мові він походить від дієслова «поширювати», яке означає процес розширення або збільшення чогось у розмірах чи обсязі (тобто розповсюдження) [3,с. 483].

Інфекційні хвороби – це порушення здоров'я людини, спричинені живими збудниками, такими як віруси, бактерії, рикетсії, найпростіші, грибки, гельмінти, кліщі та інші патогенні паразити. Вони також можуть бути викликані продуктами життєдіяльності цих мікроорганізмів (токсинами) або патогенними білками (пріонами). Ці захворювання здатні передаватися від інфікованих осіб до здорових і мають тенденцію до швидкого масового розповсюдження [2].

Інфекційні захворювання класифікують на такі категорії:

а) уебезпечні інфекції – характеризуються важкими та/або стійкими порушеннями здоров'я в окремих пацієнтів, які становлять серйозний ризик для їхнього життя та загального стану здоров'я;

б) jсобливо небезпечні інфекції, включаючи карантинні захворювання (такі як чума, холера, жовта гарячка) – викликають тяжкі та/або стійкі розлади здоров'я у значної кількості осіб, відзначаються високим рівнем летальності та характеризуються стрімким поширенням серед населення. Як видається, з огляду на те, що у статті 113 КК України йдеться про злочини проти засад національної безпеки, розповсюдження особливо небезпечних інфекційних хвороб, зазвичай, слід розглядати як поширення епідемій [1].

Таким чином поширення епідемії зазвичай характеризується розповсюдженням особливо небезпечних інфекційних захворювань, викликаних відповідними збудниками, які можуть швидко охоплювати масові масштаби за короткий час. Науковці, досліджуючи об'єктивний аспект диверсії, зазначають, що до дій, спрямованих на розповсюдження епідемій, слід відносити проникнення збудників таких хвороб на територію України або спроби їх поширення. Це може відбуватися через зараження харчових продуктів, води, їжі, медикаментів, медичних інструментів або шляхом розповсюдження інфікованих переносників хвороб, таких як гризуни, комахи чи кліщі.

Законодавство в ст. 113 КК України не деталізує конкретних дій, спрямованих на поширення епідемій. Тому такими можуть бути будь-які дії, які безпосередньо сприяють розповсюдженню збудників особливо небезпечних інфекційних захворювань. Методи поширення епідемій також можуть бути різними, зокрема:

а) аерогенний або повітряно-крапельний шлях, коли збудник хвороби розповсюджується через повітря і потрапляє в організм людини через органи дихання;

б) аліментарний (харчовий) або рідинно-харчовий шлях, за якого інфекційний збудник потрапляє в організм через споживання заражених води чи їжі;

с) Трансмісійний шлях, що полягає в штучному зараженні переносників, наприклад, кровосисних членистоногих, які через укуси передають інфекцію людині;

д) Контактний шлях, коли збудник проникає в організм через слизові оболонки рота, носа, очей або через пошкоджену шкіру.

Збудники інфекційних захворювань характеризуються низкою специфічних властивостей, які підкреслюють їхню потенційну небезпеку щодо поширення. До ключових характерних особливостей таких збудників можна віднести: 1) епідемічний потенціал, що полягає у здатності викликати масові спалахи захворювань серед населення на великих територіях за короткий проміжок часу; 2) висока токсичність, яка визначається інтенсивністю їхнього біологічного впливу; 3) контагіозність, тобто спроможність передаватися безпосередньо між людьми або між тваринами і людьми; 4) наявність інкубаційного періоду, що є латентним етапом розвитку інфекції, починаючи від моменту зараження і до появи перших клінічних проявів захворювання, що може тривати декілька днів; 5) здатність до тривалої консервації мікроорганізмів, яка забезпечує їх життєздатність протягом періоду від 5 до 10 років; 6) складність визначення первинного осередку поширення інфекції.

Суспільна небезпечність дій, спрямованих на поширення епідемій, у більшій мірі проявляється у серйозному загрозливому характері інфекційних захворювань, а також у їхній здатності до самостійного та неконтрольованого поширення серед населення. При цьому ключовим фактором не є конкретна кількість постраждалих, а потенціал інфекції викликати значно ширшу загрозу. Наприклад, навіть поодинокі випадки зараження людей надзвичайно небезпечними інфекційними недугами, такими як чума або холера, вважаються достатньою підставою для оголошення епідемії. Це зумовлено тим, що такі хвороби мають високу здатність до швидкого розповсюдження, несуть серйозну загрозу здоров'ю великої кількості осіб і потребують негайного реагування для запобігання катастрофічним наслідкам.

Отже, відмінною рисою дій, спрямованих на поширення епідемій, є те, що вони зазвичай здійснюються стосовно необмеженого кола людей, з акцентом на досягнення максимально можливого поширення інфекційних захворювань. Такі дії часто характеризуються високим рівнем загрози для здоров'я суспільства, оскільки їх наслідком стає інтенсивне зростання кількості заражених осіб, що ускладнює процес контролю та ліквідації інфекції.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 1 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04. 2000 р. № 1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 29. Ст. 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text

3. Словник української мови : в 11 томах. ред. колег. І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7. 723 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-82

ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Шуневич Катерина Андріївна
докторка філософії в галузі права,
асистентка кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Приведення національного законодавства у сфері кримінальної юстиції відповідно до стандартів ЄС є одним із євроінтеграційних зобов'язань держави на шляху до вступу в ЄС. Зокрема, у червні 2023 року Європейська Комісія, надавши свій Висновок щодо заявки України на членство в ЄС, зазначила, що для набуття Україною членства в ЄС, ключовими кроками є подолання спроб неправомірного внутрішнього та зовнішнього втручання в судову систему (п. 1.3) як умови стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права та права людини [1]. Пізніше, у звіті Європейської Комісії за 2024 рік, згадано про потребу ухвалення концепції політики реформування судово-експертної діяльності відповідно до найкращих міжнародних практик (п. 2.2.2) [2].

Вочевидь для гармонізації національної правової системи з європейськими стандартами, зокрема з acquis communautaires Європейського Союзу, є необхідним вдосконалення законодавства, що є важливою умовою для якісного втілення кращих практик та підходів ЄС під час здійснення своєї діяльності органами правопорядку та іншими суб'єктами, діяльність яких "наближує правосуддя" у вигляді ухвалення

судових рішень. Одним із таких суб'єктів є судові експерти, діяльність яких спрямована на якісне забезпечення правосуддя шляхом надання висновків з питань, для вирішення яких необхідні спеціальні знання.

Питання реформування інституту судових експертиз тривалий час обговорюються у наукових та професійних спільнотах, а також на державному рівні були здійснені певні спроби змінити організаційні особливості діяльності судових експертів. До прикладу, у листопаді 2021 р. зареєстровано проект Закону «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 05.11.2021 року [6], а також альтернативні до нього законопроекти №6284-1, №6284-2, №6284-3. Проте у липні 2025 року цей проект Закону було відкликано, що унеможливило його розгляд профільним комітетом та надалі у залі Верхової Ради України. Щодо альтернативних законопроектів, то у 2022 році був наданий висновок профільного комітету про їх включення до порядку денного, проте надалі і до сьогодні обговорення останніх не відбувалось.

Ще однією законодавчою ініціативою, спрямованою на вдосконалення кримінального провадження в частині залучення експерта у 2021 році був проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення експертизи № 6285 від 05.11.2021, який згодом також було відкликано. Водночас альтернативний до нього – № 6285-1 від 19.11.2021 у вересні 2025 року був включенний до порядку денного Верховної Ради України IX скликання [4]. Проте профільний комітет ще не надавав висновку щодо його положень. Також схожа законодавча ініціатива була зареєстрована дещо пізніше – йдеться про проект Закону № 10420 від 22.01.2024, який пропонує внесення зміни в ст. 242 КПК України в частині впливу потерпілого на можливості проведення експертизи у певних категоріях проваджень (прийнято за основу) [5].

Принагідно відзначу, що дві останні згадані законодавчі ініціативи серед іншого стосуються розширення правового статусу потерпілого в частині його можливості впливати на залучення експерта для проведення експертизи, що концептуально відображає тенденцію впровадження "підходу, орієнтованого на потерпілого" як елементу євроінтеграційного вдосконалення законодавства. Запропоновані законодавчі ініціативи спрямовані на виконання пункту 3.8 розділу 23 ("Судова влада та основоположні права") Дорожньої карти з питань верховенства права, затвердженої в рамках євроінтеграційного процесу, зокрема в частині імплементації Директиви 2012/29/ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів.

Водночас комплексного реформування інституту судової експертизи та вдосконалення нормативного регулювання залучення експерта у кримінальне провадження станом на квітень 2026 року не відбулося. Разом з тим, невдовзі таких змін слід очікувати з огляду на пп. 14, п. 4.3 Дорожньої карти з питань верховенства права. Згідно цього документа, протягом 2026–2027 року законодавство в сфері організації та проведення судової експертизи має бути оновлене з метою "..вдосконалення доступу органів правопорядку до якісної, об'єктивної та швидкої судової експертизи" [3]. Йдеться про організаційні особливості діяльності судових експертів – визначення класифікації судових експертиз, видів експертних спеціальностей та єдиного порядку проведення судових експертиз, розширення видів експертиз, які матимуть право проводити приватні судові експерти, спеціалізації судово-експертних установ та запровадження інструментів цифровізації діяльності останніх [3].

Література:

1. European Commission. (2023). *Ukraine 2023 report*. European Commission. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
2. European Commission. (2024). *Ukraine 2024 report* (SWD(2024) 699 final). European Commission. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en
3. Кабінет Міністрів України & Європейська комісія. (2025). *Дорожня карта з питань верховенства права*. https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf
4. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення деяких положень, пов'язаних з порядком призначення та проведення експертизи № 6285-1 від 19.11.2021. *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73247
5. Проект Закону внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо проведення освідування та експертизи, укладення угоди про примирення та кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) № 10420 від 22.01.2024. *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43531

6. Проект Закону про судово-експертну діяльність № 6284 від 05.11.2021. *Офіц. портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73154

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-83

ПОВНОВАЖЕННЯ КЕРІВНИКА ПРОКУРАТУРИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрчишин Василь Миколайович
доктор юридичних наук, професор кримінальної юстиції,
професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету,
старший радник юстиції, почесний працівник прокуратури України
м. Чернівці, Україна

Війна є екстраординарною подією в правому полі, здійснення якої викликає підстави застосування інститутів крайньої необхідності, як в сфері протидії агресії, так і в сфері законодавчого регулювання судочинства на територіях збройного конфлікту, а тому зміни процесуального законодавства мають забезпечувати баланс приватних і публічних інтересів [1, с. 1031].

Актуальність цього дослідження зумовлено тим, що у відповідності до п. 2 ст. 131-1 Конституції України …нагляд за не гласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку здійснює прокуратура України… [2, с. 410].

Президент України підписав Закон про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 4857-IX від 28.04.2026 [3].

Воєнний стан в Україні актуалізував ряд існуючих проблем кримінального провадження в Україні та породив ряд нових, що викликало системні зміни та доповнення до Розділу IX-1 КПК України. При чому це торкається умовно двох напрямків: (1) розслідування воєнних злочинів; (2) розслідування інших кримінальних правопорушень. Складнощі виникають у контексті проведення процесуальних дій та їх фіксування, оперативного прийняття процесуальних рішень, заходів забезпечення кримінального провадження, строків кримінального провадження, повноважень прокурора та керівника органу прокуратури.

Усі ці фактори по-різному впливають на ефективність досудового розслідування.

Варто підкреслити, що у процесі проведення досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень доволі часто виникають проблеми організаційного та практичного характеру, зокрема, через неможливість отримання доказів з тимчасово окупованих територій чи територій, на яких ведуться бойові дії, зокрема допиту свідків, які знаходяться на окупованих територіях, проведення виїмки документів, обшуків, слідчого експерименту тощо. Для вирішення цих питань у березні 2022 році законодавцем було внесено ряд змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, до розділу ІХ-1, який регламентує особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Відповідні зміни було внесено також Законом України від 14 квітня 2022 року № 2201-ІХ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Так, зміни було внесено до норм, які регламентують повноваження прокурора (ст. 36 КПК), керівника органу досудового розслідування (ст. 39 КПК), порядку поновлення процесуальних строків (ст. 117 КПК) та багато інших [4]. Таким чином, повноваження керівника прокуратури в умовах воєнного стану суттєво розширено, оскільки прокурора уповноважено по суті виконувати функцію судового контролю та продовжувати дію запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо. Отже, можемо констатувати, що законодавцем наразі суттєво збільшено процесуальні можливості сторони обвинувачення, тобто прокурора, а також спрощено ряд процедур. Так, законодавець передбачив можливість прокурора та слідчого у випадку відсутності технічного доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань оформити рішення щодо початку досудового розслідування через винесення відповідної постанови з подальшим, за можливості, внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Крім того, слід звернути увагу також й на розширення законодавцем повноважень керівника прокуратури в умовах воєнного стану. Так, у випадку, якщо слідчий суддя не може об’єктивно виконати свої повноваження, керівнику прокуратури надано право вибору запобіжного заходу. У період до 25 серпня 2022 року, тобто до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27 липня 2022 року № 2462-ІХ, керівник прокуратури мав повноваження самостійно визначити запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою протягом 30 діб щодо особи, яка підозрюється у скоєнні тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів злочину або втечі особи. У статті 615 КПК України істотно змінено перелік повноважень, які може здійснювати керівник органу прокуратури, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень. Керівник прокуратури також у разі, якщо слідчий суддя не може об'єктивно виконати свої повноваження, має право вирішувати наступні питання: здійснення приводу; тимчасового доступу до речей та документів; арешту майна; продовження строку досудового розслідування; надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи; на обшук; отримання зразків з речей і документів; на проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді тощо [5]. При цьому важливим є правильне оформлення рішення керівника прокуратури, воно має бути належним чином мотивоване та відповідати вимогам, визначеним КПК України. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді. Отже, по суті на прокурора можуть бути покладені повноваження слідчого судді у зв'язку з неможливістю виконання останнім своїх функцій у встановлені законом строки.

Специфіка забезпечення прокурором допустимості доказів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану полягає у: наявності додаткових груп повноважень щодо забезпечення допустимості доказів (зокрема, повноваження, які реалізуються самостійно прокурором у період воєнного стану; повноваження прокурора щодо звернення з клопотаннями до керівника органу прокуратури у ситуаціях, коли відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, перелічених п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України; щодо забезпечення дотримання порядку збирання доказів); широкій взаємодії з керівником органу прокуратури; доведенні відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 186, 187, 189, 190, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК України; можливості отримання показань, які будуть використані як докази у суді. Ключовим у забезпеченні прокурором допустимості доказів в умовах воєнного стану є саме обґрунтування у клопотанні керівнику органу прокуратури, що відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, інакше у майбутньому є ризик визнання доказів недопустимими. Для уточнення повноважень прокурора та усунення колізій слід уточнити положення ст. 280 КПК України стосовно суб'єкта зупинення досудового розслідування у період воєнного стану.

Незважаючи на нагальність впровадження таких змін, залишається дискусійними питання визначення вживаних законодавцем категорій, можливості оскарження прийнятих керівником органу прокуратури рішень і певних законодавчих суперечностей. При цьому слід звернути увагу на вагомі забезпечення розумного балансу між функціями обвинувачення і судового контролю в межах досудового розслідування задля уникнення випадків неправомірно обмеження прав людини у кримінальному провадженні.

Питання належного дотримання прав людини, зокрема і збоку держави, є особливо актуальним в аспекті реалізації завдань щодо ефективного, повного і неупередженого досудового розслідування і судового розгляду в рамках кримінальних проваджень. Навіть враховуючи умови воєнного стану, відповідні обставини не можуть стати підставою для відсутності або мінімізації контролю за гарантуванням прав особи у кримінальному процесі. Таким чином, законодавчі нововведення повинні сприяти беззаперечному виконанню основних завдань кримінального провадження.

Висновок. Здійснення керівником прокуратури функції слідчого судді в умовах воєнного стану не порушує гарантовані права і свободи людини оскільки прокурор більш широко ознайомлений із матеріалами кримінального провадження, а слідчий суддя у свою чергу у будь-якому разі обмежений обсягом заявлених клопотань і скарг.

Література:

1. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид.22-ге, доповн. і перероб. Київ:Алерта, 2025. 1096с.

2. Тертишник В.М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Вид.3-е, доповн, перероб.Київ: Алерта, 2024. 486 с.

3. Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 4857-IX від 28.04.2026 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4857-IX#Text

4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n6 Text.

5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану: Закон України від 27 липня 2022 року № 2462-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-84

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОКУРОРОМ ПОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрчишин Павло Васильович
аспірант 4-го року очної форми навчання аспірантури,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Президент України підписав Закон про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 4857-IX від 28.04.2026 [1].

Події 24 лютого 2022р. є своєрідною перевіркою стійкості та ефективності кримінального процесуального законодавства України, вимагаючи системних та комплексних змін у всіх аспектах, зокрема, у контексті військового конфлікту, а тому слід звернути увагу на внесення змін та доповнення до ст. 271 КПК України.

Зокрема, проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) в ході оперативно-розшукової діяльності та у кримінальних провадженнях, відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) є важливим та часто незамінним інструментом у сфері виявлення, розкриття злочинів та належного документування протиправних дій та намірів окремих осіб чи угруповань. Однією із таких НСРД є контроль за вчиненням злочину, який згідно зі ст. 271 КПК може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Серед цих форм окремо можна виділити спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину, які є новелами у кримінальному процесуальному законодавстві України, оскільки до прийняття чинного КПК у 2012 році, вони не проводились та свого нормативного закріплення не мали.

Слід також сказати, що науковцями мало уваги приділено цій темі, не враховуючи дослідження певних її аспектів окремими науковцями, серед яких С.В. Абдул, О.В. Болгар, М.Л. Грібов, А.Л. Даль, Г.Р. Крет, С.І. Ніколаюк, Р.А. Радченко, Р.В. Суворова. Все це вказує на її актуальність та необхідність подальшого опрацювання.

Насамперед доцільним бачиться з'ясування поняття та сутності спеціального слідчого експерименту, як це бачиться на сьогодні

науковцями у їх дослідженнях та у правозастосовній практиці. Слід сказати, що у КПК не міститься дефініції цієї форми контролю за вчиненням злочину.

У ч. 5 ст. 271 КПК вказується, що «порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством» [2].

Визначення дається у підзаконному акті – в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яка затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 16 листопада 2012 року. Згідно п. 1.12.4 названої Інструкції спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [3].

Роз'яснення цього положення дав Верховний Суд у постанові від 12 травня 2021 року у справі № 750/10362/17, провадження № 51-5319 км 20. Суд звернув увагу на те, що однією з ознак спеціального слідчого експерименту є мета його проведення, зокрема перевірка дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішення щодо вчинення злочину. При цьому, тяжкість вчиненого злочину є необхідною умовою проведення цієї НСРД.

Інша ознака спеціального слідчого експерименту полягає у тому, що під час його проведення допускається використовувати не лише природні (звичайні) умови, а й створювати штучну обстановку або штучні умови. Такий висновок випливає із визначення поняття «спеціальний слідчий експеримент» наданого в Інструкції, а саме: що це «створення слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної».

Отже, обстановка повинна відповідати наступним вимогам: 1) вона повинна складатися на основі інформації про злочинну діяльність особи, наявної в слідчого або оперативного підрозділу; 2) ця обстановка повинна бути максимально наближеною до презюмованої злочинної діяльності особи, щодо якої проводиться експеримент.

Фактичним початком спеціального слідчого експерименту слід вважати дії зі створення штучної обстановки, незалежно від дій особи, щодо якої проводиться такий експеримент [4].

Неоднозначне трактування у науковців та практиків викликає питання про те, за чиїм рішенням має проводитися спеціальний слідчий експеримент – прокурора чи слідчого судді за постановою прокурора. Здавалося б, ніяких складнощів з цього питання виникати не повинно, оскільки у ч. 4 ст. 246 КПК чітко закріплено положення про те, що право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину, має право виключно прокурор.

Якщо акцентувати увагу на спеціальному слідчому експерименті, то слід сказати, що у практиці правоохоронних органів, які уповноважені на проведення НСРД, та нерідко під час розгляду кримінальних проваджень в судах різних інстанцій трапляється чимало помилок та прогалин, зумовлених неправильним трактуванням самої суті цієї слідчої (розшукової) дії, порушеннями процесуального порядку її проведення, недостатнім досвідом слідчих чи оперативних співробітників при застосуванні ст. 271 КПК, та іншими чинниками, на які слід звернути увагу більш пильно. Слід сказати, що у КПК не міститься дефініції цієї форми контролю за вчиненням злочину.

У ч. 5 ст. 271 КПК вказується, що «порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством» [2].

Визначення дається у підзаконному акті – в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, яка затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 16 листопада 2012 року. Згідно п. 1.12.4 названої Інструкції спеціальний слідчий експеримент полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [3]. Роз'яснення цього положення дав Верховний Суд у постанові від 12 травня 2021 року у справі № 750/10362/17, провадження № 51-5319 км 20. Суд звернув увагу на те, що однією з ознак спеціального слідчого експерименту є мета його проведення,

зокрема перевірка дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішення щодо вчинення злочину. При цьому, тяжкість вчиненого злочину є необхідною умовою проведення цієї НСРД. Інша ознака спеціального слідчого експерименту полягає у тому, що під час його проведення допускається використовувати не лише природні (звичайні) умови, а й створювати штучну обстановку або штучні умови. Такий висновок випливає із визначення поняття «спеціальний слідчий експеримент» наданого в Інструкції, а саме: що це «створення слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної».

Отже, на наш погляд, обстановка повинна відповідати наступним вимогам: 1) вона повинна складатися на основі інформації про злочинну діяльність особи, наявної в слідчого або оперативного підрозділу; 2) ця обстановка повинна бути максимально наближеною до презюмованої злочинної діяльності особи, щодо якої проводиться експеримент [5].

Фактичним початком спеціального слідчого експерименту слід вважати дії зі створення штучної обстановки, незалежно від дій особи, щодо якої проводиться такий експеримент [4]. Неоднозначне трактування у науковців та практиків викликає питання про те, за чиїм рішенням має проводитися спеціальний слідчий експеримент – прокурора чи слідчого судді за постановою прокурора. Здавалося б, ніяких складнощів з цього питання виникати не повинно, оскільки у ч. 4 ст. 246 КПК чітко закріплено положення про те, що право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину, має право виключно прокурор.

У тих же випадках, коли виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК (ч. 8. ст. 271 КПК).

Висновок. Пропонується ч. 5 ст. 271 КПК України викласти такій редакції «Контроль за вчиненням злочину, а саме контрольована поставка, контрольована та оперативна закупки, спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину, здійснюються з дотриманням принципів кримінального процесуального прав та загальних положень негласних слідчих (розшукових дій).

Література:

1. Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» № 4857-IX від 28.04.2026 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4857-IX#Text

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. Із змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

3. Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні». Затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5/. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

4. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12.05.2021 р. у справі № 750/10362/17, провадження № 51-5319 км 20. URL: https://zakon.cc/court/document/read/ 96933490_0036f259.

5. Юрчишин П. В. Криміналістичні особливості проведення слідчого експеременту як форма контролю за вчиненням злочину. *IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2024 року). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 84–85. https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12115

СЕКЦІЯ 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-85

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПОЗИЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ІНОЗЕМНИХ СТАНДАРТІВ ТЕХНІКИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ В УКРАЇНІ ДЛЯ ЮРИДИКОТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

Возняк Ігор Зіновійович
аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна

Від моменту відновлення незалежности й аж до 2023 року в Україні вимоги (правила) техніки нормопроєктування не були законодавчо закріплені, хоча дискусії про це тривали роками, а також на розгляді Верховної Ради України неодноразово перебували відповідні законопроєкти. І лише 24 серпня 2023 року (у чому можна вбачати деякий символізм) було ухвалено Закон України «Про правотворчу діяльність» (далі – Закон) [9], який, *inter alia*, визначає вимоги (правила) техніки нормопроєктування. І хоча введення цього закону в дію відбудеться після припинення чи скасування воєнного стану, він уже чинний, а отже слугує орієнтиром для суб'єктів правотворчої діяльности. Очевидно, що недовгий період, що минув після його ухвалення, зумовлює потребу в його перегляді в академічному середовищі та напрацюванні пропозицій щодо покращення. Так, приміром, О. Кот і А. Колодій у своїй статті зазначали, що ця праця є першим кроком на шляху до широкого громадського та наукового осмислення цього закону, який, безперечно, визначатиме надалі правову політику держави у сфері правоутворення, правотворчости, законотворчости та нормотворчости [8, с. 56]. Наше дослідження пропонує здійснити таке осмислення через призму міжнародних та іноземних стандартів техніки нормопроєктування.

Про необхідність забезпечення високого рівня юридичної техніки загалом і техніки нормопроєктування зокрема свідчать висновки

міжнародних судових інституцій у сфері захисту людських прав. Так, як зазначає А. Бойко, за усталеною практикою ЄСПЛ поняття «передбачено законом» або «згідно із законом» у положеннях ЄКПЛ вимагають не лише того, щоб заходи компетентних органів держави мали правове підґрунтя в джерелах національного права, але й достатню якість норм права (тобто нормативно-правових приписів), що передбачає наявність у них гарантій проти свавілля, а також їхню відповідність принципу верховенства права [5, с. 8]. Для цього передусім потрібно запроваджувати та викладати нормативно-правові приписи таким чином, щоб вони були доступними відповідним особам, а їхнє формулювання було б настільки чітким, щоб відповідні особи могли передбачити в розумних межах у світлі особливостей конкретних обставин наслідки, котрі може потягти за собою та чи інша дія [5, с. 8]. І хоча ЄСПЛ досить часто використовує формулювання *quality of the law*, Суд не конкретизує повного змісту того, що він вкладає в це поняття, а натомість відсилає до доступности та зрозумілости закону.

У цьому контексті, для прикладу (оскільки подібні позиції можна віднайти в багатьох рішеннях ЄСПЛ), можемо згадати рішення у справі «Реквеньї проти Угорщини» (*Rekvényi v. Hungary*) [4] та «Фернандес Мартінес проти Іспанії» (*Fernández Martínez v. Spain*) [2]. У п. 34 рішення у справі «Реквеньї проти Угорщини» Суд зазначає, що закон має бути сформульований з достатньою точністю, щоб особа могла регулювати свою поведінку: вона повинна бути спроможна (за потреби після юридичної консультації) передбачити до розумного за відповідних обставин ступеня наслідки, які може спричинити певна дія [4]. Ці наслідки не обов'язково мають бути передбачуваними з абсолютною впевненістю: досвід показує, що це неможливо [4]. Закон повинен бути здатним йти в ногу зі зміною обставин, відповідно, багато законів неминуче сформульовані з використанням термінів, які більшою чи меншою мірою є розпливчастими, а тлумачення та застосування яких є питаннями практики [4]. Рівень точности значною мірою залежить від змісту відповідного акта, сфери, яку він охоплює, а також кількости та статусу тих, кому він адресований [4]. А у п. 117 рішення «Фернандес Мартінес проти Іспанії» зазначено, що національне законодавство має бути достатньо передбачуваним у плані використаної лексики, щоб давати особам належне уявлення про ті обставини й умови, за яких органи влади мають право вдаватися до заходів, що впливають на їхні права за Конвенцією [2]. Вважаємо, що ці позиції ЄСПЛ повинні лежати в основі сучасної української нормопроєктувальної діяльности, а тому їх можна використати для формулювання принципів техніки нормопроєктування, які взагалі відсутні в Законі України.

Міжнародні стандарти нормопроєктування рідко мають зовнішній вигляд у формі якогось нормативного документа, проте деякі акти наявні в правовій системі ЄС: Резолюція про якість нормопроєктування законодавства Спільноти від 8 червня 1993 року (далі – Резолюція) [1] і Міжінституційна угода про спільні інструкції щодо якости проєктування законодавства Спільноти від 22 грудня 1998 року (далі – Угода) [3], а також деякі інші. Ці акти хоча й не є юридично обов'язковими, однак вони слугують орієнтирами для європейських нормопроєктувальників під час роботи над текстами нормативно-правових актів ЄС. Відповідно, зіставлення їхніх вимог (правил) з приписами Закону дозволяє виявити ті прогалини в регулюванні техніки нормопроєктування, які варто було б заповнити заради регулятивно-методологійного вдосконалення нормопроєктування в Україні.

Порівняльне дослідження техніки нормопроєктування України (на матеріалі приписів Закону) та ЄС (на матеріалі вимог Резолюції й Угоди) дозволяє виявити певні прогалини в нашій національній юридичній техніці [7, с. 18]. Вбачаємо потребу в удосконаленні найперше таких засобів і прийомів техніки нормопроєктування:

1) рекомендувати утримуватися від політичних і декларативних приписів у нормативних частинах нормативно-правових актів;

2) удосконалити практику використання преамбул в українському національному законодавстві за зразком їхнього використання в актах ЄС;

3) рекомендувати уникати регулятивних приписів у дефініціях, зокрема вимог, умов, критеріїв, прикладів, пояснень;

4) запровадити правила щодо використання відсильних і бланкетних приписів, зокрема на положення міжнародно-правових документів, актів ЄС, національних і міжнародних стандартів;

5) запровадити правила щодо використання скорочень і абревіатур;

6) запровадити вимогу викладати важливі (суттєві) зміни правового регулювання окремим актом, а не вміщувати їх у розлогі акти;

7) запровадити правила оновлення законів і кодифікації;

8) рекомендувати вносити зміни не шляхом заміни окремих слів, а заміни речень [7, с. 18].

Іноземні стандарти техніки нормопроєктування варто шукати в техніці нормопроєктування інших держав-членів ЄС, що зумовлено євроінтеграцією України та входженням нашої держави в спільний правовий простір ЄС. Так, приміром, Польща має досить детальні вимоги (правила) техніки нормопроєктування [6]. Особливо актуальним для України є вивчення досвіду роботи польських інституцій, які забезпечують науково-експертну оцінку законопроєктів, і вплив вступу Польщі до ЄС на її техніку нормопроєктування, зокрема в аспекті

відсилання до *acquis communautaire* і ухвалення національного законодавства на виконання зобов'язань у рамках членства в ЄС.

Тож, як бачимо, українська техніка нормопроєктування, вимоги (правила) якої визначено в Законі, потребує перегляду через призму міжнародних та іноземних стандартів та запозичення потенційно корисних вимог (правил) і досвіду.

На завершення додамо, що в Рішенні Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1-р/2020 (абз. 5 пп. 3.2) вказано, що юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність наявного законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування) [10]. Належний розвиток техніки нормопроєктування та, що важливіше, неухильне дотримання її вимог (правил) можуть значно сприяти реалізації принципу юридичної визначености та, як наслідок, гарантування і захисту людських прав в Україні. Тож вбачаю значний потенціал у розвитку досліджень у сфері української техніки нормопроєктування – і не лише законодавчої, але й підзаконної.

Література:

1. Council Resolution of 8 June 1993 on the quality of drafting of Community legislation. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31993Y0617%2801%29 (дата доступу: 31.03.2026).
2. Fernández Martínez v. Spain (application no. 56030/07): Judgment of 12 June 2014. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-145068%22]} (date of access: 03.05.2026).
3. Interinstitutional Agreement of 22 December 1998 on common guidelines for the quality of drafting of Community legislation. *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31999Y0317%2801%29 (дата доступу: 31.03.2026).
4. Rekvényi v. Hungary (application no. 25390/94): Judgment of 20 May 1999. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-58262%22]} (date of access: 03.05.2026).
5. Бойко А. В. Якість правового регулювання відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69), № 3. С. 7–12. DOI: https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/02.
6. Возняк І. З. Features of Legislative Technique in Poland. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2025. Вип. 80. С. 15–25. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.80.015.

7. Возняк І. З. Порівняльна характеристика техніки нормопроєктування України та ЄС: доповідь на науковому семінарі. *Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка*. 26.02.2026 р. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/02/Dopovid_Vozniak.pdf (дата доступу: 30.03.2026).

8. Кот О. О., Колодій А. М. Закон України «Про правотворчу діяльність» як нормативна основа правоутворення, правотворчості, законотворчості та нормотворчості в Україні. *Вісник Національної академії наук України*. 2024. № 8. С. 51–57. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2024.08.051.

9. Про правотворчу діяльність: закон України № 3354-IX від 24 серпня 2023 року (у редакції від 19.04.2025 р.). *Верховна Рада України: законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20 (дата доступу: 30.04.2026).

10. Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-р/2020. *Верховна Рада України: законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20 (дата доступу: 03.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-86

ПРИНЦИПИ ЗАХИСТУ ЦИФРОВИХ ПРАВ В УМОВАХ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Лабик Анастасія Русланівна
аспірант 1-го року навчання,
асистент кафедри Міжнародного права
та порівняльного правознавства
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Із набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом наша держава взяла на себе низку зобов’язань щодо поглиблення зв’язків зі Співтовариством у різних сферах, зокрема в галузі свободи, безпеки та правосуддя, що здійснюється з метою утвердження принципів верховенства права, поваги до прав людини, спільних демократичних цінностей, які становлять основу всієї правової системи ЄС (п. «е» ч. 2 ст. 1) [1]. Очевидно, гармонізація українського законодавства із європейськими стандартами є дуже

складним та тривалим процесом, що потребує глибокого аналізу національних нормативно-правових актів, правової доктрини, судової практики, існуючих правових звичаїв задля досягнення єдності тлумачення відповідних норм, їх розуміння та застосування. Разом з тим, сьогодні перед Україною постає ще важче завдання, адже паралельно з питаннями удосконалення законодавства у традиційних сферах, її правова система стикається з новітніми викликами, зумовленими впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій і штучного інтелекту, коли класичні правові інструменти не можуть у повній мірі гарантувати безпеку та захист прав людини у віртуальному середовищі.

Незважаючи на те, що держава займає передові позиції у світі за темпами цифровізації та стабільністю Інтернет-з'єднання [2], національне законодавство в галузі забезпечення цифрових прав людини є несистемним та фрагментарним, що в умовах масштабних технологічних змін несе значні ризики для користувачів цифрового середовища [3, с. 111]. У контексті цієї проблеми надзвичайно цінним для України є поглиблення зв'язків з ЄС не лише задля набуття статусу повноцінного його члена, а й з метою запозичення найкращих практик і механізмів, які вже довели свою ефективність в межах Співтовариства. Складно заперечити, що правова система Європейського Союзу стала однією з найбільш прогресивних у питаннях регулювання систем штучного інтелекту, цифрової безпеки, захисту персональних даних, визнання і закріплення новітніх прав. Важливо, що такі новації мають не тільки формальний характер, а й практичне значення, оскільки в основі цифрової трансформації сьогодні лежить докорінна зміна правової свідомості та культури, переоцінка пріоритетів та цінностей, логіки прийняття рішень, що тягне за собою перебудову традиційних підходів до регулювання суспільних відносин в діяльності органів публічної адміністрації. Європейський Союз продемонстрував належну реакцію на ці виклики шляхом формування нових принципів публічного врядування, які й стануть предметом цього дослідження.

Розпочати варто із принципу людиноцентризму, який червоною ниткою проходить через усі нормативні акти Співтовариства. У його основі лежить визнання людини як найважливішої цінності, що визначає спрямованість функціонування інституцій Союзу та держав-учасниць на забезпечення інтересів, прав і свобод кожного. Варто відзначити, що в контексті регулювання алгоритмічних систем цей принцип набуває нового змісту, включаючи такий обов'язковий елемент як участь людини в процесах автоматизованого прийняття рішень. Так, безпосереднє його визнання здійснено в Європейській декларації цифрових прав і принципів 2023 р., розділ I якої проголошує

загальну орієнтацію цифрових систем і технологій на покращення життя та принесення користі людям. Окрім цього, п. 9 розділу III Декларації, присвячений основам впровадження безпечних систем штучного інтелекту, містить заклик до гарантування людського контролю за автоматизованими рішеннями, які можуть впливати на основні права та безпеку людини [4]. Людському нагляду також присвячена стаття 14 Закону про штучний інтелект ЄС 2024 р., згідно з якою це поняття включає в себе критичне розуміння можливостей алгоритму, ознайомлення з ризиком упередженості автоматизації, запобігання надмірній довірі до нього та право оператора перевизначати чи скасовувати вихідні дані, а також втручатися в процес шляхом зупинки роботи алгоритмів у безпечному стані [5]. Так, основною метою розглянутого принципу є захист кожної людини від ризику прийняття рішення, яке ґрунтується виключно на роботі алгоритмів та яке має істотне значення для її прав і свобод.

Наступний принцип – прозорості та права на пояснення. Так, п. «f» ч. 2 ст. 13, п. «g» ч. 2 ст. 14 Загального регламенту про захист даних (GDPR) містять обов'язок контролера повідомляти суб'єктові даних інформацію про прийняття щодо нього рішення із використанням автоматизованих систем, а також, як мінімум, його логіку, значення та передбачуваний наслідок. Окрім цього, стаття 22 Регламенту закріплює право особи забороняти обробку її персональних даних автоматизованими системами та подальше прийняття рішення на основі такої обробки [6]. Стаття 86 Закону про штучний інтелект також регламентує право на пояснення індивідуального рішення, яке має правові наслідки та вплив на здоров'я особи, її безпеку чи основні права, що передбачає зобов'язання уповноваженого суб'єкта надавати чіткі та змістовні роз'яснення ролі алгоритмічних систем у прийнятті рішення та його результатів [5].

Основою цифрового врядування в ЄС виступає також принцип приватності та управління даними. Його суть полягає в мінімізації втручання суб'єктів владних повноважень до особистого життя особи, що розкривається через обов'язок збирати лише необхідну інформацію про особу. Згідно з п. «c» ч. 1 ст. 5 GDPR обсяг зібраних персональних даних повинен бути чітко обмежений цілями їх обробки. Ще одним критично важливим втіленням даного принципу є «право на забуття», передбачене статтею 17 Регламенту, яке надає особі можливість вимагати видалення своїх персональних даних у разі, якщо немає обґрунтованих підстав для їх подальшого зберігання чи обробки [6].

У контексті дослідженої проблематики важливо також згадати принцип підзвітності, який передбачає чітке розмежування відповідальності уповноважених суб'єктів. Він має критичне значення

в питаннях притягнення до відповідальності винних осіб за порушення, пов'язані з несанкціонованим доступом, поширенням чи обробкою персональних даних. Аналіз вітчизняної правозастосовної практики свідчить про те, що розмежування повноважень є одним із чинників ефективного захисту цифрових прав особи. Так, у постанові Львівського апеляційного суду від 10 грудня 2020 р. у справі № 464/2809/19 суд визнав можливість суб'єкта вимагати стирання певних відомостей щодо себе, проте через відсутність належної процедури встановлення відповідальних осіб, відмовив у розгляді заяви позивача [7]. Прикладом втілення принципу підзвітності є розділ ІІІ Закону про штучний інтелект, який чітко розділяє зобов'язання постачальників та розгортачів систем ШІ [5].

Окрім названих вище, не менше значення мають принципи рівності та недискримінації, справедливості, а також ризик-орієнтованого підходу. Останній, у свою чергу, демонструє перехід інституцій ЄС від концепції ретроспективного захисту цифрових прав особи до превентивного підходу, яскравим прикладом якого є AI Act, що передбачає спрямованість діяльності уповноважених суб'єктів на запобігання порушенням, а не покарання за них.

Підсумовуючи викладене вище, варто відзначити, що Європейський Союз сформував якісно нову парадигму діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення цифрових прав людини. Заснована на принципах людиноцентризму, прозорості, підзвітності та мінімізації втручання в приватність, європейська модель демонструє ефективну відповідь на виклики глобальної цифрової трансформації. Враховуючи високі темпи цифровізації в Україні, імплементація цього превентивного, ризик-орієнтованого підходу є нагальною потребою, що дозволить вітчизняним органам публічної адміністрації перейти від хаотичного заповнення прогалин до побудови системної та безпечної цифрової інфраструктури, де права людини є абсолютною цінністю.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року. № 984_011. Дата оновлення: 14.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n642 (дата звернення: 02.05.2026).

2. Федоров назвав серед своїх досягнень в уряді 5 місце України у світі за рівнем розвитку цифрових держпослуг. Інтерфакс-Україна. Інформаційне агентство. 13.01.2026. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1136024.html

3. Солодовнік Д. Цифрові виклики та інституційні обмеження в системі публічного управління України. *Публічно-управлінські та цифрові практики.* 2025. № 2. С. 108–116. URL: https://journals.dut.edu.ua/index.php/public/article/download/3226/3112

4. European Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade dated 23.01.2023. № 32023C0123(01). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOC_2023_023_R_0001 (date of access: 02.05.2026).

5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) dated 13.06.2024. № 32024R1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (date of access: 02.05.2026).

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) від 27 квітня 2016 року. № 984_008-16. Дата оновлення: 27.04.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 02.05.2026).

7. Постанова Львівського апеляційного суду від 10 грудня 2020 р. Справа № 464/2809/19. Провадження № 22-ts/811/3290/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93826723 (дата звернення: 02.05.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-87

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ У РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Лада Олександр Валерійович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького,
проректор з розвитку бізнес-партнерств
Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ, Україна

У сучасній юридичній науці взаємозв'язок органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства розглядається як одна з базових передумов становлення та ефективного функціонування демократичної правової держави. Практична реалізація принципів верховенства права, народовладдя та транспарентності діяльності органів влади значною мірою визначається рівнем залученості громадян у процесах прийняття та виконання управлінських рішень.

Право на доступ до інформації, як складова конституційного статусу особи, виступає важливою гарантією залучення населення до здійснення публічної влади та контролю за її діяльністю. Разом із тим в Україні все ще зберігаються проблеми, пов'язані з недостатньою ефективністю правових та організаційних механізмів участі громадськості у публічному управлінні. Це формує необхідність у ґрунтовному осмисленні історико-правового розвитку взаємовідносин держави й суспільства та використанні відповідного досвіду в умовах сучасних демократичних перетворень.

Проблематика взаємодії держави та громадянського суспільства досліджувалася у працях вітчизняних учених, зокрема М. Ю. Віхляєва, О. С. Ковриги, М. Я. Сидор, М. І. Михальченка, А. А. Чічановського, В. І. Шкляра [1–3, 6]. У їх роботах розкрито теоретико-правові засади функціонування громадських об'єднань та їх взаємодії з органами державної влади.

Разом з тим, комплексний історико-правовий аналіз еволюції цієї взаємодії в контексті сучасних реформ місцевого самоврядування залишається недостатньо розробленим, що визначає актуальність дослідження.

Метою дослідження є аналіз історико-правових особливостей взаємодії органів публічної влади з громадськістю, а також визначення

її типологічних моделей та обґрунтування напрямів підвищення ефективності в умовах децентралізації.

Історико-правовий аналіз свідчить, що для радянської системи була характерна жорстка централізація публічного управління та відсутність реальної самостійності органів місцевого самоврядування. Діяльність громадських організацій фактично підпорядковувалася державному апарату, а їх функціонування здійснювалося в межах суворого адміністративного контролю, що істотно обмежувало можливість незалежної суспільної діяльності.

Відносини між державою та суспільством формувалися на основі патерналістської концепції, відповідно до якої держава визначала зміст і межі публічного інтересу. За таких умов альтернативні позиції громадськості не мали належного правового визнання та нерідко зазнавали обмежень з боку владних структур [1, с. 115–118].

У межах теорії держави і права патерналістській моделі протиставляється модель соціального партнерства, яка ґрунтується на принципах рівноправної взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, їх співучасті у вирішенні суспільно значущих питань і взаємної відповідальності. Саме така форма взаємодії є притаманною демократичним правовим державам.

Після здобуття незалежності Україна розпочала поступову модернізацію системи публічного управління відповідно до європейських демократичних стандартів. Значний поштовх цим процесам надала реформа децентралізації (2014 р.), спрямована на передачу частини владних повноважень органам місцевого самоврядування та зміцнення їхньої інституційної спроможності [7, с. 440].

Унаслідок проведених реформ територіальні громади отримали статус повноцінних суб’єктів публічного права, що створило правові передумови для ширшої участі населення у вирішенні питань місцевого значення. Важливе місце у цьому процесі посідають інструменти безпосередньої демократії, зокрема громадські слухання, місцеві ініціативи та механізм бюджету участі [2, с. 109–114].

За сучасних умов особливої актуальності набуває формування дієвої системи публічної комунікації між органами влади та громадськістю. Така система повинна ґрунтуватися на принципах відкритості, прозорості, підзвітності та гласності діяльності органів публічної влади. Її функціонування передбачає постійний моніторинг громадської думки, залучення населення до процесів стратегічного планування розвитку територій та створення ефективних механізмів громадського контролю за діяльністю органів влади [4, 5].

Отже, розвиток взаємовідносин між державою та громадськістю засвідчує поступовий відхід від централізованої патерналістської

системи до моделі демократичного партнерства, заснованої на взаємодії та співучасті. Якщо за радянського періоду участь населення у здійсненні публічної влади здебільшого мала декларативний і формальний характер, то сучасні державно-правові перетворення спрямовані на створення реальних механізмів залучення громадян до управлінських процесів.

Проведення реформи децентралізації стало важливим чинником зміцнення ролі територіальних громад у системі публічного управління та сприяло розширенню можливостей місцевого самоврядування. Водночас зазначені зміни створили передумови для підвищення рівня відкритості, прозорості та підзвітності органів влади перед населенням. Разом із тим подальший розвиток демократичних засад управління потребує удосконалення правових і організаційних механізмів участі громадян, а також підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування.

Література:

1. Віхляєв М. Ю. Історіографія дослідження громадських об'єднань як суб'єктів адміністративного права в радянський період. *Часопис Київського університету права*. 2013. №. 1. С. 115–118.
2. Коврига О. С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського: Серія «Державне управління»*. 2020. Т. 31. №. 70. С. 109–114.
3. Нагірняк Д. Взаємодія органів державної влади та громадськості в контексті реформи децентралізації в Україні. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія.* 2019. Т. 1. № 13. С. 223–229.
4. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157- VIII. Законодавство України: база даних / Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19 (дата звернення: 02.05.2020).
5. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18 (дата звернення: 02.05.2020).
6. Сидор М. Я. Становлення та розвиток інституту місцевої публічної влади на українських землях. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2016. № 1. С. 22–31.
7. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики: монографія / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-88

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Подорожна Тетяна Станіславівна
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії держави і права факультету права
Львівський торговельно-економічний університет
м. Львів, Україна

«Право ЄС – це правовий порядок, який значною мірою утримує Євросоюз разом, його судова практика щодо застосування первинного та вторинного законодавства постійно розвивається, а доктрина першості досі залишається революційним кроком, до якого можна по-різному ставитися, але точно не ігнорувати» [1] – наголошує Адам Лазовскі, професор права ЄС у Вестмінстерській школі права (Лондон).

Взаємодія європейського права та правової системи України здійснюється на основі міжнародного й конституційного права. Відповідно до Конституції України (ч. 1 ст. 9) «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [2]. Це конституційне положення сповна стосується європейських договорів, які діють на території України. Саме тому до правової системи України належить і європейське право, наприклад, його конвенційна частина, яка безпосередньо містить договірні зобов'язання України, зокрема після офіційного вступу України до Ради Європи.

Принагідно зазначимо, що Україна офіційно стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року (37-ма держава-учасниця цієї організації) [3]. Цей крок закріпив демократичний вектор розвитку України як конституційної держави, верховенство права та захист прав людини, дозволивши громадянам України звертатися до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Вступ до Ради Європи зобов'язав Україну реформувати законодавство відповідно до європейських стандартів, зокрема це стосується скасування смертної кари й реформування судової системи на основі принципу верховенства права.

Верховенство права є фундаментальною цінністю ЄС, яка забезпечує взаємодію права Євросоюзу та національних систем через принципи примату (верховенства права ЄС над національним) та прямої дії. Це передбачає обов'язковість норм ЄС для судових органів країн-членів, захищаючи права громадян та єдність правопорядку. Важливим

питанням є також європеїзація вітчизняного судового правозастосування крізь призму дотримання принципу суддівської незалежності тощо.

Зауважимо, що загальноприйняті норми, правила і стандарти європейського права протягом тривалого часу впливали на розвиток правової системи України. Так, ще на початку XVIII століття в юридичному вжитку з'явилося поняття «європеїзація», що характеризує процес сприйняття правовою системою певних правових моделей, конструкцій, термінології та інших правових традицій, сформованих у межах європейської культурно-історичної цивілізаційної системи [4; 5]. Це поняття знаменує розвиток правових та політичних інститутів на європейському рівні, які змінюють взаємодію суб'єктів на рівні окремих держав.

На думку судді Верховного Суду О. Радишевської, під поняттям європеїзації адміністративного права України варто розуміти «систематичний процес впливу (його правових наслідків) положень європейського адміністративного права, що створюються міжнародними та інтеграційними утвореннями і їхніми державами-членами (ЄС, РЄ, ОБСЄ, ЄСПЛ, Судом ЄС, Венеціанською комісією РЄ, Програмою SIGMA), на розвиток адміністративного права України як галузі права і законодавства, юридичної науки та навчальної дисципліни шляхом упровадження європейських ідей і поглядів, правових уявлень, теорій і концепцій, ціннісних орієнтацій, стандартів і принципів, взірцевих моделей у правотворчу, правозастосовну, правозахисну, правотлумачну діяльність суб'єктів публічної адміністрації й адміністративних судів з урахуванням особливостей вітчизняної правової системи, юридичної практики, правової ідеології, культури та правосвідомості» [6, с. 20]. З цих підстав правова система переймає правові традиції, що сформовані в межах європейської культурно-історичної цивілізації. А, наприклад, польський дослідник К. Вах розглядає феномен європеїзації в кількох площинах: географічній, соціологічній, політологічній, правовій, інституційній, макро- й мікроекономічній [7, с. 29]. Ці рівні дають підставу стверджувати, що феномен європеїзації означає поширення європейських норм за межі ЄС.

Європеїзація національного права в сучасну епоху полягає як у європеїзації правової культури в цілому, так і в модернізації чинного законодавства на основі європейських стандартів та європеїзації вітчизняної судової практики. Як зазначає суддя Верховного Суду М. Смокович, «європеїзація української судової системи є складовою євроінтеграційної політики України. Поширення європейських демократичних цінностей, створення спільного правового, економічного, освітнього, політичного простору передбачає розуміння верховенства

права як основоположної складової демократичного суспільства» [8, с. 149].

Суди повсякчас застосовують європейське право у своїй практичній діяльності. Це стосується не лише тисяч справ, пов'язаних із застосуванням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентів Страсбурзького суду, це стосується також застосування права ЄС у вітчизняній судовій практиці. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, зважаючи на практику Суду справедливості ЄС, бере до уваги, що, враховуючи європейський напрям розвитку України, а також початок дії Угоди про асоціацію, правові позиції, сформульовані в рішеннях Європейського суду справедливості, можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи ЄС (п. 51) [9]. Велика Палата Верховного Суду, застосувавши вказане судове рішення Касаційного адміністративного суду, зазначила, що рішення Суду ЄС належить розцінювати як таке, що дозволяє встановити зміст положень актів законодавства ЄС, зазначених у ст. 2 Закону про Раду Європи. Подібно до практики застосування рішень ЄСПЛ, врахуванню підлягають принципи, що випливають із його рішень щодо подібних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав (пп. 9.3 п. 9) [10].

Відтак, коли українське законодавство виписане нечітко, судді звертаються до європейських стандартів, щоб прийняти справедливе рішення. Це безпосередня вимога чинного законодавства про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: суди мають використовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як **джерело права**. Якщо проаналізувати форму судових рішень ВС, то вони дедалі більше нагадують рішення ЄСПЛ – стилем аргументації, посиланнями і простотою мови. До непрямого впливу європеїзації можна зарахувати й використання інструментів **soft actions** (проведення тренінгів з питань застосування норм європейського права, здійснення перекладів судових рішень міжнародних судових органів тощо), залучення міжнародних експертів до формування судових органів [11]. На сьогодні є понад сотня справ, у яких українські суди різного рівня та інстанцій, зокрема Верховний Суд, використовували первинне, вторинне і навіть прецедентне право Європейського Союзу для вирішення правових спорів. Суди у своїх рішеннях посилаються і на чинне законодавство, і на положення Європейської конвенції з прав людини та рішення ЄСПЛ і забезпечують виконання цих рішень у своєму правопорядку.

Отже, йдеться не просто про статистичні показники, а про глибинні особливості організації правосуддя. Саме тому в діяльності національних судів, зокрема Верховного Суду, з'являються виклики, серед яких: варіативність тлумачення ієрархічності норм європейського права як джерела вітчизняного права; забезпечення єдності судової практики Верховного Суду крізь призму її релевантності практиці європейських судових органів; недієвість європейських стандартів у діяльності судових органів у воєнний час тощо [12]. Ключовими завданнями у цьому є забезпечення єдності судової практики та дистанційне правосуддя. Саме забезпечення сталого застосування норм права Верховним Судом є запорукою правової визначеності.

Таким чином, європеїзація права – це процес сприйняття прогресивного досвіду європейських континентальних правових систем і правової системи Європейського Союзу. Завдяки, серед іншого, і процесам європеїзації національне право може бути оновлене відповідно до європейських конституційних цінностей. Ідеться саме про впровадження європейських норм у національне законодавство та судову систему, внаслідок чого міжнародні за своєю природою норми стають нормами внутрішнього права, а також про їхню безпосередню дію у правозастосовній практиці з урахуванням визнання їхньої пріоритетності щодо норм чинного законодавства України.

Література:

1. Лазовскі А. Верховенство права Європейського Союзу: юридична авантюра, що окупилася. *Право України*. 2019. № 6. С. 35–52. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2019_6-s2.pdf (дата звернення: 05.04.2026).

2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.04.2026).

3. Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 05.04.2026).

4. Olsen J. The Many Faces of Europeanisation. *ARENA Working Papers*. 2002.

5. Radaelli C. Europeanisation: Solution or Problem? *EIoP*. 2004. № 8(16).

6. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 37 с.

7. Wach K. Wymiary europeizacja i jej kontekst. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2011. № 852. S. 29–43.

8. Смокович М. І. Вплив євроінтеграційних процесів на сучасний розвиток адміністративної юрисдикції в аспекті утвердження верховенства права. *Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів* : матер. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 черв. 2024 р.). Київ, 2024. С. 149–154. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc0ee4dd-9cf4-4f38-aafa-6c551e713247/content (дата звернення: 05.04.2026).

9. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 08.09.2021 у справі № 640/3041/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459132 (дата звернення: 05.04.2026).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.08.2022 у справі № 910/9627/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859 (дата звернення: 05.04.2026).

11. Суддя Верховного Суду Олеся Радишевська про питання європеїзації судів в Україні. *Advokat Post*. 2023. 16 жовт. URL: https://advokatpost.com/suddia-verkhovnoho-sudu-olesia-radyshevska-pro-pytannia-ievropeizatsii-sudiv-v-ukraini/ (дата звернення: 05.04.2026).

12. Актуальні питання європеїзації судочинства обговорили представники ВС під час Літньої академії міжнародного права. *Судова влада України*. 2023. 25 серп. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1468189/ (дата звернення: 05.04.2026).

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-89

ПРАВА ЛЮДИНИ І ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Селезньова Ольга Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних і спеціальних правових дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»
м. Чернівці, Україна

Нормативно-правове забезпечення прав людини є одним із показників демократичного розвитку держави. І не видається дивним, що законодавець саме правам людини присвятив найбільший за обсягом розділ Конституції України (статті 21-68) [1]. Цим створено фундамент правового регулювання прав людини і громадянина у нашій державі. Проте неухильний розвиток інформаційного суспільства сьогодні створює умови, коли наявної регламентації стає недостатньо. Воєнний стан у державі, інформаційні та гібридні загрози, кібератаки і дезінформація посилюють сучасні ризики існування.

Виклики інформаційного суспільства простягаються набагато ширше від тої явно негативної воєнно-політичної ситуації, яку спостерігаємо нині в Україні. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу зі створенням і поширенням у всі сфери буття людини інформаційних/цифрових технологій спонукає появу нових суспільних відносин; відносин, які мають інформаційну складову і потребують свого правового регулювання. Виникає поняття «цифрових прав», які мають дістати своє місце у юридичній класифікації прав людини і громадянина. Так, у Конституції України в статтях 31, 32, 34, 50, 57 закріплено низку інформаційних прав, ще частина їх регламентована профільним інформаційним законодавством (закони України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про захист персональних даних» та ін.). Проте питання нормативної регламентації цифрових прав залишається відкритим (наприклад, право на приватність і анонімність онлайн, право на цифрову нейтральність, право на доступ до мережі Інтернет тощо), хоча в літературі [2] знаходимо певні пропозиції.

Необхідно дослідити і нормативно закріпити питання щодо кореляції сучасної тенденції оцифровування інформації про особу (як приклад, через «ДІЮ») з конституційними нормами статей 30–32 про таємницю особистого життя. Таку ж кореляцію треба вивчити і щодо

функціонування соціальних мереж, особливо стосовно регламентації прав неповнолітніх, осіб з особливими потребами, підняти ракурс протидії булінгу та мобінгу/босінгу тощо. Нещодавно країну сколихнула жахлива, неусвідомлена у своєму масштабі, подія цифрового приниження педагогів через соціальні мережі із задіянням малолітніх і неповнолітніх осіб. Крім медійного резонансу, справа з деякими учасниками вирішувалася у суді.

Виникають і дещо дивні ситуації: зобов'язавши особу оцифрувати власні медичні документи, через деякий час перенести такі документи в цифровий архів, і пізніше брати плату за їх видачу. За видачу своїх же документів. Такі ситуації виникають тільки у зв'язку з тим, що законодавство не наздоганяє технічний прогрес і створюються шпарини, які законно можна використати.

Окремої уваги заслуговують проблеми, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту. Крім можливості використання його з воєнними цілями, багато суперечливостей виникає і у повсякденному житті. Не кажучи про зміни на ринку праці, коли штучний інтелект витісняє низку професій (хоча це теж надважливо), деформуючи право на працю, створюються проблеми фейків (спотворення права на отримання інформації); надміру адаптованого навчання (напад на комплекс прав – права на освіту, права на рівність, авторське право); «цифрового розриву» між поколіннями, між соціальними групами, між громадянами різних країн тощо. Ще однією стороною використання штучного інтелекту є проблеми дотримання принципів академічної доброчесності. І це тільки верхівка айсбергу. Багато технічних аспектів штучного інтелекту залишаються поза увагою суспільства.

Таким чином, сучасний етап розвитку інформаційного суспільства створює безпрецедентні виклики і зумовлює виникнення новітніх проблем регулювання прав людини, деякі з яких наведені вище. Адаптація норм з метою пошуку балансу між науково-технічним прогресом і правами людини/громадянина до реалій сьогодення має стати одним з найважливіших завдань як законодавця, так і академічної спільноти.

Література:

1. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 07 травня 2026 р.).

2. Братасюк О. Б., Ментух Н. Ф. Поняття та класифікація цифрових прав в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 58–61. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/bratasyuk_o.b._mentuh_n._f._ponyattya_ta_klasyfikaciya_cyfrovyh_prav_v_ukrayini.pdf

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-90

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОХОДЖЕННЯ ПРОГРАМИ ДЛЯ КРИВДНИКІВ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Ющик Олена Іванівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна

Відповідно до національного кримінального законодавства одним із видів наглядових заходів є застосування обмежувальних заходів, до осіб, які вчинили домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України. Відповідно до ст. 91-1 КК України обмежувальні заходи застосовуються до осіб, засуджених за домашнє насильство і виконуються одночасно із призначеним покаранням, не пов'язаним із позбавлення волі. Крім того, особи, яких було звільнено від кримінальної відповідальності чи покарання за вчинене домашнє насильство можуть бути направлені на проходження програм кривдників.

Обмежувальні заходи, передбачені в ст. 91-1 КК України, вимагають проведення комплексних виховних та соціальних заходів, які сприятимуть виправленню кривдника та попередженню вчиненню нових кримінальних правопорушень. Саме такі заходи спрямовані на протидію домашньому насильству, шляхом впливу на психіку кривдника і подоланню його бажання в майбутньому вчиняти насильство щодо рідних та близьких.. Застосування програми для кривдників та її виконання покладається на відповідний орган пробації. Відповідно до Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм «уповноважений орган з питань пробації забезпечує подання суду, який поклав на суб'єкта пробації обов'язок проходження пробаційної програми, інформації про затверджені пробаційні програми, визначені в них завдання, зміст заходів, порядок проходження та оцінку результатів реалізації програми» [2].

Як зазначає Нікіфорова Т.І. «найбільше труднощів у застосуванні обмежувальних заходів виникає на етапі їх виконання. Це пов'язано з тим, що здійснення контролю за поведінкою засуджених, до яких застосовано обмежувальні заходи (крім військовослужбовців) покладено на уповноважені органи пробації (ч. 4 ст. 91–1 КК). Проте нормативно-правовими актами, які регламентують діяльність органів пробації, їх відповідними функціями не наділено. Враховуючи це,

Державна установа «Центр пробації» здійснила роз'яснення стосовно ролі уповноважених органів із питань пробації у процесі реалізації обмежувальних заходів від 16.09.2020 р. Узагальнюючи зміст цих роз'яснень, «Центр пробації» приходить до висновку, що «головне завдання уповноважених органів із питань пробації під час роботи з кривдниками – це забезпечення реалізації пробаційних програм, тобто програм, що призначаються за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням» [1, с. 24–28.].

Наглядова пробація характеризується не лише здійсненням контролю за виконанням кримінальних покарань, які не пов'язані з ізоляціє від суспільства передбачених в судовому рішенні, але й виконанням та реалізацією пробаційної програми. Відповідно до п.7 ст. 2 Закону України «Про пробацію» «пробаційна програма – програма, що призначається за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити» [4].

Типова програма для кривдників є комплексом заходів, спрямованих на корекцію поведінки осіб, які вчинили домашнє насильство. Вона передбачає проведення діагностики причин насильницької поведінки в сім'ї, а також здійснення індивідуальної та групової роботи з кривдниками. Очікуваним результатом реалізації програми є формування у таких осіб здатності контролювати власну поведінку, стримувати агресію, задовольняти свої потреби ненасильницькими способами та будувати міжособистісні відносини на засадах взаєморозуміння і поваги.

«Пробація передбачає індивідуальний підхід до кожного засудженого, з урахуванням його особистих характеристик, обставин вчинення кримінального правопорушення, а також потенціалу для реінтеграції. В процесі наглядової пробації засуджені проходять пробаційні програми, які спрямовані на вирішення їхніх проблем, таких як залежність, агресивна поведінка, низький рівень освіти тощо. До пробаційних програм залучаються також соціальні служби, медичні установи, освітні заклади та інші організації, що сприяють успішній соціальній адаптації» [6, с. 30–36].

Після прийняття Закону України «Про пробацію» національне законодавство потребувало більш ретельного роз'яснення наглядової пробації та умов її застосування. Тому такі роз'яснення щодо завдань, які ставляться до органу пробації були передбачені Типовою програмою для кривдників, яка була затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року. Завданнями

ції Типової програми є: «сприяння зміні насильницької поведінки кривдника; сприяння засвоєнню кривдником моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, взаєморозуміння, взаємоповаги і дотримання прав усіх членів родини, формування у кривдника конструктивної моделі поведінки у приватних стосунках; сприяння оволодінню кривдником знаннями про основні норми законодавства в сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, а також про види відповідальності за його вчинення; формування у кривдника відповідального ставлення до власної поведінки та її наслідків для себе та оточуючих; сприяння розвитку у кривдника емоційного інтелекту та самосвідомості; розвиток навичок кривдника до конструктивного безконфліктного спілкування, ефективної та ненасильницької комунікації; розвиток здатності кривдника виявляти, аналізувати та усвідомлювати свої негативні думки, когнітивні фільтри, помилки, емоції, керувати ними, розуміти їх наслідки» [5].

Пробаційна програма затверджується індивідуально до кожного засудженого і містить правила здійснення нагляду та проведення пробаційних заходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 № 24 «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» чітко зазначає, що складаються проекти пробаційних програм та їх розроблення є функцією Міністерства юстиції України. В цій постанові вказується, що «проект пробаційної програми повинен містити завдання, функції, ознаки цільової групи, на яку спрямована така програма, інформацію про навички та знання, яких може набути суб'єкт пробації за результатами проходження зазначеної програми, ресурси, необхідні для її реалізації, зміст заходів, а також порядок проходження пробаційної програми і оцінки результатів проходження» [3].

«До початку реалізації пробаційної програми куратор пробаційної програми ознайомлює суб'єкта пробації з метою програми, знаннями та навичками, які він може набути за результатами проходження програми, графіком реалізації пробаційної програми (під підпис) та попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків, покладених на суб'єкта пробації судом. Виконання суб'єктом пробації заходів, передбачених пробаційною програмою, передбачає: відвідування занять відповідно до графіка реалізації пробаційної програми; недопущення під час занять вчинків, що ображають людську гідність і громадську мораль, погроз, насильства, відвідування занять з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та інших вчинків, що унеможливлюють проведення заходів, передбачених пробаційною програмою; виконання завдань, що надаються куратором пробаційної програми або іншими фахівцями, які можуть залучатися до реалізації

пробаційних програм, у рамках заходів, передбачених пробаційною програмою» [5].

Завершальним етапом виконання пробаційної програми є висновок органу пробації про виконання наглядових заходів, які були затверджені пробаційною програмою. Після цього складається акт про оцінку результатів виконання заходів та проходження пробаційної програми. Спеціаліст, який виконував виконання такої пробаційної програми зобов'язаний надати усі матеріали, які засвідчують про результати проходження такої програми та передає їх до суду. У випадку порушення заходів, які зазначені в пробаційній програмі орган пробації може застосувати письмове попередження в якому буде зазначено, що суб'єкт порушив вимоги, що може бути підставою скасування рішення суду про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Наслідком такого скасування рішення може бути і направлення особи до реального відбування призначеного покарання.

Отже, реалізація програми для кривдників, які вчинили домашнє насильство, є важливим елементом наглядової пробації та одним із ключових інструментів запобігання повторним правопорушенням. Вона поєднує контрольні та корекційні заходи, спрямовані на зміну поведінки особи, формування відповідального ставлення до власних дій і розвиток навичок ненасильницької комунікації. Водночас практика застосування таких програм виявляє низку організаційно-правових проблем, зокрема недостатню нормативну визначеність повноважень органів пробації на етапі виконання обмежувальних заходів. Незважаючи на це, впровадження типових програм для кривдників, індивідуальний підхід та міжвідомча взаємодія створюють передумови для ефективної ресоціалізації правопорушників і підвищення рівня захисту осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Література:

1. Нікіфорова Т. І. Направлення для проходження програми для кривдників або пробаційної програми: практичний аспект. *Economics. Finances. Law*. 2021. № 6/3. С. 24–28. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2021.6(3).6

2. Порядок розроблення та реалізація пробаційних програм Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 р. № 24 Редакція від 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм» від 18 січня 2017 р. № 24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF#Text

4. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

5. Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України 01 жовтня 2018 року № 1434. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text

6. Царюк С. В. Наглядова пробація: порівняльний міжнародний досвід. *Правові новели*. № 22. Том 3. 2024. С. 30–36.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-91

ДІЯЛЬНІСТЬ АДВОКАТУРИ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Капець Олександр Олександрович
аспірант 1 курсу аспірантури кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого м. Харків, Україна

Інститут цивільно-військових відносин в системі військового права об'єднує зусилля для захисту прав військових. Ключовим в цьому стало підписання меморандуму про співпрацю 25.03.2026 між Національною асоціацією адвокатів України (далі – НААУ) та Військовим омбудсменом.

Як зазначають в засобах масової інформації, його мета – розширити доступ військовослужбовців, резервістів і добровольців до професійної правничої допомоги [1, с. 1–2].

Меморандум передбачає координацію дій сторін у питаннях доступу до правничої допомоги, надання правової інформації та консультацій, а також реагування на скарги щодо порушення прав осіб, які потребують правового захисту. Окремий напрям співпраці стосується виявлення та узагальнення системних проблем, що перешкоджають отриманню такої допомоги, із подальшою підготовкою пропозицій щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної практики [1, с. 1–2].

Сторони домовилися готувати спільні аналітичні та консультативні матеріали, проводити семінари, тренінги, круглі столи, вебінари і консультаційні зустрічі, а також розробляти методичні рекомендації,

практичні матеріали та орієнтовні алгоритми дій. Передбачено підвищення професійної спроможності адвокатів у справах, пов'язаних із захистом прав військових, на яких поширюється дія профільного закону за умов дотримання принципів незалежності адвоката, вільного вибору захисника, конфіденційності, дотримання адвокатської таємниці та недопущення конфлікту інтересів [1, с. 1–2].

В цьому контексті хотів би підкреслити значення системи адвокатури в діяльності щодо захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей, оскільки дає можливість вчасно реагувати на проблеми з якими стикаються зазначена вище категорія.

Важливою складовою є донесення інформації про проблематку до органів військового управління, а тому ключовим в системі комунікації між НААУ, Військовим омбудменом та військовим командуванням стає саме Служби супроводу, які мають діяти як самостійний підрозділ системи Міністерства оборони, а в подальшому і Сил оборони України, зокрема в питаннях консультацій щодо отримання грошового забезпечення, одноразових грошових допомог, пільг для учасників бойових дій (УБД) та членів їхніх родин, а також оформлення документів, подання адвокатських запитів для отримання довідок про обставини травми, рапортів на відпустку або звільнення.

Література:

1. Захист прав військових: НААУ та Військовий омбудсман узгодили взаємодію. URL: https://unba.org.ua/news/11517-zahist-prav (дата звернення 13.04.2026);

2. Капець О. О. Роль служби супроводу як складової частини соціального захисту військовослужбоців та членів їх сімей. *Україна сьогодні і завтра: правові трансформації на шляху до ЄС* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної студентсько-аспірантської наукової конференції (12 грудня 2025 р. Львівський національний університет імені Івана Франка. Юридичний факультет м. Львів, Україна). Львів, 2025. С. 22–24.

СЕКЦІЯ 7. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-92

СКАСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ ТА ПЕРЕГЛЯД УХВАЛИ ПРО ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Дука Віталій Володимирович
аспірант кафедри права
Приватного вищого навчального закладу
«Університет сучасних знань»,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0004-2710-144X

Право на звернення із клопотанням про забезпечення адміністративного позову, аналогічно до регулювання, передбаченого попередньою редакцією КАС України, належить суду та позивачеві (ч. 1 ст. 150 КАС України) [1]. Одночасно з прийняттям постанови або після її ухвалення суд вправі постановити ухвалу про скасування застосованих заходів забезпечення позову чи здійснити заміну одного способу забезпечення іншим. Порядок відшкодування збитків, заподіяних унаслідок забезпечення адміністративного позову, визначено ст. 158 КАС України [1] та застосовується у випадках скасування судом заходів забезпечення адміністративного позову, набрання чинності рішенням про відмову в задоволенні позову або постановлення ухвали про закриття провадження у справі.

Забезпечення позову може застосовуватися як до моменту його пред'явлення, так і на будь-якому етапі розгляду справи за умови, що невжиття відповідних заходів здатне істотно ускладнити чи зробити неможливим виконання судового рішення або забезпечення ефективного захисту чи поновлення порушених або оспорюваних прав чи інтересів позивача, для захисту яких він уже звернувся або має намір звернутися до суду; або коли наявні очевидні ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень та порушення таким рішенням, дією або бездіяльністю прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду.

Рішення щодо застосування забезпечувального заходу може бути оскаржене до суду вищої інстанції. Водночас принципове значення має

та обставина, що предметом такого оскарження виступає саме ухвала про забезпечення позову. Подання апеляційної скарги, вимоги якої безпосередньо спрямовані на скасування заходів забезпечення позову, є процесуально недопустимим. Скасування ухвали про забезпечення позову та скасування самих заходів забезпечення позову є різними за правовою природою процесуальними діями. В останньому випадку рішення приймає суд, який постановив ухвалу про застосування відповідного забезпечувального заходу, якщо потреба у його подальшій реалізації припинилася. За своєю сутністю це засвідчує досягнення процесуальної мети регулювання публічно-правових відносин і відповідно регламентується ст.ст. 150, 151 КАС України [1]. Натомість можливість оскарження ухвали про забезпечення позову становить процесуальне право відповідача, реалізація якого передбачає її перегляд судом вищої інстанції, що встановлюється ст. 157 КАС України [1]. Зокрема, у справі № 400/3426/19 постановою П'ятого апеляційного адміністративного суду від 18 грудня 2019 року встановлено, що подана апелянтом заява про скасування заходів забезпечення позову фактично відображала його незгоду з їх застосуванням, однак така незгода не становить належного обґрунтування для застосування ст. 157 КАС України [2]. У справі № 0340/1401/18: рішенням Волинського окружного адміністративного суду від 01 листопада 2018 року в задоволенні позову також було відмовлено [3]; на це рішення та на постанову П'ятого апеляційного адміністративного суду від 20 лютого 2019 року, якою рішення суду першої інстанції залишено без змін [4], було подано касаційну скаргу, прийняту до розгляду ухвалою Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2019 року [5], що, однак, не усуває можливості повторного ініціювання розгляду заяви про забезпечення позову.

Таким чином, забезпечення адміністративного позову доцільно розглядати як особливий спеціальний спосіб захисту прав та інтересів особи. Специфіка його застосування полягає в тому, що ініціювання відповідних заходів може бути обумовлене як процесуальним інтересом позивача, так і власною ініціативою суду; потреба у забезпеченні адміністративного позову здатна виникнути як на будь-якій стадії судового провадження, так і на етапі звернення із позовною заявою; застосування таких заходів передбачає існування спеціально визначених підстав. До різновидів забезпечення адміністративного позову належать такі процесуальні дії: 1) зупинення дії індивідуального акта або нормативно-правового акта; 2) заборона відповідачу вчиняти певні дії; 3) заборона іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; 4) зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному

порядку [1]. Важливе практичне значення у механізмі реалізації забезпечувальних заходів має виконання ухвали про забезпечення адміністративного позову, яке повинно здійснюватися негайно відповідно до порядку, передбаченого для виконання судових рішень. Разом із тим окремі практики звертають увагу на відсутність у законодавстві, що регламентує виконавче провадження, спеціального порядку виконання ухвал щодо зупинення дії нормативно-правових актів, що пояснюється тим, наголошують вони, що нормативно-правовий акт не має персоніфікованого характеру, розрахований на неодноразове застосування, а коло суб'єктів, на яких поширюється його дія, може бути значним. Відповідно, після постановлення ухвали про зупинення дії такого нормативно-правового акта окремі суб'єкти можуть не мати інформації про припинення його дії та продовжувати виконувати встановлені ним приписи. Саме тому заслуговує на підтримку позиція щодо необхідності нормативного закріплення особливого механізму виконання зазначених ухвал [6]. З огляду на викладене запровадження такого засобу забезпечення адміністративного позову, як зупинення дії нормативно-правового акту, видається недоцільним, що пояснюється його винятково важливим соціальним значенням як регулятора суспільних правовідносин.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
2. Постанова П`ятого апеляційного адміністративного суду від 18 грудня 2019 року у справі № 400/3426/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86424981
3. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 01 листопада 2018 у справі № 0340/1401/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77744730
4. Постанова П`ятого апеляційного адміністративного суду від 20 лютого 2019 року у справі № 0340/1401/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80197759
5. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 березня 2019 року у справі №0340/1401/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80805461
6. Денисов Ю., Пащенко О. Проблемні питання виконання ухвал про забезпечення позову. *Юридичний радник.* 2006. № 5 (31). С. 66–67.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-93

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Звоненко Ярослав Олександрович
магістр права

На механізми створення, використання та поширення об'єктів права інтелектуальної власності істотно впливає цифровізація суспільних відносин. Розвиток мережі Інтернет, соціальних мереж, цифрових платформ, електронної комерції, хмарних технологій та штучного інтелекту створює нові можливості для реалізації прав інтелектуальної власності, а також сприяє появі нових способів їх порушення.

Цифрові порушення характеризуються високою швидкістю поширення інформації, можливістю її багаторазового копіювання, анонімністю користувачів, транскордонним характером та складністю встановлення особи правопорушника, на відміну від традиційних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення адміністративно-правових засобів державного забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

На нашу думку, адміністративно-правове забезпечення захисту прав інтелектуальної власності доцільно розглядати як систему правових, організаційних, процедурних та інформаційних заходів, що здійснюються органами публічної адміністрації та іншими уповноваженими суб'єктами з метою попередження, виявлення та припинення порушень прав на об'єкти інтелектуальної власності.

В Україні правову основу такого механізму становлять, зокрема, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Закон України «Про адміністративну процедуру», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України та спеціальне законодавство у сфері промислової власності [1–5].

Вважаємо, що важливим кроком в напрямку модернізації правового регулювання стало прийняття Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. Закон враховує особливості цифрового середовища, зокрема використання цифрового контенту, функціонування веб-сайтів та діяльність постачальників послуг хостингу [1].

Водночас сучасна цифрова трансформація протягом останніх років зумовлює виникнення низки проблем, які не можуть бути повністю вирішені традиційними адміністративно-правовими засобами.

Таким чином, першою проблемою є **ідентифікація правопорушника в цифровому середовищі**. Незаконне використання творів, фотографій, відеоматеріалів, програмного забезпечення або торговельних марок може здійснюватися з використанням анонімних акаунтів, VPN-сервісів, іноземних серверів та інших технологічних засобів. А у результаті встановлення фактичного порушника потрібна взаємодія з адміністраторами цифрових платформ, провайдерами та іншими суб'єктами інформаційної інфраструктури [6].

Друга проблема – **транскордонний характер цифрових правопорушень**. Зрозуміло, що особа, яка незаконно використовує об'єкт інтелектуальної власності, може перебувати в одній державі, сервер – в іншій, а сама цифрова платформа – бути зареєстрованою у третій і тому виникають питання юрисдикції, застосовного права, отримання доказів та виконання рішень компетентних органів.

Третьою проблемою є **оперативність державного реагування**. Традиційні адміністративні процедури передбачають послідовне здійснення процесуальних дій, що не завжди відповідає швидкості поширення цифрової інформації. Цифровий контент може бути поширений серед значної кількості користувачів протягом декількох хвилин або годин.

У зв'язку з цим необхідним є подальше впровадження електронних адміністративних процедур у сфері захисту інтелектуальної власності. Зокрема, доцільним є створення єдиного електронного механізму подання повідомлень про порушення прав, автоматизованої фіксації часу звернення, завантаження цифрових доказів та відстеження результатів розгляду відповідного звернення.

Четвертою проблемою є **доказування цифрових правопорушень**. Наприклад, звичайний скриншот веб-сторінки не завжди дозволяє достовірно встановити час розміщення інформації, джерело її походження та факт подальшої зміни або видалення контенту. Важливим перспективним напрямом, асе ж таки, на нашу думку, є нормативне визначення стандартів фіксації цифрових доказів, включаючи URL-адресу, дату й час фіксації, технічні характеристики файлу та інші дані, необхідні для підтвердження його автентичності.

П'ята проблема – **визначення ролі та відповідальності цифрових посередників**. Порушення права інтелектуальної власності може відбуватися за участю користувача цифрової платформи, хостинг-провайдера, адміністратора веб-сайту, маркетплейсу або іншого інформаційного посередника. Закон України «Про авторське право

і суміжні права» вже встановлює окремі правила щодо відповідальності постачальників послуг хостингу [1]. Зрозуміло, що подальший розвиток цифрових платформ потребує більш глибокого комплексного врегулювання процедур повідомлення про порушення, реагування на такі повідомлення та можливості оскарження блокування контенту.

Важливе значення для розвитку українського законодавства має досвід Європейського Союзу. Директива 2004/48/ЄС (Глава 9 Розділу IV Угоди про асоціацію між Україною та ЄС повністю присвячена інтелектуальній власності. Підрозділ 3 цієї глави (статті 230–252) **дослівно відтворює ключові вимоги та стандарти Директиви 2004/48/ЄС**, зобов'язуючи Україну забезпечити ефективні, пропорційні та стримувальні заходи захисту) орієнтує держави на створення ефективних, пропорційних та стримувальних засобів забезпечення прав інтелектуальної власності [7]. Директива ЄС 2019/790, у свою чергу, приділяє значну увагу використанню авторського контенту в цифровому середовищі та діяльності онлайн-сервісів.

Окремий виклик становить **використання штучного інтелекту**. Генеративні системи здатні створювати тексти, зображення, музику та відео, використовуючи значні масиви даних. Це породжує нові питання щодо правомірності використання творів для навчання моделей, визначення правового статусу результатів роботи штучного інтелекту та встановлення факту неправомірного запозичення. Тому адміністративно-правове регулювання у цій сфері має поступово переходити від реагування виключно на вже вчинені порушення до превентивного регулювання цифрових технологій.

Перспективним напрямом є також застосування **технології blockchain** для фіксації інформації щодо створення та використання цифрових об’єктів. Blockchain не може автоматично підтверджувати належність права інтелектуальної власності, проте його використання потенційно дозволяє створювати незмінний цифровий запис про певну подію та час її здійснення [8, с.184].

Отже, вдосконалення адміністративно-правового забезпечення захисту прав інтелектуальної власності в умовах цифровізації має здійснюватися за такими основними напрямами:

1) створення єдиної системи електронної взаємодії між компетентними державними органами;

2) удосконалення механізмів взаємодії державних органів із цифровими платформами та хостинг-провайдерами;

3) цифровізація адміністративних процедур у сфері інтелектуальної власності;

4) формування уніфікованих стандартів фіксації та оцінювання цифрових доказів;

5) розвиток автоматизованого моніторингу мережі Інтернет щодо виявлення порушень прав інтелектуальної власності;

6) удосконалення адміністративної відповідальності з урахуванням специфіки цифрових правопорушень;

7) розвиток міжнародного співробітництва у сфері протидії транскордонним порушенням;

8) формування спеціальних правових механізмів реагування на виклики, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту.

Цифровізація суттєво трансформує систему відносин у сфері інтелектуальної власності та вимагає відповідної модернізації адміністративно-правових механізмів її захисту. Основними проблемами залишаються складність ідентифікації правопорушників, транскордонність порушень, швидкість поширення незаконного цифрового контенту, проблеми доказування та визначення відповідальності цифрових посередників.

Отже, ефективний державний захист прав інтелектуальної власності в цифровому середовищі, на нашу думку, залежить не лише від посилення юридичної відповідальності, а й від створення технологічно спроможної системи публічного адміністрування та її основою мають стати електронні адміністративні процедури, автоматизований моніторинг, цифровий обмін інформацією, ефективна міжнародна взаємодія та належні стандарти цифрових доказів.

Література:

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X : : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text

4. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text

6. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. : офіц. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/pararz4:gl4

7. Золотар А. С. Використання технологій blockchain для покращення захисту інтелектуальної власності в Україні. *Правовий часопис Донбасу.* 2022. № 3 (80). С. 27–32.
8. Коротун О. М. Адміністративно-правові аспекти забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності в Україні: проблеми теорії та практики правозастосування : монографія. Київ : НУБіП України. 2019. 292 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-94

СУБ'ЄКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Михальська Юлія Борисівна
здобувач Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» м. Ужгород, Україна

Реалізація судового контролю за виконанням судових рішень безпосередньо залежить від суб'єктного складу відповідних правовідносин, оскільки саме через діяльність конкретних учасників нормативно визначені контрольні повноваження набувають практичного змісту. Тому визначення кола суб'єктів, їх правосуб'єктності та взаємних прав і обов'язків є необхідною передумовою характеристики цього інституту.

У теорії адміністративного права розмежовуються поняття «суб'єкт адміністративного права» і «суб'єкт адміністративних правовідносин»: перше означає потенційну здатність бути носієм адміністративних прав і обов'язків, тоді як друге характеризує особу, яка фактично бере участь у конкретному правовідношенні [1; 2]. Відповідно, суб'єктом правовідносин судового контролю особа стає лише за наявності юридичних фактів, що зумовлюють її включення до відповідної контрольної процедури.

Суб'єктний склад таких правовідносин не є сталим і залежить від конкретної форми судового контролю. У межах оскарження рішень, дій чи бездіяльності виконавця безпосередніми учасниками є суд, заявник та державний або приватний виконавець. Натомість у звітній формі контролю правовідношення може виникати без участі виконавця,

а його ключовими суб'єктами виступають суд, стягувач, боржник та, у передбачених законом випадках, керівник юридичної особи.

Правосуб'єктність учасників також має різну природу. Повноваження суду випливають із його конституційного статусу та конкретизуються процесуальним законом; статус виконавця ґрунтується на наданих йому державою публічно-владних повноваженнях; правосуб'єктність стягувача і боржника визначається їх процесуальним становищем та наявністю судового рішення, що підлягає виконанню.

Характер відповідних правовідносин поєднує владні та диспозитивні елементи. Суд наділений обов'язковими контрольними повноваженнями щодо оцінки поведінки учасників і застосування передбачених законом заходів реагування, тоді як ініціювання багатьох контрольних процедур залежить від волевиявлення заінтересованої особи. Таке поєднання підтверджує комплексний характер правовідносин у сфері судового контролю, у яких взаємодіють адміністративно-правові та господарсько-процесуальні засоби регулювання [1; 2].

Суб'єктний склад правовідносин судового контролю формувався поступово разом із розвитком відповідних процесуальних механізмів. Судова реформа 2017 року систематизувала регулювання контролю за виконанням рішень у ГПК України, а Закон № 4094-IX 2024 року розширив його процесуальні форми та уточнив коло учасників [3; 4]. Особливо показовим стало запровадження звітної форми контролю, у межах якої контроль може бути безпосередньо спрямований на боржника без обов'язкової участі виконавця.

З огляду на характер участі у механізмі судового контролю доцільно виокремити три основні групи суб'єктів.

До першої групи належать безпосередні суб'єкти судово-контрольного правовідношення: господарський суд, стягувач, боржник, а також державний або приватний виконавець у тих випадках, коли предметом контролю є його рішення, дії, бездіяльність чи перебіг виконавчого провадження. При цьому виконавець не є обов'язковим учасником усіх форм контролю, оскільки у звітній процедурі відповідне правовідношення може виникати без його участі.

Другу групу становлять суб'єкти суміжних організаційних і контрольних правовідносин, зокрема Міністерство юстиції України, органи відомчого контролю та інші посадові особи, які забезпечують функціонування системи примусового виконання. Вони впливають на реалізацію судових рішень, але не набувають автоматично статусу учасника конкретного судово-контрольного провадження. До цієї групи за наявності законних підстав може бути віднесений і прокурор.

Третю групу утворюють допоміжні учасники: представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі, оцінювачі та інші особи, участь яких сприяє встановленню обставин і належній реалізації контрольної процедури, але не наділяє їх самостійною контрольною компетенцією.

Такий диференційований підхід дозволяє чіткіше відмежувати безпосередніх учасників судового контролю від суб'єктів, які лише організаційно або функціонально забезпечують його здійснення.

Центральним суб'єктом правовідносин судового контролю є господарський суд першої інстанції, який відповідно до ГПК України здійснює контроль за виконанням ухваленого ним рішення [5]. Після прийняття Закону № 4094-IX його повноваження були розширені: поряд із перевіркою законності рішень, дій чи бездіяльності виконавця суд отримав можливість безпосередньо контролювати поведінку боржника, зокрема шляхом розгляду звіту про виконання судового рішення [5; 4].

Правовий статус суду у таких відносинах має комплексний характер. З одного боку, він діє як орган правосуддя у межах господарської процесуальної форми, а з іншого – реалізує публічно-владні контрольні повноваження щодо суб'єктів, від поведінки яких залежить виконання судового акта. У скарговій процедурі предметом контролю є діяльність державного чи приватного виконавця, тоді як у звітній формі – безпосередньо належність виконання обов'язку боржником. Це зумовлює поєднання господарсько-процесуальної форми з виразним адміністративно-правовим змістом контрольної діяльності суду.

Водночас активна роль суду має реалізовуватися виключно у межах визначеної законом компетенції. Суд може оцінювати законність і результативність виконання, вимагати передбачені законом відомості та застосовувати відповідні заходи реагування, проте не повинен перебирати на себе функції виконавця, боржника чи органів управління юридичної особи. Саме дотримання цієї межі забезпечує баланс між ефективністю судового контролю та функціональним розподілом повноважень у механізмі виконання судових рішень.

Важливими суб'єктами судово-контрольних правовідносин є державні та приватні виконавці у тих випадках, коли предметом контролю виступають їх рішення, дії, бездіяльність або перебіг виконавчого провадження. Законодавство України закріплює змішану модель примусового виконання, у межах якої відповідні повноваження здійснюються органами державної виконавчої служби та приватними виконавцями [6; 7].

Водночас виконавець не є обов'язковим учасником усіх форм судового контролю. Його участь є характерною насамперед для скаргової процедури, тоді як у звітній формі контроль може

безпосередньо здійснюватися щодо боржника без участі виконавця. Тому статус виконавця у системі контрольних правовідносин необхідно визначати залежно від конкретної форми та предмета судового контролю.

Попри різний організаційно-правовий статус державного і приватного виконавця, функціональна природа їх діяльності є подібною. Обидва реалізують публічно-владні повноваження у сфері примусового виконання, а їх рішення, дії та бездіяльність можуть бути предметом судової перевірки [8, с. 117; 9]. Саме функціональний підхід дозволяє розглядати приватного виконавця не як суто приватного професіонала, а як суб'єкта, якому держава делегувала владні повноваження.

Разом із тим законодавче регулювання статусу державних і приватних виконавців істотно відрізняється щодо організації діяльності, дисциплінарної та майнової відповідальності, професійного контролю й гарантій відшкодування шкоди [8, с. 118]. Така диференціація частково зумовлена відмінністю між державною службою та незалежною професійною діяльністю, однак водночас актуалізує потребу у формуванні більш узгоджених стандартів професійної відповідальності обох категорій виконавців.

Особливе місце у системі суб'єктів судового контролю посідають державні, комунальні та інші публічні боржники. Їх статус визначається не лише загальними нормами виконавчого законодавства, а й спеціальними правилами щодо виконання рішень за участю держави та суб'єктів публічного сектору [6]. У таких випадках суд має враховувати особливості бюджетних і казначейських процедур, однак вони не можуть нівелювати обов'язок держави забезпечити реальне виконання остаточного судового рішення.

Судовий контроль щодо публічного боржника має бути спрямований насамперед на перевірку того, чи вжив він усіх доступних організаційних, бюджетних та управлінських заходів для виконання рішення. Водночас суд не повинен перебирати на себе функції розпорядника бюджетних коштів чи іншого органу публічного управління.

Безпосередніми суб'єктами контрольних правовідносин є також стягувач і боржник, правовий статус яких визначається їх становищем у виконавчому провадженні та змістом судового рішення [6]. Вони виступають не лише носіями матеріального інтересу, а й активними учасниками контрольних процедур. При цьому їх участь не завжди пов'язана з уже відкритим виконавчим провадженням, що особливо характерно для звітної форми контролю.

Процесуальні інтереси цих суб'єктів мають різну спрямованість. Стягувач заінтересований передусім у своєчасному та повному

виконанні рішення і може ініціювати скаргові та звітні механізми контролю [10]. Боржник, своєю чергою, використовує передбачені законом засоби для захисту від незаконного чи непропорційного примусового впливу. Отже, формальна процесуальна рівність сторін поєднується з відмінністю їх функціональних інтересів, що потребує збалансованого визначення прав і гарантій кожного з них.

Окреме місце у системі суб'єктів посідає прокурор, який може брати участь у відповідних правовідносинах лише за наявності встановлених Конституцією України та законом підстав для представництва інтересів держави [11]. Сам факт участі державного чи комунального суб'єкта або невиконання судового рішення не зумовлює автоматичного вступу прокурора у контрольне провадження. Його статус має похідний і субсидіарний характер, тому прокурор не є постійним чи обов'язковим суб'єктом судового контролю.

До суб'єктів суміжних організаційних і контрольних правовідносин належать Міністерство юстиції України та його територіальні органи, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері примусового виконання, організацію діяльності державної виконавчої служби та контроль за окремими аспектами діяльності приватних виконавців [12]. Однак здійснення таких повноважень не наділяє їх статусом безпосередніх учасників конкретного судово-контрольного правовідношення.

Відомчий і судовий контроль мають різну правову природу та функціональне призначення. Перший спрямований переважно на внутрішню організацію, дисципліну та професійні стандарти системи примусового виконання, тоді як судовий контроль є незалежною зовнішньою формою перевірки законності та забезпечення виконання конкретного судового рішення [13, с. 41].

Допоміжну групу становлять представники сторін, експерти, спеціалісти, перекладачі, оцінювачі та інші особи, залучені до виконавчого провадження [14]. Вони, як правило, не є ініціаторами або адресатами судового контролю і не мають самостійної контрольної компетенції. Водночас результати їх діяльності можуть мати доказове значення та опосередковано впливати на висновки суду щодо законності й належності виконання.

Серед допоміжних учасників важливе місце посідають представники стягувача і боржника, насамперед адвокати, які забезпечують реалізацію права на професійну правничу допомогу у контрольних процедурах. Водночас їх участь має похідний характер: представник діє в інтересах відповідної сторони та не набуває самостійної контрольної компетенції [15, с. 23].

Окрему проблему становить визначення статусу осіб, права чи законні інтереси яких можуть безпосередньо порушуватися під час виконання судового рішення, але які не мають чітко визначеного процесуального становища. До таких доктринально відносять так званого «субборжника» – особу, яка формально не є боржником, однак у певних випадках зобов'язана вчиняти дії щодо його майна або сприяти виконанню рішення. Аналогічні труднощі можуть виникати щодо третіх осіб, зокрема добросовісних набувачів майна, права яких зазнають безпосереднього впливу внаслідок виконавчих дій [6].

Наявність таких випадків свідчить про потребу чіткішого визначення доступу до судового контролю. Доцільним видається не формальне розширення переліку учасників, а застосування функціонального критерію: право на звернення до суду має виникати тоді, коли рішення, дія чи бездіяльність у виконавчому провадженні безпосередньо і юридично значуще впливають на права або законні інтереси відповідної особи.

Додаткові складнощі виникають у зведеному виконавчому провадженні, де одна виконавча дія може стосуватися кількох стягувачів і судових рішень. У таких випадках особливого значення набуває чітке визначення не лише кола суб'єктів, а й меж судової компетенції, оскільки від цього залежить узгодженість і ефективність судового контролю.

Додатково суб'єктів судово-контрольних правовідносин доцільно класифікувати за критерієм необхідності їх участі у конкретній формі контролю. Універсальним обов'язковим суб'єктом залишається суд, тоді як участь інших осіб залежить від предмета відповідної процедури. У скарговій формі необхідними учасниками є суд, заявник і державний або приватний виконавець, дії якого оскаржуються; у звітній – суд і боржник, а за ініціювання процедури стягувачем також стягувач. Інші особи набувають факультативного статусу за наявності передбачених законом підстав.

Отже, критерій обов'язковості має застосовуватися не до інституту судового контролю загалом, а до конкретного виду контрольного правовідношення. Такий підхід точніше відображає сучасну модель, у якій судовий контроль охоплює як перевірку діяльності виконавця, так і безпосередню оцінку поведінки боржника.

Узагальнюючи, суб'єктний склад судового контролю є функціонально неоднорідною системою, що охоплює безпосередніх учасників контрольного правовідношення, суб'єктів суміжних організаційно-контрольних відносин та допоміжних учасників. Водночас окремі категорії осіб, права яких реально зачіпаються виконавчими діями,

все ще потребують чіткішого нормативного визначення процесуального статусу та гарантій доступу до судового захисту.

Ефективність судового контролю значною мірою залежить від належного розмежування компетенції його учасників і чіткого визначення їх процесуальних прав та обов'язків. Саме диференційований підхід до суб'єктного складу дозволяє забезпечити баланс між результативністю виконання судового рішення та належним захистом прав усіх заінтересованих осіб.

Література:

1. Загальне адміністративне право : підручник / за заг. ред. Б. Візера, Я. Лазура, Т. Карабін, О. Білаша. Одеса : Юридика, 2025. 418 с.

2. Максименко О. В. Особливості суб'єктів адміністративних правовідносин в теорії адміністративного права. *Матеріали конференції Житомирського державного технологічного університету*. 2020. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/67-2.pdf

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень: Закон України від 21 листопада 2024 р. № 4094-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#Text

5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

6. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

7. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1403-VIII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text

8. Мороз В. П. Окремі аспекти визначення адміністративно-правового статусу органів та осіб, уповноважених на примусове виконання судових рішень. *Нове українське право*. 2021. № 6. С. 114–119.

9. Морозов Є. Приватний виконавець – суб'єкт владних повноважень. ЛІГА.Блоги. URL: https://blog.liga.net/user/emorozov/article/43277
10. Виконання рішень у цивільних та господарських справах відтепер контролюватиме суд – діє закон. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/164690.html
11. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text
12. Про учасників виконавчого процесу. Дніпровське міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: https://just-dnipro.gov.ua/pro-uchasnykiv-vykonavchoho-protsesu/
13. Чепурний В. Зміст статусу приватного виконавця як суб'єкта публічно-управлінських правовідносин в Україні: постановка проблеми. *Law. State. Technology*. 2024. № 1. С. 39–43. DOI: https://doi.org/10.32782/LST/2024-1-6
14. Учасники виконавчого провадження. Деснянський районний суд міста Києва. URL: https://ds.ki.court.gov.ua/sud2603/gromadyanam/111/702054/
15. Ільєва Н. В., Ковальчук О. М. Класифікація суб'єктів адміністративного права та місце в ній адвоката. *Правова держава*. 2024. № 54. С. 18–25. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2024.54.304861. URL: http://pd.onu.edu.ua/article/view/304861

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-95

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ПУБЛІЧНИХ КОШТІВ

Шухнін Антон Сергійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8065-8205

Розвиток інформаційного суспільства та цифровізація публічного управління зумовили якісні зміни у правовому механізмі забезпечення відкритості публічних коштів, реалізації принципу прозорості та підзвітності у сфері публічних фінансів. За останнє десятиліття

центральне місце в системі гарантій фінансової дисципліни зайняли цифрові інструменти, що зумовлює потребу в науковому осмисленні їх правової природи.

Для комплексної характеристики цифрових інструментів забезпечення прозорості публічних коштів проаналізуємо їх характерні юридичні ознаки, які відрізняють їх від інших об'єктів інформаційних правовідносин. Насамперед слід відмітити їх *похідний (обслуговуючий) характер*, оскільки цифровий інструмент не породжує самостійних прав та обов'язків із розпорядження публічними коштами, а виконує допоміжну – інформаційно-забезпечувальну – функцію, супроводжуючи основні фінансові (приміром, бюджетні) процедури (наприклад, формування, розгляд, затвердження, виконання бюджету, звітування про його виконання). Тобто, будь-який веб-портал, електронний реєстр, платформа і т.п. виступає специфічним форматом відображення різного роду дій щодо фінансових ресурсів, тобто є своєрідною «оболонкою» певного вмісту (в нашому видку інформації про дії з публічними коштами) і не може фізично існувати самостійно без внутрішнього наповнення.

Наступною невід'ємною правовою ознакою цифрових інструментів забезпечення прозорості публічних коштів є їх *публічно-правовий характер створення й адміністрування*. Відповідні цифрові системи створюються за рішенням органів державної влади (Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України тощо) і адмініструються державними або уповноваженими ними установами, що виключає їх довільне регулювання приватноправовими інструментами. Так, однією з складових механізму забезпечення доступу до інформації щодо використання публічних коштів, який врегульовано Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» № 183-VIII від 11.02.2015 р [1] визначено єдиний веб-портал використання публічних коштів як офіційний державний інформаційний ресурс у мережі Інтернет (доступ до інформації на ньому є вільним і безоплатним). Законом не тільки передбачено запровадження зазначеного цифрового інструменту, але й чітко врегульовано всі відносини, що «пов'язані з підготовкою і оприлюдненням розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, підприємствами, Національним банком України, державними банками, державними цільовими фондами, а також Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та органами Пенсійного фонду інформації про заплановане і фактичне використання публічних коштів». Адміністрування даного веб-порталу здійснюється суб'єктом, уповноваженим Кабінетом Міністрів України. Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання

створення і функціонування єдиного веб-порталу використання публічних коштів» № 911-р від 14.09.2015 р., адміністратором єдиного веб-порталу використання публічних коштів уповноважено державну установу «Відкриті публічні фінанси» [2]. Забезпечення створення та функціонування єдиного веб-порталу використання публічних коштів покладено на Міністерство фінансів України (п. 2 Розпорядження) [2].

Слід також відзначити *обов'язковість використання* таких цифрових інструментів забезпечення прозорості публічних коштів суб'єктами, коло яких визначено законом. Вони не мають права вибору – оприлюднювати інформацію через відповідну систему чи ні, оскільки таке оприлюднення є їхнім законодавчо встановленим обов'язком, невиконання якого тягне юридичну відповідальність До таких суб'єктів належать розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, суб'єкти господарювання державного й комунального секторів економіки тощо. Так, згідно статті 2 Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» № 183-VIII, інформація на єдиному веб-порталі використання публічних коштів готується та подається «розпорядниками та одержувачами коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, органами Пенсійного фонду, підприємствами, а також Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття» [1]. Даний Закон покладає на зазначене коло суб'єктів «відповідальність за неоприлюднення, несвоєчасне оприлюднення, недостовірність, неточність, неповноту інформації, що оприлюднюється» [1]. Відповідно п. 11 Постанови КМУ «Про затвердження Порядку адміністрування єдиного веб-порталу використання публічних коштів» № 694, «реєстрація суб'єктів надання інформації про використання публічних коштів здійснюється у порядку, затвердженому Мінфіном» [3].

Також варто відмітити *поєднання технологічної та процедурної складових у правовому регулюванні* цифрових інструментів забезпечення прозорості публічних коштів, оскільки воно стосується не лише технічних характеристик системи (формату даних, способу їх подання, машиночитаності тощо), а й процедури інформування – строків, періодичності, обсягу та порядку оприлюднення відомостей. Згідно п.15 Постанови КМУ № 694, «суб'єкт надання інформації про використання публічних коштів здійснює оприлюднення інформації на веб-порталі відповідно до затверджених Мінфіном форм та форматів даних» [3].

Зазначені чотири характерні ознаки цифрових інструментів забезпечення прозорості використання публічних коштів зумовлені самою природою публічних коштів (інформація про які є змістовним напов-

ненням даних цифрових систем), і такі ознаки будуть притаманні будь-якому новому цифровому інструменту у сфері забезпечення прозорості використання публічних коштів.

Література:

1. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України № 183-VIII від 11.02.2015 р. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text

2. Деякі питання створення і функціонування єдиного веб-порталу використання публічних коштів : Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 911-р від 14.09.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2015-%D1%80#Text

3. Про затвердження Порядку адміністрування єдиного веб-порталу використання публічних коштів : Постанова Кабінету Міністрів № 694 від 14.09.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694-2015-%D0%BF#Text

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-96

КООРДИНАЦІЯ ТА ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ Й МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Смирний Олександр Сергійович
Доктор філософії у сфері права
ORCID ID: 0009-0001-1479-9613

Найбільш поширеними формами взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади є координація спільної діяльності та здійснення державного контролю. Координація передбачає погодження дій суб'єктів у різних сферах суспільного життя з метою досягнення спільного результату, тоді як державний контроль полягає у здійсненні організуючого та керуючого впливу на відповідну діяльність [1].

Одним із найбільш поширених проявів координаційної взаємодії є передача органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Ефективність делегування безпосередньо залежить від того, чи здатен орган місцевого самоврядування забезпечити реалізацію відповідних функцій більш результативно,

ніж орган державної влади. До таких делегованих повноважень належать, зокрема, ведення статистичного обліку населення, контроль за дотриманням державної дисципліни цін і тарифів, здійснення контролю за надходженням платежів до місцевих бюджетів, облік житлового фонду та контроль за його використанням, забезпечення житлом окремих категорій громадян, які потребують соціального захисту, а також інші повноваження, визначені законодавством [2].

Окремою формою взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади виступає державний контроль. Його зміст охоплює два взаємопов'язані напрями. По-перше, це контроль за додержанням законодавства органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами під час здійснення покладених на них повноважень [3, с. 186]. По-друге, це контроль за належним виконанням делегованих повноважень, а також за цільовим використанням фінансових і матеріальних ресурсів, що передаються для їх реалізації відповідно до вимог чинного законодавства [4, с. 325].

Взаємодія між зазначеними суб'єктами публічної влади здійснюється також на рівні формування державної політики та нормативного забезпечення функціонування місцевого самоврядування. Саме з цією метою в Україні функціонує Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, одним із ключових завдань якого є формування та реалізація державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування [5]. Водночас, незважаючи на існування різноманітних форм, принципів та механізмів взаємодії, чинне законодавство досі не містить комплексного нормативного визначення самого поняття взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Така законодавча прогалина зумовлює виникнення правової невизначеності та негативно впливає на ефективність правозастосовної практики.

Як зазначають Ю.Б. Каплан, О.М. Держалюк та Г.В. Макаров, сучасна модель взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування характеризується низкою системних проблем. Серед них автори виокремлюють подвійний правовий статус місцевих державних адміністрацій, які одночасно є складовими вертикалі виконавчої влади та виконують окремі функції місцевого рівня; недосконаліть системи державного контролю, яка фактично поширюється лише на реалізацію делегованих повноважень; обмеженість фінансових і матеріальних можливостей територіальних громад, особливо на базовому рівні; недостатнє законодавче врегулювання правового статусу територіальних громад на рівні районів та областей; поступове розширення кола соціальних повноважень органів місцевого самоврядування без належного фінансового забезпечення; а також

збереження неформального впливу місцевих державних адміністрацій через фінансову залежність органів місцевого самоврядування, що створює підґрунтя для виникнення конфліктів між відповідними суб'єктами [1, с. 38–39].

Поряд із цим чинна система організації взаємодії між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади має й інші недоліки. Зокрема, законодавство не містить чіткого розмежування сфер спільної діяльності та компетенції відповідних органів. Нормативне регулювання взаємодії значною мірою здійснюється на рівні підзаконних актів, що на практиці призводить до переважання адміністративно-організаційних механізмів над належним нормативно-правовим регулюванням. Крім того, розширення обсягу делегованих повноважень органів місцевого самоврядування закономірно потребує збільшення державного фінансування у формі субвенцій, однак за умов дії правового режиму воєнного стану забезпечення такого фінансування є суттєво ускладненим.

Література:

1. Макаров Г. В., Держалюк О. М., Каплан Ю. Б. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні : аналіт. доп. / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2011. 54 с. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/vzaemodiya-organiv-derzhavnoi-vladi-ta-miscevogo-samovryaduvannya-u-mezhakh.

2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

3. Ященко Т. Взаємовідносини органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій з питань реалізації делегованих повноважень. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2016. Вип. 2(29). С. 183–189.

4. Гончарук Н. Т., Прокопенко Л. Л. Взаємодія органів державної влади та органів місцевого самоврядування: правові та функціональні аспекти. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 321–329.

5. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2022 р. № 1400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1400-2022-п/ed20230120#n14

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-97

СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ ВІДБУДОВИ

Д'ячук Максим Юрійович
доктор філософії у сфері права
https://orcid.org/0009-0004-1791-4850

Загальнонаукова методологія формує універсальний каркас усебічного пізнання адміністративно-правового регулювання відновлення інфраструктури. Водночас поглиблене опрацювання власне юридичної матерії потребує використання спеціальних галузевих методів, спрямованих на дослідження норм, інститутів і правових явищ [1; 2]. До ключових спеціально-юридичних засобів належать формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-структурний і прогностичний методи. Їх поєднання забезпечує дослідження чинної нормативної основи, її генези, іноземного досвіду та перспектив подальшого розвитку.

Формально-юридичний метод, який також називають формально-догматичним або юридично-догматичним, належить до основних інструментів правничої науки [3]. Його зміст полягає в аналізі текстів нормативно-правових актів, буквальному та системному тлумаченні їх положень, установленні змісту юридичних понять і конструкцій. У цьому дослідженні він використовується для всебічного опрацювання нормативної бази, що регулює інфраструктурне відновлення: профільних законів, постанов Кабінету Міністрів України, актів щодо діяльності спеціалізованих органів, підзаконних документів, державних будівельних норм і стандартів.

Формально-правовий аналіз дозволяє визначити права, обов'язки й повноваження учасників відбудови, дослідити внутрішню логіку актів та їх узгодженість. З його допомогою уточнюється зміст понять «відновлення (відбудова) інфраструктури», «критична інфраструктура», «державна цільова програма відновлення», «єдина державна система відбудови» [4]. Метод дає змогу встановити, чи охоплює нормативне поняття інфраструктури лише інженерні мережі й системи життєзабезпечення або також соціальні об'єкти, а також розмежувати відновлення, капітальний ремонт і реконструкцію.

Важливим результатом його застосування є систематизація нормативного матеріалу, побудова ієрархії правових актів та визначення місця відповідних норм у законодавстві України. Тлумачення

колізійних і недостатньо чітких положень забезпечує точніше окреслення юридичних засад відбудови. Отже, формально-юридичний метод створює необхідну основу для подальшого виявлення прогалин, суперечностей і недоліків правового регулювання.

Порівняльно-правовий метод розширює межі дослідження завдяки зіставленню української моделі з міжнародними стандартами та досвідом держав, які здійснювали масштабну відбудову після воєн, техногенних катастроф чи стихійних лих. Порівняння охоплює моделі державного керівництва, механізми фінансування, способи залучення донорської допомоги, контроль якості та участь приватного сектору. Воно дозволяє виявити спільні закономірності, відмінності й рішення, потенційно придатні для адаптації в Україні.

Компаративістський аналіз передбачає також зіставлення доктринальних концепцій, представлених у національній та іноземній літературі, що дає змогу оцінити відповідність української юридичної доктрини світовим тенденціям. Внутрішній вимір порівняння полягає у вивченні різних редакцій нормативних актів, що дозволяє простежити трансформацію правового розуміння відновлення. Зокрема, доцільно зіставляти регулювання, сформоване для подолання наслідків техногенних аварій або руйнувань унаслідок бойових дій 2014–2015 років, із нормами, прийнятими після початку широкомасштабної війни у 2022 році.

Застосування цього методу забезпечує критичне запозичення позитивного іноземного досвіду з урахуванням специфічних українських умов. На його основі можуть бути сформульовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства відповідно до міжнародних стандартів і зобов'язань України.

Історико-правовий метод використовується для розкриття генези регулювання та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що визначили сучасний стан нормативної бази. Він охоплює аналіз організації післявоєнної відбудови у радянський період, правових механізмів ліквідації наслідків стихійних лих у перші десятиліття незалежності, регулювання відновлення житла й інфраструктури після початку збройного конфлікту на сході України у 2014–2015 роках, а також рішень, прийнятих у відповідь на масові руйнування 2022–2025 років.

Історична перспектива дозволяє простежити перехід від командно-централізованої моделі до більш децентралізованих, конкурентних і прозорих механізмів, що передбачають тендерні процедури, громадський контроль та міжнародну координацію. Одночасно досліджується еволюція адміністративного, бюджетного і містобудівного законодавства, що дає змогу встановити, які попередні рішення

й історичні обставини зумовили наявні правові інститути [5], а також виявити повторювані проблеми – дефіцит фінансування, бюрократичні бар'єри та корупційні ризики. Історико-правовий метод вводить часовий вимір у дослідження і дає підстави оцінити, наскільки сучасне регулювання враховує досвід минулого.

Системно-структурний метод у юридичному вимірі використовується для побудови цілісної правової моделі досліджуваного механізму [5]. Він дозволяє виокремити нормативні інститути, компетентні органи й адміністративні процедури, визначити їх місце та юридичні зв'язки. Умовна інституційна схема охоплює Верховну Раду України як суб'єкта законодавчого регулювання; Кабінет Міністрів України і профільне міністерство як суб'єктів формування політики й підзаконної нормотворчості; спеціалізоване агентство як виконавця та координатора; інші центральні органи, місцеву владу, контрольні установи й суди.

Щодо кожного суб'єкта встановлюються нормативні повноваження, правові форми діяльності та процедури взаємодії. Аналізуються накази, рішення, договори підряду, акти перевірок, погодження проєктів, робота спільних комісій та меморандуми з міжнародними донорами. Унаслідок цього формується юридичний каркас відбудови, на якому ґрунтуються всі функціональні процеси. Така модель необхідна для оцінювання узгодженості механізму та підготовки пропозицій щодо його вдосконалення.

Прогностичний метод забезпечує спрямованість дослідження не лише на опис наявного стану, а й на моделювання майбутнього розвитку законодавства й управлінської практики [6]. На підставі виявлених тенденцій оцінюються короткострокові та довгострокові сценарії правової трансформації. Серед потенційних викликів особливе значення мають перехід від правового режиму воєнного стану до постконфліктної відбудови, посилення ролі міжнародних фінансових організацій та необхідність імплементації стандартів Європейського Союзу.

Прогностичний аналіз дозволяє обґрунтувати можливі законодавчі рішення: формування спеціального режиму прискореного відновлення критичних об'єктів, удосконалення закупівель у будівельній сфері, страхування відбудовчих ризиків, стимулювання приватного інвестування та розширення державно-приватного партнерства. Його практична цінність полягає у виробленні науково аргументованих орієнтирів для нормотворчості та публічного управління.

Комплекс спеціально-юридичних методів забезпечує багаторівневе пізнання предмета. Формально-догматичний аналіз розкриває зміст чинних норм; порівняльно-правовий розміщує національну модель

у ширшому контексті; історико-правовий пояснює походження проблем і тяглість рішень; системно-структурний відтворює внутрішню будову механізму; прогностичний окреслює траєкторії подальшого розвитку. Використання лише одного з них не забезпечило б достатньої повноти. Зокрема, ізольований формально-юридичний аналіз створив би статичне уявлення про норми без урахування їх фактичної дії, тому він доповнюється методами, спрямованими на дослідження практики та суспільної динаміки.

Література:

1. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2317
2. Протас О. Л. Методологія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 279 с.
3. Рашкевич Н., Отрош Ю. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Харків, 2022. 291 с.
4. Булаєв В. П. Теоретико-методологічні засади дослідження адміністративно-правового регулювання діяльності інформаційних служб системи МВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 3(108). С. 153–162. ISSN 2410-3594
5. Теленик С. С. Адміністративно-правове регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури України : автореф. дис. ... доктора філософії. Запоріжжя, 2021. URL: https://phd.znu.edu.ua/page/aref/07_2021/telenyk_avtoreferat.pdf
6. Зеленко І. П. Спеціальні методи дослідження державно-правових явищ: сучасний погляд. *Наукові записки. Серія : Право*. 2022. Вип. 13. С. 9–14. DOI: 10.36550/2522-9230-2022-13-9-14

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-98

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Коваленко Сергій Олегович
аспірант кафедри приватного права
Національний університет «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Спадковий договір є самостійною договірною конструкцією цивільного права України, яка поєднує договірне регулювання з розпорядженням майном на випадок смерті. Його закріплення у ЦК України розширило можливості фізичної особи визначати долю належного їй майна після смерті. Водночас чинне регулювання не усунуло низки теоретичних і практичних проблем. Зокрема, положення глави 90 ЦК України потребують узгодження із загальними положеннями договірного та спадкового права.

Зобов'язання відчужувача і набувача за спадковим договором визначені частиною першою статті 1302 ЦК України. Аналіз цієї конструкції дає підстави розмежувати два взаємопов'язані юридичні елементи. Перший має зобов'язальний характер і виникає з моменту укладення договору. Другий пов'язаний із майновим результатом, який настає після смерті відчужувача. Саме співвідношення цих елементів визначає проблему юридичної природи спадкового договору та його місця у системі цивільного права.

У сучасній українській цивілістиці переважає підхід, за яким спадковий договір не є різновидом спадкування. В. К. Гіжевський та М. В. Остролуцький відносять його до цивільно-правових договорів і аналізують предмет, істотні умови, розірвання та способи забезпечення виконання такого договору. Окремо автори звертаються до зарубіжних правових моделей [1, с. 51–58].

Цю позицію розвиває Л. В. Красицька. Досліджуючи співвідношення спадкового договору із заповітом, договором довічного утримання (догляду), договором дарування та іншими правочинами, вона зосереджується на його особливостях як цивільно-правового правочину [3, с. 26–30]. Такий підхід дає змогу оцінювати спадковий договір не лише з огляду на його розміщення у Книзі шостій ЦК України, а передусім через права та обов'язки його сторін.

Цей підхід найбільш виразно обґрунтований у працях О. Є. Кухарєва. Учений визначає спадковий договір як договір на випадок смерті, але не як договір про спадкування. Відповідно, норми глави 90

ЦК України він розглядає у площині зобов'язального, а не спадкового права. Необхідність перегляду чинного регулювання О. Є. Кухарєв пов'язує з рекодифікацією цивільного законодавства України та пропонує посилити контроль за виконанням спадкового договору [4, с. 72–77].

Позиція О. Є. Кухарєва має значення насамперед для розмежування спадкування і розпорядження майном на випадок смерті. Попри термінологічну близькість, ці конструкції мають різний юридичний зміст. Спадкування передбачає універсальне або сингулярне правонаступництво у межах спадкового правовідношення. За спадковим договором набувач статусу спадкоємця не отримує: його право на майно є наслідком виконання договору, укладеного за життя відчужувача.

Такий підхід підтримують М. Б. Кравчик та О. Т. Тур. На підставі аналізу законодавства України і держав Європейського Союзу вони відносять спадковий договір до сфери зобов'язального права [2, с. 80–86].

Разом із тим, І. А. Самойлова розглядає спадковий договір крізь призму співвідношення зобов'язального права та спадкових правовідносин, визначаючи його як особливий механізм переходу права власності [6, с. 54–59].

Аналіз наведених наукових позицій дає підстави виокремити три підходи до визначення місця спадкового договору в системі цивільного права, зокрема на нашу думку:

Першим підходом є спадково-правова концепція, яка акцентує увагу на тому, що майновий ефект договору пов'язується зі смертю відчужувача, а отже інститут функціонально належить до сфери спадкового права.

Другим підходом виступає договірно-зобов'язальна концепція, відповідно до якої спадковий договір є цивільно-правовим договором на випадок смерті. Саме зазначена концепція на сьогодні має найбільшу підтримку у сучасній українській цивілістиці.

Третім підходом є порівняльно-євроінтеграційна концепція, у межах якої основна увага приділяється узгодженню українського регулювання із правовими моделями держав Європи та європейськими колізійними стандартами.

Вважаємо, що зазначені підходи не є взаємовиключними. Кожен із них характеризує окремий аспект спадкового договору: перший його зв'язок зі смертю відчужувача, другий юридичну природу, третій напрями подальшого вдосконалення законодавства.

Вважаємо спадковий договір цивільно-правовим договором на випадок смерті, за яким відчужувач встановлює майнові та/або

немайнові обов'язки набувача, а набувач після смерті відчужувача набуває право на визначене договором майно або майнове право на умовах, погоджених сторонами. При цьому набувач не набуває статусу спадкоємця.

Таке визначення дає підстави розмежувати юридичну природу спадкового договору та момент настання майнових наслідків за цим договором.

В сучасних реаліях, не слід залишати поза увагою питання цивільно-правового регулювання спадкового договору в умовах воєнного стану. Так, повномасштабна збройна агресія Російської Федерації актуалізувала проблеми, які до 2022 року переважно залишалися теоретичними. На практиці це може стосуватися фізичної неможливості виконання обов'язків, переміщення сторін, перебування набувача за межами України, знищення або пошкодження майна, окупації території, втрати документів, обмеження доступу до державних реєстрів, ускладнення нотаріального оформлення, смерті чи зникнення сторони, а також неможливості вчинення набувачем особистих дій.

Запровадження воєнного стану не змінило цивільно-правової природи спадкового договору. Водночас воєнні обставини істотно вплинули на умови виконання його положень.

Практика Верховного Суду свідчить про практичне значення воєнних обставин для вирішення спадкових спорів. Окрему увагу суди приділяють питанням спадкування в умовах воєнного стану, доступу до нотаріальних процедур та захисту прав учасників відповідних правовідносин.

Показовою у цьому контексті є справа № 243/4527/23, розглянута Верховним Судом 27 березня 2025 року, у якій відчужувач зазначав, що набувач після початку повномасштабної війни виїхав із м. Слов'янська та припинив виконання договірних обов'язків [5].

Наведена справа засвідчує, що воєнні обставини можуть безпосередньо впливати на можливість виконання набувачем обов'язків за спадковим договором.

На нашу думку, ці обставини потребують чіткого розмежування на рівні правозастосування і, за потреби, законодавчого регулювання. Передусім необхідно відрізняти об'єктивну неможливість виконання від його істотного ускладнення, винного невиконання та недобросовісного посилання на воєнні обставини.

Сам факт перебування за межами України або його переміщення внаслідок воєнних дій саме по собі не свідчить про порушення спадкового договору. Для такої оцінки необхідно встановити, чи мав набувач реальну можливість виконати покладені на нього обов'язки.

Водночас факт дії воєнного стану не може бути універсальною підставою для звільнення від виконання договірних зобов'язань.

У зв'язку з цим доцільно передбачити у ЦК України спеціальне правило щодо виконання спадкового договору за надзвичайних обставин. Обставини воєнного стану, бойових дій, окупації, евакуації або вимушеного переміщення можуть бути підставою для зміни строку чи способу виконання обов'язків за договором, якщо вони об'єктивно унеможливили або істотно ускладнили їх виконання. При цьому набувач має довести причинний зв'язок між відповідною обставиною та неможливістю або істотним ускладненням виконання.

Таке регулювання відповідатиме принципам добросовісності та справедливості. Одночасно воно дасть змогу враховувати об'єктивні перешкоди для виконання договору, не перетворюючи воєнний стан на безумовну підставу для звільнення набувача від його обов'язків.

Таким чином, зважаючи на викладене, можна стверджувати, що визначальним для кваліфікації спадкового договору виступає не момент смерті відчужувача як умова реалізації майнового результату, а договірна природа прав та обов'язків сторін, які виникають з моменту укладення договору. Набувач за спадковим договором не набуває статусу спадкоємця, а право на визначене договором майно виникає як результат виконання договірної конструкції.

Особливість спадкового договору полягає в тому, що договірний механізм поєднується з майновим наслідком, реалізація якого пов'язана зі смертю відчужувача. Саме це зумовлює його функціональний зв'язок зі спадковим правом. Проте такий зв'язок не змінює договірної природи правовідносин. Відтак спадкування як вид правонаступництва необхідно відмежовувати від договірного розпорядження майном на випадок смерті.

Ба-більше, воєнний стан виявив обмеженість традиційної моделі регулювання спадкового договору у випадках, коли воєнні обставини перешкоджають його виконанню. Переміщення сторін, евакуація, перебування набувача за межами України, окупація територій, пошкодження або знищення майна, втрата документів та інші наслідки воєнних дій можуть призвести до невиконання договірних обов'язків без вини набувача.

Сам факт дії воєнного стану не є підставою для автоматичного звільнення набувача від виконання спадкового договору. Інший підхід суперечив би вимогам добросовісності, справедливості та належного виконання цивільних зобов'язань. У кожній справі необхідно встановлювати, чи була виконанню об'єктивна перешкода, наскільки істотним було ускладнення виконання, чи наявна вина набувача

та чи не використовуються воєнні обставини недобросовісно як підстава для ухилення від договору.

Подальший розвиток інституту спадкового договору доцільно пов'язувати з його переглядом у межах рекодифікації цивільного законодавства України. Йдеться не тільки про уточнення його місця в системі цивільного права, а й про встановлення спеціальних правил на випадок надзвичайних обставин, які унеможливлюють або істотно ускладнюють виконання договірних обов'язків. Такий механізм має забезпечувати баланс інтересів відчужувача і набувача та водночас зберігати стабільність договірних відносин. Його застосування не повинно створювати можливості для безпідставного посилання на воєнний стан з метою ухилення від виконання договірних обов'язків.

У такому випадку вдосконалення правового регулювання спадкового договору має охоплювати три взаємопов'язані напрями: визначення його договірної природи, врегулювання майнового результату, який реалізується після смерті відчужувача, та встановлення спеціальних правил виконання договору за надзвичайних обставин. Реалізація цих напрямів сприятиме узгодженню інституту спадкового договору із загальними положеннями зобов'язального права та водночас дасть змогу врахувати особливості розпорядження майном на випадок смерті.

Література:

1. Гіжевський В. К., Остролуцький М. В. Спадковий договір: основи теорії. *Правничий вісник Університету «КРОК».* 2019. № 35. С. 51–58.

2. Кравчик М. Б., Тур О. Т. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2021. № 72. С. 80–86.

3. Красицька Л. В. Розмежування спадкового договору та інших правочинів у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 11. С. 26–30.

4. Кухарєв О. Є. Щодо питання стосовно вдосконалення інституту спадкового договору в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 72–77.

5. Постанова Верховного Суду від 27 березня 2025 року у справі № 243/4527/23 (провадження № 61-11066св24). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=126289833

6. Самойлова І. А. Спадковий договір: правова природа за законодавством України та країн Європи. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 3. С. 54–59.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-99

ОСОБЛИВОСТІ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Мельничук Роман Васильович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ПВНЗ «Європейський університет»
м. Київ, Україна
https://orcid.org/0009-0006-0095-5650

Початок формування сучасного законодавства про дисципліну праці доцільно пов'язувати з етапом практичного виокремлення предмета трудового права, тобто з історичною появою власне трудових відносин (на той час – відносин щодо праці). Зокрема, учені відзначають, що в період промислової революції стрімке розширення підприємництва та інтенсивне зростання промислового виробництва об'єктивно зумовили потребу в ухваленні нормативно-правових актів, спрямованих на упорядкування трудових відносин і, відповідно, на забезпечення належного рівня дисциплінованості працівників [1, с. 26]. Поряд із цим, як обґрунтовано зазначає Д.І. Сіроха, правове регулювання праці за своєю природою поєднує публічно-правові та приватно-правові начала, й з огляду на це історично сформувалися два базові методи правового регулювання праці, а саме централізований та децентралізований [2, с. 176]. На цій методологічній основі в юридичній доктрині сформувалося і уявлення про рівні правового регулювання відносин у сфері праці, зокрема відносин, пов'язаних із дисципліною праці, що становить важливу характеристику механізму їх правового регулювання.

Зокрема, О.С. Вареник, аналізуючи рівні правового регулювання охорони праці, розмежовує централізований рівень (закони та підзаконні акти центральних органів виконавчої влади) і локальний рівень регулювання (передусім правила внутрішнього трудового розпорядку та інструкції з охорони праці) [3, с. 24]. Між тим, вітчизняний учений В.Ю. Кікінчук, аналізуючи рівні правового регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ, обґрунтовує трирівневу модель: 1) конституційно-правове закріплення базових засад відповідних процедур; 2) законодавче визначення їх основ; 3) підзаконне нормативно-правове регулювання процедур проходження служби [4, с. 230–234]. У свою чергу учений Д.С. Волик, досліджуючи правове регулювання праці держслужбовців, вказує на єдність та диференціацію такого

регулювання, що виявляється у співіснуванні двох рівнів норм: 1) загальних (передусім Конституція України та Кодекс законів про працю України); 2) спеціальних (закріплених у спеціальному законодавстві). Відповідно до цього підходу, вчений виокремлює законодавчий і підзаконний рівні регулювання, включаючи до останнього також локальні акти [5, с. 15–16].

Отже, з урахуванням викладеного можна дійти висновку, що на національному рівні правове регулювання дисципліни праці здійснюється в межах централізованого та локального підрівнів. При цьому централізоване правове регулювання у сфері дисципліни праці охоплює ту частину нормативно-правового впливу на суб'єктів трудового права, у межах якої встановлюються загальнообов'язкові правила функціонування галузевого правового режиму дисципліни праці, а саме як у загальнотрудовому контексті, так і щодо відповідних органів публічної служби (тобто з урахуванням положень чинного адміністративного законодавства України). Як убачається, саме в межах централізованого правового регулювання дисципліни праці працівників визначаються його цілі, принципи, межі дисциплінарно-владного впливу, базові стандарти поведінки працівників, види юридичних наслідків порушення дисципліни праці, а також мінімальні процесуальні гарантії для працівника, до якого застосовуються заходи дисциплінарного впливу.

Визначальною рисою централізованого підрівня правового регулювання є те, що відповідні норми створюються суб'єктами державної влади, наділеними нормотворчою компетенцією, і поширюються або на невизначене коло підприємств, установ та організацій, або лише на конкретний орган публічної служби (у межах відповідної системи публічного адміністрування) та його працівників (професійних публічних службовців). Отже, саме в межах централізованого правового регулювання держава (як гарант соціальної безпеки громадян у сфері праці) у нормативно-правовий спосіб окреслює, яка саме поведінка працівника визнається належною, у яких формах допускається реагування на дисциплінарне порушення, а також які правові межі не можуть бути порушені навіть за умов підвищених вимог до дисципліни праці (зокрема в правоохоронних органах, де дотримання вимог дисципліни праці прямо позначається на спроможності держави реалізовувати правоохоронну функцію та інші її функції у сфері правоохорони).

Поряд із тим важливо відзначити, що централізоване правове регулювання у сфері дисципліни праці загалом є неоднорідним, а тому характеризується внутрішньою диференціацією (передусім за юридичною силою). З огляду на це нормативно-правові акти централізованого

підрівня правового регулювання поділяються на кілька взаємопов'язаних груп, які відрізняються за юридичною силою та функціональним призначенням і в сукупності забезпечують як єдність регулювання, так і його практичну придатність до застосування в різних підприємствах, установах та організаціях. У цілому до таких груп належать: по-перше, *конституційна* складова централізованого підрівня правового регулювання, що охоплює Конституцію України та рішення Конституційного Суду України і закріплює загальні засади правопорядку, які визначають допустимі межі дисциплінарної влади у сфері праці загалом і в частині забезпечення дисципліни праці зокрема; по-друге, *законодавча* складова централізованого підрівня правового регулювання, що встановлює істотні елементи режиму дисципліни праці, які не можуть бути передані на розсуд суб'єктів підзаконної правотворчості; по-третє, *підзаконна* складова централізованого підрівня правового регулювання, що забезпечує нормативну конкретизацію процедур, інституційно-організаційних механізмів і форм реалізації дисциплінарних повноважень у межах, визначених чинними законами, на яких вибудовується режим дисципліни праці.

Узагальнюючи викладене у цій науковій розвідці, зазначимо, що основу національного рівня правового регулювання дисципліни праці становлять Конституція України як Основний Закон держави, а також закони України, які доцільно розглядати як систему трьох взаємопов'язаних груп актів: загальних законодавчих актів, що формують базову трудо-правову основу режиму дисципліни праці загалом; спеціальних законодавчих актів, які визначають правовий статус конкретних органів публічної служби; особливих законодавчих актів дисциплінарно-статутного характеру. Крім того, не менш важливою складовою централізованого підрівня правового регулювання є підзаконні акти (тобто укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України та акти відомчого характеру), що відрізняються за юридичною силою та характером регулятивного впливу в механізмі правового регулювання дисципліни праці. При цьому особливе значення мають насамперед підзаконні акти відомчого характеру, в яких суб'єкт нормотворення деталізує правила поведінки працівників, а також порядок реалізації дисциплінарних повноважень у конкретному органі публічної служби, не маючи при цьому права самостійно визначати, що саме є дисциплінарним проступком і які стягнення допускаються, якщо це не передбачено законом або дисциплінарним статутом (утім, може визначати відомчі заохочення).

Література:

1. Міщук М. О. Особливості правового регулювання дисципліни праці. *Адвокат*. 2013. № 2(149). С. 26–30.
2. Сіроха Д. І. Юридична природа корпоративних норм та їх місце у системі локального нормотворення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 176–184.
3. Вареник О. С. Наукова інтерпретація, сутність і значення локального правового регулювання охороні праці. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 20–25.
4. Кікінчук В. Ю. Рівні правового регулювання проходження служби в органах внутрішніх справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4(59), ч. 2. С. 228–234.
5. Волик Д. С. Особливості локального регулювання праці державних службовців на регіональному рівні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 21 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-100

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЛІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ЕФЕКТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ НЕЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ

Мусієнко Андрій Юрійович
аспірант кафедри приватного права
Національний університет
«Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна

Проблематика захисту прав власників нежитлових приміщень у сучасному цивільному праві України перебуває на перетині декількох правових площин: речового права, державної реєстрації речових прав, договірного та інвестиційного права, права спільної власності, земельного права, цивільного процесу, а після 2022 року також правового режиму воєнного стану. Така багатопредметність зумовлює те, що ефективність правового регулювання відповідних відносин визначається не лише змістом нормативних приписів, а й тим, як вони конкретизуються судами при вирішенні реальних майнових конфліктів.

ЦК України закріплює право власності як право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за власною волею, незалежно від волі інших осіб. При цьому зміст права власності

становлять право володіння, користування та розпоряджання. Захист права власності забезпечується, зокрема, витребуванням майна з чужого незаконного володіння, усуненням перешкод у здійсненні права власності, визнанням права власності та іншими способами захисту [10].

Таким чином, законодавча конструкція створює загальну модель захисту, проте не може вичерпно визначити всі способи розв'язання спорів щодо конкретних різновидів нерухомості.

Особливо це стосується нежитлових приміщень у багатоквартирних будинках. У цьому випадку первинним для суду нерідко стає не питання про спосіб захисту, а питання про те, чи є спірне приміщення самостійним об'єктом нерухомості, чи воно належить до спільного майна співвласників будинку. Саме від відповіді на це питання залежить суб'єкт права, обсяг його повноважень, допустимість приватизації чи відчуження, можливість державної реєстрації та належний спосіб судового захисту.

Сучасна українська цивілістика демонструє поступовий відхід від суто формального розуміння способів захисту права власності. У центрі наукових дискусій опинилися питання ефективності судового захисту, відповідності обраного способу захисту, характеру порушення, співвідношення речових і зобов'язальних вимог, правового значення державної реєстрації, а також меж судового розсуду.

Одним із найбільш послідовних представників цього напряму є І.В. Спасибо-Фатєєва. Підготовлена за її редакцією колективна монографія «Право власності: способи захисту крізь призму судової практики» систематизує сучасні проблеми віндикаційного, негаторного, кондикційного, реституційного позовів, позову про визнання права власності та інших способів захисту [9]. Сам факт побудови наукової концепції щодо захисту цивільних прав крізь призму судової практики має принципове значення: судові рішення розглядаються не лише як приклади застосування вже сформованих норм, а як джерело матеріалу для подальшого доктринального осмислення.

У свою чергу, Р.А. Майданик, аналізуючи зазначену вище монографію, позитивно оцінює саме поєднання доктринального аналізу зі систематизацією правових позицій Верховного Суду [4, с. 141–143]. У цьому виявляється сучасна тенденція української цивілістики досліджувати право власності не ізольовано від правозастосування, а через взаємодію законодавства, судової практики та наукової доктрини.

Наукове значення такого підходу для нежитлових приміщень полягає у тому, що формально однаковий об'єкт наприклад, приміщення площею від 10 до 20 кв.м у багатоквартирному будинку може мати

принципово різний правовий режим залежно від його первісного функціонального призначення, проектної документації, способу використання та належності до спільного майна. Тому вибір способу захисту не може здійснюватися лише за назвою об'єкта, зазначеною у державному реєстрі.

Окремі види захисту права власності та проблеми їх застосування у сучасній судовій практиці розглядають такі науковці як О.П. Печений, Д.А. Гудима, А.М. Мірошниченко, В.І. Крат, Ю.Ю. Попов та інші [9]. Зокрема, Д.А. Гудима досліджує вимоги про витребування майна з володіння набувача у контексті практики Великої Палати Верховного Суду [1, с. 394–443], тоді як М. Мірошниченко аналізує проблеми захисту права власності на земельну ділянку [5, с. 119–141]. Хоча ці дослідження не обмежуються нежитловими приміщеннями, їхні положення безпосередньо стосуються комплексного захисту нерухомого майна.

Важливий методологічний аспект становить дослідження О.О. Кота щодо механізму забезпечення єдності судової практики як гарантії захисту цивільних прав. Автор пов'язує єдність правозастосування із забезпеченням передбачуваності судового захисту [2, с. 108–115]. Для власника нежитлового приміщення це має практичне значення: однакові фактичні обставини повинні призводити до співмірних юридичних наслідків незалежно від суду, який розглядає спір.

У цьому контексті можна виділити три взаємопов'язані доктринальні концепції.

Перша речово-правова концепція, за якою визначальним є характер порушення абсолютного права власності та відповідність йому конкретного речового способу захисту.

Друга концепція ефективного способу захисту, відповідно до якої формальна належність вимоги до певного виду позову не має переважати над її здатністю реально відновити порушене право.

Третя судово-доктринальна концепція, за якою систематична судова практика виступає матеріалом для розвитку цивільно-правової науки та подальшого вдосконалення законодавства.

Саме третя концепція набуває особливого значення у процесі рекодифікації цивільного законодавства України.

Категорія ефективного способу захисту стала однією з центральних у практиці Верховного Суду. Її зміст полягає у тому, що суд не повинен задовольняти формально правильну вимогу, якщо її задоволення не відновить порушене право.

Так, до прикладу у постанові від 22 червня 2026 року у справі № 344/1277/24 Верховний Суд безпосередньо пов'язав вибір способу

захисту з характером порушеного права та юридичним результатом, якого прагне досягти позивач [7].

З цього підходу випливає важливе правило: у спорах про нежитлові приміщення суд повинен встановити не тільки факт порушення, але й юридичну мету захисту. Зокрема: якщо власник фактично позбавлений володіння, метою є повернення об'єкта відповідно, перевага надається віндикаційному способу; якщо власник володіє приміщенням, але йому перешкоджають у користуванні, йдеться про негаторний захист; якщо існує невизначеність щодо самого титулу, може застосовуватися вимога про визнання права; якщо незаконний акт органу публічної влади безпосередньо порушує право власника, застосовуються передбачені законом способи відновлення становища, яке існувало до порушення, або інші належні засоби.

Отже, спосіб захисту є похідним від структури порушення, а не від суб'єктивного вибору позивача.

Повномасштабна війна створила нові моделі порушення права власності, які не вкладаються в традиційну конструкцію «власник – майно – незаконний володілець».

Власник нежитлового приміщення може бути позбавлений фактичного доступу до нього внаслідок окупації, пошкодження або знищення будівлі, примусового відчуження, використання майна військовими формуваннями, неможливості здійснення державної реєстрації чи втрати документів.

Так, К. О. Скриннікова досліджує обмеження права власності в умовах воєнного стану, звертаючи увагу на примусове відчуження, вилучення майна та компенсацію його вартості [8, с. 256–260].

Водночас, В. О. Кучер розглядає право власності в умовах воєнного стану як фундаментальне право, яке може зазнавати передбачених законом обмежень, але такі обмеження повинні мати нормативну основу та відповідати встановленій процедурі [3, с. 112–117].

Разом із тим, М. В. Парасюк у дослідженні концентрує увагу на цивільно-правових наслідках примусового відчуження та механізмах компенсації, акцентуючи необхідність належної оцінки майна та забезпечення майнових гарантій власника [6, с. 481–486].

Ці наукові позиції дають підстави стверджувати, що воєнний стан не повинен розглядатися як підстава для автоматичного припинення права власності.

Необхідно розмежовувати: втрату фактичного володіння; неможливість доступу до об'єкта; пошкодження майна; фізичне знищення об'єкта; примусове відчуження; юридичне припинення права власності.

Таке розмежування має принципове значення для власників нежитлових приміщень, оскільки знищення фізичної оболонки приміщення

не завжди повинно автоматично означати припинення всіх майнових вимог особи.

Отже, зважаючи на викладене, у контексті захисту прав власників нежитлових приміщень роль судової практики пропонується визначати через чотири функції.

По-перше, конкретизуюча функція, зокрема суд розкриває зміст загальних норм цивільного законодавства стосовно конкретних моделей майнового конфлікту.

По-друге, розмежувальна функція, тобто суд встановлює критерії розмежування самостійного нежитлового приміщення та допоміжного приміщення, речового і зобов'язального права, права власності та майнового права.

По-третє, відновлювальна функція, зокрема суд не просто констатує порушення, а обирає юридичний механізм, здатний реально відновити становище власника.

По-четверте, рекодифікаційна функція, тобто систематично повторювані правові конфлікти повинні бути підставою для вдосконалення законодавства.

Судова практика не повинна перетворюватися на приховане законодавство. Проте вона повинна розглядатися законодавцем як емпірична база для виявлення прогалин, суперечностей і недостатньо врегульованих моделей цивільних відносин.

Література:

1. Гудима Д. А. Вимоги про витребування майна з володіння набувача: деякі аспекти практики ВП ВС. *Право власності: способи захисту крізь призму судової практики* : монографія. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с. Глава 3, § 3, С. 394–443.

2. Кот О. О. Механізм забезпечення єдності судової практики як гарантія захисту цивільних прав. *Право України*. 2016. № 10. С. 108–115.

3. Кучер В. О. Право власності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 112–117.

4. Майданик Р.А. Новітнє дослідження судових способів захисту права власності. *Право України*. Харків, 2023. № 11. С. 141–143.

5. Мірошниченко А. М. Проблемні питання захисту права власності на земельну ділянку. *Право власності: способи захисту крізь призму судової практики* : монографія. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с. Глава 2, § 1, С. 119–141.

6. Парасюк М. В. Цивільно-правові наслідки примусового відчуження майна під час воєнного стану в Україні: обмеження прав

власності та механізми компенсації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 92. Ч. 1. С. 481–486.

7. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 22.06.2026 у справі № 344/1277/24 (провадження № 61-3767св26) // URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=137606313

8. Скриннікова К. О. Обмеження права власності на майно в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Т. 1. Вип. 83. С. 256–260.

9. Спасибо-Фатєєва І. В., Беляневич О. А., Берестова І. Е., Гудима Д. А., Крат В. І., Мірошниченко А. М., Печений О. П., Попов Ю. Ю. та ін. Право власності: способи захисту крізь призму судової практики. Харків : ЕКУС, 2023. 616 с.

10. Цивільний кодекс України : наук.-практ. коментар : станом на 01 січн. 2023 р. / Харитонов Є. О., Харитонова О. І. та інш. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Харитонова Є. О., канд. юрид. наук, доц. Калітенко О. М. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-101

ПРОГАЛИНА В ЗАКОНОДАВСТВІ VERSUS ПОРУШЕННЯ З БОКУ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Краглевич В'ячеслав Вікторович
доктор філософії в галузі право, адвокат

Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (частина перша статті 2 КАС України). Перелік справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів, наведено у статті 19 КАС України (у первинній редакції – стаття 17 [1]). Порівняно з початковою редакцією перелік істотно розширено: до нього включено, зокрема, спори щодо доступу до публічної інформації, примусового відчуження майна для суспільних потреб, оскарження рішень атестаційних, конкурсних і медико-соціальних

експертних комісій, формування складу державних органів та звільнення їх посадових осіб, оборонних закупівель, публічно-приватного партнерства, а також державного регулювання у сфері медіа. Специфіка аналогії, однак, найповніше розкривається на шести класичних категоріях.

Оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів владних повноважень становить найчисленнішу категорію адміністративних справ. Її особливість полягає в тому, що предметом судового контролю є перевірка відповідності владного рішення, дії чи бездіяльності вимогам чинного законодавства. Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і Законами України. Отже, встановлення протиправності передбачає зіставлення поведінки суб'єкта владних повноважень із конкретним нормативним приписом, який визначає його компетенцію, обов'язки або процедуру їх реалізації. Саме тому у спорах цієї категорії застосування аналогії як підстави для оцінки законності діяльності суб'єкта владних повноважень є концептуально несумісним із принципом законності.

Але інша ситуація виникає тоді, коли матеріальне право особи прямо передбачене законом, однак законодавець не встановив процедури його реалізації або порядку здійснення відповідних владних повноважень. За таких умов виникає питання про правову оцінку поведінки суб'єкта владних повноважень, який не вчинив певних дій [2].

Такий висновок узгоджується із законодавчим і доктринальним розумінням бездіяльності суб'єкта владних повноважень. Як міжнародні стандарти, закріплені у Міжнародній конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, так і положення статті 24 Митного кодексу України та частини п'ятої статті 72 Закону України «Про адміністративну процедуру» пов'язують бездіяльність із невиконанням обов'язку, прямо встановленого законом, або з неприйняттям рішення у визначений законом строк. Аналогічний підхід сформовано й у практиці Верховного Суду (Постанова Великої палати Верховного Суду від 19 квітня 2018 року по справі № 800/426/17 [3]), який виходить із того, що протиправною є лише така бездіяльність, яка полягає у невчиненні юридично значущих дій, віднесених до компетенції суб'єкта владних повноважень, об'єктивно необхідних і реально можливих для виконання. При цьому для встановлення протиправності підлягають оцінці не лише сам факт невчинення дії, а й причини, умови та обставини, що зумовили таку поведінку.

Таким чином, юридичною передумовою констатації протиправної бездіяльності є існування нормативно визначеного обов'язку діяти. Якщо ж законодавець закріпив лише матеріальне право особи, але не встановив порядку його реалізації або способу здійснення відповідного владного повноваження, відсутній нормативний критерій, за допомогою якого можна оцінити поведінку адміністративного органу як протиправну. За таких умов суд може застосувати аналогію закону для забезпечення ефективного захисту права особи, однак така аналогія не трансформує законодавчу прогалину у порушення з боку суб'єкта владних повноважень і не створює підстав для визнання його бездіяльності протиправною.

Отже, умовою настання відповідальності субєкта владних повноважень може бути наявність нормативної прогалини в чинному законодавстві, що унеможливлює правомірні дії з його боку. На нашу думку, така бездіяльність сама по собі не може кваліфікуватися як протиправна, оскільки за відсутності законодавчо визначеного способу реалізації повноваження суб'єкт публічної адміністрації позбавлений можливості діяти правомірно в розумінні частини другої статті 19 Конституції України. Відповідальність за нормативну прогалину не може бути покладена на орган влади, якщо саме законодавець не визначив юридичний механізм реалізації відповідного права.

Отже, специфіка застосування аналогії в адміністративному судочинстві найповніше розкривається у найчисленнішій категорії справ – про оскарження рішень, дій і бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Особливість цієї категорії полягає в тому, що предметом судового контролю є перевірка відповідності владної поведінки вимогам чинного законодавства. Оскільки згідно з частиною другою статті 19 Конституції України органи влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України, встановлення протиправності передбачає зіставлення поведінки владного суб'єкта з конкретним нормативним приписом. Саме тому застосування аналогії як підстави для оцінки законності діяльності суб'єкта владних повноважень є концептуально несумісним із принципом законності.

Юридичною передумовою констатації протиправної бездіяльності є існування нормативно визначеного обов'язку діяти. Такий висновок узгоджується з міжнародними стандартами, положеннями статті 24 Митного кодексу України, частини п'ятої статті 72 Закону України «Про адміністративну процедуру» та практикою Верховного Суду, згідно з якою протиправною є лише бездіяльність, що полягає у невчиненні юридично значущих дій, віднесених до компетенції

органу, об'єктивно необхідних і реально можливих для виконання, причому оцінці підлягає не лише факт невчинення дії, а й причини й обставини такої поведінки.

Якщо ж законодавець закріпив матеріальне право особи, але не встановив порядку його реалізації, відсутній нормативний критерій оцінки поведінки адміністративного органу. Суд може застосувати аналогію закону для забезпечення ефективного захисту права, однак така аналогія не трансформує законодавчу прогалину в порушення з боку владного суб'єкта. За відсутності визначеного законом способу реалізації повноваження орган позбавлений можливості діяти правомірно, а відповідальність за нормативну прогалину не може бути покладена на нього замість законодавця.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36, № 37, ст. 446 (в редакції від 6 липня 2005 року № 2747-IV).

2. Ситников О. Критерії оцінки правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень. URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/sitnikov-oleksandr/articles/kriteriyi-ocinki-pravomirnosti-risen-dii-ci-bezdiialnosti-subjekta-vladnix-povnovazen

3. Постанова Великої палати Верховного Суду від 19 квітня 2018 року по справі № 800/426/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/73727775

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-102

ПРОЦЕДУРНО-ЕКОЛОГІЧНІ ТА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВИТОКИ ОЦІНКИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ

Бишевич Євген Володимирович
адвокат
ORCID ID: 0009-0008-1736-9775

Оцінка негативного впливу на економіку має подвійне походження, і нерозрізнення цих ліній є, на переконання автора, джерелом більшості термінологічних непорозумінь у вітчизняній літературі.

Перша лінія – процедурно-екологічна. Її початок покладено Національним законом США про політику в галузі довкілля (National Environmental Policy Act, NEPA) 1969 р., який уперше в історії права

запровадив обов'язок публічної адміністрації підготувати формалізовану заяву про вплив (environmental impact statement) до ухвалення рішення [1]. У європейському праві цю модель закріплено Директивою 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих публічних і приватних проєктів на довкілля [2] та Конвенцією Еспо 1991 р. [3]; в Україні – Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23 травня 2017 р. № 2059-VIII. Ключовий внесок такої регламентації полягає у запровадженні ідеї процедуралізації, сутність якої полягає в розумінні, що оцінка є не висновком про істину, а юридично обов'язковим порядком дослідження, недотримання якого є самостійною підставою для скасування рішення, незалежно від його змістовної правильності.

Другий підхід до здійснення оцінки негативного впливу на економіку походить із теорії регулювання та економічного аналізу права. Дж. Стіглер у класичній праці «Теорія економічного регулювання» показав, що регулювання систематично захоплюється тими, кого воно регулює, і тому не може презюмуватися суспільно корисним [4].

Оцінку негативного впливу на економіку доцільно осмислювати через взаємодію процедурно-екологічного та економіко-правового підходів. Перший формує уявлення про оцінювання як юридично врегульований процес дослідження можливих наслідків запланованої діяльності, що передує ухваленню рішення. Його значення полягає у встановленні процедурних вимог до підготовки та обґрунтування владних рішень. Другий орієнтує на критичне дослідження результатів державного втручання, зокрема можливості підпорядкування регулювання інтересам окремих груп замість забезпечення суспільного добробуту.

Поєднання цих підходів дозволяє розмежувати процедурну належність оцінювання та змістову обґрунтованість його результатів. Дотримання встановленого порядку саме собою не доводить економічної доцільності рішення, а очікувана суспільна користь не виправдовує нехтування обов’язковими процедурами. Відповідно, теоретико-правове розуміння оцінки негативного впливу на економіку має охоплювати як гарантії належного дослідження, так і аналіз витрат, вигід, розподільчих наслідків та ризиків регуляторного захоплення. Такий підхід створює основу для підвищення прозорості, підзвітності й обґрунтованості державного регулювання.

Література:

1. Закон США «Про національну екологічну політику» (NEPA), історія ОВД та ін.стали предметом зустрічі фахівців довкілля України та США. URL: https://ukraine-oss.com/zakon-ssha-pro-naczionalnu-

ekologichnu-polityku-nepa-istoriya-ovd-ta-in-staly-predmetom-zustrichi-fahivcziv-dovkillya-ukrayiny-ta-ssha/

2. Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих публічних приватних проєктів на довкілля. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_022-11

3. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_272

4. Stigler G. J. The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*. 1971. Vol. 2, No. 1. P. 3–21.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-103

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ НЕДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Омельченко Андрій Володимирович
доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
головний науковий співробітник наукового сектору комерціалізації
об'єктів інтелектуальної власності відділу промислової власності
і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
НАПрН України
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8407-8555

Базуючись на вже наведених в науковій літературі науково-теоретичних висновках, недержавне регулювання у сфері інтелектуальної власності можна визначити як здійснення врегульованого нормами права, зобов'язуючого в рамках імперативних та диспозитивних правовідносин, цілевстановлюючого, організуючого та регулюючого впливу з боку суб'єктів регулювання недержавної форми власності в межах встановлених законодавством та їх статутними документами повноважень на діяльність суб'єктів правовідносин у сфері інтелектуальної власності з метою ефективного досягнення запланованих результатів відповідно до інтересів зазначених суб'єктів [1, с. 182].

Недержавне регулювання у сфері інтелектуальної власності в Україні є специфічною формою публічного управління, що базується на делегуванні окремих владно-управлінських чи регуляторних функцій від державних органів до недержавних суб'єктів (громадських організацій, професійних об'єднань, приватних інституцій).

Головна адміністративно-правова особливість недержавного регулювання у сфері інтелектуальної власності полягає в тому, що недержавні суб'єкти діють у межах, визначених державним законодавством, інтегруючись в загальну систему публічного управління та виконуючи дозвільні, контрольні чи правозахисні функції.

Ключовими адміністративно-правовими особливостями недержавного регулювання у сфері інтелектуальної власності в Україні є:

1. *Делегований характер повноважень*. Недержавні суб'єкти не мають первинної владної компетенції. Держава, приймаючи відповідні нормативно-правові акти, наділяє їх певними публічно-управлінськими функціями. Яскравим прикладом є організації колективного управління, які діють на підставі Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» [3].

2. *Інституційне різноманіття суб'єктів*. До недержавного сектору регулювання у сфері інтелектуальної власності в Україні належать:

– організації колективного управління (зареєстровані та акредитовані Міністерством економіки та довкілля України);

– професійні об'єднання та спілки (наприклад, Національна асоціація патентних повірених України), які беруть участь у розробці стандартів професійної етики, сертифікації та підвищення кваліфікації;

– медіатори та третейські (арбітражні) суди, які здійснюють альтернативне (позасудове) врегулювання спорів щодо прав інтелектуальної власності.

3. *Механізм взаємодії з державними органами*. Адміністративно-правове регулювання передбачає чітку підзвітність недержавних суб'єктів державі. Національний орган інтелектуальної власності (НОІВ), та Міністерство економіки та довкілля України здійснюють державний нагляд і контроль за діяльністю недержавних регуляторів через процедури: акредитації та реєстрації (внесення до спеціальних державних реєстрів); моніторингу діяльності (вимоги до подання фінансової та регуляторної звітності); застосування адміністративних санкцій (скасування акредитації чи реєстрації у разі порушень).

4. *Участь у формуванні державної політики*. Недержавні організації залучаються до публічних обговорень, роботи громадських рад при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади

і підготовки проєктів законів. Це забезпечує баланс інтересів між авторами, бізнесом і державою.

5. *Специфіка правових форм і методів діяльності*. У своїй діяльності недержавні суб'єкти використовують переважно договірні та координаційні методи (укладання ліцензійних договорів, розробка внутрішніх регламентів і кодексів поведінки). Проте у випадках захисту прав організації колективного управління мають право звертатися до суду від імені правовласників, виступаючи суб'єктами публічного захисту прав інтелектуальної власності.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» організація колективного управління – це громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, зареєстроване в Міністерстві економіки та довкілля України, що не має на меті отримання прибутку, засноване виключно правовласниками, діяльність якого спрямована на колективне управління майновими правами на об'єкти авторського права і (або) суміжних прав. Правовласником є суб'єкт авторського права або суміжного права чи інша особа, крім організації колективного управління, яка на підставі договору з суб'єктом авторського права і (або) суміжних прав чи згідно із законом має право на отримання частки доходу від прав [3].

Прикладом діяльності професійних об'єднань та спілок у сфері інтелектуальної власності є діяльність Громадської організації «Національна асоціація патентних повірених України» (НАПА). НАПА – це професійне об'єднання фахівців у сфері інтелектуальної власності. НАПА об'єднує близько 300 експертів, серед яких патентні повірені та кандидати в члени НАПА. Основними напрямами діяльності НАПА є: підтримка професійної спільноти – сприяння діяльності патентних повірених та інших фахівців у сфері інтелектуальної власності; розвиток інституту патентних повірених – участь у формуванні професійного ринку та удосконаленні законодавства; підвищення професійного рівня – проведення освітніх заходів, семінарів, конференцій та обмін досвідом; захист прав та інтересів – підтримка членів асоціації у професійній діяльності, взаємодія з органами влади та міжнародними організаціями; міжнародне співробітництво – встановлення та розвиток зв'язків з фахівцями з інших країн; врегулювання спорів – сприяння ефективному вирішенню професійних конфліктів; інформаційна підтримка – підготовка та розповсюдження аналітичних і методичних матеріалів з питань правової охорони інтелектуальної власності [4].

Медіація у сфері інтелектуальної власності – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора намагаються запобігти виникненню

або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. На базі Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) створено спеціалізований **Центр медіації та посередництва**. Він функціонує як офіційний професійний майданчик для врегулювання IP-конфліктів [5].

В Україні немає окремого третейського суду з інтелектуальної власності, проте комерційні спори щодо інтелектуальної власності активно розглядають провідні постійно діючі установи, такі як **Постійно діючий третейський суд при Торгово-промисловій палаті України** або при регіональних палатах (наприклад, при Київській Торгово-промисловій палаті) [6].

На міжнародному рівні головною інституцією є **Центр арбітражу та медіації WIPO** (Всесвітньої організації інтелектуальної власності), який адмініструє як процеси медіації, так і арбітражні (третейські) розгляди для транскордонних IP-конфліктів [7].

Недержавне регулювання у сфері інтелектуальної власності в Україні не замінює державне, а діє як допоміжний інститут публічно-приватного партнерства, спрямований на децентралізацію управління ринком інтелектуальної власності відповідно до європейських стандартів.

Література:

1. Омельченко А. В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні : монографія. К. : КНЕУ, 2011. 309 с.

2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Т. 1. Загальна частина. К. : Юрид. Думка, 2007. 592 с.

3. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України від 15 травня 2018 року № 2415-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text

4. Офіційний сайт Громадської організації «Національна асоціація патентних повірених України». URL: https://www.napa.org.ua/

5. Офіційний сайт Центру медіації та посередництва Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій. URL: https://ip-mediation.nipo.gov.ua/

6. Положення про Постійно діючий третейський суд при Торгово-промисловій палаті України. URL: https://ucci.org.ua/polozhennia-pro-postiino-diiuchii-triteiskii-sud-pri-tpp-ukrayini

7. Офіційний сайт WIPO Arbitration and Mediation Center. URL: https://www.wipo.int/en/web/amc

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-104

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Охріменко Олександр Володимирович
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
та публічного управління
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

Сучасне безпекове середовище характеризується високою динамічністю, масштабністю воєнних викликів та необхідністю постійного вдосконалення оборонних спроможностей держави. За таких умов розвиток Збройних Сил України (далі – ЗСУ) є не лише військовим, а й важливим управлінським завданням, реалізація якого потребує ефективної державної політики, належного інституційного забезпечення та узгодженого функціонування органів державної влади. Саме державне управління створює організаційні, нормативно-правові, фінансові та кадрові передумови для формування і підтримання необхідного рівня спроможностей ЗСУ.

Поняття спроможностей ЗСУ доцільно розглядати як сукупність можливостей військових формувань та органів військового управління виконувати визначені завдання відповідно до встановлених вимог. Вони охоплюють не лише наявність озброєння і військової техніки, а й стан системи управління, рівень підготовки особового складу, матеріально-технічне, медичне, логістичне та інформаційне забезпечення, розвідувальні можливості, здатність до взаємодії та інші складові. Тому розвиток спроможностей потребує комплексного управлінського підходу [1, с. 194].

Роль державного управління у цьому процесі передусім проявляється у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони. Держава визначає стратегічні цілі розвитку ЗСУ, встановлює пріоритети оборонного планування, забезпечує нормативно-правове регулювання, формує необхідні фінансові та матеріальні ресурси, а також здійснює контроль за ефективністю використання відповідних ресурсів. Таким чином, державне управління виступає механізмом узгодження потреб оборони з можливостями держави. Важливим елементом управлінського забезпечення розвитку спроможностей є стратегічне планування. Воно дає змогу визначати перспективні потреби ЗСУ з урахуванням характеру актуальних та потенційних загроз. Особливого значення набуває перехід від ситуативного

реагування до системного прогнозування розвитку безпекового середовища. Такий підхід дозволяє визначати пріоритетні спроможності, встановлювати послідовність їх розвитку та забезпечувати відповідність між стратегічними цілями, ресурсами і конкретними управлінськими рішеннями [2, с. 27–28].

Окремим напрямом державного управління є ресурсне забезпечення розвитку спроможностей. Фінансові ресурси держави мають розподілятися з урахуванням визначених оборонних пріоритетів, необхідності підтримання належної боєздатності військ та перспективної модернізації. Водночас ефективність ресурсного забезпечення залежить не лише від обсягу фінансування, а й від якості планування, прозорості процедур, належного контролю та здатності управлінської системи оперативно адаптуватися до зміни потреб. Важливою складовою розвитку спроможностей є кадрова політика. Збройні Сили України потребують професійного, мотивованого та належним чином підготовленого особового складу. Тому державне управління має забезпечувати розвиток системи військової освіти, професійної підготовки, кар'єрного розвитку, кадрового планування та соціального захисту військовослужбовців. В умовах тривалого збройного протистояння особливого значення набуває врахування практичного бойового досвіду під час підготовки та професійного розвитку військовослужбовців [3, с. 25].

Суттєвий вплив на розвиток оборонних спроможностей має технологічна модернізація. Державне управління повинно створювати умови для впровадження сучасних технологій, розвитку оборонно-промислового комплексу, підтримки інновацій та налагодження ефективної взаємодії між державним сектором, науковими установами та приватним бізнесом. Особливої актуальності набуває розвиток безпілотних і роботизованих систем, засобів розвідки, зв'язку та управління, систем протиповітряної оборони, радіоелектронної боротьби та інших технологічних компонентів сучасних оборонних спроможностей.

Ще одним важливим аспектом є вдосконалення системи управління ЗСУ. Ефективність використання сформованих спроможностей значною мірою залежить від якості управлінських процесів, оперативності прийняття рішень, чіткого розподілу повноважень та належної взаємодії між органами військового управління. У цьому контексті важливим напрямом залишається подальше впровадження принципів і стандартів НАТО, розвиток взаємосумісності та вдосконалення механізмів цивільного демократичного контролю над сектором безпеки і оборони. Державне управління також має забезпечувати координацію діяльності різних суб'єктів сектору безпеки і оборони. Розвиток спроможностей ЗСУ не може бути ізольованим від функціонування

інших складових сил оборони, органів державної влади, підприємств оборонно-промислового комплексу, наукових та освітніх установ. Тому необхідними є належна міжвідомча взаємодія, узгодженість стратегічних документів та єдність підходів до планування й реалізації оборонної політики [4, с. 14].

Перспективним напрямом удосконалення державного управління є цифровізація процесів оборонного планування та управління. Використання цифрових інструментів сприяє підвищенню оперативності обміну інформацією, аналітичного забезпечення управлінських рішень, моніторингу ресурсів і контролю за виконанням визначених завдань. Водночас цифрова трансформація потребує належного захисту інформації, розвитку відповідної інфраструктури та підготовки персоналу.

Розвиток спроможностей ЗСУ є комплексним процесом, який потребує системного державного управління та довгострокового стратегічного планування. Основними напрямами вдосконалення управлінського забезпечення мають залишатися розвиток стратегічного планування, удосконалення ресурсного та кадрового забезпечення, технологічна модернізація, цифровізація управлінських процесів, розвиток оборонно-промислового потенціалу та поглиблення взаємосумісності з державами-партнерами. Подальше вдосконалення державного управління у цій сфері має бути спрямоване на формування адаптивної системи розвитку оборонних спроможностей, здатної реагувати на зміни безпекового середовища та забезпечувати довгострокову стійкість оборонної системи України [5, с. 94].

Отже, роль державного управління у забезпеченні розвитку спроможностей ЗСУ полягає у створенні цілісної системи стратегічного, нормативно-правового, організаційного, кадрового, фінансового та технологічного забезпечення їх розвитку. Ефективність такої системи визначається здатністю держави своєчасно визначати пріоритети, концентрувати ресурси на найбільш важливих напрямах, забезпечувати координацію суб’єктів оборонної політики та здійснювати належний контроль за результативністю управлінських рішень.

Література:

1. Бондаренко О. С., Нізамієв Р. М. Аналіз проблем кадрового менеджменту та кадрової політики Збройних Сил України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Вип. 5. С. 193–196.

2. Біліченко В. М. Проблеми формування та розвитку кадрового потенціалу Збройних сил України в системі публічного управління: теоретичні засади. *Публічне урядування* : збірник. 2022. № 1(29). С. 22–30.

3. Басараб О. Т., Блистів Т. І. Організаційно-правові механізми забезпечення правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 24–27.

4. Акімов О. Управління людським потенціалом Збройних Сил України в системі забезпечення національної безпеки в умовах російсько-української війни. *Society and Security*. 2026. № 4(16). С. 3–15.

5. Бублик О. А. Збройні Сили України як провідний суб'єкт забезпечення оборони держави. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. Вип. 15. С. 92–96.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-105

СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стасюк Віталій Сергійович
аспірант кафедри
публічного управління та землеустрою,
Класичний приватний університет
м. Запоріжжя, Україна

До національної безпеки входять управлінські органи посередництвом міністерств, відомств, комітетів, державних закладів та організацій. Підґрунтям функціонування кожного з них виступає єдина національна безпека. Одне з найбільш вагомих завдань, які має виконати держава в національній безпеці, полягає в тому, що офіцери й державні службовці мають бути готові виконувати свої функції в царині, де забезпечуються національні інтереси й основи, на яких базується національна безпека.

Законом України «Про освіту» визначено, що система освіти являє собою сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними [1].

Основою у вирішенні завдань із захисту національних інтересів відіграють кадрові військовослужбовці. Зміст військової освіти має включати не тільки військову компоненту, але й вивчення і невоєнних

засобів захисту національних інтересів. Зміст військової освіти і методологію підготовки майбутніх офіцерів слід формувати залежно від національних інтересів та національної безпеки, можливості протидії з боку інших країн [2].

Зміст національної безпеки та військової освіти тісно пов'язані соціокультурною зумовленістю освіти, адже остання введена в систему певної історичної цивілізації, є продуктом життєдіяльності суспільства, що розвивається синхронно з потребами останнього. Сьогодні в умовах проведення війни ми усі починаємо усвідомлювати новий статус військової освіти – ефективного чинника формування динамічного, захищеного соціокультурного простору життєдіяльності людини. У принцип будови військової освіти закладено неперервна освіта протягом усієї служби. Основним напрямком розвитку військової освіти на сучасному етапі є врахування існуючих загроз та врахування бойового досвіду застосування Збройних Сил України, який накопичено протягом останніх років. Важливість якісної підготовки офіцерських кадрів для захисту національних інтересів держави залежить від єдиного правильного підходу до змісту, рівнів, ступенів, організації освіти, підтримання професіоналізму в ході військової служби всіх родів і видів збройних сил. Сьогодні військова освіта переживає процес відновлення (збільшення практичної складової під час підготовки військовослужбовців, застосування усіх видів озброєння та військової техніки, введення в експлуатацію новітніх зразків озброєння та техніки тощо), створені та відновлені курси з перепідготовки військових фахівців (курси дистанційного навчання), навчальні центри, військові коледжі, факультети, інститути, які забезпечують ступеневу підготовку військових фахівців [3].

Ю. Приходько досліджує проблеми та основні засади вищої військової освіти як в провідних країнах світу, так і в Україні. Він підкреслює, що військова освіта виконує роль інституційної структурної складової будь-якої незалежної суверенної держави, оскільки вона визначає стан та можливості військової організації, складає основу для її розвитку. Військова освіта також розглядається як важливий компонент забезпечення національних інтересів і національної безпеки провідних країн світу. Ю. Приходько систематизує та узагальнює досвід провідних країн світу, враховуючи їх обороноздатність. Він встановив, що напрями розвитку військової освіти зумовлені:

1) особистими освітніми потребами;

2) загальнодержавними інтересами, інтересами національної безпеки та оборони, державною політикою в освітній сфері;

3) політичними, ідеологічними та соціально-економічними умовами;

4) науково-технічними можливостями держави;

5) національними традиціями, національним та світовим досвідом;

6) військовими потребами;

7) станом військово-теоретичних та психолого-педагогічних досліджень;

8) рівнем морально-психологічного, фінансово-економічного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення системи [4].

Військова освіта на теперішній час є складовою загальнодержавної системи освіти в Україні та включає понад 150 спеціалізацій і 70 спеціальностей, які увесь час розширюються. Так, підготовка військових фахівців здійснюється у галузі знань «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» та у 21-й «цивільній» галузі знань за ліцензованими спеціальностями та спеціалізаціями, а це понад 70 спеціальностей та майже 150 спеціалізацій тощо. Оскільки в Україні система військової освіти інтегрована у загальнодержавну систему освіти, то випускники вищих військових навчальних закладів після закінчення навчання отримують дипломи державного зразка освітніх ступенів «бакалавр», «магістр» тощо [5].

Таким чином, оновлення армії в нинішніх важких реаліях відбувалось не один рікі балансувало між війною та розвитком. Переживши непрості періоди, коли у значній кількості військова технікаі збройбули не готовіпротистояти сучасним загрозам,тривали багатолітні реформи та скорочення, їй вдалосяздійснити поступове відновленняі стати європейською армією, що є найбільш боєздатною. На основі досвіду користування військомв умовах сучасної війний тих загроз, що постали нині, є очевидним, що існує безпосередня залежність національної безпекикраїни від стану, в якому перебувають збройні сили, військова освітай сучасна технічна модернізація. Таким чином, під «військовою освітою» варто розуміти спеціалізовану освіту з військовим спрямуванням, під час отримання якої засвоюються освітні програми, за якими надається військова підготовка, що передбачає формальна (неформальна, інформальна) освіта, яка здобувається разом з відповідного рівня та ступеня освітою або основою котрої виступає вже отримана повна загальна середня, професійна (професійно-технічна), фахова передвища чи вища освіта.

Література:

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

2. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети.* 2014. № 4. С. 5.

3. Брижатий Є. Військова освіта в контексті національної безпеки та оборони: сучасний підхід. *Військова освіта.* 2020. № 1(41). С. 35–45.

4. Приходько Ю. Підготовка військових фахівців у провідних країнах світу: основоположні засади та тенденції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2017. № 3(67). С. 285–299.

5. Данильченко О. А. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Теорія і методика професійної освіти.* 2024. Випуск 70. С. 99–102.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-106

КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Вакула Ірина Юріївна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

В українському кримінальному законодавстві кримінальне правопорушення поділяється на злочини та кримінальні проступки. Відповідно до ч.2 ст.12 КК України кримінальним проступком є діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Перш ніж перейти до порівняльного аналізу кримінального проступку в кримінальному законодавстві України та Республіки Польща, варто згадати про генезис цього правового поняття.

Отже, появі «кримінального проступку» в Україні передувало прийняття у 2012 році Кримінально-процесуального кодексу України, серед його нових положень особливу увагу привернув і інститут кримінальних проступків. 1 липня 2020 року набирає чинності Закон України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»,

згідно з масштабом і значенням цих змін, вказаний закон умовно можна назвати «малою реформою кримінального законодавства України». Цим законом поряд із поняттям «злочин», до змісту Кримінального кодексу України введено нове раніше не відоме кримінальному законодавству України поняття «кримінальний проступок», як вид кримінального правопорушення [3].

Відповідно до внесених змін та згідно з ч. 1 ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Такий поділ законодавець здійснює, використовуючи бінарний (від латин. binarius – подвійний, двоїстий) підхід, який полягає в тому, що об'єктом кримінально-правового регулювання визнаються два види кримінально караних діянь – *злочин* і *проступок (кримінальний проступок)*, які відрізняються між собою певними соціальними властивостями і юридичними наслідками – ступенем їх караності (цей підхід має місце в КК ФРН, Франції, Іспанії, Швейцарії, Австрії, Литви, Латвії ін. держав). До внесення змін, в КК України діяв *моністичний* підхід (від грецьк. monos – один, єдиний), суть якого полягала у тому, що до сфери кримінально-правового регулювання відносили *лише один об'єкт – кримінально каране діяння* – «*злочин*» [4, с. 9.]

Український законодавець в чинному кримінальному законодавстві передбачає фундаментальне поняття «кримінального правопорушення», при цьому зазначаючи його ознаки та види. Натомість, варто зазначити, що в Кримінальному кодексі Республіки Польща польський законодавець в цілому в окремій статті поняття та ознаки кримінального правопорушення не визначає. Проте, в Главі 1 «Принципи кримінальної відповідальності», в ст. 1 КК Республіки Польщі зазначено, що підставою кримінальної відповідальності може бути вчинене винним заборонене діяння, яке є суспільно шкідливе, заборонене кримінальним законом під загрозою застосування покарання, який діяв на момент вчинення злочину.

Відтак, дефініцію кримінального правопорушення можна сформулювати на підставі ст. 1, 2, 7 і 9 КК Республіки Польщі: «Злочином є діяння (дія або бездіяльність) суспільно шкідливе, вчинене особою умисно або неумисно, заборонене кримінальним законом під погрозою застосування покарання як за тяжкий злочин (zbrodnia) або як за менш тяжкий злочин (wystepek). Не є злочином діяння суспільна шкідливість якого є незначною».

З поданого визначення вбачається поділ кримінальних правопорушень в польському кримінальному законодавстві на тяжкий злочин (zbrodnia) та менш тяжкий злочин (wystepek). Критерієм такого поділу є ступінь суспільної шкідливості, який відображається в санкції конкретної статті. Відповідно §2 ст. 115 КК Республіки Польщі

до критеріїв визначення ступеня шкідливості злочину відносять вид та характер порушеного права, розмір заподіяної чи (розмір потенційної загрози заподіяння шкоди) загрози заподіяння шкоди, спосіб та обставини вчинення злочину, небезпечність вчинених діянь та характер їх вчинення, мотиви винного, вид порушених (правил поведінки) засад обережності та ступінь їх порушення. Отже, всі перераховані критерії при визначенні ступеня шкідливості охоплюють, як об'єктивні, так і суб'єктивні обставини. Зауважимо, що в КК Республіки Польщі 1969 року до ознак злочину відносили «суспільну небезпечність», проте з прийняттям кримінального кодексу 1997 року ознака «суспільної небезпечності» була замінена на ознаку «суспільна шкідливість». Однак така зміна термінології не означає зміни суті самого злочину, а тому дані терміни «суспільна небезпечність» та «суспільна шкідливість» є поняттями умовними, вважають польські науковці [5, 29].

Поширеним поділом кримінальних правопорушень в науці кримінального права Республіки Польщі є їх поділ не на два види відповідно до кримінального кодексу, а на три, а саме: тяжкий злочин (zbrodnia), менш тяжкий злочин (wystepek) та проступки (wykroczenia). Такий вид поділу є похідним від поділу у французькому кримінальному праві (crimes, delits, contraventions). Вагомість та особливість проступків, як третьої категорії злочинів була зазначена ще при створенні КК Республіки Польщі 1932р. в окремому законодавчому акті «Право про проступки», також виданому у 1932 року. А в 1971 році було створено кодекс проступків, який є чинним і до сьогодні.

В науці кримінального права Республіки Польщі можна виділити три підходи щодо визначення поняття проступків (wykroczen), як окремої категорії правопорушень: 1) відповідальність за проступки (wykroczenia) не тотожна криімнальній відповідальності за злочини (przestepstwa); 2) проступки (wykroczenia) слід розглядати, як правопорушення, за вчинення яких особа несе кримінальну відповідальність у широкому розумінні, проте такі проступки не прирівнюється до злочинів, визначених в КК Республіки Польщі; 3) певна частина проступків (wykroczen) розглядають як адміністративні делікти, проте це не означає що всі проступки (wykroczenia) слід визначати лише як адміністративні правопорушення.

Суттєвим критерієм розмежуванням кримінальних правопорушень: злочину (zbrodnia), менш тяжкого злочину (wystepek) та проступку (wykroczenia) є процесуальний порядок притягнення до відповідальності. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину (zbrodnia) та менш тяжкого злочину (wystepek) реалізується в порядку кримінального провадження, а відповідальність за проступки (wykroczenia) – в порядку окремого провадження у справах про проступки

(застосовується окремий процесуальний кодекс – Kodeks postepowania w sprawach o wykroczenia).

Польський науковець Л. Гардоцький зазначає, що відмінність злочинів від проступків вказує на похідний характер останніх. Вчинення проступків не має такого морального осуду, який є характерним для більшості злочинів. Той факт, що в КК Республіки Польщі вказано лише два види злочинів, чітко відмежовує їх від проступків. Всупереч тому, науковець не заперечує факту існування в польській правовій системі відповідальності кримінально-адміністративної, яка тягне за собою ряд проблем і питань, що стосуються класичних засад кримінальної відповідальності [5, с. 32].

У своїй праці Г.В. Федотова, досліджуючи інститут кримінального проступку, робить висновки, що частина польських науковців вбачають у польському законодавстві про проступки специфічну підгалузь кримінального права. А Кодекс про проступки 1971р. розглядається ними як джерело кримінального права. У польській науковій думці зазначається, що між тяжкими злочинами і менш тяжкими з одного боку, і проступками – з другого боку немає якісних відмінностей. Ці діяння вчиняються під загрозою кари, є діяннями якісно тотожними, що випливає з видів покарань та їх спільної ознаки суспільної шкідливості. Відповідальність за проступки в Республіці Польща ще називають кримінально-адміністративною відповідальністю. Зокрема право проступків (тобто, кримінально-адміністративне право) – це галузь права споріднена з кримінальним правом.[6, с. 154].

Про відокремленість адміністративного та кримінального права стверджує О.А. Банчук. Законодавство про адміністративні проступки майже повністю відокремлене від кримінального права. Такий стан зумовлюється існуванням кодексу про адміністративні делікти, які регулюють відмінні від кримінального права діяння. Зокрема, враховуючи численні зміни до Кодексу проступків 1971р., можемо стверджувати що польський законодавець свідомо створює законодавство про адміністративні делікти окремо від кримінального. [7, с. 100].

Аналізуючи польське законодавство про проступки, можна зробити висновки, що право проступків хоча і відокремлене в окремий нормативно-правовий акт, Кодекс проступків, однак загальні положення про проступок є тотожні з загальними положеннями про злочин. Тому це з одного боку створює ілюзію спорідненості, а з іншого відокремленості проступку та злочину, як окремих правових явищ, і тому потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf

3. Новий етап розвитку кримінального законодавства України / С. Кравченко, М. Панов. *Голос України*. URL: https:golos.com.ua

4. Панов М. І. Кримінальне правопорушення і його види : лекція / М. І. Панов. Х. : Право, 2019. С. 9.

5. Gardocki Lech. Pojecie przestepstwa i podzialy przestpstw w polskim prawie karnym. Lublin ; Polonia : Wydawnictwo uniwersytetu M. Curie-Sklodowska, 2013. Vol. l. № 2. S. 29–40.

6. Федотова Г. В. Особливості правового врегулювання інституту кримінального проступку в законодавстві Литовської Республіки та Республіки Польща. *Право і суспільство*. 2016. № 2, ч. 2. С. 152–156.

7. Банчук О. А. Законодавство про адміністративні делікти європейських держав: загальна характеристика. *Адміністративне право і процес.* 2015. № 1(11). С. 96–110.

IX МІЖНАРОДНИЙ ПРАВНИЧИЙ ФОРУМ

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ

29 травня 2026 року

Підписано до друку 25.05.2026. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 21,16. Тираж 100. Замовлення № 0526-40.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.